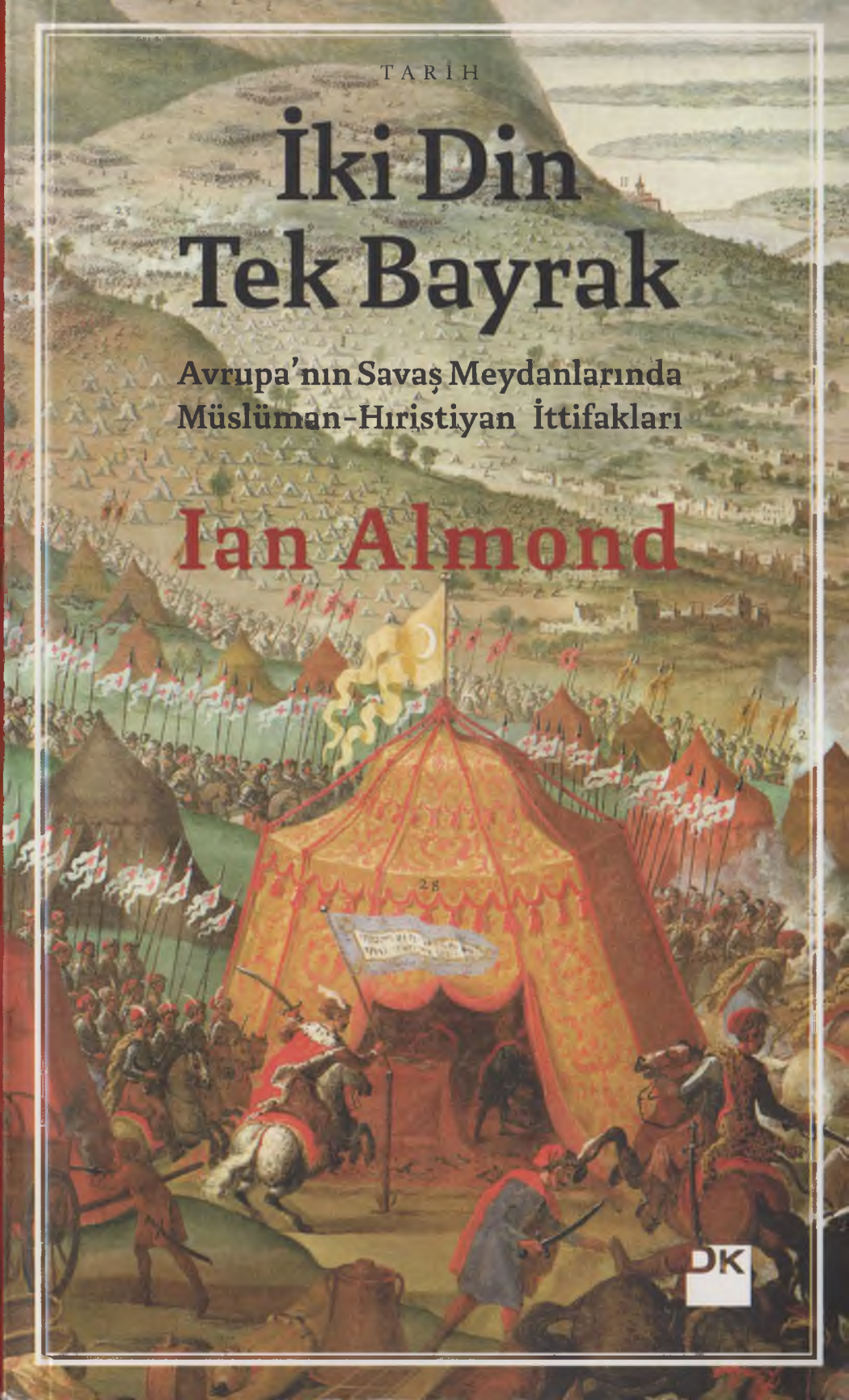
TARİH

İki Din Tek Bayrak

Avrupa'nın Savaş Meydanlarında Müslüman-Hıristiyan İttifakları

Ian Almond

DK

İki Din, Tek Bayrak

Avrupa'nın Savaş Meydanlarında Müslüman-Hıristiyan İttifakları

İKİ DİN, TEK BAYRAK
Avrupa'nın Savaş Meydanlarında
Müslüman-Hıristiyan İttifakları

Orijinal adı: Two Faiths, One Banner: When Muslims marched with Christians across Europe's battlegrounds
© 2009, 2013 Ian Almond
I. B. Tauris&Co. Ltd., Londra aracılığıyla yayımlanmıştır.
Yazan: Ian Almond
İngilizce aslından çeviren: Gül Çağalı Güven

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
1. baskı / Mart 2013 / ISBN 978-605-09-1344-6
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: Franz Geffels / CORBIS
Baskı: Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
Atatürk Bulvarı Deposite Alışveriş Merkezi A5 Blok
4. Kat No: 405 İkitelli OSB - Başakşehir / İSTANBUL
Tel: (212) 671 91 00
Sertifika no: 16269

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

İki Din, Tek Bayrak

Avrupa'nın Savaş Meydanlarında Müslüman-Hıristiyan İttifakları

Ian Almond

Çeviren: Gül Çağalı Güven

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Teşekkür 9
Harita 11
Giriş 13

1 / 11. yüzyıl İspanyası ve VI. Alfonso:
İki dinin imparatoru 27
2 / II. Friedrich ve Güney İtalya'nın Sarazenleri 67
3 / Anadolu'da Türk-Hıristiyan ittifakları 1300-1402 117
4 / Müslümanlar, Protestanlar ve köylüler:
Osmanlı döneminde Macaristan 1526-1683 165
5 / Kırım Savaşı (1853-1856): İki tarafta Müslümanlar 211

Sonuç 247
Kaynakça 253
Dizin 263

Teşekkür

Bu kitabın yazımına birçok kişi katkıda bulundu.

Her şeyden önce, muazzam mali destekleri için, K. Blundell Vakfı'na olduğu kadar Society of Authors'a da teşekkür ediyorum. Dernek sekreteri Paula Johnson'la birlikte, uzmanlar Ali Smith ve Sir Michael Holroyd'a özel şükranlarımı sunuyorum.

Bana hiç tereddütsüz yardım ve bilgi veren akademisyenler oldu: G. Ágoston, Isa Blumi, Brian A. Catlos, Cemal Kafadar ve Julie Taylor. Özellikle yayımlanmamış doktora tezinden yararlanmama izin vermesi nedeniyle tarihçi Candan Badem'e teşekkürü borç bilirim; bu metin bana çok değerli bakış açıları kazandırdı. İlk taslakların düzeltisinde Flyss Macgilchrist ve Boris Michalik, tıpkı I.B. Tauris'deki editörüm Alex Wright gibi çok yardımcı oldular. Suzanne Berger, bazı az bilinen ve anonim kaynakların izini sürmekte, çoğunlukla sabahın ilk saatlerine kadar süren, yorulmak bilmez bir enerji harcadı, çabalarına derinden minnettarım. Wissenschaftskolleg zu Berlin'de katıldığım bir dizi seminer de, verdiği fikirler ve esinle paha biçilmez oldu.

Constantinople: City of the World's Desire kitabının yazarı Philip Mansel'e, fotoğrafını kullanmamıza izin verdiği için çok teşekkür ediyorum.

Belli başlı Müslüman-Hıristiyan İttifakları 1050-1850
Büyük Britanya
Almanya
Polonya
Rusya
Leipzig 1813
Çek Cumhuriyeti
Slovakya
Bratislava 1683
Viyana 1683
Eger 1631
Budapeşte 1530
Papa 1597
Avusturya
İsviçre
Fransa
Biskay Körfezi
Macaristan
Mohac 1526
Zenta 1697
Hırvatistan
Belgrad 1456
Sankamen 1691
Romanya
Medgyes 1534
Silistre 1854
Brescia 1238
Cortenuova 1237
Mantua 1237
Parma 1248
Ravenna 1237
Farenza 1240
Montaperti 1241
İspanya
Huesca 1096
Graus 1063
Barselona 985
Valencia 1042, 1095
Zallaka 1086
Alarcos 1195
Cordoba 908, 1074
Granada 1074
Roma 1244
San Germano 1254
Benevento 1266
Lucera 1269
Salerno 1076
Cosenza 1091
Palermo 1271
İtalya
Sicilya
Bosna
İstolni
Belgrad 1601
Sırbistan
Marica Nehri 1352
Karadeniz
Apros
Didymotechon 1342
Perithecorion 1345
Selanik 1338, 1348
Ioannina 1292
Yunanistan
Lesbos 1335
İzmir 1334
Atina 1311
Türkiye
Bursa 1326
Ankara 1402
Sivas 1400
Konstantinopolis/İstanbul 1376, 1379, 1390, 1453, 1356
Başgedikler 1853
Bayındır 1853
Kürekdere 1853
Kars 1855
Sivastopol 1854
Alma 1854
Inkerman 1854
Beresteczko 1651
Liviv 1648
Tunus 1271
Tunus
Fas
Cezayir
Akdeniz
Kıbrıs
Suriye
Lübnan
İsrail
Akka 1228
Kudüs 1228
Ürdün
İskenderiye 1174
Mısır
Libya
Suudi Arabistan
Ölçek 1:21 200 000
mil 0 100 200 310
200 0 100 300 500 km
Kuzey
•Bu harita çağdaş siyasi sınırları gösterir.

Giriş

Elinizdeki, bir bakıma ilkel sayılabilecek bir kitap. Apaçık bir amacı var: Avrupa tarihinin, İspanya, İtalya, Yunanistan ve Macaristan gibi ülkelerin göbeğinde, Müslüman ve Hıristiyanların ortak bir düşmana –çoğu zaman yine Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşmuş bir düşmana– karşı el ele verip işbirliği yaptığı tarihsel anlardan yapılan bir seçmeyi aktarmak. Kitap bunun daha ötesine geçmiyor. 1100'den itibaren Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini geniş anlamda gözden geçirmediği gibi, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki kültürler arası alışverişi de derinlemesine analiz etmiyor. İnsanoğlunun birbirini sevmeyi nasıl öğrenebileceğine dair muazzam felsefi cevherler sunmamasının yanı sıra, insanlığa dair tüm siyasal/toplumsal/dinsel bölünmeleri vb aşabilecek dokunaklı idealizm anları da sunmuyor. Bunların tam tersine, kitabın son derece mütevazı bir amacı var; Müslümanların "öteki" uygarlığa değil, hızla unutma sürecinde olduğumuz bir "Avrupalı" öze mensup olduğunu göstermek.

Avrupalı mirasımızdan Müslümanları ve Yahudileri çıkarttığımız için –İspanya, Sicilya ve Balkanlar'daki yedi yüzyıllık Müslüman varlığı, bugün Granada'da ara sıra görülen turistik bir afiş dışında kamusal söylemde zar zor hatırlanıyor– bu kitap, İslam tarihinin ve Avrupa tarihinin birbirine ait olduğunu göstermeye çalışacak. Bu, kitabı ve yayıldığı sekiz yüzyıllık zaman yelpazesini birbirine tutturan, biraz da saplantılı denebilecek o bağı izah eden bir amaç: Müslüman-Hıristiyan çatışmasını takıntıya dönüştürmüş bir medya çağında ben, bu modeli tersyüz etmeye, sürtüşme ve bölünme yerine, birlik ve işbirliğine odaklanmaya karar verdim. Bu yaygın, ama ne yazık ki pek az söz edilen Müslüman-Hıristiyan askeri ittifakları olgusuna tekrar tekrar döneceğiz: Mi-

lano ve Bologna surları dışında Ortaçağ'ın Hıristiyan imparatorları için savaşan binlerce Arap, diğer Hıristiyan komşularıyla savaşlarında düzenli olarak Müslümanlarla ittifak kuran Kastilyalılar ve Katalanlar, Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılında olağanüstü bir Bizans-Türk işbirliği, Balkanlar'ı işgal eden Osmanlı ordularında Hıristiyan askerlerinin en az bu denli olağanüstü sayısı ve hoşnutsuz Macar köylüleriyle, Türk ordularıyla Viyana önlerine yürüyen on binlerce Macar Protestanı.

Avrupa hayali

Bugün, "İslam" ve "Avrupa" gibi sözcükler yağ ve suyun bütün niteliklerine sahipmiş gibi görünür. İyi Avrupalılar olarak bizler, kilise kuleleri ve katedral cepheleriyle dolu kentlerimizin merkezlerinde yürürüz; aynı anne ve bebeğinin, sayıları yüz civarında olan o malum sanat dehalarının yeniden ürettiği sonsuz imgelerini hayranlıkla seyrederiz. Klasik müzik geleneğimiz, ona başkaldıranlarda bile, aynı figürlerin tapımından doğmuştur. Çocuklarımızın, resmi tatillerimizin, kentlerimizin banliyö ve mahallelerinin adları, bunların hepsi, anısı ve öğretileri, bizim küçük, kuzeyli kıtamızın yörüngesine hükmeden 1. yüzyılda yaşamış Filistinli bir marangozun takipçileri ve havarilerinin hâkimiyeti altındadır. Başka bir deyişle, Hıristiyan gelenekleriyle sarılmışızdır, değerleri en laik anlarımızda bile dünya görüşümüzü yönlendirir; bugün anlıyoruz ki Aydınlanma, Hıristiyanlığa bir tepki olduğu kadar, onun bir sonucuydu da. İster bir Bach konçertosu olsun ya da Michelangelo freski, ister bir Barok katedral ya da kilise kuleleriyle bezenmiş bir kent silueti olsun, bir Hıristiyanlık uzamı olarak Avrupa, en normal varsayımlardan biri gibi görünür. Aynı mantıkla, İslam da bizim olmadığımız her şeyin özü gibi görünecektir. "Müslüman" sözcüğünün kendisi bile, beraberinde bir sürü çağrışımı getirir –fanatiklik, katılık, geleneğe bağlılık. Buna bir de "Arap" ya da "Türk" gibi sözcükleri eklediğimizde, kelimelerin nüansları iyice coşar: vahşi, azgın, zapt edilemez, "Avrupa değerleri"nden yoksun, daha da önemlisi, bunlara sahip olmak istemeyen egzotik bir Şark. Başka bir deyişle, genelde Müslümanlarla birlikte Araplar, Türkler "Avrupa-dışı" denilen o büyüleyici dünyaya mensupturlar. Cebelitarık'tan bir araba vapuru bileti, Sicilya'dan bir gemi yolculuğu, Yunanistan'dan bir otobüs yolculuğu mesafesinde bulunan, Avrupa haritasının uçlarındaki o yabancı, bulutsu diyarlardan gelirler. Bu Avrupa haritası zih-

nimize öylesine sağlam bir şekilde kazınmış, Asya ve Afrika'dan o denli ayrılmış, geniş bir grup Hıristiyan imgesiyle bilinçaltında öylesine yoğrulmuştur ki, –görece yeni bir icat olmasına karşın– "Avrupa"nın mevcut olmadığı bir zamanı güçlükle hatırlarız. Bizim gözümüzde sınırları açık ve belirgindir. Hıristiyan özü tartışma götürmezdir.

Öte yandan, biraz tarihsel gayret gösterip Avrupa haritasına daha dikkatle bakmaya karar verirsek, farklı bir resim belirmeye başlar yavaş yavaş. Üstelik bazı akademik ironilerden de geri kalmadan: "Avrupa" için önerilen etimolojilerden biri, onu "Arap" kelimesinin kökü ile ilişkilendirir: – *ereb*, yani batı, karanlık veya çöküş anlamına gelen Sami dilinden bir köktür bu (Mağrib ve Portekiz'in kıyısı Algarve'nin adları "batı" anlamına gelen bu kökten gelir; bu anlamda Araplar ilk "Batı Asyalılar"dır). Merakımızı biraz daha somut biçimde sürdürecek olursak, en Avrupalı olgularımızdan bazılarının, aslında güçlü Müslüman etkiler taşıdığını anlamaya başlarız: Batı'da yüzlerce yıl boyunca Ortaçağ felsefesi klasik filozofların Arapça tercümelerine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda Arap âlimlerin –İbn Rüşd, İbn Sina, Gazali– şerhlerinden de yararlanmıştır. İspanya ve Sicilya üzerinden gelen şark etkileri, Ortaçağ Fransız şiirinde çiçek açan saraylı aşk geleneğinin gelişiminde merkezi bir rol oynadı; Boccaccio ve Chaucer örneklerinde, Avrupa edebiyat geleneği, çoklu bakış açısına dayalı anlatılarının kökenlerini Ortaçağ boyunca Avrupa'da dolaşımda kalmış *Binbir Gece Masalları*'nın Latince/yerel dildeki versiyonlarından alır. Bazı araştırmacılar, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının kozmolojisinin bile kısmen bir Ortaçağ İslam mutasavvıfından esinlendiğini ileri sürerler. Bu düşünce çizgisini sürdürürsek, eninde sonunda, Hıristiyanlığımızın da aslında bir Ortadoğu dini olduğunu hatırlarız. İbranice ile Arapça arası bir dil (Aramice) konuşan bir Filistinli Yahudi'nin dünya görüşüdür bu. Batılı Hıristiyan geleneğin kurucularından birinin, Hippo Piskoposu Aziz Augustinus'un bir Afrikalı olduğunu; erken dönem kilisesinin bugün orta ve batı Türkiye olarak anılan bölgelerde şekillendiğini hatırlamaya başlarız. Ve eğer tarihsel hayal gücümüzü biraz daha kullanırsak, Avrupa'nın büyük bölümünün sadece yaklaşık bin yıldır Hıristiyan olduğunu –İspanya gibi bazı ülkelerin Katolik olmadan önce Müslüman olduğunu– fark etmeye başlarız. İngilizlerin bu dini benimsemelerinden en az altı yüzyıl önce, Arapların Hıristiyan olmalarının ironisi üzerinde düşünmek bile isteyebiliriz.

Ve bakmaya devam edersek –pes edip kendimizi "Avrupa" ve "Batı" gibi tembel soyutlamalara bırakmazsak– ortaya çıkan resim, katıksız, el değmemiş bir Hıristiyanlığın kesin sınırları olan coğrafyası değil, güney yarısı Yahudi ve Müslüman nüfuslarla aralıksız etkileşim içinde bir kıta olacaktır. 10. yüzyıla gelindiğinde, Arap seyyahlarla Vikingler arasında ilk karşılaşmaların çoktan yaşandığı; Müslüman tüccarların daha 965'te Prag'a kadar geldiği; Anglo-Sakson sikkelerinin Hilafet işaretleri taşıdığı ve Kuzey Afrikalı orduların Paris'in güneybatısındaki Poitiers kentine ulaştığı bir Avrupa. Ticaret güzergâhlarının kesiştiği, Müslüman ve Hıristiyanların yan yana yaşadığı İspanyol, İtalyan ve Yunan kentleriyle dolu bir Avrupa Akdenizi. Yüzlerce yıl boyunca, bugün bildiğimiz "Avrupa" kavramı düpedüz yoktu; birçok Latin'e göre Şark'ın bir kısmını Ortodoks dünya oluşturuyordu ve Venedik, Cenova, Brindisi ve Selanik kentleri, İstanbul, Beyrut ve İskenderiye'yle ortak bir uzamı paylaşıyorlardı.

Bu sınırı olmayan "Avrupa", asırlarca her üç dinden halklara yurt olmuş çok-kültürlü, çok-dinli bu Akdeniz uzamı, ancak yakın geçmişte mühürlenmiş ve münhasıran "Hıristiyan" olarak adlandırılmış bir "Avrupa kalesi"ne dönüşmüştür (1960'lar kadar geç bir tarihte bile Rumca, İstanbul ve İskenderiye sokaklarında hâlâ yaygın şekilde kullanılan bir dildi). Bu kitapta ilerledikçe, kendi zaman ve bağlamlarında alabildiğine tipik olan, ama bugün tuhaf ve inanılmaz görünen bir dizi figür göreceğiz: Ortaçağ'ın Arapça bilen Kutsal Roma imparatorları ve Norman kralları, Türkçe konuşan Bizans hükümdarları, büyükbabalarının dilini neredeyse hiç konuşamayan İspanyol imamlar, Müslüman komşularının kültürüne, dostlarının önünde yerli bir hocayı başarıyla taklit edebilecek kadar aşina Makedonyalı Hıristiyanlar. Granada (Gırnata) ve Sevilla'da (İşbiliye) Hıristiyan oğlanlara âşık olan ve onlara şiirler düzen Arap Müslüman şairler; padişahın elçileri olarak görev yapan ve hem Rumcayı hem de Türkçeyi akıcı konuşan İtalyan kökenli Osmanlılar; kendilerini Türk davasına adayarak padişahın ordusu için Leh alayları örgütlemeye çalışan Leh kökenli Ukraynalılar; casus olarak düşman karargâhında yakalanmadan dolaşabilecek ve (kardeşinin emriyle) kralı öldürmeyi başaracak kadar Hıristiyan komşularının kültürüne yakın Sarakustalı (Zaragozalı) Müslümanlarla karşılaşacağız.

Konuya aşina olmayan okurlar, bu kitaptaki askeri ittifaklara şaşıracaklar. Çağlar boyunca Müslüman-Hıristiyan koalisyonları (gelecek bölümlerde bunların sadece küçük bir bölümünden olu-

şan seçkiyi okuyacağız), iki düşman topluluğun –savaş alanının bir yanında Müslüman diğer yanında Hıristiyan askerlerin pusuya yattığı– ortak bir düşmana karşı kurduğu geçici, kuşkulu ittifaklar da değildi. Sözgelişi, 16. yüzyılda Balkan seferlerine ait Osmanlı ordu defterlerinde, son derece küçük birliklerde Müslüman ve Hıristiyan askerlerin yan yana hizmet ettiğini görüyoruz: Abdullah'ın yanında Tomas, Ali'nin yanında Dimitri, "Mustafa oğlu Davud"un yanı başında Stefan. Aynı şey, Türk paralı askerlerini istihdam eden Bizans orduları için de söylenebilir; her iki dinden askerlerin süvari ve piyade düzeninde birlikte hizmet ettiğini öğreniyoruz. Başka bir deyişle, Hıristiyanlar Müslümanlarla ortak bir savaşta aynı safta savaşmaya karar verdikleri zaman, müttefikleri ille de egzotik yaratıklardan oluşan tuhaf, yabancı bir kabile değil, çoğu zaman aynı dili (hatta aynı aksanla) konuşan veya aynı yemekleri yiyen veya aynı tür müzikle dans eden başka insanlardı. 19. yüzyılda Sivas gibi bir Osmanlı kentinde, camilerin hemen yanı başında yaşayan Ermeniler ile kiliselere komşu oturan Türkler olduğunu ve her iki grubun da aynı bakkaldan alışveriş ettiğini görüyoruz. 19. yüzyıl Kosovası'nda Sırpların, Müslüman komşularının da kendilerine katılabilmesi için, ziyafet hazırlıklarında domuz eti kullanmaktan özellikle kaçındığını öğreniyoruz; Budapeşte'de veya Roma'nın 240 kilometre güneydoğusundaki Ortaçağ Müslüman kenti Lucera'da, Müslüman ve Hıristiyan esnafın dip dibe dükkânlarda ticaret yaptığını görüyoruz. Müslümanların ne kadar "farklı değerler"e sahip olduklarına ve "başka bir kültür"e mensup olduklarına ilişkin tüm safsatalara ve sert eleştirilere karşın, Avrupa tarihinde, yüzlerce yıl boyunca Müslümanlar ve Hıristiyanların ortak kültürleri paylaşıp ortak dilleri konuştuğu ve birbirlerini ille de "yabancı" veya "öteki" olarak görmedikleri gerçeği apaçık ortada duruyor.

Bu geçmişin nasıl olup da bu kadar çabucak silinip gittiğini görmek gerçekten dikkat çekici. Bugün birçokları için İslam, Mars gezegeninden geliyor. İslam'la uzaktan ya da yakından ilgili medya tartışmalarının çoğu, 12 yaşındaki çocukların entelektüel düzeyinde kalıyor: Kadınların çarşaf/burka giymesine izin verilip verilmemesi gerektiğine ilişkin kamusal tartışmalar histerinin sınırlarında geziyor (Altında patlayıcılar taşımadıklarını nereden bileceğiz? diye sormuştu bir gazete). Çoğu İngiliz gazetesinin köşe yazarları "Müslümanlar" başlığı altında, karılarını döven, Yahudi karşıtı, terörist ve fanatiklerden oluşan zehirli bir karışımı pompalıyorlar; Almanya'da önemli bir gazete (*Tagesspiegel*) baş say-

falarında göçmen Türk çocuklarını ellerinde oyuncak tabancalarla sergilerken, *Süddeutsche Zeitung* gibi liberal bir gazete bile, magazin ekindeki İslam üzerine bir bölümde, Arapça harflere dönüşen kılıçlar ve silahları fon olarak kullanabiliyor. Avusturya'da Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişine ilişkin güncel tartışma, hâlâ üç yüzyıl önceki Viyana kuşatmasının anısından etkileniyor.

Avrupa'nın seçici bellek kaybı ne kadar dikkat çekiciyse, kuşkulu şekilde "Müslüman dünya" diye adlandırılan şeyin şeytanlaştırılması ve yabancılaştırılmasındaki ikiyüzlülük düzeyi de o kadar çarpıcı. AB'ye katılmaya çalışan bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin durumu, bu ikiyüzlülüğe bir dizi örnek sağlıyor. Türkiye (oldukça haklı olarak) 1915'te Ermeni nüfusunun sistemli etnik temizliğini tanımaya ve tam olarak incelemeye teşvik edilirken, dünyada bugüne kadar yapılmış en büyük –diğerinden yirmi yıl önce, Belçika Kongosu'nda 1877 ile 1908 arasında 10 ila 15 milyon Afrikalının öldüğü söylenen– soykırımı, ilgili Avrupa ülkeleri tanımamaya devam ediyor. Türkiye'nin Kürtlere karşı insan hakları sicilinin içler acısı olduğu kuşkusuz; ama gene de Doksanlarda (en kötü zulümler dönemi), Almanya gibi bir ülke, bir yandan Türkiye'nin ABD'den sonraki ikinci büyük silah tedarikçisi olmayı sürdürürken, öteki tarafta işkence ve insan hakları ihlalleri için Türk devletini kınayabiliyordu. Müslüman ülkelere yöneltilen –ve kesinlikle haksız oldukları da söylenemeyecek– yolsuzluk ve yozlaşma iddiaları bile, İsveç başbakanlarının şirket lobicilerine dönüştüğü, Alman şansölyelerinin görevdeyken müzakere yaptıkları Rus boru hattı şirketlerinde bol kazançlı mevkiler edindiği ve İngiliz bakanların fiilen Suudi hükümetine rüşvet olarak yüzlerce milyon dolarlık ödeme yetkisini verdikleri bir Avrupa Birliği'nde, artık biraz ironik hale geliyor.

Bu bakımdan, Avrupa fantezisi, Avrupa-olmayan diye bir şeyin varlığına dayanıyor. Bizlerin, Birlik dışındaki uygarlaşmamış, geri kalmış bölgelerden bir şekilde farklı olduğumuza kendi kendimizi inandırma alışkanlığımıza dayanıyor. Tarihimizin Hıristiyanlaştırılması ve artık hepimizin sevmeyi öğrendiğimiz zengin Avrupa resminden Müslüman'ın sökülüp atılması, bu kendini kandırma ve sınır çizme tavrıyla el ele yürüyor. Bu anlamda, sözüm ona bir "uygarlıklar çatışması"na –İslam ve İslami kültürlerin "Batılı" olanlardan yalnız temelden farklı olmakla kalmadığı, bunların birbiriyle çarpışmaya mahkûm olduğu fikri– olan daha yaygın bir inancı besliyor.

Elbette, "İslam" düğmesine basmak daima işe yarıyor. Refah ve

iktidarın eşitsiz dağıldığı toplumlar, dikkati kendi denetim komplolarından uzaklaştırmak için umacıları ve yabancıları daima kullanmıştır ve bu bakımdan ağırlıklı olarak sermaye dostu Avrupa medyası da istisna oluşturmuyor. Mevcut işleri ele geçiren ve sosyal güvenlik hakları talep eden göçmenler hakkında konuşup durmak, dikkatleri şirket yöneticilerinin artan ücretlerinden, bankaların ve cep telefonu şirketlerinin muazzam kârları ve acımasız tenkisatlarından uzaklaştırmak için hoş bir yöntem. Dile persenk edilen "güvenlik" ve "İslamcı terör" gibi laflar, çevreci grupların British Airways gibi havayolu şirketlerine yönelik protestolarını yasaklama, 80 yaşındaki barış eylemcilerini "antiterör" yasaları temelinde İngiliz İşçi Partisi mitinglerinden atma imkânı verdi. Köln ya da Doğu Londra'da bir cami inşa edilsin mi edilmesin mi tartışmaları, finans şirketleri ve gayrimenkul şirketlerinin işbirliğiyle İngiltere, Almanya ve İtalya'daki tarihsel yapıların topyekûn yıkımından dikkati uzaklaştırıyor. İngiltere'de, en sağcı, sermaye dostu, sendika karşıtı gazetelerin aynı zamanda en yabancı düşmanı basın organları olması hiç de şaşırtıcı değil: *Daily Mail* ve *Express* gibi ahlaken en tutucu gazetelerde, eşcinsellik, kürtaj, feminizm, dine saygısızlık ve rastgele cinsel ilişkiye karşı atıp tutarlarken, aynı anda (en tutucuları hiç kuşkusuz onlarla aynı önyargıları paylaşan) Müslümanların "İngiliz çoğunluğun değerleri"ni paylaşmadıklarını iddia eden Melanie Philips, Peter Hitchens ve Simon Caldwell gibi köşe yazarlarının hakikaten acayip manzarasıyla karşı karşıyayız.

Açıklamalar için "İslamcı/Cihad/Terör" düğmesine basmak, dış politikanın içerdiği kuşkulu sağduyuyu haklı çıkardığı zaman da işe yarıyor. Pakistan ve Afganistan gibi ülkelerde, İslami muhalefete artan destek, herhangi bir teolojik cihad kavramından daha ziyade, bu ülkelerin yozlaşmış, Batı destekçisi plütokrasileriyle açıklanabilir. Afganistan'ın mevcut cumhurbaşkanı Kaliforniyalı bir boru hattı şirketinin üst düzey danışmanı ise (ve bir İsrail gazetesinin işaret ettiği üzere, Afganistan'daki Amerikan üsleri boyunca çizilen bir hat, boru hattıyla aynı güzergâhı takip ediyorsa), Batılı diplomatların, orada uzayıp giden varlığımızdan Batı ülkelerinin herhangi bir çıkarı olup olmadığı yerine, Taliban'ın İslamcı coşkusundan söz etmeyi tercih etmesinin nedenini anlamamız da kolaylaşıyor. "İslam", Filistinli intihar bombacıları betimlenirken, çoğunun en azından bir aile üyesi veya akrabası İsrail savunma kuvvetleri tarafından vurularak öldürülmüş, ekonomik baskı altındaki yarı aç insanların niçin son bir çaresizlik edimiy-

le kendi canlarına kıydıklarını "açıklamak" için de pek kullanışlı bulunuyor. Aslında İran sorunu da buna bir örnek oluşturuyor: Ahmedinecat'ın molla rejimi kimsede pek sempati duygusu uyandırmasa da, İran'ın yabancı yatırıma direnmesi ve dünyanın en zengin ülkelerinin taleplerine boyun eğmekteki isteksizliğinin, bu İslami devletin medyamızda tam anlamıyla şeytanlaştırılmasına yol açtığı da ileri sürülebilir. Suudi Arabistan gibi pek çok yönden İran'dakinden daha tutucu olan (kadınların otomobil kullanmalarının bile yasak olduğu) bir rejimin İslami kuralları çok daha az dikkat çekiyor. Bunun başlıca nedeni, Suudi Arabistan'ın yabancı sermayeye kapılarını ardına dek açık tutması ve daha büyük, jeopolitik sorunlarda iyi kötü işbirliği yapmasıdır. Böyle olmasaydı, Suudilerin ne kadar "İslamcı" olduklarını daha çok duyardık. Nitekim, "Ilımlı Müslüman" terimi genellikle Batı dostu işadamlarının –Mahmud Abbas, Celal Talabani, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmed Karzai'nin yanı sıra son zamanlarında reformcu olan Kaddafi ve girişimci oğlu– medyadaki adı. Batılı finans ve enerji denetimi kurumlarına karşı olan, özellikle de yerel kaynaklara sahip çıkmaya yönelik gerçek adımlar atan Müslümanlar, medyada genellikle "İslamcı" veya "aşırı uçta" olarak tanımlanıyorlar.

Bu sürece işaret etmek, aşırı uçtaki Müslümanları idealize veya teşvik etmek anlamına gelmediği gibi, İslam'ı, bugün bir liberalin Yahudilik veya Hıristiyanlıkta bulabileceği ikilemlerden kendini daha çok arındırmış bir din olarak resmetmek amacı da taşımaz. Nefret dolu homofobik din adamlarının aslında "iyi" insanlar veya Bin Ladin gibi şahsiyetlerin aslında yanlış anlaşılmış kurbanlar olduklarını ileri sürmek amacı taşımadığı gibi. Mesele daha çok, Batı medyasında Müslüman dünyadan bu tür imgelerin seçici tekrarının, bir dizi özel amaca hizmet etmesidir: statükoyu korumak, dikkati gerçek siyasal meselelerden uzaklaştırmak ve "güvenlik önlemleri"ne, giderek artan saplantıyı meşrulaştırmak. Dahası, bu kısa tarihin amacı, Müslümanların ve Müslüman yetkililerin bir şekilde Hıristiyan muadillerinden "daha iyi" olduklarını göstermek de değil kesinlikle –öyle de değiller zaten. Dini farklılıklardan ne zaman bahsedilip ne zaman bu konuda sessiz kalınacağının stratejik olarak seçimi, Müslümanların da Hıristiyanlar kadar çok kullandığı, tarihin en eski numaralarından biridir. Klasik dönemde Osmanlılar bir Hıristiyan düşmana savaş açtıklarında, sürekli onların "gâvur" statüsüne gönderme yaparken, kendilerinden gerçek İslam ordusu olarak söz ederlerdi. Müttefiklerinin Hıristiyan inancı konusuna ise hiç girmezlerdi.

Kitabın konusu: Müslüman-Hıristiyan ittifakları

Müslüman-Hıristiyan ittifakları İslam'ın kendisi kadar eskidir. Konuya aşina olmayan okurlar muhtemelen Kuran'ın Yunanlarla ilgili bir suresi (Rum Suresi) olduğunu öğrenince şaşıracaklardır; bu surede Muhammed Peygamber 615'te Hıristiyan Bizans ordusunun Persler önündeki yenilgisine hayıflanır. Kuran'da, bir İran ordusuna karşı Yunan zaferini dileyen bir sure fikri, ilk anda göründüğü kadar gerçeküstü değildir. Kuşkusuz, o dönemde ne Müslüman ne de Hıristiyan olan Sasaniler, Zerdüşt (daha basit söylemek gerekirse, ateşe tapanlar) idi. Bizzat Yahudi ve Hıristiyan öğretilerden yoğun biçimde etkilenmiş olan Muhammed'in, putperest, müşrik olarak gördüğü Perslere karşı bir Bizans zaferini dilemesi son derece doğaldı.

Bu kitapta inceleyeceğimiz ittifaklar birkaç kategoriye ayrılıyor. İlkin, katıksız siyasal ittifaklar olarak adlandırabileceğimiz –yalnızca fırsatlardan doğan ve liderler ya da askerler arasında herhangi bir kültürel veya ideolojik yakınlaşmaya işaret etmeyen işbirlikleri olan– siyasal ittifaklardır. XIV. Louis ile Osmanlı padişahı IV. Mehmed arasındaki 17. yüzyıl yazışmaları samimi bir dille kaleme alınmış olsalar da, bu iki hükümdarı bir araya getiren şeyin, Viyana'ya karşı duyulan ortak bir nefret olduğu açıktır. Bu tür ittifaklar aynı zamanda stratejik nitelikteydi, tıpkı V. Charles'ın Barselona'da Türklerin İranlı düşmanlarıyla müzakereleri gibi: İki ortağın orduları asla aynı muharebe meydanında bir araya gelmeyip, benzer bir nefret duygusuyla, farklı cephelerde birbirlerini desteklemekle yetindi.

Gelgelelim, Müslüman-Hıristiyan ittifakının ikinci bir kategorisi, değişken doğasıyla "sıcak" olarak adlandırılabilecek ittifaklardır: Yalnızca siyasal bir zorunluluğa dayanmayıp, aynı zamanda hakiki bir dostluk anlayışını da yansıtır. Bunun en bariz örneği, Bizans İmparatoru Kantakuzenos ile Aydın'ın Türk beyi Umur Paşa arasındaki on yıllık dostluktur. Her iki taraftan güvenilir kaynaklar, bu iki adamın birbirlerine hayranlık ve saygı beslediğine tanıklık ediyor gibidir. Kantakuzenos kızını Türk emirine vermeyi bile önermişken, Umur'un Kantakuzenos'u "biraderi" gibi görmesi nedeniyle, bu teklifi reddettiği rivayet edilir. Bu tür ittifaklar, her ne kadar siyasal ihtiyaçlardan doğmuş da olsa, iki tarafın soğuk, acımasız hesaplarının sonucundan ibaret olmayan, aynı zamanda iki taraf arasındaki çok daha ruhsal bir bağla kolaylaşmış olabilir. Bu ruhsal bağı, öteki tarafın kültürünü bilmek

de güçlendirmiş olabilir; örneğin Kantakuzenos Türkçeyi çok iyi konuşabiliyordu. Ortaçağ imparatoru II. Friedrich'in İslam bilgisi ve Arapça konuşabilmesinin, onun İslam âlemiyle, Hıristiyan çağdaşlarından çok daha iyi iletişim kurup müzakere etmesine yardım ettiğine kuşku yoktur.

Bu bizi Müslüman-Hıristiyan ittifaklarının üçüncü kategorisine yaklaştırıyor: Müslüman ve Hıristiyanların ortak bir kültür ve dil düzeyini paylaştığı ittifaklar. Kentleri Lucera'yı, aynı dili konuştukları İtalyan komşularıyla beraber Fransızlara karşı savunan Sicilyalı Araplar gibi, 11. yüzyılda Aragonlulara karşı mücadelelerinde Kastilyalılara yardım eden Müslüman Sarakustalılar (Zaragozalılar) da bu kategoridendir. Göreceğimiz gibi, 1541'de, Tuna boylarındaki Türk karargâhlarındaki güneyli Slavların sayısı öylesine çoktu ki, Türkçeden çok Rumca ve Boşnakça konuşulduğu işitilirdi. Bu örneklerin tümünde, "Müslüman" ve "Hıristiyan" terimleri, özellikle Anadolu, Endülüs ve Balkanlar'da bu askerlerin kimliklerini belirlemekte hiç de yeterli değildir. Herhangi bir reelpolitik anlayışından daha çok, ortak kültürel âdetler –dil, yemek, yaşam ortamı, giyim kuşam– iki dinin tek bir sancak altında var olmasının nedenini açıklar.

Müslüman-Hıristiyan askeri işbirliğinin üç diğer kategorisinden de söz etmek gerekiyor: Tabi devletler (vassal), paralı askerler ve serfler. Bir tabi devlet genellikle daha güçlü bir hükümdar tarafından geçici olarak fethedilen ve önderinin, o hükümdarın taleplerine boyun eğmek zorunda olduğu bir devlettir. Bu pek mutlu bir beraberlik örneği sayılmaz. Nitekim Bizans imparatorları, ara sıra bir dizi muharebede, kimi zaman epey uzak topraklarda, kendilerinden daha güçlü Osmanlılara yardım etmek zorunda bırakılmıştır (II. Manuel ve Bizans ordusu, Sultan I. Bayezid adına kendilerini Doğu Anadolu'nun içlerinde Türkmenlerle savaşır bulmuşlardı). Türklerin Konstantinopolis'i fethine yardım eden binlerce Sırp askeri de iradeleri dışında oradaydılar. Ancak, bir tabiyet ilişkisinde dostluk ve iyi niyetin imkânsız olduğu da söylenemez; ilişkilerinin fırtınalı gidişatına rağmen VI. Alfonso ve vassalı İşbiliyeli (Sevilla) el Mutemid'in birbirlerine husumet duymaları söz konusu değildi ve bir Sırp prensinin korkunç şekilde sona eren Ankara Savaşı'nda Türk padişahının oğlunun hayatını kurtarmasındaki kahramanlık, vassallık yükümlülüğünün çeşitli boyutları olduğunu düşündürür.

Bir paralı asker olmak, atasözünü biraz değiştirerek söylersek, dünyanın en eski askeri mesleklerinden biri olsa gerektir. Paralı

askerler, Müslüman ordularda savaşan Hıristiyanların en yaygın ve önemli örnekleri arasındadır (bunun tersi de doğrudur). Bu olgu her yerde (Akdeniz'de, Kuzey Afrika kıyısında, Kırım'da), her çeşit şehirde (Viyana, Valencia, Konstantinopolis ve Tunus kuşatmalarında), tüm zamanlarda (Haçlı Seferleri'nde olduğu kadar bunların arasındaki dönemlerde de), her iki tarafta (Osmanlıların kâfirlere karşı verdiği savaşlarda Hıristiyan askerleri istihdam etmeleri gibi, Papa'nın da ordularına Müslümanları katmasında) ve her düzeyde (piyade ve topçulardan amiral ve mühendislere dek) kendini gösteriyordu. 1307'ye gelindiğinde en büyük paralı asker girişimlerinden biri olan Büyük Katalan Birliği'nin yanında 3.000'i aşkın Türk vardı (kaderin bir cilvesiyle, Katalanların daha önce savaşmaları için para aldıkları Türk kuvvetleriydi bunlar). Hizmet karşılığı –altın, ganimet, toprak, yiyecek olarak– ödeme vaadi, muhtemelen bu kitaptaki dinler ötesi işbirliğinin nedenini açıklamakta, diğer tüm etkenlerin önüne geçmektedir.

Son bir ittifak kategorisi, kısmen isteksizce kaydedildiği, kısmen de okuma yazma eksikliğinin tarihsel olarak görünmez kıldığı bir toplum kesimiyle, yani köylülerle ilgili olduğu için incelemesi muhtemelen en zorlu olanıdır. Kısa ömrünün ilk yirmi yılında, kendi "Hıristiyan" derebeyi tarafından istismar edilen, kırbaçlanan ve aç bırakılan bir serfin, Arap veya Türk'ün bundan beter olmayacağını düşünmesi (veya Bob Dylan'ın dediği gibi, "Hiçbir şeyin yoksa / Kaybedeceğin bir şey de olmaz") bağışlanabilir bir durumdur. Osmanlı denetimindeki Macaristan'da, Türkler taraf değiştirmeleri için her türlü teşviki yapmak yoluyla, ülkenin serflerinin içinde bulunduğu bu zalim koşulları, göreceğimiz üzere, değerlendirmeyi iyi bilmişlerdi.

Başka şekilde söyleyecek olursak, bu kitap, Hıristiyan, "aydınlanmış" Avrupa ile üstü kapalı olarak, Kosova, Kıbrıs ve Cebelitarık sınırlarında gayet uygun ve son derece net bir şekilde başlayan Müslüman, "geri kalmış" Avrupa-dışı fikrini feshetmeye yönelik bir girişimdir. Pek çok yönden, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki bin yıllık Hıristiyan ve Yahudi varlığı (Beyrut'un Katolikleri ve Ortodoksları, Cezayir, Kahire ve İskenderiye'nin vaktiyle devasa Yahudi toplulukları), bu kitabın dile getirilmemiş altmetinlerinden birini oluşturuyor. Batılı Hıristiyan geleneğinin kurucularından biri olan Aziz Augustinus'un Tunus kıyısındaki bir kasaba olan doğum yeri –veya Aristoteles'in şimdi Türkiye'nin batısında bir kasabada yetişme yıllarını geçirmesi– ancak Hıristiyanlık ve "Avrupa"nın eşanlamlılığına tutunursak ironik olur.

Ancak, Avrupa'yı "Hıristiyanlıktan koparma" (*"de-Christianise"*) ve okura bu coğrafyanın Müslüman dünyayla etkileşimlerini hatırlatmaya çalışan bu kitabın amacı Avrupa'nın tarihinden dini inancı silmek veya anakronik olarak dinler tarihini bir ekonomik etkenler ve reelpolitik stratejiler silsilesine indirgemek de değil. Yüce bir Tanrı inancı, gerek Müslümanların gerek Hıristiyanların toplumsal ve siyasal gerçekliklerinde alabildiğine etkili bir faktördü. İnsanları vahşi öfkeye, üzüntüye, şefkat ve hakiki dayanışma duygularına gark edebiliyordu. Ne var ki, bu tür dini kimlikler, bir dizi diğer –kültürel, dilsel, etnik, hatta ekonomik– kimlikle el eleydi; kimi zaman sadece "Hıristiyan" veya "Müslüman" olmaktan daha çok önem kazanan kimliklerdi bunlar. Hıristiyan dindaşlarına karşı, Türklerden taraf olan Macar Protestanlarını kınayan Avrupalı prensler Macaristan'da yaşamıyordu, tıpkı İspanyol Müslümanlarının İspanya'da yaşayan kâfirlerle yaptığı ittifakları eleştiren Kuzey Afrikalı din adamları gibi. Bunu izleyen bölümlerde, yakın çevrelerindeki durumların insanlara herhangi bir Haçlı seferi veya cihad kavramından çok daha inandırıcı gelen bakış açıları sunduğunu tekrar tekrar göreceğiz.

Bu kitabı okumanın sonuçlarından birinin, Avrupa'nın –sadece Gotik katedraller, Beethoven senfonileri ve Rönesans fresklerinden oluşmayıp, İslam mimarisi, Yahudi düşünürler, Arap şiiri ve Türk müziğini, kıtanın tarihinin tam göbeğine yerleştiren bir manzarasıyla– alternatif bir tarihinin yavaş yavaş doğmaya başlaması olacağını umuyorum. Bugün, geniş bir yelpazede yer alan TV kanalları ve gazeteler, tüketiciye belirli bir tür "Müslüman" sunuyor: Bir kameraya haykıran veya yanan bir kukla ya da bayrağın üzerinde tepinerek hoplayıp sıçrayan, genellikle sakallı, öfke ve nefret dolu bir yobaz; artık bu imgeler silinemez bir gerçeklikte kemikleşene dek günbegün üzerimize durmaksızın yağdırılan, iletişim kurulması imkânsız, vahşi bir figür. Seçilmiş hikâyeler –domuz resimlerini yasaklayan, eşcinselleri karalayan veya terör zanlısı olarak alınıp götürülen Müslümanların– tahmin edilebilir rollerini sırasıyla oynayarak, İslam'ın "biz Avrupalılar"ın değer verip yücelttiği her şeyden ne kadar farklı olduğunu vurguluyor. Bu kitabın amacı ise bunun tam tersi: Müslümanların ta en başından beri daima Avrupa tarihinin içinde olduğunu göstermeye çalışmak. Çünkü Avrupa'nın oluşumu masalı hâlâ anlatılmaya değer; bu çok ilginç bir hikâye ve hiçbir siyasal doğruculuk bizi bundan vazgeçirmemeli. Ancak eğer bu masal doğru dürüst anlatılacaksa, İslami ve Yahudi unsurlarının da

dahil edilmesi gerekiyor. Bu "unsurlar" ayrı parçalar değil, Avrupa tarihinin başından sonuna varlığını sürdüren nüfuz ve iktidar damarlarıdır. Kastilyalılar, Hohenstaufen, Macarlar ve Yunanlar arasındaki Müslümanların varlığını kendimize hatırlatmak, şu anda elimizde olandan daha zengin, daha yabancı ve daha otantik bir Avrupa mirasına sahip olmaya başlamak anlamına geliyor. Okumaya başlamak üzere olduğunuz Müslüman-Hıristiyan ittifakının beş anı, bu yönde bir adımdır.

1

11. yüzyıl İspanyası ve VI. Alfonso: İki dinin imparatoru

İlk bölümümüz, 11. yüzyıl İspanyası'nda Müslüman-Hıristiyan işbirliğinin incelenmesiyle başlıyor; son tahlilde Hıristiyan kral VI. Alfonso'ya ve hem onun hem de Hıristiyan rakiplerinin bölgedeki diğer Müslüman devletlerle yaptıkları ittifaklara odaklanıyoruz. Bu gerçekten de çalkantılı bir dönemdir ve konunun karmaşıklığını anlamak için, iki şeyi aklımızda tutmamız gerekir. Öncelikle, İspanya'nın kuzeyindeki çeşitli Hıristiyan krallıklar –Kastilya, Aragon ve Katalanya– arasındaki rekabet ve gerilimler; ikincisi de, Müslüman İspanya'nın daha küçük devletlere ve tımar topraklarına bölünerek, Hıristiyanlarınki kadar bölücü olan mücadele ve çekişmelerin yaşandığı bir yamalı bohçaya dönüşmesi. Ancak Hıristiyan tarafta bir kralın, VI. Alfonso'nun iktidarının güçlenmeye ve Hıristiyan komşularına hâkimiyet kurmaya başlamasıyla, Kastilyalılar yavaş yavaş güneye doğru inmeye, birbiri ardına Müslüman hükümdarlıkları ilhak etmeye başlayabildiler. Göreceğimiz gibi, VI. Alfonso, bir hükümdarı diğerine karşı kullanarak İspanya'daki Müslüman ihtilaflarından sonuna dek yararlandı.

Aslında 11. yüzyıl, İber Yarımadası'nı neredeyse dört yüzyıl önce fethetmiş Müslümanlardan "geri alma" (*reconquista*-yeniden fetih) çağı değildi. Bu süreç ancak yüzyıl sonra Las Navas de Tolosa (1212) muharebesinde başlayacaktı. Kral Alfonso'nun Müslüman İspanya'ya doğru geçici genişlemesi, Müslüman hükümdarların günün birinde çok daha kalıcı bir şekilde yüz yüze geleceği yenilginin habercisiydi sadece. Bununla birlikte, bu bölümün göstermeye çalışacağı olgu, Müslüman ve Hıristiyanların bu mücadelelerin *her iki tarafında* ne ölçüde yer aldığıdır. Düpedüz bir din savaşı (tabii eğer "düpedüz bir din savaşı" diye bir

şey varsa) olmanın çok uzağında, Katalanların ve Aragonluların nefret ettikleri Kastilyalı komşularına karşı Müslümanlarla ittifakları –ve Kastilya'nın *Katalan*lara *karşı* Müslüman İşbiliye'yle (Sevilla) ittifakları– dinsel olduğu kadar bölgesel de olan bir çatışmanın ana hatlarını yansıtır.

11. yüzyıl İspanyası'nın hikâyesini adamakıllı anlatmak için, her biri aynı dönemde, farklı bir yerden, farklı bir öykü anlatacak şekilde dizilmiş, aynı anda çalışan televizyon ekranlarıyla dolu bir duvara ihtiyaç vardır; dönemin ittifakları ve çekişmeleri, suikastları ve *putschen*'i (darbe), Hilafet'in minik beyliklere bölünmesi, dışarıdan gelen istilacıları, uyarı niteliğindeki katliamları, sabırlı kuşatmaları ve tedbirli cinayetleri en iyi böyle anlatılabilir. Bir kamera Kastilya'da, bir kralın ordusunun anakarada yavaş yavaş yayılırken adım adım adım gelişimine odaklanır; başka bir kamera da, daha çok El Cid olarak tanınan Vivarlı Roderigo'nun Aragonlulara karşı bir Müslüman krallığını savunmasına ve ardından Hıristiyanlık adına bir diğer Müslüman kentinin (Valencia/Balansiya) fethine odaklanırdı. Kendi çıkarlarını korumak uğruna Hıristiyan ordularıyla müzakereler yapmak zorunda kalan Müslüman hükümdarların çeşit çeşit anlaşma ve manevraları ile Sevilla ve Toledo'nun hikâyeleri de eşzamanlı olarak anlatılırdı; Gırnata'nın (Granada) hassas, entelektüel ama siyasi alanda yetersiz sultanı Abdullah'ın melankolik kişiliğinin hikâyesi, 11. yüzyıl İspanyası'nın genel tarihiyle iç içe geçerdi. Ayrı bir kameranın Kuzey Afrika'ya yöneltilmesi ve parlak bir muhafazakâr radikalin önderliğinde yüzyılın sonlarına doğru İspanyol anakarasını kasıp kavurarak, Müslüman krallıkları, ufukta beliren bir Hıristiyan "yeniden fethi" tehdidinden geçici olarak kurtaracak Müslüman kuvvetlerin tedrici oluşumunu kaydetmesi gerekirdi. Badajoz krallığının (şimdi kabaca modern Portekiz'e denk düşer) kaderi, Murcia'nın bağımsızlığı, Aragon'un ihtirasları, başından beri "Hıristiyan" İspanya'nın "dinsiz" Mağribilerden geri alınmasında Roma'nın çıkarı, tüm bu hikâyeler tamamıyla aktarılamaz bir şekilde birbirinin içine geçerek, bize Ortaçağ tarihçisinin imkânsız görevini hatırlatırdı.

Peki ya, bir bölüme hangi anları dahil edip hangilerini dışarıda bırakmalı? Kuzey Afrikalı Murabıtların ordusunun, onları kurtarıcıları olarak karşılayan yerli Müslümanların sevinç gösterileri arasında İspanya'ya vardığı sabah; Vivarlı Roderigo'nun bir soylular topluluğu önünde, kralına kardeşinin öldürülmesinde rol oynamadığına yemin ettirdiği an; Valensiya'nın Müslüman valisinin,

kenti El Cid'den geri almak için komploya girişmek suçundan karısı ve çocuklarının gözleri önünde diri diri yakılışı; Müslüman hükümdarın bir Hıristiyan kralla ittifak kurmasının ardından, kadın kılığında terk etmek zorunda kaldığı İşbiliye (Sevilla) isyanı fiyaskosu... 11. yüzyıl İspanyası'nın tarihini oluşturan olaylar ve kuvvetler kasırgası –997'de El Mansur'un Compostela yağmasından 1109'da VI. Alfonso'nun ölümüne dek– gerçekten resmedilemez niteliktedir. Kaldı ki, Müslüman-Hıristiyan ittifaklarının dinle ilgili olmayan incelikleri dikkatsiz bir günümüz okurunun anlayışından kolayca kaçacaktır. Bir El Muktedir veya bir Mu'temid'in safında, Müslüman piyadesiyle yan yana çarpışan Hıristiyan askerler; Müslüman kentleri almak için Kastilya ordusunda kuşatma makinelerini işleten Arap askeri mühendisleri; El Mansur'un Aziz Yakub'un [İspanyolcada Santiago] mezarına saygısızlık ederek yıktırması ve çanları Kurtuba [Cordoba] camiine taşıtması gibi anlar bile.[1] Graus Savaşı'nda (1063) Aragon kuvvetlerinin hakkından gelerek Sarakustalı (Zaragoza) Müslümanların gözünde bir kahraman olan El Cid'in, 1095'ten sonra demir yumrukla yönettiği İslam kenti Valensiya'nın sakinleri için bir şeytandan farksız olduğu su götürmezdi. İster Hıristiyan olsun ister Müslüman, İspanyol ya da Arap, bu dönemde birbirini izleyen kralların tümü, bölgesel çıkarlarını ve gündemlerini, dini kimliklerinin önüne koyarak, Haçlı seferi veya cihad ilanından uzak durdu. İspanyol 11. yüzyılının sonu gelmez savaşlarındaki Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi ittifaklarını anlamak, arkaplan bilgisi, dikkat ve bağlam gerektirir.

İspanya'da Müslüman fethi

Müslüman-Hıristiyan ittifakları hakkında bir kitabın amaçları açısından, İspanyol anakarasının Müslümanlarca istilasının en başta başka bir grup Hıristiyan'ın talebi üzerine meydana gelmiş olması ironiktir. Üç yüzyıldır İber anakarasında yaşayan bir Germen kabile halkı olan Vizigotlar, rakip bir kralı alt etmelerine yardım etmeleri için, Emevilerin Kuzey Afrikalı temsilcilerini davet ettiklerinde, ortaya çıkacak sekiz yüzyıllık sonuçları hiç kim-

1. J. F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, 1975, s. 129-30. 11. yüzyıl Hıristiyan muadillerine karşı, Arap kuşatma makinelerinin ileri durumu hakkında daha çok bilgi için, bkz. Paul E. Chevedden, "The Artillery of King James I the Conqueror", içinde: P.E. Chevedden, D.J. Kagay ve P.G. Padilla (der.), *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, Leiden, 1996, c. II, s. 57-63.

se tasavvur edemezdi. Emevilerin gönderdiği Tarık bin Ziyad adlı general, bugün kendi adını taşıyan Cebelitarık'ı 711'de aşarak, Güney İspanya'ya bir sefer başlattı. Yirmi yıl içinde, Müslüman orduları Kuzeybatı Fransa'ya ulaşacak; Kuzey Avrupa'nın daha da içlerine ilerleyişleri ancak Poitiers Muharebesi (732) ile durdurulabilecekti.

Tarık'ın ilk seferinden neredeyse yüzyıl sonra, tarihçi İbn Habib ilk Müslüman fatihlerin, "Endülüs" topraklarında ilerledikçe neler görmüş olabileceklerini –depremler, donmuş denizler, bakırdan kaleler, tuhaf putlar ve korkunç şeytanların gerçeküstü diyarı– betimler. İbn Habib'in tarihi, güvenilir bir coğrafyadan çok bilimkurguya yakın olsa da, "Endülüs"ün nasıl algılandığını yansıtır; nasıl Batılı kartograflar kendi haritalarının en uçlarına deniz canavarları ve ejderhalar çiziyorlarsa, onlar da burayı uygarlığın ve Arap dünyasının uç boylarında yabancı, barbar bir diyar olarak görmüşlerdi. Daha geç tarihli bir Arapça anlatı, anonim bir 10. yüzyıl tarihi okuduğumuzda, İspanya'daki iki yüzyıllık Müslüman yerleşiminin, Endülüs'ü nasıl aşina kıldığını görürüz. Madeni şatolar, tuhaf şeytanlar, gerçekdışı manzaralara dair masallar kaybolmuştur; yeni anlatı, kentler, yönetimler, mahsulleriyle tanıdık bir ülkeden söz eder, hatta bu diyarın İslam öncesi (Vizigot) geçmişine bile gönderme yapar. İspanya, Mağrip'in ya da Müslüman Batı'nın yerleşik, uygar bir parçası haline gelmiştir ve Gırnata'nın (Granada) son Müslüman hükümdarının 1492'de Kuzey Afrika sahillerine dönmek üzere İspanyol toprağını terk etmesine değin böyle kalacaktır. "Yeni" Dünya'nın keşfinin, İslam'ın "Eski" Dünya'dan püskürtülmesiyle örtüşmesi, İspanyol tarihinin birçok ironisinden biri olmaya devam eder.[2]

Basite indirgeyen bir terim olmasına karşın, şimdiye kadar "Müslüman fethi" ibaresini kullandım. Şüphesiz Arap kuvvetleri İspanyol anakarasını istila edip kendilerini davet eden Vizigotlara yardım etmeyi kabul ettikleri zaman, bu başka bir Kuzey Afrika kentinin (Ceuta/Sebte) Hıristiyan hükümdarı Kont Julian'ın onayıyla oldu. Batılı okurlar için "Arap" terimi günümüz Cezayir, Tunus ve Fas'ının sakinleriyle eşanlamlı olsa bile, unutmamamız gerekir ki 711'de Araplar Kuzey Afrika'ya yeni gelmişlerdi. Fas'-

2. Gerek İbn Habib'in *Kitab al-Ta'rij* gerek 10. yüzyıla ait anonim *Akhbar Majmua'a*'ya dair bilgi için bkz. J.M. Safran'ın "Landscapes in the Conquest of al-Andalus", içinde: J. Howe ve M. Wolfe (der.), *Inventing Medieval Landscape: Senses of Place in Western Europe*, University Press of Florida, 2002, s. 136-49. Müslüman fethinin değerli bir derinlemesine araştırması için, bkz. Abdulwahid Dhanun Taha, *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spain*, Routledge, 1989, s. 84-110.

tan Stockholm kadar uzak bir kent olan Şam'daki merkezlerinden, elli yıl içinde Akdeniz'in güney sahilleri boyunca ilerleyerek, İslam'ı ve Arap uygarlığını buralarda yaşayan yerli Berberi kabilelere taşımışlardı. Berberi kabilelerinin bu Araplaştırılma/İslamlaştırılması büyük ölçüde başarılı oldu; Murabıtlar arasında, en tutucu Sünni Müslümanlardan bazıları Berberi kökenlilerdi. Ayrıca Hıristiyan Berberiler de vardı ve Zanata kabilesinin Yahudi kökenli olduğunu ileri süren tarihçiler bile vardır.[3] Daha da önemlisi, dinlerinin büyük ölçüde ortak oluşuna karşın bu iki ırk grubu arasında gerilimler olmasıydı. Bazı Arapların kültürel olarak geri, tarihsel olarak önemsiz buldukları Berberileri küçümsedikleri kesinlikle doğrudur. Ünlü Arap tarihçi İbn Haldun (ö. 1406), Berberilerin beslenme düzenleri yüzünden aptal olduğunu ileri sürmüştü; yazar el Shaqundi (ö. 1231) de, Endülüs olmasaydı, Berberilerin adını bile duyan olmayacağını iddia etmişti. Arap ve Berberi Müslümanlar arasındaki tatsız ilişkinin bir diğer nedeni, Hz. Muhammed'e ve soyuna olan kan bağı meselesidir; bu, Arapların zaman zaman kendilerini Afrikalı dindaşlarından üstün olduklarının bir işareti olarak kabul ettiği ve kimi zaman Berberileri aile adlarını değiştirip, Arabistan Yarımadası'na kadar giden kökenleriyle yeni soyağaçları icat etmeye iten bir etkendi. Öte yandan, Kuzey Afrikalı Berberiler, Endülüslü Arap dindaşlarından daha muhafazakâr ve hoşgörüsüz (aradaki fark daha sonraki tarihçiler tarafından biraz abartılmış olmakla birlikte) bir İslam modeli uyguladılar. Kuzey Afrikalılar, kimi zaman suyun karşı tarafındaki dünyevi Kurtuba (Cordoba) ve İşbiliye (Sevilla) kentlerine müsrif hükümdarlarının gevşek yaşam biçimleri nedeniyle belli bir horgörüyle baktılar; bu müminlerin açıkça domuz eti yiyenlerle ve Yahudilerle kaynaştığı liberal Endülüs'e karşı var olan genel ve tutucu bir hoşnutsuzluğa da katkıda bulundu. Araplarla Berberiler arasındaki gerilim, abartılı olsun olmasın, isyanlara dönüşebiliyordu. Berberilerin Arap hükümdarlarına ve dindaşlarına karşı ayaklanmaları kesinlikle nadir olgulardan değildi ve bu isyanlar İspanya'da baş gösterdiği zaman komşu Hıristiyan krallıklar, bunlardan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaktan geri kalmıyorlardı. Endülüs'te 1008-1010 Berberi isyanı Kurtuba'nın yağmalanmasıyla sona erdiği zaman, her iki taraf da Hıristiyan Kuzey'in farklı kesimlerinden yardım almıştı. Barselonalı Hıristiyanlar Endülüslü Arapları desteklerken,

3. Norman Roth, *Jews, Visigoths and Muslims in Medieval Spain: Cooperation and Conflict*, Leiden, 1994, s. 46-7.

Kastilya'dan askerler de asi Berberilerin yardımına geldi.[4] Ne de olsa, 11. yüzyılda, göreceğimiz gibi, dinler arası bu ittifaklar istisnadan ziyade kuraldı.

Sözün kısası, Arapların İspanya'ya 711'de Vizigotların Hıristiyan bir kesiminin daveti ve bir diğer Hıristiyan valinin yardımıyla gelmelerinin ardından, İspanya'daki Arap fethi üç yıl gibi kısa bir sürede tamamlanıp İber Yarımadası'nın büyük kısmı Müslüman hâkimiyetine girdi. Durum üç yüzyıl boyunca değişmeyecekti; İspanyol anakarasının en az dörtte üçü birbirini izleyen Arap halifelerince denetlenirken, kuzeyin Hıristiyan kralları ülkenin üst sınırlarına doğru itilecekti. Bu krallıklar, en azından 11. yüzyılın başlangıcına değin, İspanya'nın yoksul akrabaları gibiydi. Endülüslü Müslüman yazarlar, bu krallıklardan nadiren söz ettiklerinde, onların geri kalmış ve sefalet içinde olduğunu söyleyeceklerdi.[5] Oralarda, Kurtuba (Cordoba) veya Tuleytula (Toledo) büyüklüğünde kentler, muhteşem saraylar, büyük sanat eserleri, İşbiliye (Sevilla) veya Gırnata (Granada) gibi hakiki kültür ve irfan merkezleri yoktu. Bu dönemde Müslümanların Hıristiyan ordularından özel olarak korktukları da yoktu; son gerçek tehdit, Araplar değil (daha sonraları yanlış bir şekilde "Sarazenler" veya "Mağribiler" olarak betimlenen) Basklar tarafından püskürtülen İmparator Charlemagne'in (Şarlman) Kuzey İspanya'ya başarısız seferi olmuştu (778). Tersine, Mansur gibi hükümdarlar, Hıristiyan krallıkları hizada tutmak için, kuzeye düzenli akınlar yaparak kentleri yağmalayıp İber Yarımadası'nda kimin sözünün geçtiğini onlara hatırlattılar. Üç yüzyıl boyunca İspanya, sınırlarda ayakta durmaya çabalayan, baskı altındaki Hıristiyan prenslikleriyle, Müslüman bir krallık olarak kaldı.

Bu durumun nasıl değiştiğini anlatmaya girişmeden önce, "*Müslüman İspanya'daki*" ifadesini biraz sorunlu hale getirecek başka iki alt gruptan söz etmek gerekiyor: Mustaribler (Mozarabs) ve Slavlar. Mustaribler (Arapça *must'arib* yani "sözde Arap") Müslüman hâkimiyeti altında İslam dinine dönmeye direnen, ama Müslümanların beraberlerinde getirdikleri Arap kültürünün âdet ve usullerinin çoğunu benimseyen Araplaşmış Hıristiyanlardı. İstiladan önce var olan, Vizigot tarzı Hıristiyanlığı muhafaza ettiler, ama kültürel açıdan Müslüman toplumun ayrılmaz bir parçası olarak, zaman içinde Arapçayı ikinci dilleri ve

4. Maki, s. 44, içinde: S.K. Jayyusi (der.), *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, 1992.

5. Mağribli yazarların Hıristiyanlar hakkındaki göreli suskunluğu için bkz. Aziz al-Azmeh, "Mortal Enemies, Invisible Neighbours: Northerners in Andalusi Eyes" içinde: Jayyusi (der.), s. 260-5.

belki de anadilleri olarak benimsediler. Mustaribler (göreceğimiz üzere, birçok Yahudi'yle birlikte) Müslüman İspanya'da sık sık önemli mevkilere geldiler: 1064'te Sarakusta'nın (Zaragoza) Müslüman hükümdarı, I. Fernando'ya elçi olarak bir Mustarib piskoposu gönderdi ve ayrıca Hıristiyan Ebu Ömer'i başnazırı olarak görevlendirdi. Muhtemelen en ileri gelen Mustariblerden biri, 10. yüzyılda Germen ve Bizans saraylarında Halifelik'i temsil eden Elvira Piskoposu Recemund idi.[6] Mustaribler çoğu zaman sonradan Müslüman olanların örneğini izleyip isimlerini Arapçaya çevirdiler; tıpkı Cassius gibi soylu bir Hıristiyan ailesinin, Müslüman olduktan sonra "Benu Kasi" ismini benimsemesi gibi, "Lope" veya "Fortun" gibi isimleri olan Mustarib Hıristiyanlar da isimlerini sıklıkla "el Lubb" veya "el Fortûn" olarak yazıyorlardı. Bazen isimlerinin anlamını Arapçaya çeviriyorlardı, böylece bir (Latincede "mesut" demek olan) Felix, (Arapçada aynı anlamı taşıyan) Said olabiliyordu.[7] Daha çok bugün Batı Şeria'da yaşayan Filistinli Hıristiyanlarınkini andıran muğlak statüleri, kimi zaman onları her iki tarafın gözünde de şüpheli duruma düşürüyordu. Papa VII. Gregorius'un Mustariblerin ayinlerini Latince yapmaları için çok uğraştığına şüphe yoktur. Belli ki Katolik Kilisesi açısından, bazı Mustariblerin dini coşkusu bile –9. yüzyılda düzinelerce Mustarib alenen, bilinçli ve kışkırtıcı şekilde Muhammed Peygamber'e saygısızlık ettikleri için Müslüman yetkililerce idam edilmişti– onların "Hıristiyan" sıfatını hak etmelerine yetmiyordu. Haçlılar 1147'de Lizbon'u zapt ettikleri zaman, kentin yaşlı Mustarib piskoposunu katedralden sürükleyerek çıkarıp boğazını kestiler.

İslam'ı benimseyen İspanyol mühtediler (Müvelledler) veya "Araplaşmış" Hıristiyanların yanı sıra, Müslüman İspanya'ya yerleşenler arasında Kuzey Afrikalı Berberiler ve Iraklı/Suriyeli Araplar dışında, son önemli azınlık grubu Slavlar yani Sakaliba (Siklab) vardı. Köken itibarıyla bunlar, çoğu Kırım veya Balkanlar'dan satın alınan küçük erkek çocuklardı; Müslüman hükümdarlara asker, hizmetkâr ve yönetici olarak hizmet etmek üzere getirilen Doğu Avrupalı kölelerdi (bazı yönlerden Türk yeniçerilerin Arap versiyonu). 8. yüzyıl sonuna gelindiğinde, bunların binlercesi halifenin hizmetinde çalışıyordu; bazıları hatırı sayılır mevkilerdeydi. Slav komutan Najda, Müslüman ordunun tama-

6. O'Callaghan, s. 188.

7. Brian A. Catlos, *The Victors and the Vanquished: Christians and Muslims of Catalonia and Aragon 1050-1300*, Cambridge University Press, 2004, s. 29-31.

mım, 939'da Leon'un kuvvetlerinin üzerine yürüttü; 1030'larda Hilafet nihayet parçalandığında, Slavlar doğu kıyısındaki bağımsız devletlerin çoğunun denetimini ele geçirdiler –Valensiya, Denia, Tortosa. Slavlar kuşkusuz Müslüman İspanya'daki gen havuzunda sarı saçlar ve mavi gözlerin kaynağını oluşturdu. Kendisi de sarışınlara olan eğilimini itiraf eden ünlü İbn Hazm (ö. 1064), Endülüs halifelerinin sarı saç ve mavi gözlerinin, Slavlarla yapılan evliliklerin sonucu olduğunu açıklamıştı –şüphesiz halifeler hanedanı Arap olmayanlarla evlenmeye karşı değildi (III. Abdurrahman bir Hıristiyan Bask prensesinin torunuydu, oğlu II. Hakem de Bask bölgesinden bir kızla evlenmişti).[8] Söylemeye bile gerek yok ki, ilk Sakaliba grubunun içindeki muhtemel Hıristiyanlardan bağımsız olarak, Slavlar bir grup olarak tümüyle Müslüman'dı.

Bugün insanlar genel anlamda "Müslüman İspanya"nın "fethi"nden ve "yeniden fethi"nden söz ettiklerinde, tıpkı bir futbol maçındaki gibi, müthiş bir birlik halinde karşısındakiyle mücadele eden, ideolojik olarak zıt iki takım izlenimi doğuyor. Palalarını sallayarak Hıristiyan İspanya'ya dalan bir sarıklı "Mağribiler" sürüsü, eksiksiz ve son derece aşikâr bir yanılsama olmasına karşın, Avrupalının zihninde güçlü etkisi olan bir imgedir. 700'lerde İber Yarımadası'ndaki Müslüman fethine ciddi ve sağduyulu bir bakış, çok daha karmaşık bir tabloyu gözler önüne serecektir: Berberilerin ve Suriyeli/Iraklı Arapların (hemen olmamakla birlikte) İspanya'ya hızlı yerleşimi, birçok yerli İspanyol'un yavaş yavaş İslam'a dönmesi, İspanyol olmayan Slavların, Berberilerin ve Yahudilerin anakaraya akması ve diğer, daha dindar yerel Hıristiyan toplulukların fiilen Araplaşması. Farklı grupların tek bir Hilafet altındaki karışımı, Berberiler ile Araplar arasında, farklı Arap grupların kendi aralarında ve İspanyol anakarasına ilk gelenlerle sonradan gelen Arap/Berberi göçmenler arasında mevcut türlü gerilimleri ve sıkıntılı ilişkileri gizliyordu. Bu gruplar arasındaki pek de şaşırtıcı olmayan gerilimler, Hıristiyan Kastilyalılar ile Aragonlular veya Katalanlar ile Franklar ve Normanlar gibi "dışarlıklılar" arasındaki gerilimler kadar değişken ve çeşitliydi; ama yine de tüm bu gerilimler dizginlenebiliyordu. İspanya'nın fethini izleyen üç yüzyılda, Müslüman Endülüs ister tek bir emirlik ister hilafet hâkimiyetinde olsun, az çok merkezi olarak idare edildi. Yönetimdeki bu devamlılık, bütün içsel anlaşmazlık ve etnik çeşitliliğine karşın, Müslü-

8. Azmeh, s. 264; Roth, s. 46.

man İspanya'nın, diyelim bir El Mansur veya bir Abdurrahman'ın hâkimiyeti altında birleşmiş bu gruplar arasındaki ufak tefek didişmeler veya bölgesel sürtüşmelerden kaçınabildiği anlamına geliyordu. Müslüman Endülüs'ün birliği, bu devlete derme çatma, geri kalmış komşu Hıristiyan devletlerin gözünü korkutup, onlardan haraç toplama gücünü veriyordu. Fakat, 11. yüzyıl başlangıcında tüm bunlar değişecek ve İspanya haritası tümüyle yeniden çizilecekti.

Hilafetin dağılması

Söylediğim gibi, 997'de El Mansur kuzeydeki Compostela kentini yağmalayıp, kutsal mabedi yerle bir ederek ve kilisenin çanlarını da yanına alarak Kurtuba'ya götürdü. Kuzey Hıristiyan krallıkları üzerindeki Müslüman egemenliği tamamlanmıştı artık. Yirmi yıl içinde, aynı kent kendi içindeki hizip çekişmesine yardım etmesi için çaresizce Hıristiyan müttefikler arıyordu: Kastilyalı askerlerin ilkin destek birlikleri, daha sonra da fatihler olarak Müslüman Kurtuba sokaklarında yürümeleri kaçınılmazdı. Bundan yirmi otuz yıl sonrasında, Sarakusta ve Gırnata gibi Müslüman devletler, komşularından (ve elbette "koruyucuları"ndan) kendilerini korumaları için Hıristiyan ordulara para dökmekten iflasın eşiğine gelecekti. 1083'te, yani El Mansur'un İspanya'nın en kutsal ve en kuzey kentlerinden birini yağmalamasının üzerinden henüz seksen yıl geçmişken, İspanya'nın en güney ucunda atını denize sürerken "Andalusiya'yı ayağımın altında çiğniyorum!"[9] diye muzaffer naralar atan Kral VI. Alfonso figürünü görüyoruz. Olayların bu derece tersine dönmesine ne yol açmıştı?

Bir kere, VI. Alfonso'nun bu sözleri hem fazlasıyla kibirliydi, hem de vaktinden önce söylenmişti. Üç yıl sonra, Ez-Zellaka'da feci bir yenilgiye uğrayacaktı (1086). Kuzey Afrika'dan gelen –önce Murabıtlar, daha sonra da Muvahhidler– Müslüman takviyeler, onun hızla elde ettiği kazançlarını, aynı hızla geri alarak, Kastilya Krallığı'nın geçici genişlemesini, gerçeği ancak yüzyıl sonra başlayacak bir Hıristiyan "yeniden fethi"nin emaresine döndüreceklerdi. Bununla birlikte, yine de İspanya'yı günün birinde temelli terk edecek Müslüman varlığının birliğindeki ilk çatlakları görmeye başladığımız dönem 11. yüzyıldır.

Tarihçiler Müslüman krallıkların İspanya'dan tedrici çekilişine bir sürü neden öne sürmüş olsalar da –İtalyanların artan deniz

9. Richard Fletcher, *The Quest for El Cid*, Londra: Hutchinson, 1989, s. 141.

gücü, Kuzey Afrika'da arka arkaya Berberi ayaklanmaları– en belirleyici neden olarak, Kurtuba Halifeliği'nin 1013 ertesi çöküşü görülür. On on iki yıl kadar kısa bir zaman dilimi içinde, Endülüs tek bir devletten, savaşan hizipler ve Fransa'nın bölgeleri kadar çok sayıda mini devletlerden oluşan yamalı bir bohçaya dönüştü. Bu mini devletler, Arapçada ilk olarak, çok ilginçtir ki Büyük İskender'in ardıllarını betimlemekte kullanılmış bir sözcük olan taife olarak adlandırılıyordu. 1035'e gelindiğinde, bu devletlerin (Tavaif-i Müluk) sayısı yirmiyi aşmıştı. Bu, doğal olarak, böl-ve-yönet oyunuyla bu emirlikleri birbirine karşı kullanarak durumdan yararlanan kuzeyin Hıristiyan devletlerini pek memnun eden bir gelişmeydi. Müslüman dünyada, bizim Papalık kavramımızla birçok benzerlikler taşıyan Hilafet, dünyevi (hatta kimi zaman uhrevi) iktidarın bizzat peygamber soyundan gelen kuşaklarca devralınmasını temsil ediyordu. Elbette, bir kişiden diğerine geçerken kimin Hilafeti tevarüs edeceğiyle ilgili tartışmalar oluyordu. Aslına bakılırsa, 756'da Endülüs'ün ilk halifesi, kavminin hayatta kalan tek üyesiydi; tüm ailesi Arabistan Yarımadası'nda acımasız ve kanlı bir iktidar mücadelesinde katledilmişti, aynı Tudorlar veya Borgialar gibi. I. Abdurrahman canını kurtarmak için İspanya'ya kaçmıştı. Müslüman İspanya'da, dünyevi bir diktatörün ara sıra iktidarı ele geçirmeye çalışmasıyla Hilafet'in egemenliğine kısa aralar verildiği kuşkusuz olsa da, İspanya'da Emevi hanedanı hâkimiyeti büyük çoğunlukla 1013'e kadar sürekliliğini korudu; o tarihte halife unvanının bir sonraki sahibi –II. Hişam adlı biri– ortadan kayboldu.

Şimdilerde genel kanı, talihsiz II. Hişam'ın 1013'te Berberilerin Kurtuba'yı yağmalaması sırasında öldüğü yönündedir. Bunu izleyen iktidar mücadelelerinde, Hilafet yanlıları onun hâlâ hayatta olduğunu, can korkusuyla bir yerlerde saklandığını ileri sürdüler. "Yeniden ortaya çıkması" hakkında sayısız rivayet ve bulunduğuna ilişkin sonu gelmez iddialar dolaştı. Hatta 1035'te İşbiliye emirliği onu halife olarak tanıdı bile. Kurnaz hükümdar El Mutedid, kayıp halifeye inanılmaz benzeyen Calatravalı bir hah dokumacısını bularak, onu çoktandır kayıp olan II. Hişam olarak tanıtmaya çalışsa da pek başarılı olamadı. 1060 gibi geç bir tarihte bile, o sırada çoktan yüz yaşını aşmış olması gereken efsanevi halifeyi bulma iddialarının sonu gelmemişti.[10]

Halifeliğin dağılmasının sonucunda, taifelerin sayısında ani bir artış oldu ve Müslüman İspanya'nın haritası tepeden tırnağa ye-

10. Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, Londra: Longman, 1996, s. 130-2.

niden çizildi. Hizipçilik, çekişme ve gittikçe artan Müslüman-Hıristiyan ittifaklarını, Sarakusta (Zaragoza) ve İşbiliye (Sevilla) gibi emirliklerin, Müslüman komşularına saldırmaları için Hıristiyan ordulara para ödeyeceklerini bildirmeleri takip etti. Endülüs içinde, bir zamanların birleşik Kurtuba Halifeliği yirmi üçten fazla bağımsız emirliğe bölündü. Bunlardan bazıları büyük ve baskıcıydı –en büyüğü elbette neredeyse derhal komşusu Gırnata'yla savaşa giren İşbiliye idi. Al Mariyat (Almeria) ve Denia gibi diğer emirlikler, yerel orduları ve sınırlı insan gücüyle, görece küçüktü. Bu emirliklerde iktidara gelen hükümdarlar, her zaman hanedandan veya çok eski soylulardan olmayıp, bölgesel statüsünü Kudretli, Fatih veya Yenilmez (el Muktedir, el Kadir, el Mutemid) gibi unvanlarla artırmaya çalışan yerli komutanlardan, tiranlardan ve önemsiz mafioso üyelerinden oluşuyordu. Taife hükümdarlarının bir kısmı gerçekten de bilge ve adil olmakla birlikte (örneğin, Sarakustalı El Muktedir), ayakta kalabilmek için kuzeylerinde büyüyen Hıristiyan devletlere bağımlı, ya da yetersiz (örneğin, Valensiya'nın kısa ömürlü kukla hükümdarı El Kadir) veya acımasız, vicdansız pragmatist (örneğin, II. El Mustain) olanları çoktu. Taife hükümdarlarının kendilerine taktığı bu şaşaalı unvanları yorumlayan şair İbn Reşik (Kayrevani, ö. 1064) onların, göğsünü şişirdiğinde kendini aslan sanan bir kedi kadar gülünç olduklarını söylemişti.

1009 ile 1090 arası –Hilafetin yıkılışı ile Kuzey Afrika'dan gelen Murabıtların istilası arasında geçen seksen küsur yıl–, taife dönemi olarak adlandırılır. Kuzey Afrikalı Berberilerin Müslüman orduları, nihayet yüzyılın sonunda Endülüs'ü kesin olarak temizlediği zaman, taife hükümdarları birbiri ardına teneke diktatörler gibi indirilip ya idam edildiler ya da ömürlerinin sonbaharını şiir ve hatıralarını yazarak geçirmek üzere ücra bir Kuzey Afrika kentine sürgüne gönderildiler. Bu gerçekleşinceye dek, 1009 ile 1090 yılları arası, çelişkili biçimde, hem siyasi istikrarsızlık ve yoğun askeri faaliyetle hem de yaratıcı ve sanatsal enerjiyle dolu bir dönem olmuştur. Birçok tarihçi, aralıksız bir savaş döneminde entelektüeller, düşünürler ve şairlerin tuhaf bolluğuna dikkati çekmiştir; kentler düşer, savaşlar coşar ve kuşatmalar sürerken, Müslüman İspanya bazılarına göre, en nitelikli Arap edebiyatını üretti. İbn Reşik ve Kurtubalı İbn Zeydun gibi şairler, İbn Şuheyd gibi yazarlar, ünlü İbn Hazm ve tarihçi İbn Hayyan gibi düşünürler, o zamanın sonu gelmez darbeleri, siyasi suikastları, katliamları ve askeri seferleri arasında filizlendi.

1065'te İspanya haritası

Taife döneminde Müslüman İspanya kültürü

Böylesine karışıklık ve çekişmelerle dolu bir dönemde, her iki dinden krallıkların birbirine üstünlük kurmak için rekabete girmesi ve çeşitli manevralara soyunması sonucu, bir sürü Müslüman-Hıristiyan ittifakının mantar gibi çoğalması şaşırtıcı değildir. Bu ittifaklar, o anda duruma göre kaymaya ve değişime uğradıklarından fazlasıyla karmaşık ilişkilerdi. Sözgelişi, 1090'da Huescalı Müslümanlar tercihlerini Aragon'dan Kastilya'ya çevirerek, Hıristiyan müttefiklerini değiştirdiler. Mutemid, Sevilla kuşatmasında, eski Kuzey Afrikalı müttefiklerine sırt çevirip en başta onlarla ittifak yapmasının nedeni olan İspanyol kralından yardım istedi. Kimi zaman bir kentin yerli halkı, hükümdarlarının siyasalarına karşı çıkıyor ve bir rejim değişikliğine kucak açıyorlardı, bu da ittifakların değişimiyle sonuçlanıyordu; yerli Müslümanların, savunmalarını finanse etmek üzere Hıristiyan dostu hükümdarlarına ödemek zorunda kaldıkları vergiler de aşırı tepki topluyordu. Bununla birlikte, bölgeler arasında uzun vadeli dostluklar geliştirmeyi başaran hükümdarlar da çıkmadı değil. Örneğin VI. Alfonso ve Toledolu El Memun ya da El Muktedir ile Pamplonalı IV. Sancho arasında ünlü dostluklar kuruldu. 11. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, ilki Leon-Kastilya (Hıristiyan) krallığı ile Müslüman Sarakusta (Zaragoza) arasında, diğeri bu ittifaka karşı Aragon ve Katalonya krallıkları ile Leridalı Müslümanlar arasında olmak üzere, dönemin en istikrarlı ittifaklarından ikisi baş gösterdi.

Madrid ve Barselona arasındaki, futboldan dilbilime kadar her alanda kendini gösteren malum husumet göz önüne alındığında, kuşkusuz günümüz okuruna, erken Ortaçağ Katalanları ile Kastilyalıların birbirlerinin değil de Müslümanların yanında yer almaları fikri, anakronik şekilde eğlenceli, hatta romantik görünebilir. Burada vurgulanması gereken husus, 11. yüzyılda bu tür Müslüman-Hıristiyan ittifaklarının istisnalar değil, *örnekler* olmasıdır. 1050 gibi erken bir tarihte bile, Sarakustalı Yusuf'un Charlemagne'le bir ittifak kurmaya çalıştığı 777'den beri, gerek Hıristiyan İspanya gerek Endülüs'ün bu tür ittifaklardan oluşan uzun bir tarihi vardı. 933'te Müslüman Huesca kenti, Simancas Muharebesi'nde halifenin ordusuna yardım etmeyi reddetti. 1009'da Berberiler, Kurtubalı Andalusis'i devirmek için Kral Sancho Garcia'dan destek aldılar. Aynı dönemlerde, Toledolu (Tuleytule) Banu Di'l Nunlar Müslüman Sarakusta'yla (Zaragoza) giriştikleri sınır savaşında Hıristiyan Navarra Krallığı'yla bir

ittifaka girdi. 958'de Leon Kralı I. Sancho (bir ata binemeyecek kadar şişman olduğu rivayetine dayanarak, bazen Şişko Sancho diye de anılan) krallığını geri almasına yardım edecek askeri desteği elde etmek üzere Kurtuba'daki Müslüman sarayına gitti.[11] Bu son hikâye, sürgündeki Hıristiyan kralların/soyluların yardım aramak için Müslüman saraylarına yaptıkları yolculukların sadece bir örneğidir: 1072'de VI. Alfonso Toledo'da El Memun'un sarayında dokuz ay geçirdi; sürgündeki El Cid ise bilindiği üzere Sarakusta'nın (Zaragoza) Müslüman hükümdarının dört yıl hizmetinde bulundu.

Nasıl ki 11. yüzyılın devletleri arasındaki *resmi* Hıristiyan-Müslüman ittifakları yaygın ve sıradan olarak betimlenebilirse, başka Hıristiyanlara ve Müslümanlara karşı omuz omuza savaşan Hıristiyan ve Müslümanların paralı askerler olarak *gayriresmi* istihdamı, daha da yaygın ve uzun geçmişi olan bir uygulamaydı. Kurtuba Emiri I. Hakem (ö. 822) muhtemelen ordusuna Hıristiyan paralı askerlerini alan ilk Müslüman hükümdardı. El Mansur, 10. yüzyılda Hıristiyan devletlere yaptığı (diğer kentlerin yanı sıra 985'te Barselona'yı da yağmaladığı) elli iki seferde, alabildiğine sadık çok sayıda Hıristiyan şövalyeyi saflarına katmıştı.[12] 980'ler ve 990'lar boyunca, bir dizi asi Leonlu soylu, para ödülü karşılığında kral II. Vermudo'ya yapılan Müslüman saldırılarına destek vermekten gayet memnundular. 11. yüzyıldan sonra "Haçlı" ideolojisinin oluşması, bu tür dinler arası faaliyetleri kesinkes sona erdirmese de, azalttı. Hıristiyan bir düşmana karşı Müslüman orduların safında büyük bir iştiyakla savaşan Hıristiyan paralı askerlere dair sonu gelmez anlatılar, 12., 13., hatta 14. yüzyıllara kadar varlığını sürdürdü. Murabıt ordularının birçoğuna büyük bir başarıyla kumanda eden Barselonalı bir vikont olan ünlü "Dönek" (Reverter de la Guardia, ö. 1144) bu paralı askerlerin dini bölünmelere kayıtsızlığının örneklerinden sadece biridir. Papa III. Innocentius'un 1214'te Roma'nın dinine karşı "Sarazen"e yardım eden tüm inananları aforozla tehdit etmek zorunda kalması, Ortaçağ Avrupası'nda Haçlı Seferi çağrısına herkesin kulak asmadığını düşündürür.[13]

11. Simon Barton, "Traitors to the Faith? Christian Mercenaries in al-Andalus and the Maghrib c. 1100-1300" içinde: R. Collins ve A. Goodman (der.), *Medieval Spain: Culture, Conflict and Coexistence in Honour of Angus MacKay*, Londra: Palgrave, 2002, s. 26.

12. O'Callaghan, s. 127.

13. Barton, s. 25.

Elbette bu paradigmanın bir de tersi vardı; yani, Hıristiyan ordularda başka Müslümanlara karşı savaşan Müslüman askerler. Bu tür olayları kısmen, Müslümanların onlara duydukları öfkeden biliyoruz. İbn Rüşd (ö. 1126) adlı âlimin yazdığı bir belgede, Hıristiyan yeniden fethinin üzerinden bir yıl henüz geçmişken, Barselona bölgesinde, Müslüman topraklara akın yapan kâfirlere yardım eden çok sayıda Müslüman'a karşı büyük bir öfkeye tanık oluruz.[14] Ülkenin güneyinde, Kastilya uğruna bir muharebede ölen Sarakustalı bir Müslüman soylusu olan Seyfü'd-devlet gibi şahsiyetler kesinlikle istisnalar değildi. Taife ve Hıristiyan krallıklarının sürekli değişen haritası arasında akla durgunluk veren ittifak oyunlarıyla, daha büyük resme giren her bir beyliğin yükselen ve kötüye giden kaderinin değişen gerilimleri ve çeşitlemeleri, açıkça geleneksel olmaktan uzak bir kombinasyonlar yelpazesinin mümkün olduğunu gösteriyordu. İspanya'nın kuzeyinde Müslümanlarla dolu bir kentin (Barbastro) Normanların katliamına uğramasının hemen ertesi yılında bir Müslüman/Hıristiyan birlik tarafından yeniden zapt edildiğini ve katliamın intikamının alındığını gördüğümüze şaşırmamamız gerekir.

Bu tür ittifaklar konusunda ne kadar kuşkucu olmalıyız? İlk bakışta söylenecek en açık şey, öyle görünüyor ki, bunların sadece siyasal zorunluluğun sonucu olduğuydu. "Düşmanımın düşmanı benim dostumdur" mantığının öteden beri geçerli olduğunu ileri sürebiliriz. Umutsuz askeri/siyasi/iktisadi durumlarda, tümüyle karşıt taraflar sık sık karşılıklı bir husumeti bastırmaya istekli olur, hatta o anın ortak düşmanına karşı güçlerini geçici olarak birleştirmek için, bir dizi ortak değeri paylaşıyormuş gibi yaparlar. 2003'te, ülkelerine ABD birliklerinin gelişini başlangıçta sevinçle karşılayan (bu tür kutlamaların görüntüleri CNN ve Fox News tarafından sonu gelmez şekilde yayınlanmıştı) ve Baas rejiminin devrilmesine yönelik Amerikan/İngiliz girişimine fiilen katılan binlerce Iraklı Kürt, ABD askerleri ile Iraklı Kürtler arasında ortak bir insanlığın "keşfini" yansıtmıyordu. Kürtlerle ABD kuvvetleri arasındaki ittifak, kültürel/ideolojik dayanışmanın kalıcı bir ifadesi değil, düpedüz karşılıklı çıkarın uygulamaya konulmasıydı: Gerek Kürtler gerek ABD, çok farklı nedenlerle, Saddam Hüseyin'den kurtulmak istiyordu. Aynı şeyin Kastilya-Sarakusta

14. Catlos, s. 265. Bir Müslüman paralı askerinin daha sonraki ilginç örneği için, bkz. Catlos'un şu makalesi: "Mahomet Abenadalill: A Muslim Mercenary in the service of Kings of Aragon (1290-1)", içinde: H.J. Hames (der.), *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon*, Leiden, 2004, s. 257-302.

ittifakları veya Katalan-Müslüman askeri birlikleri için de geçerli olduğunu, yani bunların dostlukla ortak kültürel zihniyetin değil, tarafların özel çıkar ve strateji kaygısının ürünü olduğunu söylemeye meyilli olabiliriz. Graus veya Huesca'da aynı ordularda çarpışan, Barbastro veya Tudela'da aynı kentleri kuşatan 11. yüzyıl Müslüman ve Hıristiyanlarının, kendilerini düpedüz katıksız siyasal mecburiyet nedenleriyle yan yana savaşır buldukları sonucuna varabiliriz.

Bu tür kuşkuculuk, –hiç değilse en aşırı hali–, iki sebepten reddedilmelidir. İlk sebep, İspanya'nın Hıristiyan ve Müslüman hükümdarlarının o güne kadarki etkileşiminin alabildiğine kişisel doğasıyla ilgilidir: Müslüman ve Hıristiyan krallar birbirinin dostu olmuş, birbirinin düğünlerine katılmış ve birbirini ağırlamış, hatta zaman zaman birbirinin akrabalarıyla evlenmişlerdi. Örneğin, Sarakustalı hükümdar El Münzir (1010-16), –Kastilyalı Sancha'nın Barselonalı Ramon Berenguer'le evlendiği– Pireneler'de o dönemin en büyük düğünlerinden birine ev sahipliği yapmıştı.[15] Hıristiyan ve Müslüman hükümdarların çocukları arasındaki evlilikler ve bazen de hükümdarların kendilerinin yaptığı evlilikler, nadir olmaktan çok uzaktı. Pamplona Kralı Sancho'nun kızının 992'de El Mansur'la evliliği, kesinlikle elimizdeki tek örnek değildir. Endülüs halifeleriyle evlenen birçok Bask prensesinden başka, bir de Kral VI. Alfonso'nun evlenip 1093'te bir çocuk sahibi olduğu Müslüman karısı, İşbiliyeli (Sevilla) El Mutemid'in dul gelini Zeyda gibi ünlü bir örneği de unutmamak gerekir. Huesca'nın Müslüman emiri 909'da halkı tarafından devrildiği zaman, (bir Arapça kaynağın verdiği bilgiye göre) "evlilik bağıyla akrabası olan Sancho İbn Garcia'nın" sarayına sığınmıştı.[16] Eğer *reconquista* klişelerinden uzak durmak istiyorsak, Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlar arasında bazen yüzeysel olan, bazen hakiki sevgi, hatta kan bağına varan bu samimi ilişkileri hesaba katmamız gerekiyor.

Bu dönemin Müslüman-Hıristiyan ittifaklarına neden o kadar kuşkucu yaklaşmamamız gerektiğinin ikinci, çok daha önemli bir nedeni de, Müslüman İspanya'nın kültürel tarihiyle ilişkili. Katalan/Müslüman koalisyonlarını sadece Ortaçağ *reelpolitik*'inin zaruretten doğan birer uygulaması olarak görmek, İber Yarımadası'nda üç dinin yüzlerce yıl bir arada yaşamış olmasını

15. a.g.e., s. 25.

16. B. F. Reilly, *The Kingdom of Leon-Castilla under King Alfonso VI*, Princeton: Princeton University Press, 1988, s. 240; Huesca'nın Müslüman hükümdarının sürgününe ilişkin Arapça kaynak için bkz. Catlos, s. 75.

hafife almak olur. Müslüman İspanya, apaçık bir biçimde Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanların dilde, sanatta ve âdetlerde büyük bir çeşitliliği paylaştığı bir yerdi. Burası, piskoposların Arapça, imamların Yahudi İspanyolcası (Ladino) konuştuğu, Yahudi vezirlerin halifelere danışmanlık yaptığı ve konaklarında Müslüman şairlere ziyafetler verdiği bir yerdi. Bunu tam anlamıyla kavrayabilmemiz için, 11. yüzyıl Endülüsü'nde toplumun neye benzediğine kısaca göz atmamız gerekiyor.

Günümüzde Müslüman İspanya'nın gerçekten ne kadar "çokkültürlü" olduğuna ilişkin tarihsel tartışmalar –Sevilla ve Cordoba gibi kentlerin ne dereceye kadar "inançlar arası bir ütopya" olduğu[17]– "bardağın yarısı dolu mu yoksa boş mu?" tartışmasının çeşitli versiyonlarına evrilme riskini taşır. Bugünün ölçütleriyle, Endülüs toplumunun bazı yönleri bizim "hoşgörü" sözcüğünden genel olarak anladığımız şeyin uzağından bile geçmez görünür: Her üç inanç arasında bağnaz polemikler, yaygın olmanın ötesinde, çoğunlukla taciz boyutlarında, hatta zaman zaman kasıtlı olarak kışkırtıcı nitelikteydi. Katliamlar, en çok da Yahudi nüfuslara karşı (örneğin, 1066'da Sevilla'da) meydana geldi. En hoşgörüsüz dönemlerde, en hoşgörüsüz hükümdarların hâkimiyeti altında, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişkiler katı bir biçimde düzenlenebiliyordu: Müslüman kitaplarının Yahudilere ve Hıristiyanlara satılması yasaklanıyor, kilise çanlarının çalmasına izin verilmediği gibi, Yahudi/Hıristiyan hekimlerin Müslüman hastaları tedavi etmesi de yasaklanabiliyordu.[18] Bazı aşırı örneklerde, Hıristiyanlar ve Yahudilerin, Müslümanlardan farklı giysiler giymeye zorlandığı bile oluyordu.

Bu tür gerçeklikler, kesinlikle bizi Ortaçağ İspanyası'nı (daha sonraları Disraeli'nin bir İngiliz-Osmanlı ittifakından yana argümanlarında yapacağı gibi) hoşgörü ve çok kültürlülüğün mutlu kayıp cenneti şeklinde romantikleştirmeye karşı uyarma işlevi görür. Gelgelelim, Müslüman İspanya'nın yüzlerce yılı hakkında yapılmış çok geniş tarihsel araştırmalardan ortaya çıkan sonuç, büyük ölçüde hoşgörülü, çok dilli, çok yönlü bir kentler ve kasabalar toplamıdır. Üç dinin tutucularının, inançsız komşularının kültürleriyle fazla iç içe olmaya karşı defalarca uyarıda bulundukları; bu tür uyarılara (Endülüslü Müslümanlar arasında yay-

17. Ross Brann, *Power in the Portrayal: Representations of Jews and Muslims in Eleventh and Twelfth Century Islamic Spain*, Princeton University Press, 2002, s. 3.

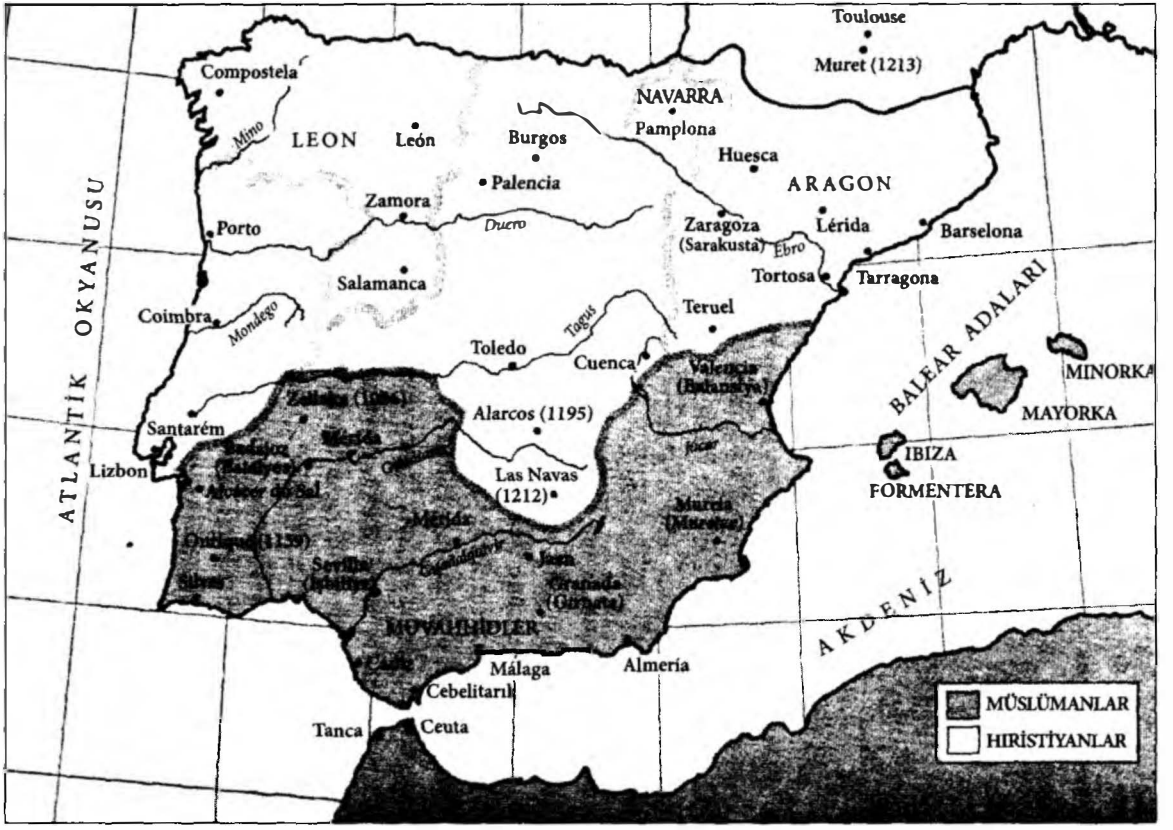
18. M. Fierro, "Christian Success and Muslim Fear in Andalusi Writings", *Israel Oriental Studies* XVII, s. 157.

gın şarap tüketiminde veya Müslüman bayramlarına Mustariblerin katılımında gördüğümüz gibi) çoğunlukla kulak asılmayan bir toplumdu bu. Sözgelişi, antisemitizm 11. yüzyıl İspanyası'nın değişmez bir özelliği olmasına karşın, Müslüman İspanya'nın Yahudilere, herhangi bir Hıristiyan toplumda olabileceğinden inanılmaz ölçüde daha hoşgörülü bir ortam sunduğu konusunda neredeyse evrensel bir mutabakat var. Gerçekten de, bu hoşgörü, Müslüman egemenliği döneminde neden dışarıdan binlerce Yahudi'nin İspanya'ya geldiğini –ve doğal olarak, İspanya Hıristiyan hükümdarların denetimine geçince aynı hızla buraları terk ettiğini– gösterir. Bu karşılaştırma Endülüs'ün de bir parçasını oluşturduğu Mağrib'in diğer kesimleri için de geçerlidir. Bir İspanyol Yahudi tüccarın Fas'a yaptığı yolculuk sırasında ülkesindeki oğluna yazdığı 1100 tarihli bir mektup, oralarda gördüğü antisemitizmin seviyesi konusundaki şaşkınlığını ifade eder ve memleketi Almeira'daki yaşamın, buralarla karşılaştırdığında "sonsuz kurtuluş gibi" olduğunu söyler.

Dil, bütün bunlarda şüphesiz merkezi bir etken oldu. Bu, 11. yüzyıl Müslüman İspanyası'nın herkesin kendini açıkça ifade edebildiği saydam, Esperanto benzeri bir dile sahip olduğu anlamına gelmiyor. Gerçek durum iki veya çok dillilik idi; burada bir dizi dilin (Latince, bugün İspanyol, Yahudi, Berberi diyalektleri dediğimiz dillerin Ortaçağ versiyonu) toplumsal söylemde birincil konuma gelmek için başat Arapçayla aşık attığı görülüyordu. Püristlerin, kendi din/kültür/dillerinin muhafazasına yönelik sonu gelmez yakınmaları, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplumları arasındaki sınırların geçişken olmakla kalmayıp, sürekli değiştiğinin de iyi bir işaretidir. Belki de bunlar arasında en tanınmış olanı, tüm genç Hıristiyanların akın akın Arap diline yönelerek kendi kültürlerini unutmaya başlaması karşısındaki kaygılarını dile getiren Kurtuba Piskoposu Paulus Alvarus'un (ö. 861) figanıdır:

> Sorarım size, bugün inançlı halkımız arasında kim kutsal yazıları çalışıyor ve uzmanların Latince yazılarını araştırıyor? ... Daha çok, Hıristiyan gençlerimiz... Arapça belagatlerinden gurur duymak, Keldani [Müslüman] kitaplarını coşkuyla araştırmakla meşgul. Heyhat, ne Hıristiyanlar kendi dillerini biliyorlar, ne de Latinler kendi dillerinde araştırma yapabiliyor, böylece İsa'nın tüm meclisinde, bin kişide zar zor bir kişi, kardeşine doğru hitap etmeyi becerebiliyor...[19]

19. *Indiculus Luminosus*'tan, alıntı, içinde: O'Callaghan, s. 188.

1214'te İspanya haritası

Bu paragraf, Müslüman İspanya'nın, Suriyeli keşişlerin Platon ve Aristoteles transkripsiyonları ve tercümelerinin yanı sıra, Araplaşmış Hıristiyanlık dünyasının daha sonra Batı'ya kendi Yunan geleneğini yeniden tanıtmış olmasının bir diğer örneğini sunar. Bugünlerde erken Ortaçağ Hıristiyanlığının, Müslüman dünya karşısında duyduğu aşağılık kompleksi herkesin işine gelecek şekilde çoktan unutulup gitmiştir; oysa 1130'larda Barselona'da yazan Tivolili Plato, Batı'nın cehaletinden dem vurup Roma'nın nasıl "çoktandır Mısır, Yunanistan ve Arabistan'dan aşağı kaldığı"ndan yakınıyordu.[20] Alvarus'un Hıristiyan gençliğe ilişkin telaşı, yalnızca "Arapça belagati" pop müzik veya internet düşkünlüğüymüş gibi eleştirdiği için değil, aynı zamanda birçok Müslüman yazarın da aynı şikâyetlerde bulunması nedeniyle ironiktir. Lügatçi İbn Sida (ö. 1066), "kişinin Latince konuşanlarla yakın bir şekilde yaşaması gereken" bir ülkede Arapçanın saflıktan uzak durumuna yazıklanır. Endülüs'teki 13. yüzyıl Müslüman misyonerlerin Arapçayı hiç de iyi konuşamadığına, Tuleytulalı (Toledo) bir Müslüman kadı'nın Latinceyi bir Hıristiyan'a benzeyecek kadar iyi bildiğine dair anekdotlar anlatılır.[21] Muhtemelen gelmiş geçmiş en büyük Yahudi filozofu olan Kurtubalı Maimonides (Musa ibn Meymun) *Delaletü'l-Hairin*'i (*More Nevuhim*: Şaşırmışların Kılavuzu, 1191) İbranice değil, Arapça yazdı. Doğal olarak, bu tür çok dillilikten hoşnutsuz Yahudilerin var olduğunu öğrenmek de şaşırtıcı olmuyor. Barselonalı Abraham İbn Hasdai, 1200'lerde, Müslüman belagat ve nüfuzunun, Yahudilerin İbranicesini artık kendi dillerinde zarafetle yazmalarına imkân bırakmayacak kadar bozduğundan yakınıyordu.

Eğer 11. yüzyıl İspanyası'nın çoklu-örtüşen kültürlerinin tek bir somut örneği aranacak olursa, muhtemelen *zecel* türünün melez üslubu yeterli olacaktır. Bu, Endülüs kökenli, farklı dillerin karıştırılmasıyla ayrışan bir Arapça nazım biçimidir; genellikle aşk şiirleri bu üslupla yazılmıştır. Arapça bir *zecel*, o dönem mevcut olan üç alfabeden herhangi birini kullanarak, çoğunlukla Latince, hatta bazen İbranice bir beyitle sona ererdi. İki, hatta bazen üç dilin aynı sayfada, Endülüslü yaratıcılık ifadesinin tek bir formda böyle birbiri içinde eriyen varlığı, muhtemelen bu dönemde kültürlerin sofistike etkileşimini ortaya koymak için yapılan çok sayıda akademik argümandan daha kuvvetlidir.

20. Alıntı, içinde: Fletcher, s. 52.

21. Roth, s. 54-5.

Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar Müslüman İspanya'da her zaman uyum içinde değilse de, birbirleri hakkında yeterince bilgiye sahip olarak birlikte yaşadılar; bugün ortalama bir Berlinlinin, mahallesindeki Türk kökenli Almanlar hakkında veya orta sınıf bir İngiliz ailesinin Londra'nın banliyölerinde yaşayan Suriyeliler hakkında sahip olduğundan çok daha derin bir aşinalıktı aralarındaki. Tartışmalar ve sert çekişmeler boldu, hatta kimi zaman geniş çaplı şiddete dönüşecek şekilde alevleniyordu (1066'da Gırnata'daki Yahudilere karşı canice halk ayaklanması gibi). Bu tür polemikçilerin –ve bu tür polemikçilerin ne derece şizofrenik olabileceğinin– iyi bir örneği, parlak Müslüman düşünür İbn Hazm'dır (ö. 1064). Aşk üzerine risalesi *Güvercinin Gerdanlığı* dahil dört yüzü aşkın eserin yazarı İbn Hazm, tanıştığı herkesle tartışmaya girmeyi âdet edinmiş biri olarak çıkar karşımıza. 1027-30 civarında İbn Hazm ile Kurtubalı bir Hıristiyan yargıç arasında hararetli bir teolojik tartışmanın kaydı vardır; bu tartışma kuşkusuz onun İncillerin tutarsızlığına dair yorumlarına, Yahudi dininin temel ateizmine olan inancına, Müslüman ezoteriklerin sapkınlığına ve sonuç olarak İbn Hazm olmayan herkese karşı çıkmasına yol açan enerjisiyle ateşlenmişti. Gelgelelim, böylesine ateşli bir İslamcı düşünürün polemiklerinin altında iki ironi yatar: İlk olarak, İbn Hazm'ın diğer dinlere karşı eleştirileri, bu dinlere, örneğin, haham yorumları geleneğine dair hatırı sayılır bir bilgiyi ortaya koyar ki bu da çelişkili bir biçimde, üç inancın entelektüel kültürlerinin birbirine ne kadar yakın durduğunu gösterir. İkincisi, İbn Hazm'ın kendi biyografisi de, Yahudi entelektüellerle bir arada olduğunu yansıtır. Gençliğinde, Kurtubalı bir grup Yahudi ile dostluk etmiş ve onlarla yaptığı sohbetlerde yabana atılmayacak bir İbranice bilgisi edinmişti. Kuşkusuz, farklı dinden insanların bu tür karşılaşmaları ille de tartışmacı veya polemikçi olmak zorunda da değildi; Tuleytulalı Hıristiyanlar, sadece ünlü bir Müslüman âlim olan Abdullah'la (ö. 1158) görüşebilmek için Baeza'ya yolculuk etmeyi göze alabiliyorlardı. Bununla birlikte, İbn Hazm'ın Kurtuba ve başka yerlerde münazara yaptığı Yahudi ve Hıristiyan düşünürler, Müslüman İspanya'nın kentlerinde söz konusu olan birbirini kabul düzeyini ("diyalog" terimi anakronik olur) yansıtıyorlardı.

Endülüs'teki dinler ötesi karşılaşmalar her zaman katıksız anlamda dini olmuyordu. Farklı dinlerin üyeleri arasında, bazen homoseksüel de olabilen bir aşk şiiri geleneğinin varlığı su götürmez. Valensiyalı İbn'ül Zakkak (ö. 1133) gibi şairler sık sık Hıris-

tiyan kızlara olan karşılıksız aşklarının şiirlerini yazdılar. Bir Hıristiyan delikanlıya olan saplantılı aşkı uğruna, ona Teslis'in erdemlerini yücelten bir risale yazan seçkin bir Mu'tezile âlimi veya "bir Hıristiyan gence delice tutulması yüzünden" Hıristiyanlara özgü bir kuşak bağlamaya başlayan ve şarabı içmeden önce haç çıkarır gibi yapan bir başka Müslüman şair (el Ramadi) gibi rivayetler vardır. Müslüman oğlanlara âşık olup onlara şiirler ithaf eden, İşbiliye kentinden İbrahim İbn Sahl gibi Yahudi şairler de vardı.[22] Daha az erotik (ve herhalde daha az samimi) olarak, bir de şiirlerini Yahudi vezirlere ve saraylılara ithaf eden Müslüman şairler geleneği bulunuyordu. Taife krallıklarında başvezir olan birçok İspanyol Yahudisi'nin önemli mevkileri, bu ufak janrı teşvik ediyordu. Müslüman şairlerin, Samuel İbn Naghrila (pek çok yönden Gırnata'nın Disraeli'si) gibi vezirlere "Yusuf'un oğlu", "Musa'nın kabilesinden" şeklindeki hitapları da, gerek Hıristiyan gerek Müslüman yazarların Yahudilere yöneltebilecekleri antisemitik hakaretlere göre, iç açıcı bir değişiklik gibi görünür –bu tür dalkavukça övgüler, kuşkusuz, karşılıklı anlayıştan ziyade, siyasal ihsanlar amacıyla yazılmış olsa bile.

"Uygarlıklar çatışması" deyimi, çoğunlukla belirli bir anlaşmazlık veya kültürel ihtilafı küreselci, jeopolitik açıdan betimlemek üzere son yıllarda fazlasıyla kullanılmakta. 11. yüzyıl Müslüman İspanyası'nın kültürel ortamının dikkatli bir araştırması her şeyden çok, böyle bir terimin tarihsel kofluğunu ortaya koyar. Yahudi vezirlerin yemeğe çağırdıkları Müslüman konuklarıyla şakalaştıkları, Arapça veya Latin kökenli dillerin camiye olduğu kadar kiliseye ait olduğu ve bir *zecel* ya da ilahide yer aldığı, Müslüman ve Hıristiyan suçluların, bir köyü yağmalamak veya kendi dindaşlarından koyun çalmak için kültürler arası bir işbirliğinin heyecanlı anlarında bir araya geldiklerinde, Müslüman İspanya'nın sakinlerinin, durum gerektirdiği zaman dinsel kimliklerini nasıl kolaylıkla bir yana bırakabildiklerini gösterir. Graus Muharebesi'nde (1063), bir Müslüman suikastçının, Kral I. Ramiro'nun karargâhına sinsice sızarak, Hıristiyanların dilini kusursuz konuşması sayesinde yakalanmadan onu öldürebilmesi, Müslüman ve Hıristiyanların kültürel olarak birbirlerine ne kadar benzedikleri konusunda bize çok şey anlatır.[23] Böyle bir kültürel benzerliğe, siyasi çıkarlar da eklendiğinde, Müslüman ve Hıristi-

22. Brann, s. 95-7.

23. Catlos, s. 37.

yanların omuz omuza savaşmalarına hayli yardım etmiş ve kendi dindaşlarına karşı savaşmak konusunda daha az ayak sürümüş olabileceklerini ileri sürmek gülünç bir idealizm olmaz.

Olayların gelişimi: Hilafetin sonundan VI. Alfonso'nun taç giymesine

Temelde İber Yarımadası'nın 11. yüzyılının özünü teşkil eden Müslüman İspanya'nın sonunun başlangıcı, yalnız Halifelik'in yıkılması üzerinden değil, aynı zamanda iki kralın ölümleri üzerinden anlatılabilecek bir hikâyedir. Otuz yıl arayla ölen (1035 ve 1065) baba oğulun, Büyük Sancho ve I. Fernando'nun vefatlarında ironik bir simetri vardır; bütün krallığı oğullar arasında paylaştırıp miras bırakan bu ölümlerin her ikisinde de, oğullar mirası yeniden bir araya getirmek için birbirleriyle savaşmak, fırsat bulduklarında diğerlerini hapsetmek, hatta öldürmek zorunda kaldılar. Büyük Sancho, Pireneler'de minik Navarra Krallığı'nın hükümdarıyken, iyi ayarlanmış bir evlilikler silsilesi ve dünürlerinden ara sıra birinin suikasta kurban gitmesiyle, diğer kuzey krallıkları Aragon, Leon ve Kastilya'yı kendi yönetimi altında toplamayı başarmıştı. Gördüğümüz gibi, Müslüman Hilafet içinde gittikçe büyüyen ölümcül çekişmeler, kuzeyin Hıristiyan krallıkları açısından siyasi durumu tamamen değiştirdi. Kudretli, varlıklı Endülüs'ün kıyıda kalmış, dezavantajlı, çoğunlukla ezilen komşuları, dağılmakta olan Hilafet içinde ittifak kurup müdahale, hatta kontrol edebilecekleri bazı hizipler bularak, rakip güç merkezlerine dönüşmeye başladı. Farklı Hıristiyan orduların 1008-10'daki Berberi isyanında rakip taraflara yardım etmeyi başarmış olmaları, güç dengesinin çarpıcı bir biçimde kuzeye doğru kaymasını yansıtır.

Büyük Sancho, 1035'teki ölümüne dek daracık krallıklarının İspanya'nın kuzey sırtında kapladığı mütevazı alanda birkaç şeyi başarmış durumdaydı. Compostela'da, İspanyol olmayan Hıristiyanlar için, sadece Roma ve Kudüs'ten aşağı kalan bir hac yeri olarak Aziz Yakup [Santiago] türbesini kurmuştu. Güneyde, çeşitli Slav, Berberi ve Endülüslü hizipler yarımadanın denetimi için birbiriyle savaşırken, o bu fırsattan yararlanmış; kuzeyin Hıristiyan krallıklarını (kısa bir süreliğine de olsa) birleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda Hıristiyan İspanya'yı Batı Hıristiyanlığıyla daha iyi bütünleştirmişti. Ölümüne yakın, Sancho yeni birleşmiş krallıklarından oluşan pastayı, Vizigot gelenekleri uyarınca her

biri bir oğluna olmak üzere dört dilime böldü. Böylelikle I. Fernando, on yedi gibi çok genç bir yaşta Kastilya Krallığı'nı tevarüs ettiği gibi, iki yıl içinde kardeşi (Garcia) ve kayınbiraderinin (III. Vermudo) ölümleri üzerine Leon ve Navarra'yı da eline geçirdi.

I. Fernando'nun otuz yıllık hükümranlığı içinde (1035-65), Müslüman-Hıristiyan bölünmesinin her iki tarafında da bir dizi süreç oluşmaya ve kendini göstermeye başladı. Fernando'nun Leon-Kastilya Krallığı büyüdükçe ve taife krallıkları ayrılıp çoğalmaya başladıkça, çeşitli kuzeyli Hıristiyan krallıklar (yalnız Fernando değil, aynı zamanda Navarra ile Aragon'un çekişen kralları) ve dalaşan Müslüman mini devletleri arasında farklı, değişken ittifaklardan oluşan bir kalıp baş göstermeye başladı. Bu ittifaklar, değişmez bir biçimde Müslüman kralların saldırıya uğradıklarında, Hıristiyan komşularına askeri destekleri karşılığında, altından "himaye parası" yani *parias* teklif etmesinden oluşuyordu. Taife krallıklarından bazılarının insan gücü şaşılacak derecede azdı; yoksul Gırnatalı Abdullah'ın karargâhında güç bela yüz kadar Zanata Berberisi varken, kardeşi Malagalı Tamim'in askerlerinin sayısı üç yüzü ancak aşıyordu. İbn İzari'nin I. Fernando'nun ordusunun on bin askerden oluştuğuna dair yorumu abartılı görünse de, taifelerin (tavaif) uyuşmazlıkları ve Leon-Kastilya'nın eşzamanlı genişlemesi, bir zamanların güçlü Endülüs'ünü, Aragonlularla Kastilyalıların gitgide, kendi çıkarları doğrultusunda birbirine karşı oynayacağı bir dizi kukla devlete dönüştürecekti.

Kuzeyde neredeyse her taraftan Katalonya, Navarra, Aragon ve Kastilya'yla kuşatılmış, Hıristiyan devletlerle sınırdaş bir Müslüman krallık olan Zaragoza (Sarakusta), bu duruma iyi bir örnek oluşturur. Bir değil, *dört* Hıristiyan krallıkla sınırdaş olmasının yarattığı coğrafî dezavantaj nedeniyle, aynı anda dört krala birden *parias* ödemek durumunda kaldı. Ancak, bazen Müslüman krallıklar ister Hıristiyan olsun ister Müslüman, düşmanlarına karşı fazladan desteğin karşılığını ödemeye çoktan razıydı. 1055'te Sarakustalı El Muktedir, "dostu" (*amicum suum*) Navarra Kralı IV. Sancho'yla bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşmada Sancho, ordularından herhangi birisi Müslüman Huesca kentini almaya kalkışacak olursa, Aragonlu komşusuna saldırmayı taahhüt ediyordu. Bu tür ittifaklar kesinlikle "geçici düzenlemeler" değildi. Müslüman Sarakusta ile Kastilya/Navarra arasındaki işbirliğinin bir geçmişi vardı ve ertesi yüzyılın ilk yıllarına dek devam edecekti. Kırk yıl sonra, Aragonlular nihayet 1096'da Müslüman kenti geri aldıkları vakit, yerel yorumcular kentin tu-

tunmaya çalışmasına yardım eden "bazı menhus Hıristiyanlar"ın varlığını kaydedeceklerdi; bu "menhus Hıristiyanlar" elbette eski Müslüman taife hükümdarı tarafında, baş düşmanları olan Aragonlulara karşı savaşan Kastilyalılardı.[24] Sarakustalı hükümdarlarda uzun ve tuhaf bir geçmişi olan kardeş katli ve kardeşler arasındaki nefret, bu krallığı uygun Hıristiyan komşularla dinler ötesi ittifaklara özellikle elverişli kılıyordu. El Muktedir ile kardeşi Leridalı Yusuf arasında bir sevgi olmadığı zaten kesindi. Daha 1051 gibi erken bir tarihte, Yusuf'u, kendisini ağabeyinin Sarakusta'daki kuvvetlerine karşı korumaları için (Zaragoza'nın Navarra'yla sınırının *öteki* tarafındaki) Katalanlara para öderken buluruz. Üstelik sebepsiz yere de değil: 1058'de El Muktedir Navarralı bir Hıristiyan şövalyeye kardeşi Yusuf'u öldürmesi için para ödeyince, Yusuf başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast girişimine maruz kalmıştı. Müslüman krallığın, birbirinden nefret eden iki kardeş tarafından yönetilen Sarakusta ve Lerida olarak ikiye bölünmesi, sonraki yüzyılın ileriki yıllarına dek dinler ötesi ittifaklar için verimli bir kaynak oluşturdu. Doğudaki Lerida, Barselona ve Aragon'un Hıristiyan ordularının desteğini elde ederken, batıdaki Sarakusta Kastilya ve Navarra'yla ittifaklar kurma arayışındaydı. Aslına bakılırsa, ünlü El Cid'in henüz on sekizindeyken katıldığı ilk muharebelerden biri, 1063'te Kastilyalıların Müslüman ve Hıristiyan birliklerden oluşan karma bir orduyla Sarakusta kenti Graus'u Aragonlulardan geri almak için yaptığı seferdi. Aragon kralının (I. Ramiro) hayatını kaybettiği muharebe, IV. Sancho'nun El Muktedir'e verdiği sözün net bir sonucu olarak gerçekleşmişti. Bir Hıristiyan hükümdarın, bir Müslüman soyluya verdiği sözü tutmak için Aragonlu amcasını öldürmeye hazır olması, bizi bu dönemdeki Müslüman-Hıristiyan ilişkisinin niteliği hakkında kafa yormaya zorlar.

Müslüman İspanya'nın dahilinde, en genişlemeci ve saldırgan emirliklerden biri, Hilafet sonrası dönemin karışıklıklarından neredeyse hemen sonra Ronda ve Algericas gibi daha küçük Müslüman devletleri yutmaya koyulan Sevilla (İşbiliye) taifesiydi. Müslüman İspanya'nın taife döneminin diğer "büyük oyuncusu" olan Gırnata Krallığı'yla on yedi yıl süren savaşı (1039-56), hükümdarlarını Kastilya'nın desteğini aramaya itti. İşbiliyeli El Mutemid, I. Fernando'nun ordularına gittikçe artan bağımlılığıyla, kutsal

24. Catlos, s. 73; Müslümanların Huesca'da tutunmasına yardım eden Hıristiyanlara gönderme. Antonio Duran Gudiol, "Francos, Pamploness y Mozarabes en la Marca Superior de al-Andalus", içinde: P. Sénac (der.), *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid, 1991, s. 146'da bulunabilir.

Aziz Isidore'nin naaşını Leon Katedrali'ne geri göndermeye bile razı oldu. Rivayete göre, tabutun üzerine bir çarşaf örterek içini çekti ve naaşa şöyle dedi: "Artık gidiyorsun saygıdeğer Isidore; ama ününün bana ne denli bağlı olduğunu iyi biliyorsun!"[25] Göreceğimiz gibi, bu ilişki, bağımsızlığını korumak için Hıristiyan krallara (yılda 10 bin altın dinara varan) ülkeyi felce uğratan haraçlar ödemek zorunda kalan İşbiliye'yi eninde sonunda bir vassal düzeyine indirgedi. Tarihçiler aynı zamanda İşbiliye'nin Gırnata'yla uzun savaşında, iki Müslüman devletin iki Yahudi başvezirin kumanda ettiği ordularla birbiriyle çarpışmasındaki ironiye de işaret etmişlerdir. Bu örnekte Gırnata ordularının başında parlak komutan, şair ve siyasetçi Samuel İbn Naghrila bulunuyordu. Müslümanlar arasındaki bu tür iç çekişmeler doğal olarak ister resmi ister paralı olsun, Hıristiyan orduların tamamen kendi çıkarlarını gözeterek duruma müdahale etmesi için mebzul fırsatlar yarattığı gibi, Müslümanlar arası böyle bir çatışmada çoğu zaman her iki tarafta da profesyonel Hıristiyan askerler bulunuyordu. Sözgelişi 1042'de, İspanya'nın doğu kıyısında, başka bir Müslüman vezir adına, Balansiya (Valencia) hükümdarını devirme çabasında Denia'lı ve Balansiyalı askerlere yardım eden Katalan paralı askerlerden oluşan büyük bir ordunun varlığını görüyoruz.[26]

Fernando'nun Kastilyası'nın artan gücü ve itibarı, birbirleriyle mücadele eden Müslüman emirliklerin artan bölünmesi ve istikrarsızlığıyla da çakışınca, Hıristiyan kuzey ile Müslüman güney arasında bir dizi ittifakı aşan, tabiyet ilişkileri gelişti. Bu *parias*, yani özü itibarıyla "himaye parası" uygulamasını başlatan I. Fernando olsa da, bu sistemi acımasızca geliştiren ve büyüten, taife devletlerinden sızdırabileceği her bir altını sağan oğlu VI. Alfonso oldu. I. Fernando 1065'te öldüğü zaman, krallığını (tıpkı kendinden önce babasının yaptığı gibi) üç oğlunun, yani Garcia, Sancho ve Alfonso'nun arasında eşit pay etti. Ve yine babasının da yaptığı gibi, luzla ve acımasızca harekete geçip, (yaygın şekilde kabul gördüğü üzere, uzun süreli bir ensest ilişki yaşadığı) kız kardeşi Urraca'yla işbirliği halinde, iki erkek kardeşini hapse atıp bertaraf eden Alfonso oldu. Yedi yıllık bir sürede, Alfonso Leon, Kastilya, Galiçya ve Navarra krallıklarının –Hıristiyan İspanya'nın neredeyse dörtte üçü– tahtlarını birleştirerek taç giymeyi başardı.

25. O'Callaghan, s. 196.

26. Roth, s. 93.

Düşünür Walter Benjamin, bütün büyük uygarlık anlarının barbarlık eylemlerine dayandığını söylemişti. Bazı büyük ruhanilik anlarının savaş edimleriyle finanse edildiğiyse kesinlikle doğrudur. 11. yüzyıl İspanyası'nda gördüğümüz hizip çekişmeleri, askeri seferler, kuşatmalar, kardeş katli, hatta ensest kayıtlarından, Batı Hıristiyanlığı'nın büyük ruhani merkezlerinden birini, Cluny'yi finanse eden paralar aktı. Çok büyük ölçüde, Müslüman Sarakusta, İşbiliye ve Gırnata krallıklarından elde edilen altın, gelecek yıllarda Muhterem Pierre'in çalışma yeri ve Abelard için bir sığınak olmakla kalmayıp, aynı zamanda Kuran'ın ilk Latince çevirilerinden birine (1164) ev sahipliği yapacak Fransız manastırının onarımına ve büyütülmesine aktarıldı. Gelgelelim, Kral VI. Alfonso'nun her yıl toplamayı başardığı devasa miktarda altının pek ruhani olmayan etkileri, pek çok yönden daha önemli oldu. Bu etkiler, himaye paralarını ödemekten imtina eden taife hükümdarlarına zorbalık ederek onları yıldırmasını sağlayan devasa bir orduyu elinin altında tutmasına imkân verdi. Daha da önemlisi, Müslüman hükümdarların bu ödemeleri yapabilmek için kendi uyruklarına saldıkları vergileri sürekli yükseltmelerine neden oldu. Birçok yönden, bu durum Gırnatalı Abdullah veya İşbiliyeli El Mutemid gibi hükümdarlara karşı halkta, günümüzde Mısır, Suudi Arabistan veya Pakistan yurttaşlarının Batı dostu hükümetlerine karşı duyduğu düzeyde bir nefret yarattı. 1070'lerin ortasına gelindiğinde, birçok kentin sakinleri, paralarının Hıristiyan ordulara aktarılmasına içerleyerek hükümdarlarına karşı ayaklanma halindeydi. Kuzey Afrikalı Murabıtlar nihayet 1086'da kurtarma kuvveti olarak Algeciras'a ayak bastığında, yerel Müslümanlar onları kurtarıcıları olarak karşıladılar.

Ve böylelikle 1072'de kurnazlık, maharet ve düpedüz zalimliğiyle, Müslüman İspanya'nın ve tüm o didişen taifesinin çatlamış, çökmekte olan kabuğunu son derece kârlı bir girişimler silsilesine dönüştürecek bir hükümdara taç giydirildi (daha doğrusu bu tacı kendisi giydi; yerel piskopos Alfonso'nun taç giymesi yolunda yaşanan cinayetler ve hapis vakaları yüzünden bunu yapmaya cesaret edememişti). Bütün bunlar VI. Alfonso'nun Yeniden Fetih'in Büyük Hıristiyan Savaşçısı imgesini oluştursa da, unutmamamız gereken husus, birçok Arap ve İspanyol yorumcunun Alfonso'dan "İki Dinin İmparatoru" olarak bahsettiğidir. Alfonso'nun El Memun ve El Mutemid'le biraz sorunlu bile olsa, su götürmez dostluğu, Müslüman dul Zaida'dan bir oğul sahibi olması, kenti fethettikten sonra Toledolu Müslümanlara saygılı muamelesi –her şeyden çok da kentin camiini derhal bir katedrale dönüştürmeyi reddet-

mesi ve bunu yapmaya kalkışan piskoposun kafasını uçurma tehdidinde bulunması yüzünden Hıristiyan çevrelerde yarattığı nahoş duygular– bize bu topraklarda ne kadar dikkatle adım atmamız gerektiğini hatırlatır. Kraliyet kenti Leon'da altın tacı başına giydiğinde Alfonso'nun önünde uzanan yıllar için pek çok planı vardı kuşkusuz. Ancak çok geçmeden zihninde canlandırdığı hâkimiyet hülyalarına son verecek kuvvetlerin, İspanya'nın çok uzaklarından daha şimdiden yola çıkmış olduklarını tahmin edemezdi.

İspanya'nın dışında: Roma'nın ilgisi ve Murabıtların yükselişi

İspanyol yarımadasında meydana gelen olaylara –Hıristiyan kuzeyin yükselişi, çeşitli taifeler arası rekabetler ve dinler arası geçici ittifaklar– yönelik dış ilgi, iki yönden geldi: İtalya ve Kuzey Afrika. Papalık zaten bir süredir Akdeniz'in ötesinden gelişmeleri takip etmekteydi. Roma ve Kastilya kralları arasındaki resmi yazışmaların tarihini okuyunca, İspanyol monarşisinin beş yüzyıllık Mustarib/Ariusçu Hıristiyanlık versiyonları ve Vizigot mirasıyla İspanyol kilisesini kendi çizgisine çekme gayreti içinde, sitem, destek övgü ve hak iddialarını hep beraber kullanmaya çalışan Papalık arasındaki gerilimi görmek hiç de zor olmaz. Papa, İspanya'nın *daima* bir Katolik ülke olduğunu açıkça belirtiyordu: 1073'te Papa VII. Gregorius, Alfonso'ya İspanya'nın antikçağlardan beri Aziz Petrus'a ait olduğunu söylemişti.[27] Eğer Roma Mustariblere has ayinlerin bırakılıp Katolik versiyonun benimsenmesi için hiç durmadan baskı yapmamış olsaydı, İspanya'nın bugün tümüyle farklı, ilahiyatında Üniteryenlerinkine daha yakın, dış görünümü itibarıyla da belki Arap Ortodoks kiliselerinkini daha çok andıran bir Hıristiyanlığa sahip olacağını hayal etmek, belki şaşırtıcıdır.

Kuşkusuz, bir de İslam sorunu vardı. Papanın en düşmanca mektubunda Ariusçuluk, Müslüman sapkınlık ve Arap fethi karışımından başka bir şey olmadığını söylediği Katoliklik-öncesi İspanya'nın çok farklı Hıristiyanlığının yanında, inançsızlık göstergesi ittifaklarıyla "Sarazenler"in Hıristiyanlarla bir arada varoluşu da, Katolik Kilisesi'ni huzursuz ediyordu. Aslında çoğu zaman bu duygu karşılıklıydı: Papa 1073'te Müslüman İspanya'ya karşı, Aragonluları kendisinin başlıca temsilcisi olarak atayıp yeni bir Fransız Haçlı seferine yetki verdiği zaman, Navarralı Sanc-

27. O'Callaghan, s. 201.

ho ve Sarakustalı El Muktedir bu kuvvete karşı kendilerini korumak üzere derhal bir ittifak kurdular. Papa, Hıristiyan İspanya'nın İsa'nın "Muhammedi" düşmanlarıyla sürekli olarak ittifaka girmeye gönüllü hali karşısında derin bir hüsrana düşmüş olmalıydı, hele hele bu ittifak kendi ordularına karşı kurulduğu zamanlarda. Papaya bağlılığını sunarak kendisini İsa'nın savaşçısı ilan etmek için 1068'de Roma'ya yolculuk eden aynı Aragonlu Sancho, 1083'te Leridalı Müslümanlara El Cid'e karşı savaşlarında yardım etmekten hiç mi hiç gocunmayacaktı. Yüzyılın geri kalanında, Roma İslam'a karşı savaşta, Doğu'daki Haçlı seferine paralel uzanan ikinci bir Batı cephesi olarak gördüğü harekette Hıristiyan krallarını bir araya getirmek için aralıksız çaba gösterdi. Ancak, Katolik Kilisesi'nin İber Yarımadası'ndaki iktidar mücadelelerinin tamamını, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki bir çatışmaya dönüştürme gayretinde, hiç beklenmedik bir yerden yardım alacaktı.

11. yüzyılda bir Akdeniz gücü olarak ortaya çıkışlarına dair popüler anlatılar, gerçeklerden çok, Müslümanları tutucu, fanatik ve kültür düşmanı olarak resmeden Avrupalı stereotiplerle ilgili olsa da Murabıtların yükselişinin öyküsü ilginçtir. Örneğin, Charlton Heston'ın oynadığı *El Cid* filminde (1961, yön. Antony Mann) Murabıtların lideri, Hollywood yorumuyla, Hıristiyanların işitmeye gönüllü oldukları türden bir Müslüman istilacı, gözü dönmüş, dengesiz bir fanatik olarak betimlenir. Bizim Almoravid (Arapça "kalelerde oturanlar" demek olan *al murabitun*) dediğimiz Sahralı Berberilerden oluşan Kuzey Afrikalılar, lüks sarayları, Yahudiler/Hıristiyanlarla dostlukları ve kendilerinin dini açıdan hiç onaylamadıkları içki ve oğlancılık gibi âdetleri açık açık sergileyen İspanyol Müslüman komşularından çok daha tutucu ve birbiriyle kaynaşmış topluluklardı; yine de, "barbarlar" veya "fanatikler" sözcükleri, bu örgütlü ve son derece etkili savaş kuvvetini tanımlamak açısından adil bir sıfat olmaz. Nijer Irmağı kıyılarında, günümüz Gana'sı ile Fas'ın güneyi arasında bir yerlerdeki kalede yerleşik küçük bir İslami mezhep olarak 1030'larda başlayarak, sırım gibi, zeki, dindar Yusuf İbn Taşfin'in radikal liderliğinde hızla genişlediler. Yusuf, neredeyse VI. Alfonso'nun Leon-Kastilya kralı olmasıyla aynı dönemde –1061'den 1106'ya dek– Murabıtlara önderlik etti ve bu iki hükümdarın, yavaş yavaş her muharebe, her kuşatmayla, bir radar ekranındaki tekinsiz sinyaller gibi, birbirlerine doğru ilerleyen ve nihayet 1086'da Ez-Zellaka'da Alfonso açısından felaketle sonuçlanacak muharebede birleşen rotalarını karşılaştırmak ilginçtir.

Alfonso'nun 1072'de neredeyse tüm Hıristiyan İspanya'nın kralı olarak kendi tacını kendi giydiği zamana gelindiğinde, Yusuf'un Murabıtları, liderlerinin taktik ve askeri dehası sayesinde kentleri birbiri ardına hızla ele geçirerek, Kuzey Afrika kıyısını kasıp kavurmaya çoktan başlamışlardı. 1077'ye gelindiğinde, Endülüs'e en yakın Afrika kentlerinden biri olan Tanca'daydılar. Ve yine de Hıristiyan komşularının sürekli artırdıkları haraç taleplerinden adamakıllı bunalan taife emirlerinin, nihayet Murabıtlardan boğazı geçip kendilerini Alfonso'nun pahalı "himaye"sinden kurtarmalarını istemeleri için, bir on yıl daha geçmesi gerekti. Bu gecikmenin ana nedeni, aynı dinden olmalarına karşın, İspanyol Müslümanlarının, daha şimdiden Batı Afrika'nın büyük topraklarını ele geçirmiş Kuzey Afrikalı komşularının İspanyol yarımadasına ulaşmasından duydukları korkuydu. Bu, göreceğimiz gibi, çok yerinde bir korkuydu. Bununla birlikte, Murabıtların elinde taife hükümdarlarının alabildiğine muhtaç oldukları bir şey vardı: *askerler*, hem de on binlercesi. Nihayet yarımadaya geldiğinde, Yusuf'un ordusunda neredeyse yirmi bin kişi olduğu söylenir. Güçlü Murabıtlar yardımlarına koşmak üzere ortaya çıktıklarında, hâlâ çocuklar gibi aralarında didişen taife hükümdarlarının kavgaları, Yusuf İbn Taşfin'de bitmek bilmez bir hüsrana yol açacaktı. Pek çok yönden, Yusuf'un kavga halindeki taife devletleri ve bu devletlerin Hıristiyanlarla ittifakları yüzünden çileden çıkması, Papa VII. Gregorius'un İspanyol Hıristiyan kralları ve onların Müslümanlarla koalisyonları konusundaki sabırsızlığına çok benzer. Yusuf İbn Taşfin ve Papa VII. Gregorius karşılaşmış olsalardı kesinlikle birbirlerinden nefret ederlerdi. Ama yine de, püristler olarak, ortak bir amacı paylaşıyorlardı: Münhasıran inanca dayalı bir çatışmada dinsel kutuplaşma. Şüphesiz, ideolojik olarak Papa ve Berberi lider birbirlerine karşıydı; gelgelelim, siyaseten ikisi de diğerinin görevini büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Kastilya'nın genişlemesi: 1072'den Tuleytula'nın (Toledo) düşmesine kadar

Alfonso'nun taç giymesi ile yeni gelen Murabıtların, anakaraya ayak basmalarının üzerinden ancak on hafta geçtikten sonra, İspanyol kralının kuvvetlerini Ez-Zellaka'da kıyıma uğrattığı Ekim 1086'daki o meşum gün arasında on dört yıl vardır. Yusuf'un Berberilerden oluşan devasa kuvveti temmuzda kıyıya çıktı ve nere-

deyse derhal VI. Alfonso'ya uğradığı gelmiş geçmiş en ağır yenilgiyi tattırdı. Ne ki, bu noktaya gelinceye kadarki dönemde, dikkatli koalisyonlardan oluşan sonsuz bir satranç maçında, Alfonso bir Müslüman hükümdarın ardından diğeriyle ittifak kurarak, Müslüman İspanya haritasında oradan oraya dolaşmış, tedricen güneydeki denetimini güçlendirip başarıdan başarıya koşmuştu. İlginç olan, VI. Alfonso'nun Müslüman krallıkları –ordusunun boyutları göz önüne alındığında hiç de imkânsız değildi– düpedüz fethetmekten geri durması, sadece bunları birbirlerine karşı kullanmaktan veya ortak bir amaçla bunlarla faydalı ittifaklar kurmaktan tatmin olmuş gibi görünmesiydi. İlk müttefiklerinden biri, –beceriksiz torunu 1092'de Valensiya'yı (ve başını) kaybedecek olan– Müslüman İspanya'nın güçlü ve tanınmış siması Tuleytulalı (Toledo) El Memun idi. Alfonso'nun, sürgünde bir kral olarak 1071 yılında dokuz ay sarayında kaldığı El Memun'u iyi tanıdığı ve bu esnada kentin istihkâmlarını incelediği için kenti kolayca ele geçirdiği iddiaları muhtemelen biraz abartılıdır.[28] El Memun, komşu krallık Kurtuba hakkında uzun zamandır planlar kuruyordu ve 1074'te her iki hükümdarın Müslüman ve Hıristiyan orduları, Gırnata'nın melankolik ve biraz da efkârlı yeni hükümdarı Abdullah'a karşı ittifak kurarak güneye doğru yürüdüler. Bize bıraktığı harikulade şiirsel hatırat sayesinde, tarihçiler Abdullah'a, çağdaşlarından çok daha fazla sempati duyarlar (sonunda, annesi dışında herkesin ihanetine uğradığını söyler). Şüphesiz 1074'te Kurtuba kenti birçok komşu Müslüman hükümdarın gözüne çekici görünüyordu ve El Memun kenti zapt etmek için bir Hıristiyan orduya para ödemekte hiç vakit kaybetmedi. Üç ay içinde gerek Kastilyalı gerek Toledolu askerler Gırnata'nın topraklarında karargâh kurarken, Alfonso da yoksul Abdullah'tan otuz bin altın dinar *parias* talep etti. Hıristiyan kral, hükümdarına karşı küstahlık yapıp, savunma amaçlı bir kaleyi inşa ettirecek kadar Abdullah'tan nefret eden yerel bir Müslüman soylu bulmayı bile başardı, kuşkusuz yapımını kendi cebinden karşılıyordu.[29] Sonunda, kendini Hıristiyanlarla ittifak halindeki Müslümanlar tarafından kuşatılmış bulan Abdullah, parayı ödemeyi kabul etmişse de, bu Kurtuba'yı kurtarmaya yetmeyecekti. Henüz altı ay geçmemişken, kent bir dizi ihanetin neticesinde El Memun'un eline geçecekti (El Memun'un fethinin tadını çıkaracak kadar yaşayama-

28. Bu, *Latin Chronicles of the Kings of Castile*, der. J.F. O'Callaghan, Arizona, 2002, s. 4'te aktarılır.

29. Reilly, s. 83.

dığını –1075'te döner dönmez kendi kenti Tuleytula'da zehirlenecektir– görmenin Abdullah için züğürt tesellisi olduğunu tahmin edebiliriz).

Bu dönemde Alfonso'nun diğer bir Müslüman müttefiki, İşbiliyeli ünlü El Mutemid idi; gerçi bu gerilimli, değişip duran ve son tahlilde kısa ömürlü antlaşmaya "ittifak" demek bile belki çok basite kaçmak olur. Sarayındaki parlak şairler ve âlimlere ev sahipliği yapan akademisiyle El Mutemid muhtemelen edebiyat tarihinin en ünlü hükümdarıdır. Kral Alfonso'ya güney seferlerinde haraç mahiyetinde "yardım etmeye" zorlanan İşbiliye ve Kastilya ordularını, 1070'lerin sonunda, başka bir Müslüman hükümdar olan gizemli El Mütevekkil'i taciz ederek (günümüzün Batı Portekiz'inde) Badajoz sınırları boyunca ilerlerken buluyoruz. El Mutemid'in durumu iç açıcı olmaktan uzaktı; iki yerel süper güç arasında sıkışıp kalmış taife hükümdarlarının çoğu gibi, Alfonso'nun Hıristiyanları veya Yusuf'un Kuzey Afrikalı Berberileri arasında taraf seçmek zorunda kalmıştı. Sonunda, tercihini o ünlü "Kastilya'da domuz güdeceğime, Fas'ta deve gütmeyi tercih ederim" sözleriyle yapacaktı. Belki okurun ona fazla acımasına gerek yoktur. El Mutemid'in acımasız bir yönü olduğu da su götürmez; 1082'de haraç olarak çok fazla altın istedi diye, Alfonso'nun kendisine gönderdiği Yahudi elçiyi çarmıha gerdirmişti. 1076'da Denia ve 1078'de Murcia emirliklerini ilhak eden kendi İşbiliye taifesi de başlı başına saldırgan bir devletti; dolayısıyla VI. Alfonso'nun daha fazla *parias* için kendisine zorbalık ettiği zamana gelindiğinde, El Mutemid'in toprakları Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na dek uzanıyordu.[30]

Ez-Zellaka'ya kadarki dönemde, Müslüman krallıkların mücadele, gizli ortaklık ve değişim haritasını seyretmek, iç karartıcı bir askeri Darwinizm dersi gibidir. Bir krallığın hükümdarı öldüğü ve iktidar boşluğu oluştuğu an, komşu krallıklardan biri, diğerinin zayıflığından faydalanıp, topraklarını ilhak etmek için iki dine de mensup askerlerden oluşan iki ya da üç orduyla başkent kapılarında belirliveriyordu. Kurtuba buna iyi bir örnektir; 1075 ve 1077 arasında, üç hükümdar arasında gidip geldi (Abdullah, zehirlenen El Memun ve El Mutemid). Bu dönemde bu kadar çok Müslüman-Hıristiyan ittifakının türemesinin nedenlerinden biri, tam olarak, bu kadar çok hükümdar ve soylunun kendilerini öncelikle Müslüman ve Hıristiyan değil, Kastilyalı veya Aragonlu veya Hud veya Eftasi hanedanına bağlı görmesiydi. Mura-

30. Reilly, s. 163.

bıt kasırgası nihayet İspanya'ya ayak basınca kutuplaşma tamamlanmıştı: Yirmi bin kişilik Berberi savaş gücünün tehdidiyle yüz yüze kalan Aragon Kralı I. Pedro ve Kastilyalı VI. Alfonso bile beraber koalisyon müzakerelerine girişmişlerdi. Ve inançlar arası ittifaklar, her ne kadar tenkitlerin giderek artan dini niteliğiyle, azalmış olsa da, kesinlikle sona ermedi. Yüzyıl sonra Alarcos Muharebesi'nde (1195), Leon ve Kastilya kralları hâlâ birbirlerine karşı Müslümanlarla –bu kez Muvahhidlerle– güçlerini birleştiriyor olacaklardı.

1083'e gelindiğinde, El Mutemid ile Kral Alfonso arasındaki ilişki, Alfonso'nun Müslüman hükümdarların gitgide daha çok para talep etmesiyle bozulmaya başladı. Kralın Yahudi elçisini çarmıha gerdirmek, iki krallık arasındaki zaten tatsızlaşmış ilişkileri daha da kötüleştirdi. El Mutemid'in daha fazla para ödemeyi reddetmesi üzerine, "ittifak" dağıldı ve Alfonso, İşbiliye'nin (Sevilla) kuzey topraklarına ordularını göndermeye koyuldu. Bu durum İspanyol krala aynı zamanda çok uzun zamandır gönlünde yatan bir arzuyu gerçekleştirmesi için gereken bahaneyi de verdi: İspanya'nın en önemli kentlerinden biri olan, ülkenin tam göbeğindeki Tuleytule'nin (Toledo) zaptı. El Mutemid'in ilk kez yardım için denizin ötesine, Murabıtlara başvurmasının tam da bu sıralarda olması şaşırtıcı değildir.

1085'te Müslüman Tuleytule'nin düşmesi, Kral Alfonso açısından önemli bir zaferdi. Bu aynı zamanda, Ez-Zellaka'da şansının dönmesinden önceki son zaferiydi; tıpkı Naseby'den önce bir çeşit Newbury, Gettysburg'dan önce bir Chancellorsvile gibi.* Kent üç yüz seksen beş yıllık Müslüman hâkimiyetinin ardından Hıristiyanların eline geçmişti. Alfonso çok mutluydu; Hıristiyanlık âlemi İslam'ın ilk merkezinin Hıristiyanların eline geçmesini şenliklerle kutladı; Papa VII. Gregorius tam da aynı gün ölmemiş olsaydı bu habere çok sevinirdi. Kent, dönemin birçok kuşatmasında olduğu gibi, pek az çatışmayla düştü. Devasa bir ordu kente girmek için beklerken, antlaşma şartları için müzakereler yapıldı ve 25 Mayıs 1085'te Alfonso askerlerinin başında, Yeni Kastilya'nın merkezi olacak kente girdi. Tarihçiler, muhtemelen kent nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Müslümanlara (geri kalan yarısı da Yahudiler ve Mustarib Hıristiyanlardan oluşuyordu) sunulan alışılmadık ölçüde hoşgörülü ve cömert koşul-

* İngiliz İçsavaşı'nda Kralcıların Naseby'deki nihai zaferinden (1645) önce Parlamento kuvvetleri Newbury'de taktik bir zafer kazanmışlardı (1644). Aynı şekilde Amerikan İçsavaşı'nda Kuzeyli Federasyon ordularının Gettysburg'da kazandığı nihai muharebeden (Temmuz 1863) önce de, Güneyli Konfederasyon kuvvetleri Chancellorsville'de bir zafer kazanmıştı (Mayıs 1863). (ç.n.)

ları enine boyuna yorumlamışlardır. Birtakım ekonomik nedenlerle, *reconquista*'nın Hıristiyan kralları, çoğu zaman Müslümanları fethettikleri kentlerde kalmaya ikna etme eğilimindeydi; bazı Müslüman yorumcular, kralın kent alındığı zaman yerlerinden ayrılmamaları için Müslüman çiftçilere 100 bin altın dinar verdiğini ileri sürerler. Alfonso'nun vali olarak ilk tercihinin, akıcı Arapça konuşan bir Mustarib Hıristiyan olması da, fethedilen kentte her çeşit grubu, Müslümanları, Mustaribleri ve Yahudileri yatıştırmış olabilir. Kentin ana camiine ne yapılacağına dair ünlü tartışma da –yerel piskopos burayı derhal bir kiliseye dönüştürmek isterken, gerek kral gerek yeni atadığı Mustarib vali bu fikre kesinlikle karşıydı– yeniden fetihten çok haraçla ilgilenen Alfonso'nun İslam konusunda daha uzlaşmacı bir tavır benimsediğini düşündürür.[31] Kraliçesi ve onun başpiskoposu dahil, Alfonso'nun sarayındaki soyluların ve din adamların birçoğunun, Mağribilerin tapınağına gösterilen bu saçma saygı yüzünden çok mutsuz olduklarını da biliyoruz.

Diğer yandan, Tuleytula'nın (Toledo) düşmesinin bir başka sonucu, Alfonso'nun özgüvenini tehlikeli ölçüde şişirmek oldu. Bazı yorumculara bakılırsa, Kastilya kralı kenti alır almaz, Yusuf İbn Taşfin'i korkaklıkla suçlayarak, İspanyol toprağını istila etmek konusunda ona meydan okuduğu gibi, işi ordusunu getirmesi için Yusuf'a bir gemi göndermeyi teklif etmeye kadar vardırdı. Bu tür kabadayılık gösterilerine dair hikâyeler muhtemelen abartılı olsa da, bugünden geriye bakıldığında aşikâr olan husus, Alfonso'nun Kuzey Afrikalı hasımlarının gücünü ve kararlılığını tümüyle hafife aldığıdır. Bu, on bin askerine mal olacak bir hataydı.

Ez-Zellaka Muharebesi (1086) ve taife döneminin sonu

23 Ekim 1086'da Yusuf'un karaya yeni çıkan kuvvetleri, Güneybatı İspanya'daki Ez-Zellaka ovalarında kendilerini karşılamaya gelmiş Kastilya ordusuyla çarpışarak onları darmadağın etti. Alfonso, karşısındaki Berberilerin sayısını ve direncini doğru tahmin edememişti ve bir cephe hücumundan sonra, kendini her iki kanattan düşman kuvvetlerince kuşatılmış buldu. Hıristiyan ordusu neredeyse on bin ölü verdi; zayiatın çoğu bozgun halinde geri çekilme sırasında meydana geldi. Kral kıl payı canını kurtardı; gece karanlıktan yararlanarak kaçıp sonunda kuzeyde yüz kilometre mesafede Coria kasabasına sığınmayı başardı. Ölüler

31. Reilly, s. 169-73.

arasında piskoposlar, soylular ve şövalyeler vardı. Muharebenin ertesinde, Kastilya yenilgisinin ölümcül yadigârları olarak kesik başları arabalara yüklenerek kentten kente gezdirildi. Murabıtların Ez-Zellaka Muharebesi'nde zirveye varan bu kısa müdahalesi her şeyi değiştirdi. Her ne kadar Yusuf ile Murabıtların Kuzey Afrikalı kuvvetleri esas itibarıyla boğazı aşıp, kazandıkları zaferlerin ardından neredeyse derhal (ziyaretlerinin anısı olmak üzere büyük bir süvari kuvvetini arkalarında bırakarak) Fas'a dönmelerine karşın, Alfonso'nun ordularının bozgunu İspanyol yarımadasının dinamiklerini tepeden tırnağa değiştirdi.

Tarihçi Reilly'nin işaret ettiği gibi, Ez-Zellaka ne Alfonso'nun ordusunu ne de hükümranlığını yıktı. On bin ölü korkunç bir sayı olsa da, Ez-Zellaka kesinlikle Alfonso'nun Waterloo'su değildi; kral sonraki yirmi yıl boyunca, her ne kadar başka aksilikler baş gösterecek olsa da, krallığını başarıyla savunacaktı. Bununla birlikte, ezici Ez-Zellaka yenilgisinin asıl sonucu, taife krallarını yüreklendirmek oldu. Bir anda, yazgıları Kastilya yerine Fas'a bağlanan Valensiyalı, İşbiliyeli, Gırnatalı Müslümanların dikkati güneye yöneldi. Murabıtlar büyük bir güç gösterisi yapmış, İspanya'daki en büyük orduyu dağıtmış, Hıristiyan kralını da canını kurtarmak için dörtnala kaçmaya zorlamıştı. *Hispania*'da, Müslüman olsun Hıristiyan olsun, hiç kimse bu gerçeği görmezden gelemezdi.

Ez-Zellaka'nın sonuçları, kendisini başka açılardan da hissettirdi. Hıristiyan kralların birleştiğini söylemek bir genelleme olur, ancak ufukta beliren Murabıt istilası tehdidine karşı, aralarında yeni bir ittifak ve uzlaşma hissinin doğduğu da kesindi. 1087'de Müslüman Tudela kentinin önündeki kuşatma çadırlarında, Alfonso'yu Aragonlu Sancho Ramirez ile genç oğlu, müstakbel kral I. Pedro'yla bir ateşkes anlaşması yaparken buluyoruz. Aragonluların Toledo'yu bir Müslüman saldırısına karşı savunmada Alfonso'ya yardım etmeye söz verdikleri söylenir. Ez-Zellaka ayrıca Pireneler'in ötesinden, Burgonya ve Toulouse'dan küçük orduları, Fransa ve İtalya'dan Haçlıları, paralı askerleri ve soylularını da İspanya'ya getirdi. Temel olarak Endülüs'te, Müslümanların topraklarını Aragon ve Kastilya'ya, hatta belki Güney Fransa'ya kadar yeniden genişleteceği korkusu, Papalık'ı ve çeşitli Hıristiyan krallıkları eyleme geçmeye teşvik etti.[32]

32. Ez-Zellaka ertesinde 12. yüzyıldaki gelişmeler için B.F. Reilly'nin VI. Alfonso hakkındaki kitabının devamı olan çalışmasına bkz. *The Kingdom of Leon-Castille under King Alfonso VII 1126-1157*, University of Pennsylvania Press, 1998.

Kastilya'nın yarımadanın tek süper gücü statüsü geri dönülmez şekilde yara aldıkça, *parias* uygulaması –Alfonso'nun başlıca gelir kaynaklarından biri olan Müslüman taife hükümdarlarından sızdırdığı altın haraçlar– yavaş yavaş sona erdi. Alfonso şüphesiz taife hükümdarlarını ödemelerini yeniden başlatmak için çok uğraştı ve Gırnatalı Abdullah üzerinde geçici bir başarı bile sağladı. Gelgelelim, Yusuf İbn Taşfin'in 1088 ve 1090'da İspanya'ya iki ziyarette daha bulunması, Kuzey Afrika imparatorluğunun Endülüs'teki varlığını kalıcı hale getirdi ve bu önemli (ve birleşik) askeri gücün Müslüman İspanya'ya gelişiyle, Alfonso'nun her yıl topladığı binlerce dinarlık gelir kaynağı düpedüz kurudu. 1080'lerin sonlarına doğru, Alfonso'ya hâlâ haraç ödeyen tek Müslüman krallık Sarakusta (Zaragoza) idi.

Ez-Zellaka –ve eninde sonunda yol açtığı Murabıt istilası– Yusuf'un taife hükümdarlarını sürgüne gönderip veya idam edip, yerlerine kendi valilerini geçirmesiyle, Endülüs'te de bir dizi rejim değişimi de getirdi. Yusuf, daha 1086'daki ilk ziyaretinde taife hükümdarlarından hiç hoşnut kalmamıştı. Kalışı süresince, her hükümdar Yusuf'a diğer hükümdarlardan yakınmış, ziyaretçiyi onlara karşı kışkırtmaya gayret etmişti. Bu nedenle, taife hükümdarlarının ülkeye bizzat davet ettikleri ordu eliyle azledilmelerinde ince bir ironi olduğu şüphesizdir. Batalyos (Badajoz) hükümdarı, talihsiz El Mütevekkil 1090'da idam edildi. İşbiliyeli El Mutemid, –deve gütmek için değilse de– Fas'a gitme dileğinin gerçekleştiğini gördü; 1095'te Marakeş'te sürgündeyken huzur içinde öldü. Daha önce değindiğimiz gibi, Gırnatalı Abdullah da kardeşi Tamim'le birlikte, Hıristiyan kralla gizli antlaşma yapmak yüzünden Fas'a sürüldü ve otobiyografi alanındaki büyük siyasal geleneğe katkıda bulunan ünlü hatıratını burada yazdı ki kuşkusuz bu eser fazla boş zaman geçirme mecburiyetinin ürünüydü.

Ez-Zellaka ve taife döneminin sonuyla birlikte, İspanyol 11. yüzyılın Müslüman-Hıristiyan koalisyonlarına kısa bakışımız da sona eriyor. Ancak, bu kesinlikle bu tür ittifakların artık yapılmadığı anlamına gelmez; Sarakustalı El Mustain'in kuvvetleriyle işbirliği halinde olan El Cid ve Alvar Fanez'in Müslüman-Hıristiyan ordularının, Tortosalı Mundir El Hayib ve Katalan müttefiklerinin ordusuyla çarpıştığı, 1086 ile 1090 yılları arasında Valensiya kentinin içinde ve civarındaki gelişmelerin tamamı ancak bir kitapla anlatılabilir.[33] Büyük olasılıkla 11. yüzyılın son Müs-

33. Pierre Guichard, *Les Musulmans de Valence et la Reconquête (xi-xiii siècles)*, Damas: Paris, 1990, s. 65-9.

lüman-Hıristiyan ittifaklarından biri, Sarakustalı El Mustain'in, Najera ve Laralı karma Hıristiyan (Kastilya) kuvvetleriyle birlikte, Müslüman Veşka (Huesca) kenti için yapılan mücadelede, Aragonlularca yenilgiye uğratılacağı Alcoraz Muharebesi (1097) olacaktır. Gene de, Kuzey Afrikalı fatihler döneminde Müslüman İspanya'nın önce Murabıtlar, ardından Muvahhidlerin eliyle yeniden yaratılan birlik ruhu, her iki taraf da düşmana karşı bir haçlı/cihad dayanışma anlayışı yaratmak için dinsel kimliklerinden yararlandıkça, bu tür ittifakları gittikçe azaltacaktır. 1080'de, El Cid'in veya Kral Alfonso'nun ordularındaki Müslüman askerlerin varlığından dolayı özür dilemek zorunda kalması akla bile gelmeyecek bir şeydir. Yüzyıl sonra, Pallars seferinde Müslümanlardan yardım alan IV. Ramon Berenguer, işlediği bu suç yüzünden halk önünde af dilemek zorunda kalacaktır.[34]

Bir tarihçinin gözden geçirmekte olduğumuz bu çatışmaları özetlemek üzere kullandığı muhtemelen en ünlü sözlerden biri, Elena Lourie'nin Ortaçağ İspanyası'na dair "savaş için örgütlenmiş bir toplum" şeklindeki çok sık alıntılanan ifadesidir.[35] Sarakustalı hükümdarlarla Kastilyalı paralı askerler arasında, birbirlerine duydukları nefretle hasımlarını öldürtmek için Hıristiyanlara para ödemeye başvuran rakip Müslüman soylular arasında, Katalan paralı askerlerle Berberi hiziplerin orduları arasında oynanıp duran akla durgunluk veren ittifaklar oyununu gözden geçirdiğimizde, en bariz şekilde ortaya çıkan şey, "İslam" veya "Hıristiyanlık" gibi sözcüklerin çok karmaşık bir durumu anlamamıza ne kadar az yardım ettiğidir. 11. yüzyıl İspanyası'nda kendini gösteren, "uygarlıklar çatışması" değil, bunun yerine çatışmalarla dolu bir uygarlıktı. Papalık mensupları ve Kuzey Afrikalı din adamları dışarıdan, bunu inanç ve inançsızlık arasında soyut bir savaşa dönüştürmeye çalıştılarsa da, defalarca başarısız oldular. Birçok kere Kastilyalılar ve Sarakustalılar, Mustaribler ve Gırnatalı Müslümanlar, Fransız şövalyeleri veya Tunuslu Berberilerin garnizonları yerine kendi komşularına güvenmeyi yeğlediler.

34. Catlos, s. 84.

35. Elena Lourie, "A Society Organized for War", *Past and Present* 35 (1966), s. 54-76.

Kaynaklar

Abdulwahid Dhanun Taha, *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spain*, Routledge, 1989.

Aziz al-Azmeh, "Mortal Enemies, Invisible Neighbours: Northerners in al-Andalusi Eyes", içinde: Jayyusi (der.), s. 260-5.

Simon Barton, "Traitors to the Faith? Christian Mercenaries in al-Andalus and the Maghrib c.1100-1300", içinde: R. Collins ve A. Goodman (der.), *Medieval Spain: Culture, Conflict and Coexistence in Honour of Angus MacKay*, Londra: Palgrave, 2002.

Ross Brann, *Power in the Portrayal: Representations of Jews and Muslims in Eleventh and Twelfth Century Islamic Spain*, Princeton University Press, 2002.

Brian A. Catlos, *The Victors and the Vanquished: Christians and Muslims of Catalonia and Aragon 1050-1300*, Cambridge University Press, 2004.

"Mahomet Abenadalill: A Muslim Mercenary in the service of the Kings of Aragon (1290-1)", içinde: H.J. Hames (der.), *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon*, Leiden, 2004, s. 257-302.

Paul E. Chevedden, "The Artillery of King James I the Conqueror", içinde: P.E. Chevedden, D.J. Kagay ve P.G. Padilla (der.), *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, Leiden, 1996, c. II, s. 57-63.

M. Fierro, "Christian Success and Muslim Fear in Andalusi Writings", *Israel Oriental Studies* XVII.

Richard Fletcher, *The Quest for El Cid*, Londra: Hutchinson, 1989.

Antonio Duran Gudiol, "Francos, Pamplonesses y Mozarabes en la Marc Superior de al-Andalus", içinde: P. Sénac (der.), *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid, 1991.

Pierre Guichard, *Les Musulmans de Valence et la Reconquête (xi-xiii siècles)*, Paris, Damas, 1990.

S. K. Jayyusi (der.), *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, 1992.

Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, Londra: Longman, 1996.

Latin Chronicles of the Kings of Castile, der. J. F. O'Callaghan, Arizona, 2002.

Elena Lourie, "A Society Organized for War", *Past and Present* 35 (1966), s. 54-76.

J. F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, 1975.

B. E. Reilly, *The Kingdom of Leon-Castille under King Alfonso VI*, Princeton University Press, 1988.

The Kingdom of Leon-Castille under King Alfonso VII 1126-1157, University of Pennsylvania Press, 1998.

Norman Roth, *Jews, Visigoths and Muslim in Medieval Spain: Cooperation and Conflict*, Leiden, 1994.

J. M. Safran, "Landscapes in the Conquest of al-Andalus", içinde: J. Howe ve M. Wolfe (der.), *Inventing Medieval Landscapes: Senses of Place in Western Europe*, University Press of Florida, 2002, s. 136-49.

2

II. Friedrich ve Güney İtalya'nın Sarazenleri

"İslam" Dante çağındaki İtalya'yı düşündüğümüzde hemen zihnimize takılan bir sözcük değildir; Milano ve Floransa kentleri, Giotto'nun freskleri, Aziz Francis'in duaları, Rönesans'ın ilk yüzyılına girmek üzere olan geç Ortaçağ'ın bir aşamasıdır. Sicilya'nın bir zamanlar kısa süreliğine Araplara ait olduğuna ilişkin muğlak bir farkındalık dışında, çoğu kişi İtalya'da İslam fikrini belirli bir kuşkuyla karşılar. İtalyan 13. yüzyılı, Avrupa geleneğinin özü ve temeli olarak kendisine öylesine sağlam bir yer edinmiştir ki, aynı bağlamda Müslümanlıkla uzaktan yakından ilgili herhangi bir şeyden söz etmek adeta gülünç görünür.

Oysa yüzyılı bile aşan süre boyunca, binlerce İtalyan Müslümanı, Verona, Ravenna ve Milano surları önünde imparatorluk ordularında savaştı; Arap okçular ve atlılardan oluşan alaylar, Ortaçağ İtalyan şehir devletleri arasındaki sonu gelmez savaşlarda olduğu gibi, imparatorlar ve papalar arasındaki yüzyıllık kan davalarında belirleyici roller oynadı. Sicilya kökenli Müslüman piyadeler ve okçular, Hıristiyan hükümdarları tarafından Romanya ve Tunus kadar uzak coğrafyalarda mevzilendirildiler ve (hatırlayacağımız üzere) "kâfirlerle ittifak yapan" herkesi aforozla tehdit eden bir Papalık ordusunda bile savaştılar.

13. yüzyıl İtalya tarihinde Müslüman askerlerin merkezi varlığının nedeni, tek bir sözcükte özetlenebilir: Lucera. Bugün Güneydoğu İtalya'da, Roma'nın aşağı yukarı 240 kilometre doğusundaki küçük bir kent olan Lucera, 1224'te II. Friedrich tarafından, 30 bini aşkın Sicilyalı Müslüman'ın zorunlu iskânı için bir koloni olarak kullanıldı. Bunu izleyen seksen yıl boyunca, bu Müslümanlar, Vatikan'dan ancak üç günlük yürüyüş mesafesinde, İtalya'nın göbeğinde küçük bir İslam yuvası olan bu kentte

kaldılar. II. Friedrich Lucera'yı yetkin askerlerin ve olmazsa olmaz silah yapımcılarının havuzu olarak kullanan hükümdarların ilkiydi; bu, 1300'de koloninin nihai imhasına (ve Müslüman sakinlerinin katline veya köleleştirilmesine) dek 13. yüzyılın sayısız savaşları ve Haçlı seferleri boyunca yerine getirmeyi sürdüreceği bir işlev oldu. 13. yüzyıl İtalyası'ndaki Müslüman askerlere dair hikâyemiz, pek çok yönden Lucera'nın ve onu kuran II. Friedrich'in kafa karıştırıcı, muamma dolu şahsiyetinin hikâyesi olacak.

Bununla birlikte, başlamadan evvel, günümüz okurunu bekleyen bir iki güçlük olduğunu söylemeliyiz. Öncelikle, İtalya'nın Müslüman askerlerinin tuhaf öyküsünü anlamak istiyorsak, sekiz yüzyıl önce insanların kendi kimlikleri hakkında ne kadar farklı düşündüklerini hatırlamamız gerekiyor. Modern tarihte, "Fransızlar" veya "Almanlar" gibi topluluk isimlerini kullanmaya o kadar alışmışızdır ki –"İngilizler muharebeyi kazandı" ve "İtalyanlar kenti ele geçirdi" – bu terimlerin var olmadığı bir zamanı hayal etmemiz neredeyse imkânsız. Ne var ki, 1200'lerin dünyası böyle bir çağdır: Norman hükümdarlarının Yunanca, Germen-Latin imparatorlarının Arapça konuştuğu, İngiliz hükümdarlarının müzakereleri Fransızca ve Latince yürüttüğü ve Güney İtalya'nın Fransız krallarının İspanyollar, Toskanalılar, Güney Almanya'nın prensleri ve Tunuslu emirlerden oluşan ittifaklara karşı savaştığı bir dünyadır.[1] İnsanlar kendilerini "İtalyan" veya "Fransız" olarak değil, daha çok Parmalı veya Palermolu, bir Hohenstaufen veya bir Anjou hanedanın uyruğu olarak görürlerdi. Tek başına, Ortaçağ aristokrasisinin bu hayret verici kozmopolit dünyası, herkesin kafasını karıştırmaya yeter: İngiliz prenseslerle evlenen Bohemyalı soylular, Fransız kraliçeleriyle evlenen Macar krallar, Schwaben düklerinin (Moğol hanları ve Türk sultanlarından söz etmeye bile gerek yok) eşleri olan Bizans hanedanı kızları... Bunlardan herhangi birini kavramak istiyorsak, modern "ulus" kavramına kapıları kapatmamız gerekiyor. Avrupa haritamızı bölüştürdüğümüz bu renkli, küçük şekillerin, anlatacağım öyküde hiç yeri yok.

Bugünün okurunun 13. yüzyıl İtalyası'na yaptığımız yolculukta karşılaşacağı ikinci bir güçlük de, yetke sorunuyla ilgili. Anlatacağım olaylar, tek bir yalın gerçeği aklımızda tuttuğumuz sürece daha kolay anlaşılacak: Papalık ve imparator arasındaki gerilim.

1. J. Göbbels, *Das Militärwesen im Königreich Siziliens zur Zeit Karls I von Anjou*, Hiersemann: Stuttgart, 1984, s. 19.

Papanın kendisine ait gerçek bir ordusu veya donanması yoktu. Kimi zaman, işler çok tehlikeli bir hal aldığında, kendine ait bir kenti bile kalmıyordu: Düşman bir ordunun kente girmesi üzerine papa birçok kez Roma'yı terk edip kent surları dışında sürgünde yaşamak zorunda kaldı. Bununla birlikte, papalar gerçekten muazzam bir sınıgesel güce sahiptiler. Çoğu zaman bir krallık ya da prensliğin unvanını papanın takdis etmesi karşılığında, hükümdarları Papalık'a yardım olarak donanmalar ve piyade alayları göndermeye zorunlu tutulabiliyordu. Sözgelişi, İngiliz kralı III. Henry istenen meblağı karşılayabilmiş olsaydı, 140 bin mark ve dokuz bin kişilik bir ordu karşılığında, papadan Sicilya tahtını oğlu için satın alabilecekti.[2] Papa, ne zaman bir bölgenin hükümdarı sevimsizleşmeye başlasa ve tahtından indirilmesi gerekse, bunu yapardı. Roma ve II. Friedrich'in hanedanı arasındaki mutsuz ilişkinin de böyle olduğunu söylemeye bile gerek yok. Bu iki tarafın yıldızı hiç barışmadı. Papalık, ordusundaki Sarazenler yüzünden Friedrich'i "vaftizli sultan" diye adlandırıyordu; buna karşılık, Friedrich de papanın ordularını "serseriler ve suçlulardan oluşan ayaktakımı güruhu" olarak betimlemekteydi.[3] Friedrich ile Roma arasındaki bu husumet, yalnız hikâyemizin itici gücü değil, aynı zamanda Friedrich'in Kutsal Roma İmparatoru olarak itibarı açısından da önemlidir; Friedrich'in temsil ettiği Hohenstaufen hanedanı, bir teneke diktatörlük değil, toprakları Alman ve İtalyan krallıklarını kapsayarak Prusya'dan Baltık Denizi'ne, Sicilya'dan Kudüs'e uzanan, dört yüzyıllık bir geçmişe sahip (ve bir dört yüzyıl daha sürecek) bir imparatorluğun hükümranlarıydı. Tam olarak kimin kim üzerinde yetki sahibi olduğu daima hassas bir noktaydı. Papa ve yandaşları, imparatoru Tanrı'nın kudretinin dünyevi temsilcisi, bir bakıma papanın üstün ruhani yetkesinin maddi yardımcısı olarak görmekten yanaydılar; öte yandan, imparatorun yandaşları, hükümdarlarının Tanrı tarafından görevlendirildiğine, Papalık'ın ise ikincil, ruhani bir kılavuzluk sağladığına inanıyorlardı. Bu anlaşmazlık asla tam anlamıyla çözülemedi. Gene de, üç bin Sicilyalı Arap'ın bir Hıristiyan imparator adına Parma kentini kuşatmayı nasıl başarabildiğini anlamak için, okurun aklında tutması gereken bir gerilimdir bu.

2. S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge University Press, 1958, s. 60.

3. David Abulafia, *The Western Mediterranean Kingdoms*, Londra: Longman, 1997, s. 23; F. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, çev. E.J. Constello, Londra: Routledge, 1969, s. 280.

II. Friedrich'ten önce Müslüman Sicilya

II. Friedrich'in tahta çıkmasından önce Müslümanlar Sicilya'da en az dört yüzyıldır yaşıyorlardı. Hikâyemizin Sicilya'nın Müslümanlarıyla ilgili olduğu göz önüne alınırsa, İslam'ın İtalya'ya nasıl geldiğinden –ayrıca nasıl gittiğinden– kısaca da olsa söz etmek yerinde olur.

Kaderin cilvesiyle, Araplar Sicilya'yı 827'de, sakinlerinin daveti üzerine istila ettiler, tıpkı yüzyıl önce İspanya'da olduğu gibi; bu sefer davet sahibi, Euphemios adında, bir ayaklanma başlatmış hoşnutsuz Bizanslı valisiydi.[4] Bizans imparatorunun burnunu kestirmekle tehdit ettiği Euphemios, mantığını kullanıp suyun karşı yakasındaki Tunuslu emirle anlaşma yapmaya karar vermişti. Arap istilacıların karşısında, neredeyse tümüyle Bizanslı Hıristiyanlar ve Yahudilerin iskân ettiği bir ada vardı –şimdi "İtalyan" dediğimiz Latince konuşan halkın gelmesine daha iki yüzyıl gibi bir zaman vardı– ve 902'ye gelindiğinde ada tümüyle Arap hâkimiyeti altına girmişti. Bundan sonraki yüz elli yıl boyunca, ikinci istilacılar grubu gelene değin, Müslüman Kuzey Afrika kültürü Sicilya'nın diline, mimarisine ve nüfusuna nüfuz etti. Palermo'daki Müslümanların mevcudiyetinin şüphesiz İtalyan anakarası üzerinde de etkisi oldu. Birçoğumuz Roma'nın geçmişin bir döneminde Gotlar ve Vandallar tarafından yağmalandığını bilmemize karşın, bir Müslüman ordunun 846'da fiilen Roma kentine ulaştığından, San Pietro Bazilikası'nı yakıp yıktığından ve Papa IV. Leon'un bugün Vatikan olarak bildiğimiz yerleşimin surlarını yaptırmasına sebep olduğundan çok az kişinin haberdar olması ilginçtir.[5]

Bir sonraki istila, 1061'de tümüyle farklı bir cenahtan geldi. Fransa kıyısı açıklarındaki o soğuk, yağışlı adayı, İngiltere'yi istilalarından beş yıl önce, Normanlar Sicilya'yı fethetmeye karar verdilerse de, bu onların ancak otuz yılda tamamlayabilecekleri bir projeydi. Kendi araştırmalarımız açısından, bu istila bu bölümdeki ilk Müslüman-Hıristiyan ittifaklarının görüldüğü dönemdir; Normanlar Sicilya'ya geldiklerinde, adanın üç Arap emirini birbirleriyle şiddetli kavga halinde bulmaktan çok memnun olmuşlardı. Palermo emiri İbnü's-Simna ile bir ittifak kurarak, birbiri ardına kentleri zapt etmeye giriştiler; 1091'e kadar bütün adayı denetimleri altına almışlardı. Daha 1076 gibi erken bir tarihte, Robert Guiscard'ın ordularının mevcutlarına dahil olmuş Sarazen okçu-

4. Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, 1975, s. 6.

5. Julie Taylor, *Muslims in Medieval Italy: The Colony at Lucera*, Lexington University Press, 2003, s. 1-2.

ları vardı. 1098'e kadar, Kont Roger'nin Kalabriya'daki Bizanslılarla savaşmak üzere Messina Boğazı'ndan geçirdiği ordular, çoğunlukla Müslümanlardan oluşuyordu. 1130'dan itibaren II. Roger, Kraliyet Muhafızları'nda Sarazen piyadeleri kullanmaya başladı; 1174'e gelindiğinde Sarazenlerin İskenderiye'deki Arap kardeşlerine yönelik Norman saldırısına katıldıklarını bile görüyoruz.[6]

İngiliz emsalinin tersine, Sicilya'da Norman istilası yüzyılı biraz aşkın sürdü. II. Friedrich bunun hemen sonunda, son Norman kralının ölümünden dört yıl sonra dünyaya gelecekti. Sicilya, çocuk-kralın çocukluğunu geçirdiği ve şüphesiz, konuşmasıyla Kudüs'te Müslüman müzakerecileri etkileyeceği Arapçasını öğrendiği yerdi. Başka bir deyişle, Friedrich'e miras kalan Sicilya, ona Greko-Norman-Arap kültürünün mirasıyla birlikte geldi. Şu soruyu sormak yerinde olabilir: Normanlar döneminde Müslüman-Hıristiyan ilişkileri nasıldı? Bizanslılar, Müslümanlar ve Yahudiler Hıristiyan yönetimi altında nasıl yaşıyorlardı?

Önce olumlu tarafı ele alalım: Sicilya'nın Norman fatihleri, ihtida ve asimilasyondan çok, denetim ve düzenlemeyle ilgileniyorlardı. İngiliz okul çocuklarının İngiltere'deki Norman istilası hakkında öğrendikleri ilk şeylerden biri, Fransızların mevcut Anglo-Sakson geleneklerinden birçoğunu nasıl devralıp benimsedikleridir ve büyük ölçüde Sicilya'da da benzer bir hikâye söz konusudur. Günümüzde turistler, Palermo'daki Cappella Palatina'da, taşa hakkedilmiş Latince, Yunanca ve Arapça olmak üzere üç dilden –II. Roger döneminde sarayın üç resmi dili olan– kitabeleri görürler. Sicilya'nın Norman kralları, saraylarını Müslüman düşünürler, şairler ve tarihçilerle doldurmalarıyla tanınırlardı. Biraz alaycılık burada yersiz kaçmaz: Tarihçi Abulafia'nın işaret ettiği gibi, Kuzey Afrika'da Arap hükümdarlarından yüz bulamayan birçok ikinci sınıf şair, söylediklerinin muhtemelen tek bir kelimesini bile anlamayan Kral Roger'ye Arapça dizeler yazmak üzere Sicilya'ya koşuyordu.[7] Gelgelelim, aralarında Müslüman âleminin son derece saygın düşünürleri ve sanatçıları da vardı; en ünlüsü, Ortaçağ'ın en önde gelen coğrafyacılarından El İdrisî (ö. 1166) idi. El İdrisî, kral için (bugün kayıp) efsanevi gümüş bir düzlemküre yaptığı gibi 70 parçalı devasa (bir Alman âlimin bir araya getirip 1930'larda yayımladığı) bir dünya haritası ve *Kitab-ı Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'l-Âfak* (İklimler Boyunca Yolculuk Etmeyi Ar-

6. Giovanni Amatuccio, "Saracens Archers in Southern Italy" E-HAWK Haziran 1997. www.idir.net.

7. David Abulafia, "The End of Muslim Sicily", içinde: J.M. Powell (der.), *Muslims under Latin Rule 1100-1300*, Princeton University Press, 1990, s. 121.

zu Edenin Sevinci) gibi harikulade "kısa" bir başlık taşıyan, sonraki kuşaklar için *Kitab-ı Rujar* olarak kısaltılan Ortaçağ'ın klasik coğrafya eserini vücuda getirdi. El İdrisî aynı zamanda güney sahillerine 1120'lerde gittiği rivayet edilen İngiltere'ye ayak basan (kesinlikle ilk Müslüman olmasa da) ilk Müslüman coğrafyacı olmak gibi şüpheli bir özelliğe sahiptir.

Norman saraylarında Müslüman entelektüellerin belirgin varlığı, yabancı hâkimiyeti altındayken bile Norman Sicilyası'nda Müslümanların hâlâ ne kadar önemli bir güç olduğuna dair iyi bir fikir verir. İslam kültürü, kemerlerine devasa kavisler eklenip şapellerinin üstüne Şark kubbelerini oturtarak inşa edilen Norman kiliselerini de etkiledi. Arapça ise, adanın diğer dillerinin arasına karıştı, öyle ki bugün bile İtalyanca diyalektinde iki yüz kadar Arapça kökenli sözcük bulunur. Norman krallardan biri, II. Guillaume Arapça okuma yazmayı dahi biliyordu. Normanlar ilk geldiklerinde Sicilya toprağında, çeyrek milyon kadar Bizanslıyla birlikte, yaklaşık çeyrek milyon Müslüman yaşıyordu.[8] Arap seyyah İbn Cübeyr 1184'te Sicilya'yı ziyaret ettiğinde, Palermo'da yaşayan Müslüman eşrafın muhteşem saraylarına hayranlığını kaydetmişti. Daha az yüce gönüllülükle, Sicilya'nın Hıristiyan kadınlarının Müslüman kız kardeşlerine ne kadar benzediklerini de ekler: Onlar da peçe takar ve çeneleri hiç durmaz.[9]

İbn Cübeyr, Palermo'ya ziyaretiyle ilgili olarak, Müslümanların kentte Hıristiyanlardan farklı semtlerde yaşadıklarına değinir. Konuştuğu her Müslüman devlet memuru, korkusunu ve Kuzey Afrika'ya dönüp yeniden Müslüman bir ülkede yaşama arzusunu dile getirir. Zaman geçtikçe, Norman Sicilyası'ndaki Müslümanların konumu gitgide kölelerinkine indirgendi. Hıristiyan topraklarda yaşayan ve çalışan Müslümanlar artan şekilde malikânelerin mal varlığı listelerine dahil edilir oldular. Bu şekilde yaratılan bir tür köle-sınıfı, 1190'lardan itibaren meydana gelen Sicilya *intifada*'sını besledi. II. Roger'nin çok-dinli sarayının sergilediği onca uyum ve birlikte yaşama geleneğine karşın, birçok Sicilyalı Müslüman, Sicilya'da İslam'ın sonunun yaklaşmakta olduğunun bilincinde ve huzursuzdu. İtalyan anakarasından Latin yerleşimciler –Bologna, Floransa ve Milano gibi kentlerden gelen tüccar ve çiftçiler– Sicilya'ya akın etmeye başlamışlardı. 12. yüzyıl, başka her şeyden çok, Sicilya'nın yavaş yavaş Latinleşmesine sahne oldu; bu durum

8. J. P. Lomax, "Frederick II, His Saracens and the Papacy", içinde: John V. Toran (der.), *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Londra: Routledge, 199, s. 177.

9. Runciman, *Vespers*, s. 10.

adanın Yunanca konuşanları için olduğu kadar, Müslümanlar için de kalıcı sonuçlar yaratacaktı. 1150'lerden sonra, Normanlar faydacı hoşgörülerini yitirmeye başlayarak, bunun yerine Hıristiyanlığa ihtidayı teşvik etmeye giriştiler. 1160'larda yeni yerleşimcilerin Müslümanlara (ve bazı Bizanslılara) karşı örgütlü katliamları baş gösterdi. Hoşgörülü II. Roger bile, ileri yaşında, siyasalarını tersine çevirip adanın Hıristiyanlaşmasını planlamaya koyuldu. Zorunlu ihtidayla yüz yüze kaldıkları vakit, Müslümanların tercihlerini Katolik Kilisesi yerine Bizans Ortodoks Kilisesi'nden yana kullanmaları, Sicilyalı Müslümanlarla Bizanslılar arasındaki daha büyük kültürel benzerlik hakkında çok şey söyler. 1180'lerde Phillippos gibi isimlerle anılan, fakat babaları "Muhammed" veya "Ahmed" adını taşıyan yeni bir "Hıristiyan" çiftçiler kuşağını görürüz.[10] Bu şekilde, katliam, ihtida ve zorunlu göç gibi eski yöntemler aracılığıyla, Sicilya'nın Müslüman nüfusu 12. yüzyılda yüzde 80 kadar azaltıldı.

II. Friedrich'in kişiliği

II. Friedrich, Norman yüzyılının tam sonunda dünyaya geldi ve onun hükümranlığı pek çok yönden İslam konusunda tüm çelişkileri –çok-kültürlülük ve askeri baskı, İslam sanatlarına ve felsefesine hayranlık ile Müslümanlar üzerinde sıkı denetim– devraldı. Birçok tarihçi, İslam'ın Sicilya'dan silinmesinden sorumlu adamın, aynı zamanda İslam dininin en samimi ve açık hayranlarından biri olmasındaki ironi hakkında yorum yapmıştır. Bu, papanın alt tabakadan oluşu hakkında Mısır sultanlarına yakınan, yine de mahmuzlarıyla bir Müslüman asiyi ölüme gönderebilen bir adamdı; bilimsel çalışmaları Arap felsefesini çok yakından tanıdığını ortaya koyan, yine de topraklarındaki Müslümanlara çok zalim davranıp onları sürgün eden bir adam. İslam âlemindeki bazı düşünürlerin onu *al-anbaratur* ("imparator") olarak anacağı kadar saygı duyduğu, bazı Hıristiyanların "Lucera Sultanı" olarak adlandıracağı kadar nefret ettiği ve yine de, papanın alemdarı olarak hareket ederek, Kudüs'ü Haçlılar için neredeyse tek başına ve hiç kan dökülmeden geri alabilen bir adam.

Friedrich'in ölümünden beş yüzyıl sonra, 1781'de, Palermo Katedrali'nin muhafızları, imparatorun kilisenin mahzenindeki mezarını açtılar. Gördükleri parmak ısırtacak bir şeydi: Ortaçağ Alman imparatorunun iskeleti, kenarlarına unvanını belirten Arapça yazılar işlenmiş Şark ipeğinden kaftana sarılmış hal-

10. Abulafia, "End of Muslim Sicily", s. 109.

deydi ve kemikli ellerinden birine tutturulmuş Sarazen kılıcı vardı.[11] Bu sahne, Friedrich'in mirasının mükemmel bir imgesini sunar: Luther ondan nefret ediyordu, oysa Nietzsche onun "İslam'la barış ve dostluğu"ndan ilham almış ve onu Almanya'nın en büyük "özgür ruhları"ndan biri olarak kabul etmiştir.[12] Göreceğimiz gibi, İtalya'nın Müslümanlarının ve girdikleri sonu gelmez savaşların tarihi, Hohenstaufen hanedanının ve Sicilya'nın kendi "Sultan"ının tuhaf hikâyesiyle iç içe geçmiştir.

Friedrich'in yaşamındaki her şey, telaş ve aceleyle yapılmış gibi görünür. Friedrich Sicilya'nın Norman mirası, Sicilyalı Müslümanlar, Cenovalı kuvvetler, Alman liderler ve papanın orduları arasında bir savaşta yok olmaya başladığı sırada dünyaya geldi. Babası, o henüz üç yaşındayken öldü ve Friedrich küçük bir çocukken, boğazına kadar hizip siyasetinin içine battı: Dört yaşındayken Sicilya kralı olarak taç giydi; yedi yaşındayken bir yıl boyunca, onu kendi amaçları için kullanmaya çalışan Papalık'a karşı bir oligarşinin marifetiyle, adeta bir esir gibi Palermo'da tutuldu. On dört yaşındayken ilk karısıyla –onun için papa tarafından bizzat seçilen, yirmi dört yaşında bir İspanyol prensesi olan Aragonlu Constance– evlendi ve on altı yaşındayken, Friedrich'in günün birinde bir muharebede çarpışacağı ve hapse attırıp, erken ölümüne dek Kalabriya'da zindanda tutacağı ilk oğlu Henry dünyaya geldi.

Başlangıçta, Roma'nın genç Friedrich'le ilişkileri tamamen farklıydı. Papa III. Honorius, bu babasız çocuğun vasisi olarak hareket etmeyi kabul etmiş, hatta bir imparator olarak hak iddiasını canla başla destekleyerek, eninde sonunda 1220'de Roma'da ona taç giydirmişti. Yirmi altı yaşındayken, Friedrich, Kuzey Alman prensleri ve Güney İtalyan baronlarının bağlı olduğu geniş bir Ortaçağ aygıtının hükümdarı, Kutsal Roma İmparatoru oldu. Bugün birbirinden sıradağlar, bir dil ve en azından beş derece farklı bir iklimle ayrılmış, bu denli farklı iki ülkenin tek bir bütüne ait olduğunu hayal bile etmek güçtür. Friedrich'e göreyse bu yakın bir birlikte varoluş biçimiydi, Frankfurt ve Schwaben'de alınan kararların Napoli ve Palermo gibi çok uzak kentlerde muazzam bir etkisi olabilirdi. Friedrich'in imparatorluk hayali buydu: Akdeniz'in kumsallarından Baltık'ın soğuk sahillerine dek uzanan bir Germen-Latin imparatorluğuna sahip olmak. Fried-

11. Eberhanrd Horst, *Der Sultan von Lucera*, Freiburg: Herder Verlag, 1997, s. 10.

12. Bkz. Nietzsche, *The Antichrist*, 60. bölüm.

rich bir Hohenstaufen'dı; hem babası hem de büyükbabası büyük Haçlı kumandanlarıydı ve papa ona taç giydirdiği zaman, Friedrich'e bu unvan karşılığında Kutsal Topraklar'a bir Haçlı seferi yapma sözü verdirmişti. O gün, tacı Friedrich'in başına koyarken, papanın "Hohenstaufen" adından ne kadar nefret edeceğine dair bir fikri var mıydı diye merak etmekten kendini alamıyor insan. Yıllar sonra, Friedrich'in soyunun son hükümdarı muharebede öldürülüp torunları da hapse atıldığı zaman, Papa IV. Clemens halk önünde Tanrı'ya şükredecekti.

II. Friedrich'in gerçekte nasıl bir insan olduğunu bilmemizin bir yolu yok; daha doğrusu, onu da en fazla diğer Ortaçağ simaları kadar tanıyabiliriz ancak. Elimizde sadece parşömen var: Onu tanıyan ve seven ya da ondan nefret eden kişilerin karaladığı izlenimler ve elbette kendisinin yazdığı şeyler; bir avuç resmi mektup ile İtalya'daki Faenza kentini kuşattığı sırada kaleme aldığı, doğancılık hakkında ünlü kitabı. Friedrich'e düşman bir yorumcudan gelen övgüye inanacak olursak, Friedrich'in keskin, acımasız bir mizah duygusu vardı. Hohenstaufen klanının tümünden tiksinen Ortaçağ kronikçisi Salimbene, imparatorun huzuruna çıkmalarından önce sefirlerin taklidini yaparak, onların girişleri ve gösterişli hitaplarıyla nasıl alay ettiğini yazar. Friedrich anlaşılan şaka kaldırabilen bir adamdı; kronikçimizin anlattığına göre, soytarılarının kendisiyle, başka hiçbir hükümdarın tahammül etmeyeceği tarzda dalga geçmelerine izin verirdi; Kitabı Mukaddes'ten alıntılar yaparak alaycı sözler söyleyen, hatta Kutsal Kitap'ta dine aykırı paragraflar bulmaya çalışarak eğlenen bir adam.[13] Göreceğimiz üzere, II. Friedrich'in inançsızlığı hatta tanrıtanımazlığına dair suçlamalar tekrar tekrar gündeme gelecektir.

Kronikçimiz, Friedrich'in kişiliğinin, kısmen diğer kaynaklarca da desteklenen başka iki yönünden de söz eder: Zalimlik ve merak. Anlamsız bir zalimlikti bu: sırf Friedrich'in adını yanlış yazdı diye bir noterin başparmağını kestirmek veya ünlü bir yüzücüyü, Faro açıklarında defalarca denize fırlattığı altından kadehi alıp getirmeye zorlayarak, sonunda boğulmasına yol açmak. Fakat aynı zamanda yaptığı tuhaf deneylere dair rivayetler de vardır. Bir tanesinde, iki adama ağır bir yemek yedirmiş, sonra birini yatağa, diğerini de avlanmaya göndermiş. Aynı akşam ilerleyen saatlerde, hangisinin yemeği daha iyi sindirdiğini görmek

13. J. L. Baird, G. Baglivi, J.R. Kane (der.), *The Chronicle of Salimbene de Adam* (Binghamton, NY, 1986), s. 353, 356.

için, ikisinin de bağırsaklarını deştirmiş. Başka bir rivayete göre, imparator görünüşte bir grup bebeği tecrit edilmiş bir odaya koydurmuş ve dadılarının onlarla konuşmamasını emretmiş; amacı anadilini hiç duymamış bir çocuğun doğal olarak hangi dili konuşmaya başlayacağını anlamakmış –İbranice mi, Arapça mı, Yunanca mı, yoksa Latince mi? Gelin görün ki, birkaç ay içinde bebeklerin hepsi ölmüş ve deney boşa gitmiş.[14]

Kuşkusuz, bu tür masallar, onun bazen Hıristiyan olmayan dünyaya gösterdiği alabildiğine gerçek saygı ve merak karşısında papanın yandaşları tarafından uydurulmuş, düpedüz hastalıklı fanteziler de olabilir. Bunu söylemek Friedrich'i idealize etmek amacı taşımaz, sadece onun paganların çok farklı inançları olabileceğini ve Hıristiyanların bu inançlara gösterdikleri geleneksel tepkilerin her zaman doğru olmadığının farkında olabileceğini teslim eder. Sözgelişi 1220'lerde, Almanya'daki Yahudiler Hıristiyan çocukları öldürmekle suçlandıklarında, Friedrich, kendi Talmud'larının yasaları bunu yasakladığı için, suçlamalar hakkında hiçbir kanıt bulunmadığını ilan edip, onları savunmakta bir an bile tereddüt etmedi.[15]

Friedrich'in İslam'a gösterdiği ilgi ve sarayına topladığı düşünürler, çoğu zaman onun bu meraklının bir kanıtı olarak gösterilir. Her şeyden önce altı çizilmesi gereken husus, Friedrich'in etrafına topladığı Müslüman düşünürlerinin sayısının, kendinden yüzyıl önce yaşayan Norman krallarınınki kadar çok olmadığıdır; ancak çevresinde, İslam'ın büyük irfan merkezlerinde eğitim görmüş Arapça konuşan Hıristiyanlar ve Yahudiler vardı. Toledo'da Arapça ve İbranice öğrenmiş, Aristoteles'le Arap felsefesinin Batı'nın Latincesine tercümesinde çok önemli bir isim olan İskoçyalı piskopos Michael Scot (ö. 1235); ayrıca, Musul ve Bağdat'ın tanınmış Arap medreselerinde öğrenim görmüş, Friedrich'in Arap dünyasına mektuplarının çoğunun taslağını hazırladığı bilinen, müthiş zeki bir adam olan Antakyalı Theodore vardı.[16] Bundan başka, Haçlı seferlerinde Friedrich'e eşlik eden ve ona mantık dersleri veren Müslüman âlim İbnü'l-Cevzî de bu âlimlerdendi. Muhtemelen Friedrich'in yaptığı –onu çağdaşlarından büsbütün ayıran– en tuhaf şey, bazı ezeli ve ebedi sorunlara yeni yanıtlar bulmak umuduyla, İslam âlemine bir dizi soru yöneltmesiydi. Bu so-

14. a.g.e., s. 352, 355.

15. David Abulafia, *Medieval Encounters, Economic, Religious, Political 1100-1350*, Ashgate, 2000, s. 219.

16. Ahmad, *Islamic Sicily*, s. 89-91.

rular tüm Arap ülkelerinin hükümdarlarına, kendi topraklarında yaşayan düşünürlerin bir yanıt bulması ricasıyla birlikte gönderildi. Soruların dördü felsefi olmakla birlikte –"Dünya her zaman mevcut muydu?", "Ruhun ölümsüzlüğü için ne gibi bir kanıt bulabiliriz?"– sonuncusu çok enteresandır. Friedrich, şu hadisin bir açıklamasını istemişti: "Müminin kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır."[17]

Kral IX. Louis gibi dindar bir Hıristiyan hükümdarın, Müslüman kâfirlerden yanıt beklemek şöyle dursun, böyle sorular sorabileceğini dahi hayal etmek zordur. Elbette, Friedrich "çokkültürlü" hoşgörünün timsali filan değildi: Birçok Müslüman'ın idamını emretti, sinagogların inşasını yasakladı, hatta Yahudilerin özel giysiler giymesi şartını bile uyguladı; ama yine de, İslam âlemine yönelttiği sorular –aslına bakılırsa, bunları Müslümanlara yöneltmesi– gizemli bu kişiliğe dair bir fikir edinmemizi sağlar. 13. yüzyıl başında, sapkın Katarlar Fransa'nın güneyinde ayaklandıkları zaman, yardım için başvurdukları şahsiyetin II. Friedrich –Lucera "Sultanı"– olmasına hiç şaşmamalı.[18]

Sicilya ayaklanması ve kolonisinin kuruluşu (1220-27)

1220 yılının o soğuk kasım sabahında, papadan imparatorluk unvanını kabul ettiğinde, yirmi altı yaşındaki Friedrich'in halinden hoşnut olmak için pek az nedeni vardı. Tacını giydiren kişi, onun imparatorluk tasarıları konusunda şimdiden şüpheler besliyordu: Kasını ayına gelindiğinde Friedrich'in oğlunun o nisanda Kuzey Alman prensleri tarafından seçildiği artık herkesçe biliniyordu ki bu da Avrupa hâkimiyetine soyunan bir hanedan izlenimine katkıda bulunuyordu. Kaldı ki, Friedrich'in kendi topraklarının yarısı isyan halindeydi; Sicilya'da Müslüman nüfus kendisine yönelik pogromlara ve adaletsizliklere karşı var gücüyle direnişe girişmişti. 1220'ye kadar, çoğu Sicilyalı Arap, adanın batısında, neredeyse bağımsız devletler gibi işleyen Iato ve Entella gibi kentlerde toplanmış durumdaydı. Agrigento'da, Müslümanlar Hıristiyanların dini törenlerini ifa etmelerini yasaklamış, hatta yerel piskoposu bir yılı aşkın süreyle rehin tutmuşlardı.[19]

17. Bkz. F. Gabrieli, "Friedrich II und die Kultur des Islam", içinde: G. Wolf (der.), *Stupor Mundi: Zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen*, Darmstadt, 1982, s. 88-9.

18. Kurt Victor Selge, "Die Ketzerpolitik Friedrichs II", içinde: G. Wolf, *Stupor Mundi*, s. 451.

19. Taylor, *Muslim in Medieval Italy*, s. 7.

Friedrich'in taç giydiği 1220 yılı, kesinlikle çalkantılıydı. İngiltere'de küçük düşürülmüş bir kral, Magna Carta'yı imzalamasının üzerinden henüz beş yıl geçmemişken, baronlarıyla tekrar savaşa tutuşmuştu. İki büyük katedralin (Salisbury ve Notre Dame) yapılmaya başlandığı, büyük bir düşünürün (Roger Bacon) doğduğu ve iki büyük şairin (Alman Eschenbach ile İranlı şair Attar) öldüğü yıldı bu. Aynı yıl Sicilya'nın karşı kıyısında, Mısır kenti Dimyat'ta, batağa saplanmış bir Haçlı ordusu hak ettiğinden daha cömert şartlarla Hıristiyanlık âlemine geri gönderilmek üzereydi; onlarla yolculuk eden Assisili Francis adında kırk yaşında bir vaiz, (daha sonra da karşımıza çıkacak) Mısırlı bir sultanın huzuruna çıktı ve onu –ihtida ettiremese bile– tutkusuyla etkilemeyi başardı.[20]

Ne var ki, 1220 yılı aynı zamanda büyük bir projenin de başlangıcıydı: Sicilya'nın Müslümanlardan tamamen arındırılması (de-Islamification), her bir Müslüman kadın, erkek ve çocuğun adadan çıkartılması. Bu, Friedrich'in Sicilya ayaklanmasını acımasızca bastırmasıyla başlayan bir süreçti. İbn Abbad adında bir adam, Orta ve Batı Sicilya'nın dağlık kesimlerinde bir tür özerk yönetimi –kendi sikkesini bastıracak derecede– hayata geçirmiş durumdaydı. Bu, imparatorun, özellikle de yeni Müslüman para birimi olarak eritilen sikkelerin kendi sikkeleri olması nedeniyle, tepesini attırmıştı. 1222 yılı içinde bir tarihte, Friedrich devasa bir imparatorluk ordusunun başına bizzat geçerek, İbn Abbad'ın Iato kentindeki kalesine taarruz etti. Sadece piyadelerinin altmış bin kişi olduğu söyleniyordu, gerçi (tarihçi Taylor'm işaret ettiği gibi) bunun abartılı olduğu da açıktır. Direniş o kadar güçlüydü ki, ordunun bu devasa boyutuna karşın, iki ay süren kuşatma vahşi bir hücumla sonlandı.

Hikâyenin devamına göre, savaş taarruzun ilk haftalarında öylesine şiddetli oldu ki, İbn Abbad'ın adamları liderlerine gönderdikleri bir ulakla, düşman ordusunun karşı konulamayacak kadar güçlü olduğunu söylediler. Getirilen habere inanmayı reddeden İbn Abbad, bunu adamların kendi ağzından duymayı talep etti. Bunun üzerine ulak askerlerle beraber İbn Abbad'ın yanına döndü; onlar da sorumluluk duygusuyla, ulağın getirdiği haberi, imparatorun ordusunun devasa olduğunu, kaledeki askerlerden bazılarının firar etmeye başladığını tekrarladılar. İbn Abbad dik-

20. Dimyat üzerine daha fazla bilgi için, bkz. Douglas Sterling, "The Siege of Damietta", içinde: D.J. Kagay ve L.J.A. Villalon (der.), *Crusaders, Condottieri and Cannon: Medieval Warfare in Societies Around the Mediterranean*, Brill: Leiden, 2003, s. 101-32.

katle dinledi, askerleri mevzilerine geri gönderdi ve onlar gittikten sonra, ulağı öldürdü. Bu haber istihkâmlara ulaştığı zaman, İbn Abbad'ın askerleri imparatorun karargâhına giderek kente girecek yolu ona gösterme önerisinde bulunmayı kararlaştırdılar.

Kentin kadısı olan biteni işitince, aynı gece İbn Abbad'a koşup kenti yıkımdan kurtarmak için koşulsuz teslim olmasını söyledi. Gururu yüzünden tavsiyeyi reddeden İbn Abbad, birkaç saat sonra anlaşılan fikrini değiştirmişti. Şafak sökerken, kadının eşliğinde, teslim olmak üzere imparatorun çadırına doğru yola çıktı. Tam olarak ne dediğini bilmiyoruz, ama imparator asi lideri öyle bir tekmeledi ki, adamın vücudunun yan tarafı olduğu gibi deşildi. Palermo'ya götürüldü ve af için yalvarmasına karşın, bir hafta sonra idam edildi. Oğulları ise atlara bağlanıp sürüklenmek suretiyle öldürüldüler.[21]

Iato sonun başlangıcıydı. Bir yirmi yıl daha sürecek ayaklanmanın sonu olmadı gerçi, ama hikâyemizin özünü oluşturan olayı; kendine ait şeriatı, camileri ve kadısıyla birlikte, bir Hıristiyan diyarın tam göbeğinde, papadan 240 kilometre mesafedeki Lucera'da yepyeni bir Müslüman koloninin kuruluşunu başlattı. Bu, otuz bin kişiyi, Londra'dan Newcastle'a veya Münih'ten Hanover'e yayan götürmek gibi bir şeye denk olurdu. İlk kayıtlara göre, tehcirler 1223'te başladı ve son Sicilyalı Müslümanlar toparlanıp bir daha asla dönmemek üzere bu ücra koloniye sürgün edilene değin, 1240'ların ortasına dek devam etti. Adada, başta Friedrich'in yerleşmeleri için Sicilya'ya davet ettiği Kuzey Afrikalı Yahudiler tarafından olmak üzere, bir tür Arapçanın konuşulması iki yüzyıl kadar daha sürdü. Müslümanların Sicilya'dan ayrılmasının, bu grubun toprağın ekilmesi konusunda alabildiğine hünerli ve bilgili olması nedeniyle, adanın tarımına yıkıcı etkileri oldu; artık başka bir yere aktarılmış bir bilgiydi bu kuşkusuz. Friedrich, akıllıca bir yaklaşımla, Afrika sahilinden Yahudi toprak sahiplerini, bu sorunu çözmek için adaya davet etmiş, böylece bir daha Arapları getirmek zorunda kalmanuştı. 1243'e gelindiğinde –en azından Müslüman Araplar açısından– Sicilya "etnik olarak temizlenmiş" durumdaydı.

Tehcirleri nasıl anlamlandırmak gerektiğine karar vermek güçtür. Bir yandan, bunlar kesinlikle acımasız, sistemli edimlerdi ve arka planında şiddet, zulüm ve gördüğümüz gibi, katliamlar vardı. Bu dönemde Sicilya'da kaç bin Müslüman'ın öldürüldüğünü bilmemize imkân yok. Ayrıca Friedrich açısından, Hıris-

21. Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 8-10, Ahmad, *Islamic Sicily*, s. 83.

tiyan âleminin tam göbeğinde, tümüyle kendisine bağımlı bir İslam varlığı, bir "Sarazenler" kolonisine sahip olmak alabildiğine faydalıydı. Göreceğimiz gibi, Müslüman kenti Lucera, imparatora kraliyet muhafızları, seçkin birlikler, binlerce hünerli okçu ve hafif süvari tedarik edecek, Müslüman askerler yalnız Friedrich tarafından değil, Hohenstaufen ve Anjoulu ardıllarının Hıristiyan ordularında da kullanılacaktı. Herhangi bir Müslüman ülkenin sınırlarından kilometrelerce uzak olan koloninin kasıtlı tecridi, sakinlerine uygulanan katı seyahat denetimleriyle birlikte, bu stratejik amacın altını çiziyor gibi görünür.

Öte yandan, tarihçiler Müslüman Lucera'nın kuruluşunun, kayda değer olmakla birlikte, emsalsiz olmadığına işaret etmişlerdir; Normanlar çok sıklıkla asileri Sicilya'nın bir ucundan alıp İtalyan anakarasına tehcir etmişlerdi; daha erken dönemlerde de, Bizanslılar Güneydoğu İtalya'daki Apulia'ya sayısız Bulgar, Arnavut, hatta Ermeni topluluğu yerleştirmişlerdi.[22] Bununla birlikte, daha çarpıcı olan, Friedrich'in Müslümanlara yeni kentlerinde tanıdığı özerklik düzeyi ve bunun korunmasında gösterdiği kararlılıktır. İmparator bölgedeki yerel soylular ve kiliselerle dikkatli düzenlemeler yaparak, yerleşimcilerin konut ve toprak satın almalarına olanak sağladı. Neredeyse akabinde, zengince Müslümanlardan bazıları Hıristiyan komşulardan arazi kiralamaya veya satın almaya koyuldular; birkaçı Foggia ve Troiano gibi yakın kentlerde ikinci ve üçüncü evlerini bile edindiler.[23] Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında arazi tartışmaları yüzünden ne zaman ihtilaf baş gösterse, arazilerini kullanarak Müslümanlara hukuksuz şekilde zorluk çıkarmaya çalışan Hıristiyanlara buraları barışçıl şekilde terk etmeleri emredildi. Kendi içişleri konusunda, Müslümanların mahkemeleri ve kendi kadıları vardı; bu mahkemelerin yetki alanına Hıristiyanların yaptığı herhangi bir müdahaleye dair kayıt yoktur.[24] 1250'lerde Lucera'ya giden Mısırlı bir sefir, kentte İslam'ın alenen uygulanması ve Müslümanların kraliyet sarayında sahip oldukları seçkin mevkiler karşısında hayrete kapılmıştı.[25] Lucera hakikaten İtalya'nın tam ortasında bir "Küçük İslam" kentiydi ve Hıristiyanların topraklarının göbeğinde bir İslam vilayeti-

22. Abulafia, *Medieval Encounters*, s. 217.

23. Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 47.

24. a.g.e., s. 83-4.

25. a.g.e., s. 70.

ne izin vermiş oldukları haberi Müslüman âleminde hızla yayıldı.

Lucera, II. Charles'ın 1300'de aniden yıkılma emrini vermesine değin, seksen yıl kadar bir Müslüman kenti olarak kaldı. Şüphesiz Lucera Müslümanlarının gelişinden evvel bir Hıristiyan kentiydi; Friedrich bu kentten ilk olarak, iskânlardan iki yıl önce, 1221'de geçmiş ve muhtemelen aklma müstakbel bir Müslüman kolonisi fikri ilk o zaman gelmişti. Müslümanlar gitgide artan sayılarda gelmeye başladığı zaman, yerli Hıristiyanların birçoğu civar bölgelere yerleşmek üzere kenti terk etti. Yerel piskoposa ayrılmasını bizzat Friedrich emretti. Lucera'nın ana katedrali zamanla köhnemeye terk edildi. Kayıtlar, Müslümanların kente gelmeye başlamasından bir süre sonra, kilise çanlarının indirildiğini ve şatonun içinde muhafaza edildiğini gösterir.[26] Gelgelelim, Lucera Hıristiyanlarından bir kısmı kaldı ve yeni gelenlerle aralarında belirli bir birlik ve işbirliği anlayışının gelişmiş olduğunu söylemek abartılı olmaz. Bunun en önemli kanıtı, kentin Hıristiyan ve Müslüman sakinlerinin, 1269'da kenti kuşatan Charles d'Anjou'nun ordusuna şiddetle direnmeleridir. Charles nihayet kenti zapt ettiğinde, Hıristiyan Müslüman demeden, direnişçilerin binlercesi idam edildi.

Hıristiyanlarla Müslümanların Lucera'da nasıl birlikte yaşadıklarına dair başka ipuçları gündelik yaşamda bulunabilir. Her iki dil de kullanılmasına karşın, Müslüman kolonicilerin İtalyancaları, muhtemelen Arapçalarından daha iyiydi. Kent yönetiminin yüksek mevkilerinde Müslüman memurlara rastlanır: Örneğin, Hıristiyanlara has Riccardo adında bir Müslüman asker, kentin kumandanıydı ve bazı Müslümanlara Hıristiyan mahkemelerinde tanık olarak başvuruluyordu.[27] İslam'da domuz eti yasaklanmış olmasına karşın, Müslümanların Lucera'da domuz yetiştiriciliği yaptıklarına dair kanıtlar vardır; bu da muhtemelen Hıristiyan komşularıyla birlikte, onların da bu eti yedikleri anlamına gelebilir. Lucera kalesinde gerek Hıristiyanların gerek Müslümanların şarap evleri olduğuna göre, şarap yapıp tükettiklerini kesin olarak biliyoruz.

Diğer yandan sürtüşmeler de eksik değildi. Daha fazla ev inşa etmek için Müslümanların, Hıristiyan nüfus tarafından terk edilmiş, kullanılmayan kiliselerden malzeme alması da ara sıra görülüyordu. Papa Gregorius bunu duyduğu zaman büyük öfkeye kapılmıştı: "Zion'un taşlarından Hacer'in oğulları için okul

26. a.g.e., s. 55.

27. a.g.e., s. 115.

yapıyorlar."[28] Bu birden çok sefer yapılmış gibi göründüğünden, mesele imparator ile papa arasında bitmez tükenmez bir kavga konusuna dönüştü. Friedrich'in kendisi de, Lucera'da kraliyet sarayını inşa ettirmek için, yakındaki Barletta'da, ezelden beri takıştığı kadim bir Haçlı tarikatı olan Tapınak Şövalyeleri'ne ait bazı binaları yıktırmıştı.

Şu soru hâlâ yanıtlanmamış durumda: Lucera'nın Müslüman sakinleri yanında savaştıkları Hıristiyan hükümdarlar –Friedrich ve ondan sonraki krallar– hakkında ne düşünüyorlardı? Bunu bilmek mümkün değil. Sicilyalı Müslümanların uzun ve bitap düşürücü bir yolculuğun sonunda ulaşabildikleri kent, ne Vaat Edilmiş Topraklar idi, ne de bir gulag. Yahudilerle birlikte, onlara da "sarayın köleleri" (*servi camerae*) gözüyle bakılıyor olsa da, adil olmak gerekirse, bu terim baskıyı olduğu kadar himayeyi de içinde barındırıyordu. Biz ne düşünürsek düşünelim, 13. yüzyıl boyunca, Roma'nın bu kadar yakınındaki bir İtalyan kentinin sokaklarında ramazan alenen kutlandı. Gerek II. Friedrich gerek ondan sonra kısa bir süre hükmeden Hohenstaufen hükümdarları, Lucera'da bol bol zaman geçirdiler; söylendiğine göre, Kral Conrad, başucunda Sarazen muhafızlarıyla öldü ve Kral Manfred Papalık elçisini öldürerek fiilen savaş ilan ettiği zaman, kaçtığı ilk yer, Lucera'daki "Sarazen sarayı" oldu. Bütün bunlar Hıristiyan kralların Müslüman uyruklarını kendilerine karşı bir tehdit olarak veya onların kentini düşman veya yabancı gibi görmediklerini düşündürüyor. Lucera'nın Müslümanları, Hohenstaufen adına şiddetle, kimi zaman İtalya'nın kuzey kentlerine gidecek, hatta kendi Müslüman kardeşlerine karşı Haçlı seferine katılacak kadar büyük bir coşkuyla savaşmaya istekliydiler (Friedrich'in 1228'de Kutsal Topraklar'a götürdüğü birlikler arasında, Sarazen askerlerden oluşan bir bölük de bulunuyordu). Elbette, muhtemelen iki milyon Hıristiyan'ın yaşadığı bir ülkede otuz binlik bir azınlık olarak, pek fazla seçenekleri olmadığını düşünmüş olmalıydılar.

Friedrich Kutsal Topraklar'da (1228-29)

Sicilya isyanlarını bastırmak ve Müslümanları Lucera'ya yerleştirmekten başka, II. Friedrich'in bu dönemde kafasında bir fikir daha vardı: Mısır'a yapılacak bir Haçlı seferinde yardım edeceğine dair papaya verdiği söz. Mısır'ın Dimyat kentine yapılan 1221 seferi tam bir fiyasko olmuştu; daha en başından itibaren hi-

28. J. P. Lomax, "Frederick II", s. 185.

zipler ve münakaşalar yüzünden parçalanmış seferin başında Pelagius adında bir kardinal vardı –tarihçilerin, örneğine nadiren rastlanan enteresan mutabakatıyla, genellikle "inatçı keçi" olarak betimlenen bir adamdı bu. Mısırlılar devasa Haçlı ordusunun karargâh kurduğu tarlalara su bastırmak, tam anlamıyla araziyi bataklığa dönüştürmek için basitçe savak kapaklarını açmakla yetindiler; yakalanan Hıristiyanlar pılı pırtılarını toplayıp geldikleri gemilere postalandılar ve gemilerinin seren direklerini bile geri alamadılar. Kaçıp canlarını kurtarabildikleri için şanslıydılar.

Bu, II. Friedrich'in –taç giyme töreninde vaat ettiği gibi– eşlik etmesi gereken bir Haçlı seferiydi ve otuz yaşındaki hükümdar hâlâ bu sözünü tutmayı kamusal bir yükümlülük olarak omuzlarında hissediyordu. Unutulmaması gerekir ki, yaygın kanının tersine, Ortadoğu'da Haçlıların varlığı kısacık bir saman alevi, Şark'a birkaç aylık bir misyon ya da yolculuk değildi. 12. yüzyılda Haçlı devletleri oldukça kalıcıydı. Örneğin, Kudüs, Franklar tarafından –Iraklı bir Kürt olan parlak kumandan Salahaddin Eyyubi'nin 1187'de kenti Müslümanlar için geri almasına değin– neredeyse yüzyıl kadar işgal altında tutulmuştu. Frankların yönetimindeki yerleşik Haçlı devletleri ve prenslikleri, Suriye kıyısı boyunca sıralanıyordu. İşte 1227'de, ilk karısı bir süre önce ölen Friedrich de, Kudüs Kralı unvanını (en azından kâğıt üzerinde) taşıyan bu soylulardan birinin kızıyla evlendi. Kızın adı Isabella idi ve on beş yaşındaydı. Onunla evlenmesi Friedrich'in üstü örtülü olarak Kudüs Krallığı'nın veliahdı olmasını sağlamıştı; bu durum onu çok mutlu etmiş olmalı ki, bastırdığı sikkelere unvanını yazdırdı. Isabella çocuk doğururken ölüp on yedinci doğum gününü göremedi. Babası, yaşamının geri kalanı boyunca onun öldürüldüğünü iddia edecekti.

Assisili Aziz Francis'in ihtida ettirmeye çalıştığı Mısır sultanı, büyük Salahaddin'in yeğenlerinden olan Melik El Kâmil adında bir adamdı. Yetenekli bir taktikçi ve (kendi akrabalarına değilse bile, Hıristiyanlara karşı) adil bir müzakereci olarak, Haçlıların Dimyat'taki bozgununun mimarıydı. Friedrich'in evliliğinin –ve onunla birlikte üstü örtülü olarak Kudüs üzerindeki hak iddiasının– haberi Müslüman devletlerde huzursuzluk yaratmıştı. El Kâmil'in endişelenecek çok şeyi vardı: Mensup olduğu Kürt hanedanı, Batı'da Frankların gittikçe büyüyen ve tehditkâr hale gelen gücü ile Doğu'da Moğolların dehşet veren tehdidi arasında sıkışmıştı. İşin daha da kötüsü, hanedanının denetlediği devasa hilal –Yukarı Mısır'dan Filistin, Suriye ve Irak'a, oradan Türkiye'nin güneyine

dek uzanan– babası tarafından üçe bölünerek, her bir parça, şimdi hepsi birbiriyle didişen oğullarına paylaştırılmıştı. El Kâmil'e Mısır verilmişken, diğer iki kardeşi (El Muazzam ve El Eşref) Filistin, Suriye ve bugün Irak adını verdiğimiz, ama Arapçada El Cezire veya Mezopotamya olarak bilinen bölgeleri almışlardı.[29]

El Kâmil'in Şam'daki kardeşiyle ilişkisi öylesine kötüydü ki, Hıristiyan Batı'da en kolay temas kurabileceği kişi olarak değerlendirdiği Friedrich'le, kardeşine karşı bir ittifak fikrini kafasından geçirmeye bile başlamıştı. Mısır sultanı halihazırda Friedrich ve onun "Şarklı" tutumları hakkında –muhafız alayındaki Müslüman askerler, İslam'a olan ilgisi, Arapça bilmesi, papayla münakaşaları gibi– pek çok şey duymuştu. 1225'te sultan, Fahreddin adında, en becerikli elçilerinden birini Palermo'ya gönderdi.[30] Fahreddin, eninde sonunda Friedrich'in dostu ve sırdaşı haline gelecek ve imparatorla sultan arasında kilit bir elçi olacaktı (bu iki adam, ünlü ittifaklarına karşın, hiç bir araya gelmemişti). Karşı taraflarda yer almalarına ve aşikâr kültürel farklarına karşın, Germen-Latin imparator ile Kürt-Arap sultanın ortak bir paydaları vardı: Kudüs kentine, her türlü dini simgesellik veya coşkudan uzak, tümüyle siyasal bir yaklaşım. 1226'da Kutsal Kent, El Kâmil'in kardeşi El Muazzam'ın elindeydi, ama bu onun, (Nietzsche'nin daha sonra söyleyeceği gibi) "barış ve dostluk" karşılığında kenti arsızca Friedrich'e sunmasını engellememişti. El Kâmil'in kardeşine olan düşmanlığı, Moğollar ve Doğu'daki düşmanlarının korkusuyla birleşmiş, Kudüs'teki tampon niteliğindeki Latin devletini, geçici ve tercih edilesi bir müttefik olarak görmüştü. Friedrich de, kendi açısından durumu uygun görüyordu; beklediği yeşil ışık yanmıştı. 1227'de, güç kullanmaya bile gerek kalmadan Kudüs'ü geri alma hayalleriyle, Kutsal Topraklar'a doğru yelken açmaya hazırlandı. Bundan sonra olabilecekler konusunda hemen hiç fikri yoktu.

Farklı kuvvetlerden oluşan büyük bir güç –hacılar, soylular ve Germen paralı askerler– yavaş yavaş bir Haçlı ordusu halinde toplanarak Friedrich'in gözetimi altında İtalya'nın güneydoğu köşesine akmaya başladı. 1221'deki Beşinci Haçlı Seferi öylesine büyük felaketle sonuçlanmıştı ki –bir Bavyera dükü, hatta Kudüs'ün Latin kralı rehin alınanlar arasındaydı– birçokları Altıncı Haç-

29. Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, New York: Longman, 1987, s. 8.

30. Amin Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes*, çev. J. Rothschilds, Zed Books, 1984, s. 226.

lı Seferi'nin başarılı olmasından başka çıkar yol göremiyorlardı. Friedrich'in Müslüman askerleri de onunla yola çıkan birlikler arasında olduğuna göre, bu askerlerin apaçık bir Hıristiyan girişimi olan böyle bir seferde, diğer askerlerin yanında kendilerini nasıl hissettiklerini merak etmemek elde değil. Sicilyalı Müslümanlar bu tür seferlere ilk kez katılmıyorlardı ve kesinlikle son kez de olmayacaktı. Fransızca ve Almanca konuşan binlerce Hıristiyan'ın yanı başında, din kardeşlerine karşı bir sefere gidiyorlardı. Acaba durumu bu açıdan mı görüyorlardı? Bunlar, yanıtlaması eziyet verecek kadar zor sorular. Haçlılar, yola çıkmadan evvel zaferleri için dua etmek üzere Brindisi ve Bari kiliselerini doldururken, Müslüman askerler ne yapıyorlardı? Dışarıda mı bekliyorlardı? Bir yerlerde, belki bir tavernada bir kadeh bir şey mi içiyorlardı? Yoksa eylemlerinin çelişkili doğası hakkında toptan bir inkâr içinde miydiler? Ya da bu tür sorular sormakla biz mi hata ediyoruz, bugünlerde çok konuşulan "İslam"ın rolünü abartmış mı oluyoruz? Friedrich'in ordusundaki İtalyanca konuşan, Sicilya doğumlu, Hohenstaufen hizmetindeki "Sarazenler" belki Müslümanlıklarını kimliklerinin merkezi değil, sadece birçok yönünden biri olarak görüyorlardı.

Biz bu konuda ne düşünürsek düşünelim, Haçlı seferinin kendisi sorunlar batağına saplanmaya başlamıştı bile. Tam çeşitli ordulara mensup askerler gemilere bindirilmeye başladığı sırada salgın hastalık patlak verdi. Bir tür kolera veya tifo hastalığının Apulia'nın dört bir yanını kasıp kavurarak, birçoklarının canını alırken donanmanın yola çıkışını da geciktirdiği anlaşılıyor.[31] Yüksek ateş planlarını birkaç ay geciktirdikçe, Friedrich'in Haçlı seferi taahhüdü ikinci kez yerine getirilmemiş gibi görünüyordu. Yeni seçilen Papa IX. Gregorius, işi hiç uzatmadan, onu aforoz ederek karşılık verdi. Friedrich hayretler içindeydi. O da mevcut papa ve piskoposlar meclisini kınayarak öfkeyle tepki gösterdi. Çok geçmeden işler daha da sarpa saracaktı.

Tarihçi Abulafia'nın dümdüz işaret ettiği üzere, aforoz, her Ortaçağ imparatorunun başına gelebilecek standart bir meslek kazasıydı.[32] Hohenstaufen'in Papalık'la bitmez tükenmez mücadeleleri, daha önceden de sayısız aforoz ve uzlaşınaya sebep olmuştu ve bunların devamı gelecekti. Aforoz, Friedrich'in girişimini bir Haçlı seferinden, imparatorluk seferine çevirmişti. Bu ise, Fri-

31. David Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Penguin, 1988, s. 166.

32. a.g.e., s. 167.

edrich nihayet Kutsal Topraklar'a ulaştığında, Tapınak Şövalyeleri gibi tarikatlara resmi olarak Friedrich'in ordusunu destekleme izni verilmemesi gibi sorunlara yol açacaktı. Friedrich sonunda Filistin'de ilerlemeye koyulduğunda, orada halihazırda yerleştirilmiş Haçlılar, onunla aralarına bir günlük mesafe bırakarak peşinden gitmek zorunda kalacaklardı.

Donanma en nihayet 1228 başlangıcında yelken açarak, bugünkü Yunan ve Türk kıyıları boyunca ilerledi. Friedrich'in bir ziyafetin ortasında hapse atmakla tehdit ettiği talihsiz hükümdarından on yıllık haracını topladığı Kıbrıs'ta beklenmedik bir duraklamanın ardından, imparator kendi küçük donanmasıyla Suriye/Filistin sahilindeki Latin Akkâ Krallığı'na vardı. Aforoz edilmiş olmasına karşın, orada bulduğu Haçlılar onu gördüklerine memnun oldular; Venedik deniz gücü sayesinde ancak kıyıda tutunabildiklerinden, Friedrich'in altmış gemilik görece mütevazı donanmasının limana girişi bile, onlar için mutluluk verici bir manzaraydı. Friedrich, El Kâmil'in elçisine halifelerinin kim olduğuna dair ünlü sorusunu Akkâ'da sormuştur. Fahreddin, hilafetin temelde Muhammed'in soyundan gelmeye dayandığını, babadan oğula geçen bir unvan olduğunu açıklayarak cevap verir. "İyi bir fikir" diye katılır Friedrich. "Bizimse, halifelerimizi seçerken yaptığımız şey" der hayrete düşen elçiye, "Mesih'le hiç mi hiç ilişkisi veya kan bağı olmayan bir adamı, lafını anlatamayacak kadar cahil bir adamı bir çukurdan çekip çıkartıp o tahta oturtmaktır."[33]

Friedrich'in yeni papadan nefret etmesi için çok iyi bir nedeni vardı. Kendi Haçlı seferine başlamak üzere krallığından ayrılır ayrılmaz, Gregorius ordularına Friedrich'in topraklarına saldırmasını emretmişti. Papalık'a yakınlık duyan kuvvetler, tuhaf bir şekilde Friedrich'in kayınpederinin başını çektiği bir sefer için toplanmaya başladılar. İtalya'nın güneydoğusundaki Apulialı baronlar, papa tarafından etkin bir şekilde ayaklanmaya teşvik ediliyorlardı. Gregorius, Friedrich'in denizde öldüğü yalanını bile yaymaya başladı; elbette papa bu haberin asılsız olduğunu biliyordu, zira imparatorun yaptıklarını düzenli bir şekilde haber alıyordu. Papalık kadar Makyavelci bir kurum için bile, Haçlı seferine çıkmış bir hükümdarın topraklarını istila etmek olağandışı ve bu bazı hükümdarların kendini huzursuz hissetmesine yol açan bir girişimdi. Bu durum, Friedrich'e derhal dönüp kendi krallığını savunmaya girişmesinin gerekip gerekmediğini düşündürmüş olmalıdır.

Friedrich'i Akkâ'da bekleyen gelişmeler de, her şeyin planlan-

33. Ibn Wasil'in vekayinamesinden alıntı, içinde: Gabrieli, *Arab Historians*, s. 279-80.

dığı gibi yürümediğini ortaya koyar. Esasen Mısır sultanının, en başta Friedrich'i Kutsal Topraklar'a davet etmesine yol açan kardeşi, Friedrich'in yardımını tümüyle gereksiz kılacak şekilde, ölüp gitmişti. El Kâmil'in ölmüş bir kardeşle mücadele etmek için artık bir Haçlı ordusuna ihtiyacı kalmamıştı; Friedrich'in şimdi Sûr kenti üzerine yürümekte olan üç bin kişilik ordusu, (bir Arap vakanüvisinin söylediği gibi) El Kâmil için bir utanç kaynağı olmuştu. Mısır sultanının kimseyi aldatma niyetiyle hareket ettiği söylenemez; gelgelelim, kardeşinin ölümü taktik adımını büyük bir hataya dönüştürmüştü; hızlı düşünme yeteneği ve ölen kardeşinin tecrübesiz ve diplomasi alanında yetersiz veliahdı (zavallı çocuk iki amcası tarafından derhal bertaraf edildi) sayesinde El Kâmil ansızın kendini Filistin'den Şam'a uzanan kocaman bir diyarın hükümdarı olarak buldu.[34] Friedrich'e yaptığı davet, geçmişte kalan ve artık gereksiz olduğu ortaya çıkan bir imdat çağrısıydı.

Friedrich vazgeçmedi. Bu sefer için halihazırda çok fazla emek sarf etmişti: Paralı askerlerin ödemesi, salgın, zorlu deniz yolculuğu, aforoz edilmesi... İmparator İtalya'ya eli boş dönemezdi. Bazı tarihçiler, imparatorun düşünme tarzındaki megalomaniyi de bir unsur olarak ileri sürmüşlerdir; gerçekten de, Friedrich Kudüs'ün fethinde *imparator mundi* olarak bir tür peygamberlik rolü oynama hayalleri besliyordu. Ve kariyerinde en incelikli ve en başarılı manevralarından biri böylece başladı: Öncelikle, Palermo piskoposunu, kendi atıyla murassa bir eyerin de bulunduğu bir sürü armağanla birlikte Mısır sultanının sarayına göndererek, onu büyülemeye girişti. Sultana, hediyelerden başka bir de mesaj gönderdi:

> Biliyorsun ki, Batı'nın en kudretli kralıyım. Gelmem için bana yazdın; Papa ve Batı'nın diğer kralları topraklarının sahillerini aştılar ve halihazırda benim hedeflerime saldırıyorlar. Şimdi elim boş dönersem, bütün itibarımı yitiririm. Bu Kudüs şehri onların inancının kökeni ve haclarının amacı; Müslümanlar ise orayı yıktılar ve onlara göre artık kullanılmaz durumda bir yer. Eğer Sultan –Tanrı onu korusun– bana kentin denetimini ve onunla birlikte diğer kutsal türbeleri ziyaret etme hakkını verirse, bu onun bilgeliğini gösterecek ve ben de emsalim kralların arasına döndüğümde başımı dik tutabileceğim. Eğer Sultan arzu ederse, bu toprağın vergi gelirlerinden vazgeçerek, bunları Sultan'ın hazinesine tevdi etmeye de hazırım.[35]

34. H. L. Gottschalk, *Al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden, 1958, s. 151.

35. a.g.e., s. 154.

Sonra bekledi. "Kâfirle anlaşma yapmayı" reddeden inatçı kardinalin tersine, Friedrich'in ince kurnazlığı, El Kâmil'in de itibara tıpkı kendisi kadar muhtaç olduğunu anlamasında yatar. Sultan Kudüs'ü öylece Franklara veremezdi, bir Kutsal Roma imparatorunun kendi Haçlı ordusuyla Filistin'de dolaşmasına da göz yumamazdı. Hele ordunun kendi davetiyle gelmiş olması, bunu yapmasını daha da imkânsız kılıyordu. Friedrich'in "onur" kartını oynaması zekice bir adım, iki hükümdarın da diğerinin ihtiyaçlarına duygudaşlık kurmasını, diğerinin konumunu anlamasını sağlayan bir hamleydi. Dik kafalı kardinalin, yedi yıl önce, yapmayı beceremediği bir jestti.

Şaşırtıcıdır, ama bir anlaşma yapıldı da. Kudüs, (günümüz İsrail-Filistin antlaşmalarının karmaşık hatlarına ve sınırlarına tekinsiz ölçüde benzeyen karmaşık haritada) dikkatle işaretlenmiş, Nasıra ve Beytüllahim gibi bir avuç yere giden koridorların yanı sıra, sahile uzanan bir toprakla birlikte on yıllığına Hıristiyanlara devredildi. Kudüs Camii ve İslam âleminin en kutsal yerlerinden biri olan Kubbetü's-Sahra'ya erişimlerine hâlâ izin verilmekle birlikte, Müslümanlar kentten tahliye edileceklerdi. Frankların hiçbir koşul altında kendilerine verilen alanların dışına taşmalarına, Kutsal Kent'in surlarını yeniden inşa etmelerine izin verilmiyordu. Kudüs savunmasız kalacaktı. On yıl, beş ay ve kırk gün sonra (İslam hukukunun bir Müslüman mülkünün gayrimüslimlerin elinde kalmasına izin verdiği azami süre), kent El Kâmil'e iade edilecekti. Friedrich antlaşmayı, sultanın elçisiyle birlikte Exeter ve Winchester piskoposlarının bulunduğu bir heyet önünde, 1229 Şubatı'nın bir pazar günü imzaladı. Daha sonra yardımcısı *Fahreddin'e şöyle söyledi*: "Kendi halkımın önünde itibarımı kaybetmekten korkmasaydım, sultanı asla bu konuda rahatsız etmezdim. Benim gözümde, kişisel olarak ne Kudüs ne de Filistin'deki herhangi bir yer bu zahmete değer."[36] *Imparator mundi*'nin tüm bu işlerden sıtkı sıyrılmıştı. Vaat Edilmiş Topraklar'daki serüveninden yıllar sonra, Friedrich'in buralarda, kendi Apulia ve Kalabriya'daki topraklarından daha güzel hiçbir şey bulamadığını söylediği rivayet edilir.

Kutsal Topraklar'dan ayrılmadan evvel, Friedrich son bir ricada bulundu: Kudüs'e bir ziyaret yaparak, saygın Kubbetü's-Sahra'yı, El Aksa Camii'nin içini görmek. Sultan bu ricayı kabul etti ve rehberli bir gezi yapabilmesi için bir kadıyı –Filistin kenti Nablus'un kadısını– görevlendirdi. Friedrich'in ziyaretine dair Arapça kayıt-

36. a.g.e.

lar çok ilginçtir ve öylesine efsanevi hale gelmiştir ki, burada aktarmak yerinde olur. İmparatoru şahsen gören Arap tanıklar onu kısa boylu, kızıl saçları dökülmeye yüz tutmuş, –kendisinden hiç hoşlanmamış bir vakanüvisin klasikleşmiş ibaresiyle– "bir köle pazarında yirmi *dirhem* etmeyecek" bir âdemoğlu olarak betimlediler.[37] Friedrich'in Müslümanlarda bıraktığı izlenim, "Hıristiyanlığı bir oyun" olarak gören, "maddeci" biri olduğuydu. Kadı imparatoru camiye götürdü ve ona içerisini gezdirdi; bu, yıllar önce Frankların elinden alınmış bir yapıydı ve duvarlarında çepeçevre olarak Arapça şu kitabe yazılıydı: SALAHADDİN BU KUTSAL KENTİ MÜŞRİKLERDEN TEMİZLEDİ.[38] Arapçada *müşrikun* terimi sadece "putperest" veya "çoktanrıcı" anlamına gelmeyip aynı zamanda Hıristiyanlar için aşağılayıcı bir gönderme olarak kullanılıyordu. Her şeyi anlamış olan Friedrich, kadıya muzipçe sordu: "Bu müşrikler de kim ola acaba?" Kadı cevap veremeyecek kadar utanmıştı.

Friedrich'in yaptığı gösteri bununla da kalmadı. Caminin kapılarının üzerinden, girişi örten tel ağa benzer bir perde sarkıyordu. Friedrich rehberine bunun ne işe yaradığını sordu. Kadı, bu ağların kuşların içeriye girmesini önlemek için asıldığını söyledi. O zaman Friedrich güldü: "Şu işe bakın, şimdi Tanrı domuzları içeri aldı!" Bu sözü üzerine kadının ne düşündüğünü merak etmeden duramıyor insan. Caminin dışında, kapının yan tarafında imparator, merdivenlerde İncil pasajları dağıtan bir rahip (bunun Arap mı yoksa Frank bir Hıristiyan mı olduğu belli değildir) gördü. Friedrich, köpek diye bağırdığı zavallıyı bir yumrukta yere devirerek, bir daha caminin yanına sokulduğunu görürse onu öldüreceğini söyledi.

Kudüs'teki ilk gecesinde, El Kâmil ona saygısından dolayı, Hıristiyan imparatorun kentte bulunduğu sürece kentteki hiçbir minareden ezan okunmamasını emretmişti. Ancak kadı, bu emri müezzinlere aktarmayı unuttu ve o gece imparator uyurken, kentin minarelerinden okunan ezanların sesi her zamanki gibi işitildi. Ertesi gün, kadı adamlarını azarladı ve onlara artık ezanı okumamalarını söyledi. Gelgelelim, ikinci sabah, imparatorun kadıyı çağırarak "Dün ezan okuyan adam nerede?" diye sorduğu anlatılır. Kadı, kendisinin bu talimatı sultanın emriyle verdiğini açıklar. İmparator da ona, "Eğer bizim ülkemizi ziyaret ediyor olsaydınız" der, "sadece sizin hatırınıza kiliselerimin çanları susar mıydı der-

37. Gabrieli, *Arab Historians*, s. 275 (Sibt ibn al-Jauzi/ İbnü'l Cevzî'nin vekayinamesinden).

38. Maalouf, *The Crusaders*, s. 229.

siniz?" Vakanüvisler, Friedrich'in hemen ardından, bu hatayı telafi etmek amacıyla caminin müezzinlerine ve kayyumlarına para dağıttığında ısrar ederler.

Friedrich'in kansız Haçlı seferi, Avrupa Hıristiyan âleminde karışık duygular uyandırdı. Gerçekdışı beklentilerle imparatorun Kutsal Toprakları geri almasını ummuş olanlar, fiilen on yıllık kiralama sonucuyla hüsrana uğradılar. Haçlı seferlerini inceleyen çoğu tarihçi doğru bir şekilde, Hıristiyanların kendi ülkelerindeki çılgınca, hoşgörüsüz, gerçeklikten uzak dini iştiyaklarıyla fethetmeye gittikleri Müslümanlarla yıllarca, bazen ömürleri boyunca birlikte yaşayacak Haçlıların daha temkinli ve faydacı yaklaşımları arasındaki çarpıcı farka dikkati çeker. Haçlıların kendilerine yeni devredilen mülkün yönetimini almaktan tümüyle mutlu olduklarından değil. Papaya hâlâ kızgın olan Friedrich'in, kentten ayrılmadan evvel, kilit mevkileri Kilise tarikatlarından hiçbirine – Tapınak Şövalyeleri veya St. Jean tarikatlarına– bırakmayıp kendi adamlarına teslim etmesi, çok büyük çekişmelerin tohumunu atacak bir adımdı. Friedrich Filistin'de bulunduğu sırada, adeta Palermo'daymış gibi hareket etmeye nafile çabaladı; sanki o soğuk, katı gerçeği anlamak istemiyordu veya anlamaktan âcizdi: Kendi kısa tarihiyle Latinlerin Doğusu başlı başına bir devletti ve yüzyılı aşkın bir zamandır Arap kentlerini denetimleri altında tutmuş Latin baronlar, Friedrich'in imparatorluğunu epeyce uzak, soyut bir rejim olarak görüyorlardı. Friedrich daha dönüş yolculuğuna çıkmadan, imparatorlarla Haçlı baronları arasında gerilim başlamıştı bile. Tapınak Şövalyeleri'nin onu katletmeyi planladıklarına veya imparatorun Tapınakçıların büyük üstadını kaçırıp, rehine olarak beraberinde İtalya'ya götürmek üzere olduğuna dair rivayetler dolaşıyordu.[39] Friedrich nihayet Akkâ limanından ülkeye yelken açmaya hazır olan gemisine bindiği zaman, kent kasaplarından oluşan bir kalabalık onu sakatat yağmuruna tuttu.

Friedrich'in Haçlı seferi, tüm mütevazılığına karşın, pek çok yönden kayda değerdi: Hiç kan dökülmeden gerçekleştiği, toprakları bizzat, kendisini buraya göndermiş papanın saldırısına uğrarken yapıldığı ve İslam âlemine aşinalığının olayların bütün akışında hayati bir rol oynadığı için. Biraz abartılmış bile olsa –Friedrich'in Arapçası iddia edildiği kadar iyi olmanın yanından bile geçmediği gibi, sarayı da elli yıl önceki Norman sarayları gibi Müslüman düşünürlerle dolup taşmıyordu– Hohenstaufen'in Müslüman kültüre açık oluşunun, onun İslam âlemiyle başarılı müzakeresinde rol oy-

39. Abulafia, *Frederick II*, s. 189-90.

nadığı şüphesizdir; hele El Kâmil'le anlaşmasında kesinlikle rol oynamıştı. Friedrich'in maiyetinde Müslüman askerler olması da gözlerden kaçmamıştı; bu Fahreddin'in Friedrich'in sarayına yaptığı ilk ziyarette sultanına en başta rapor ettiği bilgilerdendi. Yıllar sonra, Fransa Kralı IX. Louis 1249'da Mısır'a kendi Haçlı seferini başlattığı zaman, Friedrich'in (bir tüccar kılığına girmiş) kendi elçisini göndererek, Fransız kralının taarruzunun yakında gerçekleşeceği haberini Eyyubi hükümdarlarına ulaştırdığına dair rivayetler çıkmıştı. Arap tarihçilerin bunu bildirmeye ve inanmaya istekli oluşu bile, İslam âleminde Friedrich'in mevkii hakkında çok şey anlatır.

Ve böylece Friedrich, Kudüs'ü didişen Haçlılarla dolu bırakarak 1229'da Kutsal Topraklar'dan ayrıldı. Bundan sonraki olaylar yeterince öngörülebilir olmasına karşın, Friedrich bir daha asla buraya geri dönmedi. On yıllık barışın sona ermesi, Hıristiyanların kenti elde tutmaya yönelik girişimlerini beraberinde getirdi, ama iç anlaşmazlıklarla yıpranmış olan Haçlılar yenilgiye uğradı ve kent 1244'te, Friedrich'in ayrılmasından on beş yıl sonra Müslüman kuvvetlerce yeniden ele geçirildi. Bir daha asla geri alınamayacaktı. Batılı bakış açısından, Haçlıların son başarılarından birinin –çünkü Friedrich'in aldığı sonuç buydu– askeri güç veya üstün ateş gücüyle değil, sadece oturup beklemek ve sonunda konuşmakla gerçekleştirilmiş olması önemlidir.

Papayla tartışma: Lombard Birliği'ne karşı sefer (1230-50)

Hikâyemizin bir sonraki bölümü karmaşık ve anlaşılabilmesi biraz enerji ve gayret sarf etmeyi gerektirir. Durmaksızın çekişen kentler, aşırı hırslı tüccarlar, tümü de yüzlerce yıllık bölgesel rekabetlerle beslenen sonu gelmez kuşatmalar, yağmalar ve katliamlarla dolu bir tarihtir bu. Akılda tutması zor çok yönlü ilişkiler, piskoposlarla kentler arasında, imparatorlarla zorbalar arasında, papalarla uzak hükümdarlar arasmda, tümü de barok iktidar mekanizmaları ve değişen ittifakların hassas işleyişi doğrultusunda aralıksız başkalaşan ve gelişen bağlar vardır.

Friedrich'in hükümdarlığının son yirmi yılı (1230-50), Kuzey İtalya kentlerine karşı –Lombard Birliği adlı bir ittifakta somutlaşan– topyekûn bir savaşa ve zamanla, Papalık'ın imparatora cephe almasına sahne oldu. Bu dönemin bizim açımızdan önemi, Müslüman askerlerin –Luceralı Sarazenlerin– Friedrich'in ordularında daha önce hiç olmadığı şekilde kullanılmasından ile-

ri geliyor. Askeri kayıtlar, abartılı sayılarını göz önüne aldığımızda bile, bize Sarazenlerin Friedrich'in seferinde *kilit* bir unsur, harekâtlarında merkezi bir etken olduğunu gösterir. Müslüman askerlerin varlığı gerek imparatorun kendi defterlerinde, gerek düşmanları tarafından kaydedilmişti. Yedi bin Müslüman'ın, 1237'de Mantova önlerindeki muharebeye katıldığı söyleniyor; Brescia ve Parma kuşatmalarında, binlerce Müslüman okçu yer aldı. Sonucu belirleyen Cortenuova Muharebesi'nde, yedi ila on bin Sarazen'in mevcut olduğu tahmin edilir. Bir kronikçi, 1237'de on bini aşkın Müslüman'ın Ravenna kentine sevk edildiğini kaydeder.[40]

Olaylara kendimizi fazla kaptırmadan önce, Lucera'nın yaklaşık otuz bin Müslüman nüfusu olduğunu hatırlamamız gerek. Lucera araştırmacısı Taylor, genelde sözü edilen yedi ila on bin yerine, iki üç bin Müslüman askerin daha inanılır bir rakam olduğunu ileri sürer. Dönemin ordularının görece küçük olduğu düşünüldüğünde, bu hâlâ önemli bir sayıdır; sözgelişi, İngiltere kralının o tarihlerdeki kuvvetleri on bin kişiyi geçmiyordu.[41] Friedrich'in düşmanlarının kayıtlarını okuyarak, Sarazenlerin dikkat çeken bir kuvvet olduğunu öğreniyoruz –özellikle de beraberlerinde getirdikleri filler yüzünden. Dedikoducu kronik yazarı Salimbene, üzerlerinde ahşap kulelerle fillerin Cremona surları önünde kullanıldığını gördüğünü ve fillerin aynı zamanda Montechiari ve Brescia'da kuşatma taktiklerinin bir parçası olduğunu kaydeder. Friedrich kuşkusuz bu kentlerin yurttaşlarını dehşete düşürmekte yabancı ve egzotik olan her şeyden elinden geldiği kadar yararlanmıştı; gönderdiği ordularda "kâfir Sarazenleri" kullanması, düşmanlarının eleştirilerinin değişmez bir parçası haline gelecekti. Papa Gregorius'a göre bu, şeytanla ittifak kurmaya denkti.

Friedrich 1229'da kendi Haçlı seferinden döndüğünde, uyruklarının birçoğunun gözünde dirilmiş gibi oldu. Foggia'dan Palermo'ya kadar topraklarında, Papa Gregorius'un yaydığı rivayetlerine inanan halk isyan halindeydi; kayınpederinin (müteveffa Isabella'nın babası) kumandasındaki ordular, şimdiden Güney İtalya'nın uçlarına dek gelmiş, Lazio kentlerini imparatorluğun boyunduruğundan kurtulmaya teşvik ediyordu. Friedrich'in mucizevi bir şekilde ortaya çıkışı, kendisinin de umut ettiği gibi, is-

40. Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 103-4.

41. J. F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe*, çev. C. S. Willard ve R.W. Southern, Woodbridge: Boydell Press, 1997, s. 7.

yanları yatıştırmakta epeyce etkili oldu. Papanın gözü korkmuş orduları Napoli'nin kuzeyindeki Capua'ya çekildi; (bize anlatıldığına göre) Friedrich düşmana karşı birkaç bin Sarazen'den oluşan bir ordu gönderdi ve ekim ayı sonuna kadar isyan bastırıldı.[42] Friedrich bazı kentlere pek az merhamet gösterdi: Sora kenti yerle bir edildi ve herkese ibret olsun diye, kadın, erkek, çocuk demeden, bütün halkı, kılıçtan geçirildi. Aslında imparator Roma'ya yürüyüp Papalık devletini istila edebilirdi, ancak Friedrich'in her şeyden çok istediği barıştı: barış ve bağışlanma. İmparatorun muzaffer ordularını hiç direniş görmeksizin neredeyse kapısının eşiğinde bulan papa da, düşmanlığı sürdürebilecek durumda değildi.

1230'da bir Eylül akşamı, sadece üç kişilik, her Ortaçağ tarihçisinin katılmak için sağ kolunu feda edebileceği bir yemek düzenlendi: Papa Gregorius, Friedrich ve soylu bir arabulucu (Alman Hermann von Salza) yemek yemek ve konuşmak üzere masadaki yerlerini aldılar. İki adamın birbiri hakkında söylemiş olduğu şeyler düşünülürse, gergin bir toplantı olmalıydı. Ama yine de yemek, imparator açısından mutlu sonla bitti: Günahları bağışlandı ve kiliseye yeniden katılmasına izin verildi. En azından, Papa Gregorius'un onu sekiz yıl sonra ikinci kez aforoz edişine değin.[43]

Bundan sonraki beş yıl boyunca, birbirinden kopuk bazı gelişmeler, hikâyemiz ilerledikçe birbirine bağlanmaya başlayacak olaylar meydana gelecekti. Lucera'nın Müslüman nüfusu –Sicilya'nınki gerilemeye devam ederken– Palermo'dan gelen arkası kesilmeyen bir tehcir nehriyle birlikte artışını sürdürür. Kuzeydeki İtalyan kentleri, özellikle de Milano ve Vicenza'nın Alman imparatorlarından bağımsızlık istekleri arttıkça, bir savaş olasılığı da giderek büyür. İtalya'nın güneyindeki küçük bir dağlık kasabada, Friedrich Roma ve kilise hukukundan yararlanarak, Roma'daki bazı unsurların yetkelerine yeni bir hakaret olarak gördükleri bir anayasa hazırlamıştır. Çok meşgul olduğu açıkça görülen Friedrich, bu kez bir İngiliz'le, III. Henry'nin kız kardeşiyle, üçüncü evliliğini yapacak zamanı ve enerjiyi her nasılsa bulur –gelinin adı yine Isabella'dır. Papa Gregorius da birtakım farklı konularda Friedrich'le takışmaya koyulmuştur: İmparator Sicilya'da kiliseyi yeterince özen ve gayretle korumamaktadır; Müslümanların kiliselere zarar vermesinin ve bunların malzemelerini cami in-

42. Amatuccio, "Saracen Archers"; Abulafia, *Frederick II*, s. 199.

43. Abulafia, *Frederick II*, s. 201.

şasında kullanmasının önünü almamaktadır ve Lucera'daki kendi topraklarında yaşamakta olan Sarazenleri ihtida ettirmek için yeterince çaba göstermemektedir.[44] Ayrıca bir de 1236'da amcasından kaçarak Lucera kentine sığınan Tunus emirinin yeğeni vakası vardır. Papa Gregorius genç adamın Hıristiyanlığa ihtida etmek istediğine, ancak Roma'ya gelmesinin Friedrich tarafından engellendiğine her nasılsa kani olmuştur. Friedrich'in bu asılsız iddiayı sürekli yalanlamasına karşın, olay somut bir gerilim kaynağına dönüşür. Ve son olarak, bütün bunların arasında, uzakta, Fransa'nın kuzeyinde Anjou bölgesinde küçük bir oğlan çocuğu büyümektedir; Friedrich onunla hiç karşılaşmayacaktır. Friedrich öldüğü zaman, genç adam, ağabeyi Fransa kralı ile birlikte Mısır'da Haçlı seferindedir, ama büyüdüğünde, imparatorun çocuklarının hapis ve idam edilmesinden ve Hohenstaufen soyunun sonsuza dek yeryüzünden silinmesinden sorumlu olacaktır.

Lombard Birliği –aynı adı 1990'larda bir siyasal parti kurarken kullanan politikacı Umberto Bossi sayesinde bugünlerde kulağa aşina gelir– temelde Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız, otonomi elde etmek için ittifaka giren bir grup Ortaçağ kentinden oluşuyordu. Bunlar yerel aristokratlar ya da seçkin bir tüccar sınıfı tarafından yönetilen kentlerdi ve tarihleri pek çok nedenle burada aktarılamayacak kadar karmaşıktır. Her şeyden önce, bu birlik hep aynı kentler grubundan oluşmamıştı; Cremona gibi bazıları taraf değiştirirken, Ferrara gibi diğerleri, Friedrich'in Verona Despotu Ezzelino gibi kötü şöhretli yerel zorbalara destek vermesi üzerine imparatora karşı gelmişlerdi. İkinci olarak, bu kentlerin kendi içlerindeki ilişkiler hiç durmadan değişiyordu –Pisalılar Cenovalılardan nefret ediyor, Cremona Milano'nun kendisine kabadayılık etmesine içerliyordu. Son olarak, aynı kentler içindeki Papalık yanlısı ve imparatorluk yanlısı hiziplerin olması, bütün bu ittifaklar ağını daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu. Gerek Friedrich gerek papa açısından, Lombard Birliği, en azından 1238'e değin, bazı yerlerde düşman unsurları desteklemek, diğer yerlerde uzlaşmaya yanaşmaz piskoposları seçmek yoluyla, birbirlerine karşı bir gizli savaşı yürütebildikleri bir tür satranç tahtasıydı aslında. Kuzey İtalya'daki bu durum önemlidir çünkü Friedrich'in hükümdarlığının son yirmi yılında, ona bağlı Sarazenler bu coğrafyada savaşacaklardı.

Hatırlayacağımız gibi, Friedrich kendisini ilahi hükümranlığın gerçek ve tartışmasız tezahürü olarak görüyordu. Bunun altı-

44. J.P. Lomas, "Frederick II", s. 183-5.

nı çizmeden durmak zordur: İmparatora karşı ayaklananlar, onun gözünde sadece asi değil, aynı zamanda *sapkın*dılar. Mahmuzlarıyla neredeyse öldüresiye tekmelediği Müslüman İbn Abbad'a karşı gösterdiği acımasızlığın aynısını, ordularının eline düşecek kadar talihsiz olan kentlerde de sergiledi. Brescia kuşatmasında, Friedrich kentin ele geçirilen sakinlerinden yüzlercesini, hücumda kullanılan kuşatma kulelerinin tepesinde astırıp savunmacıların kuleleri yıkmasına engel olmaya çalıştı (Savunmacılar da, Friedrich'in askerlerinden ele geçirdiklerinin yüzlercesini asarak, kent mazgallarından, tıpkı imparatorun esirlerini kuşatma kulesinden yaptığı gibi sallandırarak karşılık vermekten geri durmadılar).[45] Friedrich için, Lombard Birliği kentlerine karşı savaşı, gerçek bir Haçlı seferiydi; propaganda faaliyetlerinde, bu savaşı bütün dünyayı aklayıp paklayacak bir kutsal savaşın başlangıç evresi olarak bile betimledi. Adil olmak gerekirse, bu, kişisel kinlerini evrensel bir dava, yerel savaşlarını da bir inançsızlar deryasına karşı geniş çaplı Haçlı seferlerinin başlangıcı olarak yutturmak için birkaç papa ve imparator tarafından kullanılan bir retorik numarasıdır. Friedrich'in bu dönem boyunca katıldığı sayısız muharebe ve kuşatmada, din aşkıyla ne ölçüde tutuştuğu tartışmalıdır –Faenza kuşatmasında, 1240 yazını doğancılık üzerine bir Arapça risalenin Latince tercümesini düzeltmeye hasretmişken, bazı kaynaklar, bir öğleden sonra avlanmak için uzaklaşması yüzünden piyadelerinden oluşan koca bir karargâhın düşman tarafından yağmalandığını ileri sürer.[46]

Friedrich'in hükümranlığının son on beş yılı –1250'deki ölümüne dek– Faenza veya Brescia gibi küçük İtalyan kentlerinin surları önünde aylarca bekleyip, kentin direnişini kırmaya çalıştığı sonu gelmez kuşatmalarla geçti. Ordularında Sarazenleri istihdam etmesi dikkate değer olmakla birlikte, büsbütün de tuhaf sayılmazdı; imparatorun ordusuna bakıldığında, Güney Almanya'dan paralı askerlerin yanı sıra, Fransız ve İspanyol krallıklarından gelmiş gönüllülerden oluşan birliklerin, Macaristan ile Latinlerin elindeki Bizans'tan bazı askerlerin de bulunduğunu görürüz. Milano'ya karşı seferinde, hizmetinde yüz kadar İngiliz şövalye bile vardı; ama Friedrich'in artık İngiliz kralının kız kardeşiyle evli olduğu düşünülürse, bu o kadar da şaşırtıcı değildir.[47]

45. *Salimbene de Adam*, s. 74.

46. Abulafia, *Frederick II*, s. 270.

47. a.g.e., s. 308.

Friedrich'in ordusundaki Müslüman askerler çoğunlukla okçuydu. Bir miktar hafif süvari bulunduğu gibi, önemli sayıda piyade de vardı, ama okçuların, yani "Luceralı Sarazenler"in şöhreti kötüydü. Tatar yayı da denilen arbaletlerin kullanıldığı bir çağda savaşmalarına karşın, Friedrich'in Müslüman okçularının çoğu –temelde daha büyük kuvvet ve mesafe kazandıran ahşap veya kemikten ikinci bir parçayla güçlendirilmiş daha basit bir yay olan– "bileşik yay" kullanıyorlardı. Bin kadar okçu bir düşman taarruzunu ok yağmuruyla durdurabilirdi –Friedrich'in 1236'da (Kuzey İtalya'da Mantova yakınlarındaki) Montechiari kalesini zapt etmesine yardım eden iki üç bin okçu, böyle bir ok yağmurunu mümkün kılmış olmalıydı. Ortaçağ askeri tarihçileri bize, kargıları havaya dikilmiş askerlerin, yani *fanteria*'nın kare düzenini bozup onları dağıtmak, böylelikle ağır zırhlı süvari birliklerinin hücuma kalkmasına olanak vermek için okçuların nasıl kullanıldığını anlatırlar.[48]

Bunu Friedrich'in en önemli zaferlerinin birinde, 27 Kasım 1237'de yapılan Cortenuova Muharebesi'nde görürüz. Como Gölü yakınında, Alp Dağları eteğinde, muhtemelen bir Müslüman piyadenin İtalyan anakarasında savaştığı en kuzey noktaydı burası. Sekiz yüzyıl sonra, bugün bile, paralı askerler olarak değil, Alman imparatorlarının tebaası olarak savaşan üç bini aşkın Arapça konuşan Müslüman'ın, Lombardiya'nın soğuk ovaları kadar kuzeyde, İtalyan kentlerinin içsavaşlarına tutkuyla katıldığını tahayyül etmek olağanüstüdür. Dante ve Aquino'lu Tommaso'nun çağında, İtalya Müslümanlarının Milanolu ve Bolognalı askerlerle İtalyan Alpleri'nin önünde savaşmasının resmi, bizim modern gözlerimize çok tuhaf görünüyorsa, bu bizim tarih konusundaki cehaletimizin sonucudur. Bir katedrali ziyaret ettiğimiz veya bir Bach füg dinlediğimizde kürek kemiklerimizin arasında o tatlı ürpertiyi hissettiren, hepimizin bayıldığı o çok basitleştirici "Hıristiyan Avrupa", İslam ya da Yahudiliğin her türlü izinin bizim büyük Avrupa geleneğimizden silinmesine dayanır. Bu süreç tersine çevrilinceye değin, Cremona ve Ferrara kentleri için Milano ordularıyla savaşan Araplar fikri, daima saçma gelmeye mahkûmdur.

Cortenuova'da imparatorun Müslüman okçuları, Friedrich'in en yetenekli propagandacısı Piero della Vigna'nın daha sonra söyleyeceği üzere, "sadaklarını boşaltarak" muharebenin sonucunu belirlediler. Friedrich, iki gündür Milanoluların isyan ordusunun peşine düşmüş durumdaydı; asi ordu Oglio Irmağı'nın karşı

48. Piero Pieri, "I Saraceni di Lucera nella storia militare medievale", *Archivo Storico Pugliese* 6 (1953), s. 96.

kıyısında ilerlerken, dikkatle peşlerinden gidiyordu. Milanoluların onun kendilerini gölge gibi takip ettiğinden haberleri bile yoktu; akşamüzerine doğru ırmağı geçmeye başladılar. Friedrich'in kuvvetlerinden küçük bir süvari birliği ilerlerken, hiç beklenmedik şekilde hasım orduyla karşı karşıya geldiğinde, karşı tarafın şaşkınlığından hatırı sayılır bir avantaj sağlayarak, afallayan Lombardları ırmağın karşı kıyısına püskürttüler. Milanolular, muharebelere her daim yanlarında götürdükleri –Roma sancağının Ortaçağ'daki İtalyan dengi–, azizlerin kemikleri ve yadigârlarından mürekkep değerli *carroccio*'larının taşındığı arabanın etrafında toplanarak yürekli bir direnişe giriştiler. Başlangıçta Friedrich'in askerleri, karşılarına bir duvar gibi dikilen mızrak ve zırh duvarını aşamadılar. Ancak Sarazen okçularının Milanoluların saflarını eritmeye başlaması üzerine karşı tarafın direnişi kırılmaya yüz tuttu; karanlık çöktüğünde artık zayiatları korkunçtu. Gece boyunca, asi ordunun büyük bölümü kaçtı, öyle ki sabah olduğunda, kendilerini yeni bir meydan savaşına hazırlayan Friedrich'in kuvvetleri karargâha vardıklarında, burayı bomboş buldular.

Friedrich'in Müslüman askerleri diğer askerlerle iyi geçiniyorlar mıydı? Hohenstaufen ordularında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler nasıldı? Kayıtların azlığı bu soruyu cevaplamayı zorlaştırıyor, bununla birlikte Müslüman bölüklerin başında çoğu zaman Müslüman komutanların bulunduğunu biliyoruz; bu, yüzyılın sonuna değin sürüp gidecek bir uygulamaydı. Müslüman askerlerin, Friedrich'in kendi ordusunun ana gövdesini oluşturması –Cortenuova Muharebesi'nin hemen ardından Soncino'ya giderken Müslüman askerlerden oluşan küçük bir grubu yanına aldı– en azından bir kısmının yarı-imtiyazlı konumda olduğunu düşündürse de, bu durumu abartmamamız daha doğru olur. En azından, Friedrich'in oğlu Manfred'in hizmetindeki Müslüman ve Hıristiyan askerler arasındaki bir çatışmaya dair –Cortenuova'dan yıllar sonra, Benevento Muharebesi'nde (1266) muğlak şekilde betimlenen– elimizde bir kayıt var. Kaynaklardan biri bize, Sarazenlerin önceki akşam bazı Hıristiyanlarla aralarında geçen bir münakaşa yüzünden, bu muharebede tüm güçleriyle savaşmadıklarını (*non furono in fede*) söyler.[49] Böyle bir olayın dikkate alınması bile, ne kadar nadir olduğunu düşündürür; kaldı ki, Hohenstaufen sempatizanları da, daha sonraki yıllarda, Sarazenlerin en iyi adamlarını, Hohenstaufenlerin son büyük muharebelerinde, toprakların savunulmasında nasıl feda ettiklerine da-

49. Pieri, "I Saraceni", s. 98.

ir olumlu sözler sarf etmişlerdir: Bu muharebeler, San Germano, Benevento ve elbette bizzat Lucera'nın son kuşatmasıydı.

Sıkça *değinilen* şey, Friedrich'in Sarazenlerindeki disiplinsizliktir. Bazen fazlasıyla istekli, çok düzensizdiler, bazen de taarruz emri verilmesini beklemeksizin alelacele hücuma kalkıyorlardı. Bunun iyi bir örneği, imparatorun 1248'de Parma kuşatmasında uğradığı ağır yenilgiydi. Parma Friedrich'in davasına bağlı kalmış bir kentti, ama bir yıl önce ansızın Lombard Birliği'ne katılma kararı almıştı. Bunun sonucunda, Friedrich'in ordusu Parma surlarının hemen dışında kamp kurdu. 18 Şubat sabahı, Friedrich Alman süvarilerinin büyük bir bölümüyle birlikte Cremonalı piyadelerinin yarısını alarak, kuşatılmış kente takviyeleri önlemek üzere Po Irmağı'na kadar ilerledi; Parma kentinin dışında, hücum kuvvetlerine ait (bize söylendiğine göre) dört bin Sarazen okçuyla dolu, ama pek az piyade veya süvarinin bulunduğu Vittoria kampı bulunuyordu. Parma'nın savunmacıları akıllı bir manevrayla, kuvvetlerinin büyük bir kısmını huruç harekâtıyla dışarıya yollamış gibi yaptılar; geriye kalan Alman süvarilerle Cremonalı piyadeler, onların peşine düşerek karargâhı neredeyse savunmasız bıraktılar. Sarazen okçuları da yemi yutarak Parma'nın artık büsbütün silahsız kaldığına inanarak, asi kenti yağmalamak ve ganimetlerini güzelce toplamak umuduyla deli gibi hücuma kalktılar. Tuzağı fark ettiklerinde, artık çok geçti: Geri dönen süvariler ve kentin öfkeli sakinlerinden –bize söylendiğine göre kadın, erkek, çocuklardan– oluşan koca bir grup bir yana, onları bekleyen güçlü bir asker bölüğü tepelerine bindi. Aceleci Sarazenler yalnız püskürtülmekle kalmadılar, aynı zamanda kentin kuvvetleri, imparatorluk kuvvetlerinin kampına ulaşmayı ve burayı yakıp yıkmayı da başardılar. Okçuların hançerleri ve kalkanları, ağır süvari ve palalarının gücüne yetişmedi. Friedrich'in Müslümanları müthiş kayıp verdiler.

Disiplinsiz olsun ya da olmasınlar, Luceralı Sarazenler, Friedrich'in yaptığı her muharebede öne çıktılar. Onun adıyla özdeşleştiler ve zaman içinde imparatorun yalnız seferlerinde değil, yaşamının son on yılını işgal eden, papayla olan propaganda savaşında da kilit bir rol oynadılar. 1240'ların başından sonuna değin, (1244'e gelindiğinde Friedrich'in orduları, papanın Fransa'ya kaçmasına neden olacak şekilde, Roma'yı bile denetim altına almış durumdaydı) askeri olarak sağlam, ama siyasal, diplomatik ve ekonomik açıdan zayıf bir imparatorluk naibi görüyoruz. İtalyan kent devletleriyle uzayıp giden savaşları masraflıydı; bunla-

rı finanse etmek için, Sicilya tahılıyla dolu sayısız gemiyle, Venedik altını satın almak zorunda kalmıştı. Diplomatik itibarı da daha iyi olabilirdi. 1241'de kardinaller ve piskoposlarla dolu bir Papalık donanmasını kaçırması da –bugünün şartlarında, aşağı yukarı bir salon dolusu Birleşmiş Milletler büyükelçisini, kaçırmaya denk bir hareket– Avrupa'nın kraliyet ailelerinde sempati uyandırmadığı gibi, Friedrich'in kilisenin tiranı imajını daha da kötüleştirdi. Gene de, imparatorun "Muhammedilik" ile ilişkilendirilmesi –diye düşünmekten alamıyor insan kendini– ve bu durumun, onun inancıyla ilgili uyandırdığı kuşkular, birçok kişinin zihninde imparatorun suçlu olduğu kanısına varmasına yol açtı. Papa Gregorius ile ardılı Papa IV. Innocentius'un Friedrich'i aforoz etmeleri, bir papanın bir devletin başındaki hükümdar hakkında kullandığı en alçaltıcı suçlamalardan biriyle ifade edilmişti. Friedrich bir oğlancı, bir ateist olarak adlandırılıyor, "İsa, Musa ve Muhammed'in hepsi düzenbazdır" dediği iddia ediliyordu. İmparator, Lucera'da bir Şark haremi kurmakla suçlandı; oradan hiç durmadan getirttiği develer, filler ve leoparların yanı sıra, saray eğlencelerinde dans etsinler diye aldığı Afrikalı köleler düşünülürse, belki geçerli sayılabilecek suçlamalardı bunlar.[50] Adil olmak gerekirse, imparatorun evlilik dışı faaliyetlerinin de bu kınamayı tamamıyla boşa çıkardığı söylenemez. Fakat, Friedrich'in resmi aforozlarının Lucera'dan çok, Papalık yetkesine tecavüzlerle (Sardinya Adası üzerinde hak iddiası gibi) ilgisi olmasına rağmen, Roma'ya bu denli yakın olan Müslüman kentinin bitmez tükenmez bir provokasyon oluşturduğunu görmemek zordur. Şeriat hukukuyla, Müslüman kraliyet muhafız birliği ve ezanlarıyla (üstelik tümü de Vatikan'dan sadece 240 kilometre mesafede) Müslüman Lucera örneği, papalığın Haçlı seferi kavramıyla tamamen çelişiyordu.

Friedrich 13 Aralık 1250'de, elli altı yaşında öldü; sonu ansızın ve belki, lehine dönmeye başlamış bir seferin ortasında geldi. Papalık'ın, olanca ciddiyetiyle, Friedrich'i Deccal olarak görmesi ona beslediği nefretin bir işaretidir. Bu konuda, yaşlı bir Kalabriyalı keşiş olan Fioreli Joachim'in kehanetlerini takip ederek, Friedrich'i İsa'nın gerçek düşmanı ve Çağın Sonu'nun habercisi olarak adlandırdılar. Bugüne dek, Friedrich'in ismini sarıp sarmalayan sözde apokaliptik yankıları gözlemlemek ilginçtir; yıllar sonra, uyruklarının birçoğu hâlâ onun ölümden –hatta bir söylentiye göre, ruhunun ikamet ettiği söylenen Etna

50. Abulafia, *Frederick II*, s. 327.

Dağı'ndan– geri geleceğine inanıyor gibi görünüyordu. Friedrich olduğunu iddia eden birtakım düzmece adamlar ölümünden sonra ortaya çıktı; bunlardan biri –kaynakların söylediğine göre– Kral Manfred tarafından ele geçirilip korkunç işkencelere maruz tutuldu. Bizim düşman kronikçi Salimbene, Friedrich'in öldüğü haberine –bunu söylerken papanın yanı başında duruyor olmasına karşın– kendisinin şahsen inanamadığını söyler.[51] Papanın destekçileri, Friedrich'in naaşının, diğer krallarla birlikte defnedilmek üzere Palermo'ya taşınmasına imkân vermeyecek kadar kötü koktuğunu ve imparator ölür ölmez kocaman bir kurtçuk sürüsünün çürüyen cesedinden dışarıya çıktığını bildirdiler: imparatorun kilisenin inananlarında uyandırdığı nefrete tanıklık edecek bir ifade. Kuşkusuz, biz de II. Friedrich'i idealize etmiyoruz; her şey göz önüne alındığında, ne kadar sıra dışı biri olsa da, sonuçta bir zorbaydı. Ömrünün son yılında, en yakın ve en yetenekli devlet adamını, retorik dehası Piero della Vigna'yı hıyanet suçundan hapse attırmış, zindandaki hücresinde kendini yaralayarak intihar etmesine sebep olmuştu. Her ne kadar bu sözde Deccal, ömründe birkaç papa görecek kadar yaşamış olsa da, en son gülenin Papalık olması ironiktir: İmparatorun ölümünden sonraki yirmi yıl içinde, hanedanından tek bir vârisi bile hayatta kalmayacaktı.

Friedrich'ten sonra: Manfred'den Benevento Muharebesi'ne kadar (1266)

Friedrich'in ölümünden sonra Hohenstaufen'e ne oldu? Lucera'ya ve Müslümanlarına ne oldu? Friedrich'in hanedanının sona ermesinden –aslına bakılırsa, İtalya'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sonundan– kim sorumluydu ve Papalık böylesine bir zafere nasıl ulaştı? Bu soruları yanıtlamak için, araştırmalarımızın kapsamını ansızın genişletip, Aragon'dan Anadolu'ya dek tüm Akdeniz'e şimşek hızıyla yayılmamız gerekiyor: Bizans İmparatorluğu'nun entrikaları ve komploları, Moğol tehdidi altında Konstantinopolis'le diyaloğa girmek zorunda kalan Papalık, hoşnutsuz bir İspanyol kralının infiali, Hıristiyanlığın bir Tunus emirine yakınlığı ve Kuzey Fransalı Anjoulardan gaddar ve dindar bir soylu. Sonraki elli yıl boyunca, bütün bu unsurlar bir şekilde bir araya gelip Konstantinopolis'in ikinci bir Latin yağmasından kurtulmasını, Güney İtalya'da yüzlerce yıllık İspanyol

51. *Salimbene de Adam*, s. 164.

hükümranlığının başlamasını ve son olarak İtalya topraklarında İslam'ın fiili sonunu getirdi.

Müslüman askerler kendilerini dönemin birçok muharebesinde, ordularda –hatta ara sıra, her iki tarafta birden çarpışırken– buldular. Sarazenler, Ghibellinolara Montaperti Muharebesi'nde (1261) Siena'da tutunmalarına, gizlice sızıp ana kapılarını açarak San Germano'yu zapt etmelerine (1254) yardım ettiler ve Benevento Muharebesi'nde binlercesi can verdi (1266). Hohenstaufen hanedanının, baş düşmanları Fransız Anjoular tarafından tarihten silinmesinden sonra bile, Sarazenler Arnavutluk ve Romanya'daki yeni hükümdarları için Bizans ordularına karşı savaştıkları gibi, Bizans imparatoru VIII. Mikhail için mücadele eden Türk paralı askerlere karşı Orta Yunanistan'da çarpıştılar. Lucera'nın Müslümanları Sicilya ve Kalabriya'da Vesper Savaşları için düzenli olarak orduya alındılar (1282-1302) ve hepsinden ilginç olanı da, Tunus'a yapılan Haçlı seferinde (1271-2), Müslüman atalarının Sicilya'ya gelmek üzere yüzlerce yıl önce terk ettikleri sahillerde, bir Hıristiyan sancak altında, Anjoulu Charles için savaştılar. Buna eklemem gereken, şu ana kadar gördüklerimizden sonra fazla şaşırtıcı gelmeyecek bir şey de, Müslüman tarafta, Kastilyalı Friedrich'e bağlı çok sayıda Hıristiyan'ın varlığıydı.[52] Hıristiyanlar ve Müslümanlar, bir kez daha, Hıristiyanlara ve Müslümanlara karşı her iki safta yerlerini almışlardı.

Friedrich'in gayrimeşru oğlu Manfred, hizmetinde önemli sayıda Müslüman istihdam eden son İtalya hükümdarıydı. Pek çok yönden babasının âdetlerini sürdürdü; Sarazen bir muhafız kuvveti tutmak, Lucera'daki bir "Şark" sarayını kullanmak veya avlanmayı sevmekle kalmadı, babasının hükümranlığıyla devamlılık gösteren başka unsurları da korudu: İslam düşüncesinin öğretimi (Aristoteles'in Arapça şerhleri âlim Herman tarafından onun sarayında Latinceye tercüme edildi) ve İslam âlemiyle sağlam ilişkiler (Mısırlı Memlûkların elçisi 1261'de en iyi şekilde karşılanıp Apulia'da el üstünde tutulan bir konuk olarak aylarca ağırlandı; Sultan Baybars iyi niyetinin bir nişanesi olarak krala bir zürafa bile hediye etti).[53] Aslına bakılırsa, elçinin raporu Manfred'in sarayının –muhtemelen abartılı olsa bile– ilginç bir portresini sunar:

52. Bkz. Amatuccio, "Saracen Archers" ve Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 104-11; ayrıca, Göbbels, *Das Militärwesen*, s. 22-3.

53. Ahmad, *Islamic Sicily*, s. 92; Enrico Pispisa, *Il Regno di Manfredi*, Sicania: Messina, 1991, s. 301.

> 659 Ramazan'ı/1261 Ağustos'unda Sultan'ın elçisi olarak Manfred'e gittim ve İspanya'nın yanındaki Uzun Ülke'de [İtalya] yer alan Apulia'daki Barletta adında bir kentte en iyi şekilde ağırlandım. [Manfred'in] Yaşadığı kasabanın yakınında Lucera diye bir kent vardı, sakinlerinin tamamı Sicilya Adası'ndan Müslümanlardı ve bunlar cuma günleri açıkça ibadet ediyorlardı... [Manfred'in] memurlarının ve saraylılarının çoğu Müslüman'dı ve karargâhında ezan okunuyor, hatta namazlarının sureleri bile açıkça işitiliyordu.[54]

Kuşkusuz, Manfred Hohenstaufen hanedanının bir geleneğini daha diri tutuyordu: Papaya karşı pek az bastırılan (ve karşılık bulan) husumet.

Manfred, Friedrich'in yasal vârislerinden biri olan Kral Conrad'ın kısa hükümranlığından sonra, 1254'te tahta çıktı. Conrad'ın aslında bir oğlu (daha sonra başka oğulları da) olmasına karşın, –küçük oğlanın öldüğüne dair rivayetlere dayanan– bu fırsatı, tahtı gasp etmekte kullanıp, sonunda 1257'de Sicilya kralı olarak taç giydi. Bu, Papalık'ın asla tanımadığı bir unvandı ve bunu izleyen on yıl boyunca, Papalık, enerjisini tacı Manfred'den almaya hasredecekti.

Başlangıçta, işler tümüyle farklı gidecekmiş gibi göründü. Papa IV. Innocentius, ömrünün son yılında, yirmi iki yaşındaki Manfred'e dostça yaklaşıyor gibiydi. Manfred'e, Taranto prensi unvanı verildikten başka, anakaranın güney vilayetlerinin piskoposu bile yapıldı.[55] Papa Eylül 1254'te onunla görüşmeye geldiğinde, Manfred onu karşılamış, Garigliano Irmağı'nı yarısına dek kat etmiş, bir yandan konuşurlarken papanın atına yol göstermişti. Ancak, yakışıklı genç hükümdar ve ihtiyar papanın eninde sonunda birbiriyle bağdaşmayacak amaçları vardı; barış ancak iki ay dayandı. Bilinmeyen koşullarda, söylendiğine göre bir yol kenarı kavgasında Manfred bir Papalık memurunu öldürdü ve derhal Lucera'daki güvenilir Sarazenlerinin yanına kaçtı; kapılarını ona açan Luceralı Müslümanlar yeni hükümdara bağlılık yemini ettiler. Bu geri dönüşü olmayan bir hamleydi; Manfred 1255'te aforoz edildi ve savaş bir kez daha İtalya'nın kentleriyle dağlık kasabalarında başladı. Avrupa'nın her yerinde, Manfred'e karşı bir savaşı finanse etme çabasıyla Haçlı seferi için olağanüstü vergiler toplanırken Lucera'nın adı duyulmaktaydı; İngiltere'de, III.

54. Gabrieli, *Arab Historians*, s. 279.

55. Runciman, *Vespers*, s. 32-3.

Henry'nin krallığını bu sefere katkıda bulunmaya ikna eden tek şey, seferin her nasılsa Hıristiyan toprağında yuvalarını kurmuş bir Muhammedi kalesine karşı yapılacağı söylentisiydi.

Paralar toplandı, paralı askerler tutuldu, bir ordu kuruldu. Hohenstaufen ve Sarazen müttefikleri yeryüzünden silineceklerdi. 1255 yılının sonunda bir Roma kardinali elli bini aşan devasa bir kuvvetin başında, Campania ve Lazio vadileri arasından zikzaklar çizerek Lucera üzerine yürüyüşe geçti. Bu, mutlak fiyaskoyla sonuçlanan bir Papalık seferi oldu; papanın ordusundaki çift taraflı casuslar, Manfred'i seferin güzergâhından haberdar edip, onun tedarik hatlarını kesmesini ve düşmanı neredeyse açlığa mahkûm ederek teslim almasını sağladı. Küçük düşen kardinalin Manfred'le imzalamak zorunda kaldığı barış antlaşmasını, amiri derhal geçersiz ilan etti. Bu, yeni papa açısından utanç verici bir tecrübeydi.

1262'ye kadarki yıllar, Manfred'in "yükseliş" yıllarıydı; onun için her şey yolunda gibi görünüyordu. Papalık Devletleri olarak bilinen –temelde İtalya'nın orta kesimindeki– toprakların neredeyse tümü 1257'ye kadar onun denetimi altına girmişti. 1262'ye gelindiğinde, kelimenin gerçek anlamıyla kızlarını Doğu ve Batı'yla evlendirmişti: Birini bir Bizans despotuyla, diğerini de müstakbel Aragon kralıyla; ikincisi gelecek yıllarda beklenmedik sonuçlar yaratacak bir evlilik antlaşmasıydı. Manfred muhtemelen kaderinin efsanevi babasının ayak izlerini takip etmek olduğunu düşünüyordu. Bugünün belirli Batılı hükümetlerinden pek de farklı olmayan bir tarzda, Friedrich'in oğlu Kuzey İtalya'da, Papalık karşıtı davasına yakınlık duyan yerel despotlar ve oligarşileri destekleyerek başarılı bir siyasa da izledi, tıpkı babasının Vicenza diktatörü Ezzelino gibi kişilerle yaptığı gibi.

Bu siyasanın zirve noktası, 4 Eylül 1260'ta, Siena kentinin hemen dışındaki Montaperti adlı alçak bir tepede kendini gösterdi. Manfred'in Sarazenlerinin ve Alman paralı askerlerinin desteklediği, diğerine göre hatırı sayılır ölçüde küçük bir kuvvet, söylendiğine göre Papalık yanlısı Floransalılar ile Toskanalı müttefiklerinin otuz bini aşkın büyük ordusundan kenti geri almayı başardı.[56] Manfred'in imparatorluk yanlısı müttefiklerine yardım için gönderdiği Alman şövalyeleri ve Luceralı Müslümanlar hesaba katıldığı zaman bile, Siena ordusu, Floransalıların kuvvetlerinin ancak üçte ikisi kadardı. Gelgelelim, Sienalıların kullanabilecekleri bir koz daha vardı: Floransalıların safları arasındaki bir hain. Bu ki-

56. Amatuccio, "Saracen Archers."

yasıya muharebenin ilk gününün ardından, Sienalıların kumandanı Floransa hatlarına görünüşte intihara benzeyen bir karşı taarruz emrini verdi. Gerçekteyse, bu bir *kamikaze* saldırısı değil, bir işaretti. Floransalıların kumandanları arasındaki bir gizli destekçi, Bocca delgi Abati (Dante onun ismini daha sonra ölümsüzleştirecektir) hücumu gördü, lejyonun sancaktarının yanına gitti ve onun elini kesti. Sancak yere düştü, büyük kargaşa başladı ve binlerce Floransalı katledildi. Montaperti muharebesi, Siena'yı gelecek yıllarda Papalık karşıtlarının merkezine dönüştürdü. Siena'nın doğduğu kent olduğu düşünülürse, Papa VII. Alexander bu durumdan hiç hoşnut olmasa gerektir. Zafer, 1261'e kadar Manfred'in fiilen İtalya'nın denetimini ele geçirmesi anlamına geldi.

Manfred, Hohenstaufen davasının nihayet kazanılma noktasında olduğu kanaatindeydi: İtalyan anakarasında askeri yetkesi vardı –orduları papanın topraklarında serbestçe dolaşıyordu– ve evlilikleri ve ittifaklarıyla, Roma tarafından olmasa bile, Avrupa'nın ve Doğu'nun diğer hükümdarları tarafından tanınmak üzereydi. Fakat Vatikan da boş durmamıştı. 1255'ten itibaren, sonraki yedi yılını hasrettiği, Manfred'in yerine Sicilya'nın başına getirecek yeni bir kral arayışında, yüzyıllar içinde adeta kusursuzlaştırdığı üç hünerini kullandı: ayarlama, müzakere ve tasdik. Yeni bir yönetici arayan mutsuz bir hissedarlar grubu gibi, Papa Alexander Avrupa'nın kraliyet ailelerini gözden geçirip bu görevi alacak kadar istekli –ve bir o kadar da varlıklı– bir hükümdar aradı.

Sicilya kralı olma fırsatı –gerçekte Manfred'i mağlup etme ödevi– ilk olarak İngiliz kralının kayınbiraderi, Cornwall Kontu Richard'a önerildiyse de, o bu işin gökyüzünden indirmek şartıyla Ay'ın sunulması gibi bir şey olduğunu söyleyerek, teklifi geri çevirdi.[57] Ardından bunu, bizzat İngiltere kralıyla bir fiyasko izledi; Sicilya Krallığı'nın, İsa'nın Temsilcisi tarafından isteyen herkese önerildiğini duymuş olan III. Henry, adayı henüz küçük olan oğlu için mükemmel bir yer olarak düşündü, ama mali güçlüklerle geçen dört yıl (ve bir düzine İngiliz baronu) budala hükümdarı bu projeden caydırdı. Nihayet, papa Fransa kralının erkek kardeşi Anjoulu Charles'a yöneldi. Charles Sicilya tahtı için, teklifin ağır koşullarını memnuniyetle kabul etti: Papalık'a yılda on bin altın sikke, papa her istediğinde üç yüz gemi tedarik etmek ve asla Kutsal Roma imparatoru olmayacağına veya herhangi bir şekilde papanın emirlerine karşı gelmeyeceğine dair yemin etmek.[58]

57. Runciman, *Vespers*, s. 32-3.

58. a.g.e., s. 70.

Charles'ın "Provencelı Beatrice"ten daha büyük bir unvan için yanıp tutuşan karısının da, onu bu teklifi kabul etmeye ittiğine dair rivayetler vardı. Charles'ın düşmanına karşı acımasızlığı göz önüne alındığında, ihtiraslarının karısı tarafından coşturulmasına hiç ihtiyaç yoktu muhtemelen.

Tarih, Anjoulu Charles'a sempati göstermemiştir. Bu sadece ağabeyi IX. Louis'nin, Fransa'nın en ünlü krallarından biri olmasından kaynaklanmaz (Fransız kâşifler, Amerika'da St. Louis kentine onun adını vereceklerdi). Heine gibi romantik şairlerce idealize edilen Hohenstaufen'in yürekli, yakışıklı genç krallarıyla karşılaştırıldığında, haşin, oldukça tutucu bir şahsiyet olarak belirir; bir tarihçinin sözlerini aktarırsak, "acımasız, duygusuz bir canavar."[59] Çocuk hükümdarları katletmesini ve Haçlı ateşini kendi kişisel amaçları için sömürmesini yadsımak zordur; Fransız hükümdar, 1271'de Tunus'a yapılan başarısız Haçlı seferinden kendi adına büyük lokma koparmıştı: talihsiz emirden bir ticaret anlaşması ve on yıllık haraç. Birçok Haçlı buna açıkça içerlemiş, hatta bazıları bu anlaşmanın Haçlı seferinin gerçek nedeni olduğundan kuşkulanmıştı. Ama yine de, göreceğimiz gibi, Charles eninde sonunda yerine geçtiği Hohenstaufen hükümdarlarından o kadar da farklı değildi. Anjoulu hükümdarın başlangıçta Manfred'in ordusundaki Sarazenleri "şeytani" olarak adlandırmasına karşın, onun egemen olduğu ülkeyi eline geçirir geçirmez, bu şeytanları kendi alaylarında kullanmakta bir an bile duraksamadığı, sıkça dile getirilmiş bir ironidir.

Papa, Charles üzerinden, çeşitli soylular, hizipler ve paralı askerleri menfur Manfred'e karşı çıkacak tek bir ordu halinde bir araya toplamak yoluyla Hohenstaufen'in sonunu planlarken, bir başka gelişme daha meydana gelmekteydi. Moğol istilası tehdidi, Tatarların Doğu Avrupa'daki ilerlemeleriyle çok daha gerçek bir hale gelmişti. Henüz yirmi yıl önce, Moğollar Güney Polonya'da Liegnitz Muharebesi'nde (1241) bir Leh ordusunu darmadağın etmişlerdi; ancak hanlarının ani ölümü sayesinde Alman krallıklarında daha fazla ilerlemeleri durdurulabilmişti. Bu yenilginin yarattığı şok dalgaları Bizans'ta olduğu kadar Roma'da da hissedilmişti ve her ne kadar iki kilise iki yüzyıl önce keskin bir şekilde birbirinden kopmuş olsa da, Vatikan'da, bir çeşit uzlaşma, bir tür birleşik cephenin kurulması gerektiğine dair olağanüstü hal anlayışı hâkimdi. Herhangi bir bağışlayıcılık veya karşılıklı anlayıştan çok, koşulların başlattığı görünürdeki bu birleşik kilise ru-

59. Abulafia, *Frederick II*, s. 415.

hu, kesinlikle bir müttefik olarak değil, ele geçirilebilir bir refah ve ticaret kaynağı olarak Konstantinopolis'e gözünü dikmiş olan Charles'ı sürekli bunaltacaktı.

Charles'ın seferi, geçtiği her kentle birlikte Papalık yanlısı müttefikleri yanına çekip, Manfred yanlılarının gözünü yıldırarak İtalya'ya bir çığ gibi yayıldı. Yıl 1266'ydı; İtalyan kırsalının bir yerlerinde, Charles'ın ordusu geçerken, Hıristiyan Ortaçağı'nın en büyük düşünürü Aquino'lu Tommaso, başyapıtı *Summa Theologiae*'ye henüz başlıyordu; küçük Vespignano kasabasında, Giotto adlı bir çocuk doğmuştu ve yolun 24 kilometre aşağısında, bir yaşındaki Dante Alighieri muhtemelen süt istediği için ağlamakla meşguldü. Her ne kadar özgüveni, ölüm şöyle dursun, yenilgiyi bile aklına getirmesine engel olmuş gibi görünse de, 1266 yılının Manfred açısından daha karanlık bir anlamı olacaktı. Charles'ın ordusu hiç direniş görmeden Roma'ya ulaştığında, Manfred erken sevincini ilan etti: "Kuş kafese girdi."[60] Kararsızlar –beş kardinalin Fransız prense Roma'da simgesel taç giydirmesinin de teşvikiyle– halihazırda Charles'ın seferine katılmaya başladıkları halde Manfred durumun vahametini hafife almışa benzer. Manfred, Charles'ın Roma'nın güneyinde, Tivoli'deki karargâhına doğru yürüyeceğine, esasen düzmece kralın gelişini hiçbir şey yapmadan beklemek yerine kendi onun üzerine gideceğine akıl almaz bir şey yaptı: Saraylılarıyla birlikte avlanmak üzere bir aylığına krallığını bırakıp gitti.

Kuş kafesinde kalmadı. Roma'yı çatışma bile denemeyecek bir iki kılıç sallamayla yeniden ele geçiren Charles, Campagna'dan aşağıya, Hohenstaufen krallığının sınırlarına yöneldi. Anjou-Hohenstaufen satranç maçının bu son hamlelerinde, olağanüstü bir hanedanın sonuna doğru yaklaştığı, hakiki bir final havası hissedilir. Charles'ın ordusu yoluna çıkan kaleleri birbiri ardına yutarak, adım adım Calore Irmağı üzerindeki Benevento kentine doğru ilerledi. Zaman, Charles'ın lehine işlemiyordu: Aç ve yorgun ordusunun sadakatinde kırılmalar şimdiden belirmişti. Charles hücuma geçmeyi istiyordu, hem de derhal. Manfred'in takviyeleri kuzeyde toplanmaya başlamıştı; Hohenstaufen hükümdarının tek yapması gereken oturup beklemekti. Tarihçi Runciman'ın aktardığına göre, Charles'ın ordusu nihayet 25 Şubat 1266 sabahı Benevento'ya doğru dağ geçidini aşmayı başardığı zaman, dehşetli bir manzarayla karşılaşmış olmalıydı: Aralarından geçen ırmağın ötesinde, kentin önünde onları bekleyen, Manfred'in piya-

60. Runciman, *Vespers*, s. 85.

de, süvari ve ihtiyatlarından oluşan kocaman bir ordu ve iki kıyıyı bağlayan tek bir köprü.[61]

Manfred, düşman ordusunu kentin önündeki ovalarda karşılamak üzere, kuvvetlerini dikkatle köprüden geçirdi ve ertesi gün taarruza geçmeye karar verdi. Benevento muharebesi, bir anlamda boyutu ne olursa olsun disiplinli bir ordunun disiplinsiz bir orduyu daima mağlup edeceğine dair eski tabire başka bir örnektir. Charles'ın ordusunun tersine, Manfred'in askerleri hayli çeşitlilik gösteriyordu; en önde Sarazen okçuları ve hafif süvarileri geliyor, ardından çoğu Alman ağır zırhlı süvari bunları izliyor, bunların arkasından da İtalyan paralı asker alayları ve (sonradan ortaya çıkacağı üzere) güvenilmez İtalyan soylularıyla birlikte, iki üç yüz hafif silahlı Sarazen süvari yer alıyordu. Böyle bir çeşitlilik, daha sonra baş gösteren zayıf haberleşmede önemli bir etken olabilir. Müslüman ve Alman askerlerin ağırlığı ve yerel ihtiyatların göreli yetersizliği, büyük ölçüde Manfred'in kendi uyruklarının sadakatine güvensizliğinin bir sonucuydu. Alman süvari birliğinin sayısı binin epey üzerindeydi ve bunların metal zırhları –Benevento, böyle bir yeniliğin kullanıldığı ilk muharebelerden biriydi– Fransız hatlarına dörtnala hücuma geçtikleri anda, tuhaf, dehşet verici bir görüntü teşkil ediyor olmalıydı.

Muharebe, günbatımında sona erdi. Yorumcular, Sarazen piyadenin, emir beklemeden Charles'm ön saflarına hücuma kalktığını bildirirler; Müslüman askerler, Charles'ın Provencelı atlılarına Sarazenleri dağıtma emrini verinceye dek belirli bir başarı elde etmişken, sonrasında hızla geri püskürtüldüler. Alman süvari bunu çok uzaktan görmüş ve Müslüman yoldaşlarına yardım etmek dürtüsüyle, Charles'ın yan kanatlarının üzerine, yine Manfred'in emirlerini beklemeksizin, bir ağır süvari hücumuna girişmişti. Sayıca düşmandan çok az olmalarına karşın, metal zırhları başlangıçta Fransız askerlerin onlara savurduğu her türlü silaha karşı dirençliydi. Görüntü, düşman açısından alabildiğine rahatsız edici olmalıydı: kılıçlarını savurarak onları birer değnek veya sırıkmışçasına biçen, at sırtında yüzlerce çelikten adam. Ne var ki, çarpışmanın bir anına gelindiğinde, Charles'ın ordusundaki subaylarından biri, Alman şövalyelerinin kılıçlarını indirmek üzere kollarını her kaldırdıklarında, koltuk altlarının korumasız olduğunu fark etti. Dolayısıyla, bütün adamlarına şövalyelerin koltukaltlarına vurmalarını emredince, muharebenin yönü ansızın değişti ve Alman birliği ağır kayıplar vermeye başladı. Dahası, taar-

61. a.g.e., s. 92-4.

ruz emrini beklemeden, çok erken hücuma kalktıkları için, arkalarını kollayan İtalyan paralı askerler bölüğüyle Müslüman süvariler, onlara yardım etmek üzere henüz köprüyü geçememişti bile. Alman süvarisinin çoğunun hakkından gelen (bunlardan sadece altıda biri hayatta kalacaktı) Fransız kuvvetleri, taarruza geçmeye hazırlanan Manfred'in askerlerinin üzerine çullandı. Buna bir de Charles'ın ordu kanatlarından üçüncü bir hücumun eklenmesi, Manfred'in geri kalan kuvvetlerinin bozgun halinde köprüden geriye kaçışmalarıyla sonuçlandı. Akşamın ilerleyen saatlerinde artık her şey bitmişti. Kaçabilecek olmasına karşın, Manfred maiyeti ve Sarazen muhafızlarıyla kalmayı ve son adamına kadar savaşmayı sürdürmeyi tercih etti. Sırtındaki cüppeyi arkadaşı Tebaldo'yla değiştirdikten sonra, kılıcını çekip çarpışmanın içine daldı. Cesedi, muharebe bittikten günler sonra muharebe meydanının ortasında dolaşan bir asker tarafından bulundu. Charles, hükümdara şanına yaraşır bir cenaze töreni yapılmasını sağlayıp Benevento Köprüsü'nün ayağında gömülmesine izin verdi. Sonradan denildiğine göre, ordu oradan ayrıldıktan sonra, yerel başpiskopos naaşın çıkarılarak, krallığının sınırları dışında gömülmesini emretmişti.

Manfred'in genç karısı ve çocuklarının hikâyesi de en az bu kadar hazindir; kocasının ölüm haberi Lucera'daki sarayda kendisine ulaştığı zaman, kraliçe iki oğlunu alarak, Yunanistan'a gidecek bir gemi bulmak için sahile kaçtı. Kıyı kasabası Trani'de Charles'ın adamlarınca yakalandı ve beş yıl sonra, daha otuzuna bile gelmeden zindanda can verdi. İki küçük oğlu, ömür boyu sürecek bir hapis hayatında, onunla aynı kaderi paylaşacaktı: Görünüşe göre, 1309 yılında hâlâ demir parmaklıkların ardındaydılar.[62]

Rejim değişimi: Anjoulu Charles döneminde Luceralı Müslümanlar

Bizim Müslüman-Hıristiyan ittifakları tarihimiz açısından, pek çok yönden, Hohenstaufen hanedanının sonu, öykümüzün sonu olabilirdi. Anjoulu Charles'ın pek bir "egzotik" yönü yoktu: Arapça konuşmuyordu, "Şark" sarayları yoktu veya bir Müslüman muhafız gücü bulunmuyordu. Onun "dinsiz"le herhangi bir ittifaka girme tehlikesi bulunmuyordu; başka dinlere ilgi duyuyorsa bile, bunu kesinlikle kendine saklıyordu (gerçi, adil olmak gerekirse, sarayında Farisî El Razi'nin eserleri Latinceye çevrildi). Aslına ba-

62. a.g.e., s. 96.

kılırsa, Anjoulu yeni hükümdarın "Şark"la tek alakası ihtiraslarıydı; neredeyse derhal Tunus emirine savaş ilan etti (Charles'ın düşmanları Aragonluların eski bir müttefiki) ve Konstantinopolis'i Bizanslıların elinden alma planına dikkatle girişti.

Ne var ki, Charles'ın faydacılığı ve ihtiraslarının –Akdeniz dünyasının hâkimiyetinden aşağı olmayan– olağanüstü boyutları artık kendi uyrukları haline gelmiş olan Hohenstaufen'in Müslümanlarına gösterdiği tuhaf hoşgörüyü kısmen açıklayabilir. Luceralılar 1266'da derhal Charles'ı yeni hükümdarları olarak tanıyarak teslim olma arzusunda bulundukları zaman, onlara kayda değer nezaket göstererek, memurlarına kentin yağmalanmaması ve Müslümanların kendi yasalarına göre yaşamalarına izin verilmesi emrini verdi. Bazıları, Luceralıların yıkım tehdidinden kurtulmak için fiilen rüşvet verdiklerini ileri sürmüşlerdir; o dönemde Sarazenlerin altınını kabul ettiğinden Charles'a sitem eden birkaç vaaz da günümüze ulaşmıştır.[63] Bundan başka, Charles da, tıpkı Friedrich gibi, Luceralı Müslümanları faydalı bir savaş gücü olarak görmüş olabilir. Nedeni ne olursa olsun, Lucera, Manfred'e sadık kalarak muzaffer Anjoululara direnmeye çalışan diğer (Hıristiyan) kentlerin kaderini paylaşmadı; sözgelişi, Sicilya'daki Augusta kentinin direnişi bastırılırken hiç merhamet gösterilmedi.

Lucera'ya gelince, 1266 ve 1267'yi izleyen kısa barış, sadece fırtına önceki sessizlik anlamına geliyordu. Kentin Müslüman sakinleri muhtemelen Fransızca konuşan memurların aniden ortaya çıkışı ve beraberlerinde getirdikleri cezalandırıcı vergilere içerlemiş, Hohenstaufen hükümdarının ölümü için sessizce yas tutmuş, ama aynı zamanda kentlerinin yağmasından sonra başlarına gelebilecek felaketi atlattıklarını düşünerek, rahat bir soluk almış olmalıydılar. Kuzeydeki Abruzzo'ya kaçmış birtakım Müslümanlar da derdest edilip Lucera'ya geri postalanmışlardı. Charles, belli ki, selefinin bütün Sarazenleri tek bir yerde toplama siyasasını özenle sürdürüyordu.

Ancak, 1268'de her şey değişti. II. Friedrich'in –küçük bir çocukken öldüğü söylentisi yayılan– torununun Hohenstaufen yandaşlarının desteklediği bir orduyla kuzeyden, İtalya'ya doğru yürüyüşe geçtiği, Charles'ın küstahça zapt ettiği topraklarını geri almaya hazırlandığı haberi Lucera'ya ulaştı. Conradin adındaki torun, on dört yaşındaydı. Hohenstaufenlerin dönüşü ihtimaliyle yüreklenen Lucera, Anjoululara yaptığı barışı unutup derhal ayaklandı.

63. Pietro Egidi, *La Colonnia dei Saraceni e la sua distruzione*, Napoli, 1915, c. 1, s. 45; Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 140-2.

Bu noktada, Lucera'nın erkek nüfusu arasında çok sayıda askeri ve kalesinin mahzenlerinde etkileyici silah deposuyla, gelişkin bir kraliyet kenti olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Lucera'nın Müslüman askerleri Friedrich ve Manfred için İtalya'nın dört bucağında savaşmışlardı; bu asiler serkeş çiftçiler değil, yetenekli ve deneyimli askerlerdi. Lucera'daki isyan, ani bir başkaldırı değil, tam bir bağımsızlık savaşı başlangıcıydı. Charles da olayı, topraklarındaki her evden bir at ve bir asker talep edecek kadar ciddiye aldı. Müslüman kenti kuşatması için derhal gönderdiği orduya, tam diğer kıyıda, uzakta bulunan Amalfi'den bile asker gönderilmesi talep edildi. Papa IV. Clemens kente karşı savaşı Haçlı seferi ilan etti. Gerçi ilginçti ki, Charles –ayaklanmayla ilgili kendi resmi belgelerinde– Luceralıların İslam dinine mensubiyetlerinden hiç söz etmeyerek, bunun yerine kent sakinlerini sadece "hainler" (*proditores*) olarak adlandırmayı yeğlemişti.[64] Bu kısmen Luceralı asilerin yalnızca Müslümanlardan oluşmamasından kaynaklanmış olabilir, Sarazenlerin Hıristiyan komşuları da Charles'a karşı onlarla birleşmekle kalmayıp, sonuna dek yanı başlarında çarpışacaklardı.

1268'de, Lucera'nın Müslümanları nihayet onlarca yıldır kendilerine dayatılan sınırların ötesine geçmeyi başardılar. Bir dizi gerilla faaliyetiyle, Luceralılardan oluşan çeteler bölgedeki daha küçük kentlere akınlar yaptılar, erzak çalıp binaları yakarak Anjou yandaşlarını öldürmeye giriştiler. Charles'ın kuvvetleri de kesinlikle ahlaken onlardan üstün davranmıyordu: Vallone adında bir Luceralı asiyi ele geçirdiklerinde, adamın gözlerini oyup daha sonra kendi kentinde astılar.[65] Fakat yine de, ayaklanmalarının tüm vahşetine karşın, asilerin sonu hiç kimsenin beklemediği kadar yakındı. 1268'de, Tagliacozzo Muharebesi'nde Charles, Hohenstaufen yandaşlarının ordusunu yenilgiye uğrattı ve –sonraki yüzyılların şairleri ve kronikçileri tarafından daima hatırlanacak bir gaddarlıkla– on beş yaşındaki hükümdarın idamını emretti. Napoli'deki pazar meydanında, büyük bir kalabalığın önünde çocuğun kellesi uçuruldu.

Hohenstaufen'in son umudunun da yok olmasıyla ve statükoya geri dönüş ihtimalinin de tümüyle ortadan kalkmasıyla Lucera'da moraller herhalde çok bozulmuştur. Charles 1269'da bizzat başına geçtiği bir orduyla kente yürüdü; uzun, şiddetli bir kuşatma kent sakinlerine inanılmaz zor günler yaşattı. Kent ağustos ayın-

64. Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 145.

65. a.g.e.

da nihayet teslim olduğu vakit, Charles'ın askerleri yine de bazı Hıristiyan ve Müslüman sakinlerinden direniş görmeden şehri ele geçiremeyecekti. Bir kronikçi üç bini aşkın Sarazen'in ölümünü kaydederken, bir diğeri Charles'ın ayaklanma sırasında Müslümanların safına geçmiş Hıristiyanlara karşı özellikle kızgın olduğunu bildirir. Bütün Hıristiyan işbirlikçiler idam edilmişti.[66]

Lucera'nın yok edilmesi

Lucera kuşatmasının sonuyla birlikte, II. Friedrich'in Müslüman-Hıristiyan mirasının da sonu gelir. Kentin nihai olarak ele geçirilmesinde her iki dinin mensuplarının da öldüğü gerçeğini idealize etme eğilimi olabilir; ancak buna direnmek daha akıllıca olacaktır. Psikologlar savaşın veya yaklaşan ölümün sosyal gruplarda nasıl sıradışı dayanışma duyguları uyandırdığını söylüyor; belki, kuşatma sırasında Lucera'nın iki dinini bir araya getiren de böyle bir şeydi. İşbirliklerini mümkün kılan belki siyasal bir özdeşlik, Manfred'e yönelen bir *fidelitá* duygusu vardı. Veya bu dille ilgiliydi: dilini anladığın İtalyanca konuşan komşunla omuz omuza, dilini anlayamadığın Fransızca konuşan saldırganla ise göğüs göğüse savaşman gibi. Veya son olarak, belki de Lucera'daki Müslüman-Hıristiyan direnişinin özü sadece aynı yerde yaşamak gibi basit bir şeydi; bu kadar uzun süre yan yana yaşayan insanlar, ister Fransız soylusu olsun ister işgüzar papa, hiç kimsenin onları kendi kentlerinden çıkarıp atmasına izin vermezler.

Nedeni ne olursa olsun, Lucera kaderin kendine bahşettiği son otuz yılında bir daha hiç ayaklanma fırsatı bulamadı. Daha önce de değindiğim gibi, Manfred'in hükümranlığının sonu, kesinlikle hükümdar ordularında hizmet eden Müslüman askerlerin sonunu getirmemişti. Lucera'nın Müslümanları, sayıları azalmakla birlikte, Anjoulu Charles ile oğlu II. Charles'ın ordularında Akdeniz'in dört bucağında savaştılar: Balkanlar'da Bizanslılara karşı, Tunus'ta Arap emirine karşı, Sicilya'da da (gelmiş geçmiş en büyük ironi olarak nitelendirilebilecek şekilde, Manfred'in kızı tarafından körüklenen) İspanyalı Aragonların koalisyon kuvvetlerine karşı. Charles için eskiden olduğu gibi coşkuyla savaşıp savaşmadıkları ise, şüpheli bir husustur: Arnavutluk veya Sicilya'da cepheden kaçan ve Lucera'daki evine giden Müslüman askerlere dair sayısız vaka kaydedilmiştir. Bu durum, sadakatsizlikten ziyade, yurtlarındaki ailelerinin ihtiyaçlarıyla ilgili de olabilir pekâlâ. Bel-

66. Göbbels, *Das Militärwesen*, s. 119.

ki bazı Anjoulu kumandanların Sarazenlere, Hohenstaufenler kadar çok güven duymamış olması da mümkündür. En azından bir olayda, Müslüman okçuların, Adriyatik üzerinden Arnavutluk'a gemilerle sevki esnasında, kuşkucu kumandanın, Sarazenleri tek bir yelkenliye bindirmeyip onları onlu gruplara ayırarak farklı gemilerle gönderdiğini biliyoruz.[67]

1270'ler, 80'ler ve 90'lar boyunca, Lucera çok yakında zalimce ezileceğinden habersiz, gelişimini sürdürdü. 1285'te Charles'ın ölümü, Müslüman kente karşı göreli hoşgörülü tutumu kesintiye uğratmadı. Bazı Müslümanlar, özellikle askeri kariyere yönelmiş olanlar, bu dönemde hayli refaha kavuşmuş gibi görünüyorlardı. Bunun iyi bir örneği Abdülaziz (İtalyancada Abdelasio) adında, Lucera içinde ve dışında arazilere ve evlere sahip, hatta manastırlardan tarla kiralayan bir Müslüman subay ve soyludur. 1294 gibi geç bir tarihte Lucera piskoposunun yoksulluk içindeki yaşamından bahsedildiği düşünülürse, bu önemli bir husustur. Tarihçi Taylor, II. Charles'ın 1296 yılında, Giovanni Pipino diye birinin tanıklık ettiği bir törenle Müslüman subaya bir tımar ihsan ettiğini aktarır; aynı Pipino'nun dört yıl bile geçmeden Lucera'nın yıkımına nezaret edeceği göz önüne alındığında, insanın içine kasvet veren bir ironidir bu.[68]

Olacaklara dair daha da meşum işaretler, Roma'dan gelen mesajlardan anlaşılabilirdi. Luceralı Müslümanları gerçek dine ihtida ettirme ihtiyacının arttığını hissettiren mesajlardı bunlar; Hıristiyanlığa dönmek kesinlikle Charles'ın ordusunda yükselmenin bir koşulu *olmamasına* karşın, Riccardo veya Pietro gibi Hıristiyan adları olan Luceralı Müslümanların sayısındaki artış, Orta Avrupa'daki Yahudilerin Protestan veya Katolik inancına ihtidasına benzeyen genel bir eğilimin ortaya çıktığını akla getirir. Ezoterist ve Ortaçağ'ın en parlak apolojistlerinden, ünlü Hıristiyan düşünür Ramond Lull, 1294'te İncili tebliğ etmek üzere Lucera'yı ziyaret etmeyi planlamıştı. Lull, o yıl daha önce, Napoli'de esir tutulan bazı Luceralı Müslümanlara vaaz vermişti; gerçi ünlü filozofun Müslüman kente istediği ziyareti yapıp yapamadığı açık değildir.[69] İhtida ateşi, 1290'ların genel *zeitgeist*ının bir parçasıydı; Sicilya'da binlerce Yahudi dinlerinden dönmeye zorlandı. Salerno'da olduğu gibi, kentlerin Yahudi mahalleleri-

67. Amatuccio, "Saracen Archers".

68. Taylor, *Muslims in Medieval Italy*, s. 105.

69. a.g.e., s. 174.

ne, kentin belleğinden Hıristiyan olmayan her şeyin tüm izlerini silmek amacıyla yeni adlar verildi. Lucera'da da bu silme eyleminin bir benzeri yaşanmak üzereydi.

Koloninin dağıtılması emri, 1300 yazında ansızın geldi. Babasının tersine hiçbir zaman Haçlı seferine çıkmamış bir hükümdar olan II. Charles, bölgede Hıristiyan dininin konumunu iyileştirmek arzusunu ilan ederek, memurlarına, sekiz hafta önce yapılmış ihtida çağrısına olumlu yanıt vermeyen kent sakinlerinin Lucera'dan ihraç edilmesi yetkisini verdi. Operasyon bir aydan biraz fazla sürdü. Giovanni Pipino adamlarını kente götürüp, sakinlerini kaçmak veya –birçok örnekte olduğu gibi– öldürülmek arasında bir tercih yapmak zorunda bıraktı. Geniş çaplı katliam yapıldı ve bugün Lucera'da İslam mimarisinden hiçbir eser kalmadığına göre, kent camilerinin ve medreselerinin yok edildiğini de varsayabiliriz. Giovanni'nin daha sonra adamlarından bazılarının operasyonda kaybettiği için II. Charles'tan tazminat istemesi sonucu, bir ölçüde direnişle karşılaşıldığını biliyoruz. O dönemde Lucera'da on binlerce Müslüman'ın yaşadığı bilinse de, kaçının canını kurtarabildiğini bilmek güçtür. Büyük mülteci grupları kırsal kesimde yeni iskân merkezlerine götürüldüler; gerçi buralarda, çoğunlukla yerliler tarafından soyuldular ve Venosa'da 150 Müslüman'ın öldürülmesi örneğinde olduğu gibi katledildiler. Daha yoksul bölgelerde, Luceralı müreffeh Sarazenlere kötü duygular besleniyordu. Vicdansız Hıristiyanlar izleyen kargaşada çok sayıda köle satın alma fırsatından yararlandılar; Apulia'nın dört bir köşesinde kadınlar ve kızlar satıldı. İyi örnekler de yok değildi; operasyon esnasında Müslümanları saklayan veya açıkça himaye amacıyla onları satın alan Hıristiyanların kayıtlarına da rastlıyoruz. Benevento'daki bir manastıra, Vatikan'dan, manastırda yaşayan bir Müslüman şövalyeyi teslim etme emri gitmişti. Troia'daki başka bir kiliseden bir koro şefi, bir karı kocayla altı aylık bebeklerini, güvenliklerini düşünerek satın almışa benzer.[70] Mamafih kanıtlar ağırlıklı olarak İtalyan toprağının "Muhammed'in pis öğretisi"nden arındırılmasından büyük rahatlama duyan bir yerli nüfusa, Papalık'a ve krala işaret eder.

Friedrich'in Müslüman kolonisine ilişkin en çarpıcı hususlardan biri –varlığını bu kadar hızla unutmamızın yanı sıra– sahip olduğumuz İtalyan Ortaçağı'na ilişkin bizim yürek ısıtıcı, Hıristiyan resmimizde yarattığı aykırılıklardır. Günümüz okuru açısından (ve bu dönemi araştırmamdan önce benim için de), "Arap" ve "Flo-

70. a.g.e., s. 183.

ransa", "Müslüman" ve "Milano" gibi sözcükler düpedüz yan yana gelemez ve tarihte bunların sımsıkı bağlı olduğu bir dönemin varlığı düşüncesi, çoğumuza fantastik gibi görünür. Dürüst olmak gerekirse, tarihte düşünülemez olana direnişin üstesinden nasıl gelinebileceğini bilemiyorum. Tarihte Müslüman Lucera kenti gibi bir örnek, kolaylıkla zihinlerimize yükleyebildiğimiz Hıristiyan Avrupa düşüncesini ve "İslam" sözcüğünü her ortaya atıldığında otomatik olarak çalıştırdığımız programları sorgulamamıza neden oluyor. Hohenstaufen'in ve destekçilerinin kendi saflarındaki Sarazenlere yönelik tutumlarında ilginç olan, bunların egzotik olmaktan ne kadar uzak olduğu, ordularındaki Müslümanlara aslında ne kadar az dikkat çekildiğidir. Friedrich ve halefleri –hatta Anjoulu Charles– için Luceralı Sarazenlerin esas kimliği, kralın uyrukları olmalarıydı; nihayetinde onların İslam inancı, o çağda bölgeler arası bir aksan farkından daha çok önem taşımamış olabilir.

Kaynaklar

David Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Penguin, 1988.

The Western Mediterranean Kingdoms, Londra: Longman, 1997.

Medieval Encounters, Economic, Religious, Political 1100-1350, Ashgate, 2000.

"The End of Muslim Sicily", içinde: J.M. Powell (der.), *Muslims Under Latin Rule 1100-1300*, Princeton University Press, 1990.

Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, 1975.

Giovanni Amatuccio, "Saracens Archers in Southern Italy" E-HAWK Haziran 1997. www.idir.net

The Chronicle of Salimbene de Adam, J. L. Baird, G. Baglivi ve J. R. Kane (der.), Binghamton, NY, 1986.

Pietro Egidi, *La Colonnia dei Saraceni e la sua distruzione*, Napoli, 1915.

F. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, çev. E.J. Costello, Londra: Routledge, 1969.

"Friedrich II und die Kultur des Islam", içinde: G. Wolf (der.), *Stupor Mundi: Zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen*, Darmstadt, 1982.

J. Göbbels, *Das Militärwesen im Königreich Siziliens zur Zeit Karls I von Anjou*, Hiersemann: Stuttgart, 1984.

H. L. Gottschalk, *Al-Malik al Kamil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden, 1958.

Eberhard Horst, *Der Sultan von Lucera*, Freiburg: Herder Verlag, 1997.

J. P. Lomax, "Frederick II, His Saracens and the Papacy", içinde: John V. Toran (der.), *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Londra: Routledge, 1996.

Amin Maalouf, *The Crusaders Through Arab Eyes*, çev. J. Rotschild, Zed Books, 1984.

Piero Pieri, "I Saraceni di Lucera nella storia militare medievale", *Archivo Storico Pugliese* 6, 1953.

Enrico Pispisa, *Il Regno di Manfredi*, Sciania: Messina, 1991.

S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge University Press, 1958.

Kurt Victor Selge, "Die Ketzerpolitik Friedrichs II", içinde: G. Wolf, *Stupor Mundi.*

Douglas Sterling, "The Siege of Damietta", içinde: D.J. Kagay ve L. J. A. Villalon (der.), *Crusaders, Condottieri and Cannon: Medieval Warfare in Societies Around the Mediterranean*, Brill: Leiden, 2003, s. 101-132.

Julie Taylor, *Muslim in Medieval Italy: The Colony at Lucera*, Lexington University Press, 2003.

Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, New York: Longman, 1987.

J. F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe*, çev. C.S. Willard ve R.W. Southern, Woodbridge: Boydell Press, 1997.

3

Anadolu'da Türk-Hıristiyan ittifakları 1300-1402

Bu yeni bölümde, dikkatimiz birkaç yüz kilometre doğuya ve yirmi otuz yıl sonraya, 13. yüzyıl İtalyası'ndan 14. yüzyıl Yunanistanı'na ve (bugün Türkiye adını verdiğimiz) Küçük Asya'ya çevrilecek. Bu bölüm, bir imparatorluğun çöküşü, bir diğerininse aniden doğmasıyla ilgili. Okurun bakış açısına bağlı olarak, bu eski Roma İmparatorluğu'nun Yunanca konuşan yarısı olan Bizans'ın tedrici yok oluşunun melankolik hikâyesi de olabilir. Diğer bir deyişle, bir zamanlar Kırım'dan Kuzey Afrika kıyısına dek uzanan kentlere hâkim olan eski bir imparatorluk gücünün, çoğu zaman padişahın vassalı olmaktan öteye gitmeyen bir imparatorun yönetiminde yoksullaşmış, çekişmelerle yıpranmış bir kent devletinin son yirmi otuz yılının öyküsü. Bu açıdan bakan bir okurun gözünde, kitabımızın bu bölümü, 1453 yılından sonra İstanbul adını alacak Konstantinopolis'in –Hıristiyanlığın başkenti "ikinci Roma"– son kuşatmasına ve düşüşüne varan bir geri sayımı aktaracaktır. II. Mehmed nihayet 1453'te Konstantinopolis'in en kutsal kilisesi olan Ayasofya'ya girip sembolik olarak katedralin mihrabını yıktığı zaman, bin yıllık Bizans egemenliğine de son vermiş olacaktır.[1]

Diğer taraftan bakıldığında, bu bölüm başka bir hanedanın –Osmanlıların– Türkiye'nin kuzeybatı köşesindeki küçük bir Türk göçebe aşiretinden, dünyanın gördüğü gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklardan birine dönüşecek bir devletin heyecan verici yeni başlangıcını da anlatıyor olabilir. Ukrayna ve Cezayir'den, Macaristan ve Yemen'e kadar yayılan, altı yüzyıl ayakta kalabilen bir devlet kuran hanedanın büyümesini anlatan hikâyenin bu versiyonunda, melankoli yerini hayrete, umuda ve huşuya bırakacaktır.

1. S. Vryonis, Jr., *Byzantium and Europe*, Londra, 1967.

Bu gözle bakan bir okur için, Konstantinopolis'in "düşüş"ü fetih olacak, Bizans binyılının trajik sonu değil, bütünüyle yeni Osmanlı projesinin şanlı başarısı haline gelecektir.

Tarihçiler için bir adamın zaferinin diğeri için katliam, birinin galibiyetinin bir başkasınca felaket olarak kabul edilmesi yaygın bir durumdur. 1453 yılı, çok basit biçimde söylersek, birçok Türk için başlangıç, birçok Bizanslı için son demekti. Benim bu bölümde yapmaya çalışacağım şey ise, Türklerle Hıristiyanlar (Katalanlar, Bizanslılar, Sırplar) arasındaki bitip tükenmez ittifaklara odaklanmak yoluyla, bölgenin tarihini yalnızca bu iki bakış açısıyla anlamak gerekmediğini göstermek. Kimlikler bir gecede değişmez, hem de toprakları başka halklar tarafından fethedilse bile. Türklerin fethettiği Yunanca konuşulan topraklar, göreceğimiz gibi, yalnız Osmanlı ordusundaki çok sayıda Hıristiyan'ın varlığının nedeni olmakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlıların üzerinde de hayati bir kültürel ve siyasal etki oluşturmak yoluyla, imparatorluğun evriminde önemli bir rol oynadı. Osmanlı kültürünün melezliği –yabancı unsurları ve kültürleri kendi yapısına eklemlemeye her zaman istekli olması gerçeği– artık onun muazzam başarısının bir parçası olarak görülmeye başlanmış durumda. Benzer bir hikâye, Bizans kültürü söz konusu olduğunda da anlatılabilir, özellikle de Küçük Asya'nın "hudut" bölgelerinde yaşayan Selçuklu ve İlhanlı Türkleriyle, deyimleri ve yiyecekleri paylaşıp, birbirinden kız alıp vererek, bazen ortak ibadet yerlerine sahip olarak kuşaklar boyunca yan yana var olan Bizanslı Rumlar hakkında.[2] Osmanlıların Küçük Asya ve Konstantinopolis'i fethini İslam ve Hıristiyanlık arasındaki tarihsel bir mücadele olarak anlamak, göreceğimiz gibi, aşırı derecede karmaşık süreçler dizisini büsbütün yanlış anlamak olur. Türk ordularının yarısında Hıristiyan askerleri, Bizans ordularının yarısında da Türk paralı askerleri varsa, o zaman bu tarih hakkında konuşmanın başka bir yolunu bulmamız gerektiği de apaçık ortaya çıkar.

Bu dönemde konuyla bağlantılı milliyetlerin ve etnik grupların sayısı çok fazla –Moğol ve Türkmenlerden Macarlara, Berberilere, hatta Bizans imparatorunun şahsi Anglo-Sakson muhafız kuvveti Vareglere kadar– olmasına karşın, ben bu kuvvetleri temel olarak üç grupta ele alacağım: Türkler, Bizanslılar ve Latinler. Bu üç grup da, farklılıkları, kültürel örtüşmeleri, etnik çeşitlilikleri ve karmaşık tarihleriyle ayrılan girift topluluklardı. Bir Bi-

2. Bkz. Michael Baliver'in makalesi, *Byzantinische Forschungen* XVI, Amsterdam, 1991, s. 322.

zans imparatorunun kızını kendi arzusuyla bir Türk padişahına nasıl verdiğini –ve düğün eğlencelerinde dört gün geçirdiğini– anlayabilmemiz için, her bir "oyuncu"nun bağlamını sırasıyla incelemeye zaman ayırmamız gerekecek.

Latinler: Katalanlar, Venedikliler, Cenevizler

Bizans İmparatorluğu'nun tarihe karışmasında Latin krallıklarının ve devletlerinin pek hoş bir rolü olmadı: Bölünmeleri, kan davaları ve önlerine çıkan her türlü bunalımdan –Yunanlar, Katolik dindaşları veya Türklerin aleyhine– çıkar sağlama hırsları, zevkli konular değildir. 1204'te Latinlerin Konstantinopolis'i yağmalaması, dört gün dört gece sürecek cinayet, tecavüz ve talanla sonuçlandı. Ortodoks Ayasofya Kilisesi'ne dalan askerler, sokaklardan bir fahişe bulup, eline sahte bir asa tutuşturarak onu Babil Fahişesi adıyla patriğin tahtına oturttular. Konstantinopolis'te bunu izleyen altmış yıllık işgal –kent Latinlerden ancak 1261'de kurtarılabilecekti– imparatorluğu kötürüm bıraktı ve bir daha asla eski büyüklüğüne kavuşamamasına yol açtı. Venediklilerin, Cenevizlerin ve Katalanların, Yunanlara kendi topraklarında yaptıkları düşünüldüğünde, Konstantinopolis'in son baş nazırının şu sözlerine hiç şaşmamak gerekir: "Kardinal külahındansa, padişahın sarığını yeğlerim."[3]

Ortak bir Katolik inancında birleşmelerine karşın Venedikliler, Katalanlar ve Cenevizler birbirlerine karşı küçümseme dışında bir duygu beslemiyorlardı. Özellikle Venedik'le Cenova arasında Boğazlar'dan geçen değerli ticaret güzergâhları konusundaki hararetli yarış, bu ikisinin ezelden ebede rakip olmasına yol açmıştı; kentin yaklaşık altmış bin Osmanlı'nın kuşatması altında olduğu Konstantinopolis'in son günlerinde, kenti savunan surların içinde bile Cenevizlerle Venediklilerin aralarındaki kavgaların hâlâ sürdüğü anlatılır. 14. yüzyıl boyunca Konstantinopolis gitgide güçsüz ve yoksul düşerken Venedik ve Cenova devletlerinin refah ve nüfuzları arttı ve eski imparatorluk başkenti çoğu zaman bu iki İtalyan devleti arasında yaşanan, talihsiz Yunanların istemeye istemeye taraf oldukları çatışmalara sahne oldu.

1300'de, Latinler, özellikle de İtalyanlar Doğu Akdeniz'de iyice yerleşmişlerdi. Filistin ve Suriye'de kurulmuş Haçlı devletlerine çok benzer şekilde, büyük ölçüde Batı Avrupa ihtiraslarının ve üç büyük Papalık Haçlı seferinin artçı etkilerinin sonucu olarak,

3. S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, Cambridge University Press, 1965, s. 21.

Atina'yı ve Yunanistan anakarasının kendisini de içerecek şekilde, eski Bizans İmparatorluğu'nun geniş kesimlerinde Latin denetimi kurulmuştu. Tıpkı Naksos (Nakşa) gibi büyücek diğer Yunan adalarıyla birlikte Girit de Venedik denetimi altındaydı. Latin Atina Dukalığı Roma'nın en nüfuzlu ailelerinden biri olan Orsini tarafından yönetilen bir dukalıktı. Akropolis civarında kurulmuştu, daha sonra Katalanlarca ele geçirilip (göreceğimiz gibi) 1388'e dek yönetilecekti. Akhaia Prensi Guillaume gibi bazı Latin hükümdarlar akıcı Yunanca konuşabilseler de, çoğu Bizanslının gözünde, topraklarında bulunan Venedikliler, Cenevizler ve Katalanlar yabancı ve bazen gaddar işgalcilerden ibaretti. Bugün bile, günümüz Yunancasında şöyle bir deyiş vardır: "Bunu Katalanlar bile yapmaz."[4] Bu yüzden de, Andronikos gibi Bizanslıların bu Latinlere karşı Türk paralı askerlerini seve seve istihdam ettiklerini öğrenmek şaşırtıcı değildir. 1292'de Latinlerin elindeki Yunan Ioannina (Yanya) kenti kuşatmasında, kayıtlar bize 30 bin Bizans askerine 14 bini aşkın Türk sipahisinin (oranlar doğru gibi gözükmekle birlikte, açıkça abartılı rakamlardır bunlar) yardım ettiğini söyler.[5] Daha önemlisi, Latinlerin de birbirlerine karşı savaşlarında Türklerle ittifak yapmaya istekli olmalarıydı. Örneğin, İtalyanları Yunan yarımadasında işgal ettikleri topraklardan atma arzusu, Katalanları Ege'nin karşı yakasındaki Anadolulu Türklerle bir dizi ittifak yapmaya itmişti.

İşgal altındaki Bizanslıların Latinleri büyük ölçüde yabancılar olarak gördüğünü söylemiştik gerçi, ama bir de Konstantinopolis surlarının karşı kıyısındaki bir tepeye kurulmuş Ceneviz kolonisi ve kenti Pera'ya değinmemiz gerekiyor. On beş milyonu aşan nüfusuyla günümüz İstanbul'unun cıvıl cıvıl merkezinde yürüyen bir kişi için, metropolisin vaktiyle tek değil, iki kent olduğunu hayal etmek güçtür. Ama yine de burada, Karadeniz kıyılarından gelip Konstantinopolis üzerinden Southampton ve Londra kadar uzak limanlara yol alan gemilerin buluşma noktası olan bu ticaret merkezinde, Cenevizler ve Yunanlar birbirleriyle nispeten uyum içinde yaşamışlardı. Dolayısıyla, Cenevizlerin Bizans'ta biraz müphem olmakla birlikte, uzun yüzyıllara dayanan, önemli bir mevcudiyeti vardı. 1453'te, Osmanlılar Konstantinopolis'i kuşattıklarında, Peralı Cenevizlerin elinden çaresizlikle kentin sonunda düşüşünü seyretmekten başka bir şey gelmeyecekti.

4. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, University ofWisconsin Press, 1952, c. II, s. 607.

5. M.C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, 1992, s. 70.

Bizanslılar: Hanedan, bölge, sınıf ve din bölünmeleri

Bizanslılar, kendi içlerinde o denli bölünmüşlerdi ki bir istila ordusunun yaklaşması bile onları birleştiremeyecekti. Bizans tarihlerinin çoğunda, bir noktada, çevresini sarmış düşmanların sürekli artan baskısı yüzünden imparatorluğun sınırları küçülürken dahi yaşanan içsavaşların çokluğu karşısında şaşkınlık belirtmek klasiktir. Bu hayret her zaman çok da akıllıca sayılmaz: Tüm imparatorluk uyrukları gibi, Bizanslılar da çok farklı bölgelere ve sınıflara mensup, çok farklı gruplardan oluşuyordu. Tüm yaşamını Bizans hâkimiyeti altında çalışarak geçiren Yunanca konuşan bir köylünün, Türklerin egemenliği altında işlerin gerçekten daha beter olup olmayacağını sorgulaması, belki hiç de o kadar şaşılacak bir şey değildir.

Bizanslıları neyin böldüğünü incelemeye geçmeden evvel, belki önce "Bizanslı" sözcüğünün, hiçbir Bizanslının kendini tanımlamakta kullanmadığı bir terim olduğuna değinmemiz yerinde olur. Konstantinopolis, Thessaloniki [Selanik] ve Trebizond'un [Trabzon] uyrukları, kendilerine Romalı (Türkçede bugün Yunanlar için kullanılan Rum sözcüğünde hâlâ yaşayan *rhomaioi*) diyorlardı. Türklerden, ittifak halinde olup olmadıklarına bağlı olarak, "Persler" veya "Barbarlar" diye bahsediyorlardı. İmparatorluğun az önce anılan üç ana kenti, coğrafi olarak birbirinden epey uzak yerlerdi; günümüz Trabzon'u olan Trebizond, Türkiye'yle Gürcistan arasındaki kuzeydoğu sınırına yakındır. Bizans İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında, burası fiilen ayrı bir devlet (ve daha sonra bağımsız bir imparatorluk), bütün kıyı boyunca uzanan Türk egemenliğiyle Konstantinopolis'le bağları kesilmiş bir taşra başkentiydi. Konstantinopolis sakinleri bu kente epey tepeden bakıyorlardı: Bazı Yunan tarihçiler Trebizond hükümdarlarını "barbarlar" olarak adlandırmış, hatta Trebizond patriğine bir Türk lakabı takarak, onun gerçek bir Yunan olmadığını ima etmişlerdi.[6] Konstantinopolis ile taşradaki kardeş kentleri arasındaki mesafe ve soğukluk önemlidir; Osmanlıların Bizans'ın başkentine karşı seferlerinde nasıl kolayca Hıristiyan müttefikler bulabildiklerine açıklık getirir. Göreceğimiz gibi, Türkler Bizans'a ait Küçük Asya'da ilerlemeye başladıklarında, kayıtsız ve içine kapalı Konstantinopolis'ten bıkıp usanmış, kırgın Rumlardan yardım gördüler.

Aynı zamanda, en doğuda bulunan Bizans kent devleti Trebizond

6. E.A.Zachariadou, *Romania and the Turks 1300-1500*, Londra: Variorum, 1985, c. III, s. 338.

her düzeyde Müslüman-Hıristiyan işbirliğinin en ilginç örneğini sunar. Kiliselerin mimarisi, İspanya ve Sicilya'nın bize gösterdiği gibi, daima dinler arası etkinin ve bir arada yaşamın iyi bir göstergesidir. Bugün burayı dolaşan herkes Trebizond'un merkez kilisesini, bir Bizans manastırı ile Selçuklu camiinin melezi olarak betimleyebilir.[7] Kilise, Hıristiyan taş işçiliği, İslami çiçek motifleri ve medrese sütunlarında görülen türden geometrik, çok cepheli kornişlerle donatılmıştır. Askeri taktikler de anlamlıdır: Trebizondlu Rumlar, eyerlerinde otururken ok atan, Selçuklularınkiyle özdeş, bir atlı okçu sınıfı kurmuşlardı, bir İspanyol seyyaha göre bu okçu sınıfının Türklerden bir farkı yoktu.[8] Rum-Trebizond ile Türk soyluları arasındaki evlilikler de yaygındı; Bizans toprakları küçüldükçe –ve Türk toprakları büyüdükçe– evlilik, istiladan kurtulmanın giderek çekici hale gelen bir yöntemine dönüştü. Trebizond hükümdarı kız kardeşini 1352'de Türk Akkoyunlu aşiretinin lideriyle evlendirince, Türkler onun topraklarına akın yapmaktan vazgeçtiler (ne de olsa artık fiilen ailenin bir parçası olmuştu). Doğal olarak, kadınların Müslümanlığı kabul etmeleri gerekse de, bu ihtida devletin huzur ve bekası için ödenen küçük bir bedel olarak görülüyordu.

Başka bir deyişle, tipik Yunan diye bir şey yoktu. Bizans gibi çeşitlilik barındıran bir imparatorluktaki uyruklar, birbirlerinden Shetland Adaları sakinlerinin Cornwall'ınkilerden veya Barselona halkının Granada'dakinden olduğu kadar farklıydı. Aradaki coğrafi mesafeden ziyade, Türklerle olan ünsiyetlerinde bir fark söz konusuydu. İmparatorluğun "uç"larında, Türklerle Rumların yüzlerce yıl birlikte var olduğu geçirgen hudut bölgelerinde yaşayan Rumca konuşan unsurların, Osmanlı işgali konusundaki düşünceleri, hiçbir Türk yerleşimcinin olmadığı yerlerde yaşayanlardan çok farklıydı. Bizanslılar ve Türkler (Türkiye'nin orta batısındaki) Beyşehir Gölü kıyılarında daha 1100'ler gibi erken bir tarihten beri birlikte yaşamaktaydılar; bu, 1350'ye gelindiğinde, iki yüzyılı aşan bu süre içinde iki grubun aynı topluluklar içinde var olduğu anlamına gelir. Eskişehir'de Türklerin hamamının hemen yanında bir pazaryeri vardı; burada Hıristiyanlar cam bardaklar ve başka mallar satıyorlardı.[9] Bunun tersine, Avrupa kıyısında yaşa-

7. Bkz. A. Eastmond, *Arts and Identity in Thirteenth-century Byzantium*, Bölüm 5, Londra: Asghate, 2004.

8. Bartusis, s. 330.

9. Bkz. Keith Hopwood, "Mudara", içinde: A. Singer, A. Cohen (der.), *Aspects of Ottoman History*, Kudüs: The Magrass Press, 1994, s. 158. Eskişehir'e gönderme için bkz. R.P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, Indiana, 1983, s. 25.

yan Yunanlar açısından, "barbarlar" komşu değil, olsa olsa kentlerine akın yapıp yerle bir etmek için ara sıra ufukta beliren hırsızlar ve yağmacılardı.

Bizans'ta mevcut siyasal bölünmeler de bölgesel bölünmeler kadar yıkıcıydı. Son iki yüzyıl boyunca Konstantinopolis'in yaşamında siyasi alana iki saygın aile hâkim olmuştu: Palaiologoslar ve Kantakuzenoslar. İmparator neredeyse daima Palaiologos ailesinden olsa da Kantakuzenoslar eski ve nüfuzlu bir aileydi ve imparatorluk yönetiminde en önemli mevkilerden bazılarını ellerinde tutuyorlardı; Kantakuzenos ailesi on yıl gibi kısa bir dönem dışında imparatorluk tahtını elinde tutamamıştı. Muhtemelen Kantakuzenos klanının gelmiş geçmiş en önemli üyesi, bu bölümümüzün konusunu oluşturan parlak devlet adamı ve değerli kronikçi VI. İoannes Kantakuzenos'tur; Kantakuzenos altmış iki yaşında imparatorluk tahtından feragat etmiş, yaşamının son otuz yılını keşiş olarak geçirmişti. İki ailenin genellikle arası hayli iyiydi, birkaç ünlü dostluk kurulmuş ve evlilikler yapılmıştı. Ama kavgaya tutuştukları zaman, her iki taraf da kendi çıkarını korumak amacıyla, kendileri adına savaşmaları için Türk askerleri getirmek dahil her şeyi yapmaya hazır olduğunu defalarca kanıtladı. Bu iki Yunan hanedanı arasındaki kan davalarının, bu bölümdeki en önemli Müslüman-Hıristiyan ittifaklarından bazılarını yaratmış olması şaşırtıcı değildir.

Bir anlamda, bu iki önemli aile arasındaki gerilim, Bizanslılar arasında, daha kolay öngörülebilecek bir başka farka ışık tutar: sınıf. En azından bir dönem, Kantakuzenos ailesi daha seçkinci ve halktan kopuk olarak görülürken, (tuhaf olmakla birlikte) tahttaki Palaiologos hanedanı sokaklarda daha yaygın halk desteğine sahipti. Modern çağ öncesinin devrimleri gibi alışılmadık bir konuyu çalışan her Ortaçağ sosyal tarihçisine, Thessaloniki'nin fanatiklerinin (Zealot) isyanı, planlanmış bir halk ayaklanmasının sıradışı bir örneğini sunar. Köylüler ve her türlü imtiyazdan yoksun çiftçiler, şiddet dolu bir siyasal hareket çevresinde örgütlendiler (1347 gibi bir tarih için kayda değerdir) ve o dönem imparator olan Kantakuzenos'un temsilcilerini kentten kovarak, aristokratları dışarıda bırakıp kendi yönetimlerini kurdular. Kantakuzenos'un kente gönderdiği askerlerinin girişine izin verilmedi. Thessalonikililerde kurulu düzene karşı bu ruh, kısa süreli bir kargaşa değil, yönetici sınıflara yönelik çok daha kalıcı bir kızgınlığın başlangıcı oldu ve bazı Zealotların Bizans hükümdarındansa, istilacı Türklerle anlaşmayı gündeme getirecekleri 1380'lere dek devam etti. İm-

parator II. Manuel, uyruklarının bu bağımsızlık düşünceleri karşısında çileden çıkıyordu. 1383'te bir dostuna, kentte en sefil köylülerin bile "ayaklı lügatler" gibi dolaşmalarından dem vurarak yakınmıştı.[10]

İmparatorluk ordularında yabancı paralı askerlerin sayısının fazlalığı kısmen sınıf meselesinden veya daha doğrusu, yönetici sınıfın imparatorluk çapında bir halk ayaklanmasından duyduğu korkudan kaynaklanıyordu. Aralıksız tehdit altındaki bir toprakta, Bizanslılar, ister Türkler olsun ister Bulgarlar, düşmana karşı kamuoyunu harekete geçirmek konusunda şaşırtıcı bir isteksizlik sergiliyorlardı. Bunun nedeni kısmen imparatorluğun savunulması görevinin, tehlike arz edebilecek büyük köylü gruplarına değil, orduya ait olduğunun düşünülmesiydi. Nitekim Kuzeybatı Yunanistan'da "Domuz Çobanı" diye tanınan bir halk önderi 1304'te üç yüz yerliyi toplayarak Küçük Asya'daki Türklere karşı savaşmaya giriştiği zaman, hükümet bu girişimi yüreklendirmek şöyle dursun, adamı dokuz ay boyunca demir parmaklıklar ardına koydu.[11]

Anadolu'nun Rumca konuşan unsurları arasına ihtilaf tohumları eken ve bir dereceye kadar, Osmanlılara bir hizbi diğerine karşı kullanma fırsatı veren son bir bölünme de din kaynaklıydı. Kuşkusuz Bizanslılar arasında, Ortodoksluk adını verdiğimiz tek bir din yaygındı, ama Bizans'ta din konusu üç açıdan tartışmalara yol açıyordu: Patriklik ile din dışı yetkililer (imparatorlar, yöneticiler) arasındaki mülk ve iktidar çekişmeleri; özgül teolojik meseleler üzerine, sonradan siyasal anlamlar da kazanan tartışmalar; son olarak da, –Türklere karşı yardımına çaresizce ihtiyaç duydukları, ama aynı zamanda hâlâ derinlemesine güvensizlik ve öfke duyguları besledikleri bir kurum olan– Batı Katolik kilisesi konusunda ortak bir tutum benimsemekteki yetersizlik. Patrikler ve imparatorlar arasında, neyin kime ait olduğu ve kimin sahip olduğunu bir başkasına satma hakkının bulunduğu konusunda sayısız tartışma kaydedilmiştir; sözgelişi, Thessaloniki'de [Selanik], kentin savunması için zorunlu olduğunun söylenmesine karşın, kilise liderleri binalarını yetkililere teslim etmeyi şiddetle reddetmişlerdi.[12] 1303'te, imparatorluğun hudutlarının savunması o kadar berbat

10. D. M. Nicol, *The Reluctant Emperor*, Cambridge University Press, 1996, s. 62-3; G. T. Dennis, Manll letters, s. 86.

11. Bartusis, s. 78; A. E. Laiou, *Constontinople ond the Lotins: The Foreign Policy of Andronikos II 1282-1328*, Harvard, 1972, s. 191-2.

12. G. T. Dennis SJ, *The Reign of Monuel II Paloeologus in Thessolonico 1382-1387*, Roma, 1960, s. 89.

haldeydi ki, II. Andronikos, kalıp Türklere karşı savunsunlar diye, her askere bir parça toprak vermeyi bile düşündü. İtirazlar yüzünden bu plan asla hayata geçirilemedi. Kantakuzenos'un, (Hıristiyan) rakibi V. İoannes'e karşı, Türk askerlerine ödeme yapmak için kilisenin kaynaklarını kullanmasından din adamlarının hiç mutlu olmadıklarını tahmin etmek güç değildir.

Hesychia (inanana, anlık da olsa ilahi ışığın tecellisini görebilme olanağı veren mistik hareketsizlik) gibi, tuhaf ezoterik tartışmalar bile Bizanslıları önemli ölçüde bölmeye –zira güzel bir dinsel ihtilaftan kimse Bizanslılardan daha çok hoşlanmamış gibidir– yetse de, en büyük ayrışmalara ve çatışmalara yol açan konu, Batı meselesiydi. Roma'nın, Hıristiyan âlemini kasıp kavuracağından korktuğu İslam dalgasına karşı Konstantinopolis'e yardım önerisi, bir dizi nahoş şartı da barındırıyordu. Ticari ve siyasi imtiyazlar bir yana, Ortodoks kilisesinin Katolik inancının sahih öğretisine "dönüşü" gibi daha önemli şartlar söz konusuydu. Biraz da haklı olarak Latinleri, iki yüzyılı aşkın zamandır topraklarını soymuş ve yağmalamış bir korsanlar ve caniler topluluğu olarak gören Bizanslılarda bu şartların ne kadar büyük bir infial yarattığını vurgulamamak olanaksızdır. VIII. Mikhail Katolik kilisesiyle bir birlik girişiminde bulunan ilk imparator oldu. Tam olarak söylemek gerekirse, bu, Bizans piskoposlarının Roma'ya giderek ruhani liderleri olarak Papa'nın elini öpmesi anlamına geliyordu; ama bu girişimin yol açtığı ihtilaf, neredeyse Mikhail'in tahtına mal olacaktı. Batı'yla her türlü ittifaka karşı çıkan itaatsiz patrikler kovuldu, sürgün edildi, hatta gözlerinin oyulmasıyla tehdit edildiler. Ama yine de, bir zamanların şanlı Bizans İmparatorluğu'nu temelde üç Yunan kent devletine indirgeyip her geçen yıl biraz daha yaklaşan Osmanlılara karşın, Batılı yardıma olan ihtiyaç konusunda Bizanslılar bir türlü mutabakata varamadı. Kapılarına dayanmış altmış bin kişilik Osmanlı ordusuna rağmen, Konstantinopolis'in baş nazırı hâlâ sarığı kardinalin külahına yeğleyebiliyordu.

Kimdi bu "Türkler"?

Bir millet grubunun Kuzey Çin ovalarından Özbekistan'ın dağlık bölgelerine, oradan da nihai olarak Orta ve Batı Anadolu otlaklarına kadar devam eden nüfus göçünü anlatmak kolay bir iş değildir. Muhtemelen altı çizilmesi gereken en önemli olgu, bu bölümde ele aldığımız olayların geçtiği zamana (1300-1453) ge-

lindiğinde, Arapça ve Farsçayla akraba olmayan, ama bu iki dilden ödünç alınmış sözcüklerle dolu bir Orta Asya dili konuşan, genelde Türkler olarak bilinen etnik grup, yaklaşık iki yüzyıldır Bizanslıların Küçük Asya'daki topraklarının büyük bölümüne yerleşmişti.

Aynı Bizanslı Rumlar gibi "Türkler" diye basit bir grup yoktur. Az çok benzer bir dil ve Sünni Müslümanlıkla birleşmiş olmalarına karşın, Anadolu 1300'de her biri birbirinin boğazına sarılmış beyliklerden oluşan bir yamalı bohçaydı aslında. Saruhan, Germiyan, Karesi ve Aydın Türkmen devletlerinin tümünün birbiriyle ilişkileri sorunluydu ve çoğu zaman birbirlerinin topraklarına akın yaparken Hıristiyan komşularıyla ittifak yapmayı yeğliyorlardı. Kudretli Osmanlı İmparatorluğu'nun kökleri de işte böyle bir beylik, Osman adında bir adamın liderliğindeki mütevazı bir dağ aşiretiydi. Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan bu kadar küçük bir topraktan, günün birinde I. Elizabeth ve Venedik doçunun saraylarında saygı görmesine, hatta haraç alabilecek duruma gelebilmesine inanmak bile güçtür. Osmanlıların aşiretten imparatorluğa, sürü çobanları ve akıncılardan imparatorluk kurucularına yıldırım hızıyla dönüşmesi –en başta 13. yüzyılın büyük bölümü boyunca belayı tümüyle farklı bir yönden beklemiş Bizanslı komşuları da dahil– herkesi şaşırttı.

Bu noktada, işleri daha da karmaşıklaştırmak veya fazlasıyla "akademik" hale getirmek istemeksizin, modern bir tarihsel tartışmaya değinmek zorundayım. Bunun tarihsel olguların kendisinden çok, modern Türk milliyetçiliği –ve Batılıların İslam'a dair aceleci yanlış yargıları– ile ilgisi var. Uzun yıllar, Osmanlıların iktidara yükselişinin şaşırtıcı başarısının ana nedenlerinden biri olarak, tek kelimeyle, İslam görülmüştür. Gerek Türk gerek Batılı, pek çok seçkin tarihçi, Osmanlıların kökenlerinin tümüyle Türk ve Müslüman olduğunda ve olağandışı büyümelerinin sırrının gazi kavramında yattığında ısrar etmişlerdir.

Son otuz yıldır, önde gelen bir grup tarihçi bu tezi ciddi biçimde sorgulamaya girişti.

Bunun nedeni kısmen bir gazinin görevi gayrimüslimlerle savaşmak iken –ve az önce gördüğümüz üzere– Osmanlıların en erken savaşlarından bazılarının Rum kâfirlerle birlikte, hem de düpedüz kendi Müslüman dindaşlarına karşı verilmiş olmasıydı. Osmanlılar, Harman Kaya'dan Hıristiyan Bizanslıların yardımıyla, nefret ettikleri (Müslüman) rakipleri olan Karesi ve Germiyan beyliklerini 1320'lerde ve 1330'larda ele geçirmişlerdi. Aslına ba-

kılırsa, destanlarda sözü edilen en seçkin gazilerden biri, ihtida etmemiş bir Hıristiyan Rum (ömrünün sonunda Müslüman olacak) olan Köse Mihal'di. Osmanlı devletinin büyümesinde önemli rolü olan bir isimdi ve bizzat Osman'ın yakın av arkadaşıydı. Erken dönem bir Türk Ortaçağ menkıbesi olan *Battalname*'de kahramanın en yakın arkadaşlarından biri de bir Bizanslıdır. Kaldı ki, gazi, yani "kutsal din savaşçısı" sözcüğü, inandırıldığımız kadar net bir kavram değildir. Osmanlıların doğuşuna dair menkıbelerin ve destanların birçoğunun, olayların meydana gelmesinden yüzlerce yıl sonra yazıldığını göz önüne alırsak, kavrayışımızı onlara dayandırmamız, İngiliz İçsavaşı'nı sadece konu hakkında 19. yüzyılda yazılan kitapları okuyarak anlamaya çalışmamıza benzer; sonuçta, tarihin kendisinden çok, tarihçinin yaşadığı çağ hakkında bir şeyler öğreniriz. Daha geç döneme mensup Osmanlı şairlerinin birçoğu, Müslüman imparatorluklarının kuruluşunda Hıristiyanlardan söz etmekten utanarak, padişahları için yazdıkları şiirlerden tüm gayrimüslimleri öylece çıkarıp atıvermişlerdir. Bizim basitleştirmeci, "futbol maçı" tarzında, –Yunanlara karşı Türklerin mücadelesi– Anadolu tarihi anlayışımız da, kısmen tarihin bu sonradan yeniden yazılmasının bir sonucudur.[13]

Daha da ilginç olan, Osmanlıların akla durgunluk veren başarısının sırrının, herhangi bir İslami cihad çağrısına dayanması şöyle dursun, aslında tam tersi gibi görünmesidir. Erken dönem Osmanlılar özellikle İslamcı sayılmazlardı ve anlaşılıyor ki ilerleme kaydetmelerine yardım edecekse, ister Hıristiyan ister Müslüman olsun, bütün komşularıyla elverişli anlaşmalar yapmakta beis görmemişlerdi (Bu stratejik çok kültürcülüğe nasıl yaklaşacaklarına, okurların kendi başlarına karar vermesi gerekiyor). Etnolog Lindner'ın işaret ettiği gibi, aşiret grupları, bütünleşmeleri gruba faydalı olacaksa, çoğu zaman yeni unsurların gelişine alabildiğine açıktır.[14] Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun tersine, Osmanlı genişlemesinin ilk yüzyılında İslam'a ihtida yönünde hiçbir baskı kendini göstermemiş gibidir. Osmanlı Bitinyası'nda, 1340'larda Hıristiyan kadılara dair kayıtlar varken, Bursa gibi kentlerde imaret defterleri, bu hayır kurumlarının tüm dinlerin mensuplarına –Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi– açık olduğunu belirtir. 1326'da, Osmanlı sultanı Orhan, Rum kentinin neden sonunda teslim olduğunu tekfura sorduğu zaman şu yanıtı alır:

13. Bkz. Pal Fodor, *In Quest of the Golden Apple*, Isis Press: İstanbul, 2000, s. 13-21.

14. Lindner, s. 33.

> Birkaç nedenle teslim olduk. Önce, sizin devletiniz günbegün biraz daha büyüyor... Bir başka neden, devletiniz... bütün köylerimizi aldı. Bu köyler size teslim oldu. Onların gayet rahat olduğunu gördük. Bizi özleyip aramadıklarını anladık. Aslına bakılırsa, biz de bu rahata kavuşmayı istedik.[15]

Metnin ortaya koyduğu gerçek, erken dönem Osmanlılarının kentleri veya köyleri yakıp yıkmaktan çok, yanlarına çekmekle ilgilendikleridir. Bu, onlar açısından Hıristiyan ibadetlerini hoş görmek ve bu gruplara bir ölçüde özerklik tanımak anlamına gelecekse bu dert değildi. Burada altı çizilmesi gereken en önemli husus, Bizans topraklarının fethinden, Bizanslılar kadar Osmanlıların da etkilenmiş olmasıdır. Bunu bir *modus vivendi* izledi: Mutlu bir hoşgörü ütopyası şeklinde idealleştirilmemesi, iki halkın aynı yaşam alanını paylaşması olarak görülmesi gereken, birlikte yaşama biçimiydi bu. İdealize edilmemeli; ne de olsa Türkler bir kenti ele geçirdiklerinde yaptıkları ilk şey, kentin ana kilisesini camiye çevirmek oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu bir "Türk-Yunan imparatorluğu" olarak adlandırmış bir Yunan tarihçi kadar ileri giden olmamışsa da,[16] Türkler geldikten sonra Bizans kültürü öylece "buharlaşıp" ortadan kaybolmamıştır. Türklerin Selanik kentini zaptından yüz elli yıl sonra bile, Müslümanlarca iskân edilmelerine karşın kentin mahallelerinin isimleri hâlâ Rumca idi.[17]

Ortaçağ Anadolusu, şiddetin tekrar tekrar kendini gösterdiği bir yerdi. Rum kentleri ve yerleşimleri, tıpkı Türk komşuları gibi, 13. ve 14. yüzyıllar boyunca çok sıkıntılar çekmişti. Gelgelelim, burada mesele, bu şiddetin sadece "Müslümanlar" ve "Hıristiyanlar" arasında ikiye bölünemeyecek olmasıdır. Bu acıların çoğuna yol açan ordular ve askeri kuvvetler her iki tarafa da aitti. Osmanlıların Balkanlar'a doğru genişlemesi de benzer bir hikâye anlatır. 1472 gibi geç bir tarihte bile, bir bölgenin kayıtlarda, Türk akıncılarının yüzde 85'ten fazlasının Hıristiyanlardan oluştuğundan söz edilir.[18] Erken dönem Osmanlıların ordulara

15. Âşıkpaşazâde'nin *Tevarih*'inden, içinde: Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, SUNY Press, 2003, s. 56.

16. Dimitri Kitsikis, *Türk Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, İstanbul, 1996.

17. V. Dimitriades, "Byzantine and Ottoman Thessaloniki", içinde: A. M. Hakkert ve W. E. Kaegi Jr (der.), *Byzantinische Forchungen* XVI : 268 (1991).

18. Lowry, s. 52.

ve yönetim kademelerine yabancı –Rum, Ermeni, Yahudi– kültürleri kendi sancağı altında özümseme taktiği, bu bölgedeki dinsel ve etnik çatışmanın siyah-beyaz bir resmini yapmayı alabildiğine zorlaştırıyor. Göreceğimiz gibi, Konstantinopolis'in çıkarlarını savunmak üzere, Hıristiyan olsun olmasın, bulabildiği her türlü orduyu saflarına katma siyasası da, durumu daha da karmaşık hale getiriyor.

Uygarlığın hudutlarında dalga dalga ilerleyen "Muhammedî" barbarlardan oluşan bir ordu imgesi, yok etmeye çalıştığımız efsanenin bir parçası olduğuna göre, son olarak Türklerin beraberlerinde getirdikleri kültürü ve bunu, yeni fethedilen topraklarda buldukları yerel gelenek ve uygulamalarla nasıl kaynaştırdıklarını incelemeye az da olsa vakit ayırmamız yerinde olur. Yunus Emre'nin tasavvuf şiiri, Mevlana Celaleddin Rumî'nin Farsça kıssaları, Nasreddin Hoca fıkraları ve Hacı Bektaş'ın son derece şahsi ruhaniliği, bunların tümü 13. ve 14. yüzyıl Anadolusu'nda ortaya çıktı. Özellikle Mevlana ve Hacı Bektaş, bu dönemdeki Hıristiyan etkisini[19] ortaya koyar: Bektaşiler ekmek bölme ve günah çıkarma gibi Hıristiyan ritüellerini kendi Müslüman ibadetleriyle birleştirirken, Rumî'nin *Mesnevi*'sinde birkaç yerde Rumca beyitlere dahi rastlanır.

Birçokları Anadolu'nun kargaşası ve istikrarsızlığı içinde, huzursuzluk ve kaygının ihtida için kusursuz bir ortam yarattığını ileri sürmüştür. Türkiye'nin Kapadokya gibi bölgelerinde, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin birbirine karışması gerçekten kayda değer bir durumdur ve tasavvuf akımlarının, böyle bir korku ve belirsizlik ortamında büyük gelişme göstermesi hiç şaşırtıcı değildir. Bu etkenler, kültürler kadar dinlerin de çok ilginç bir karışımıyla sonuçlandı. Sultan Mesud ve Emir Basil'in aynı duvarda birlikte resmedildiği ve yüceltildiği Kapadokya kiliselerinin yanı sıra, bazı Türkler tarafından vaftiz gibi Hıristiyan ibadetleri benimsendi. 13. ve 14. yüzyıllara ait, aynı ruhu yansıtan anekdotlar vardır: Bir rahip karısının şeytanlarını kovamayınca, bir Türk kadının gelip büyüyü bozması veya Hıristiyanların ekmeğinden yiyen gezgin derviş sayesinde Hıristiyanların hasatının ikiye katlanması gibi. Müslüman bir ermiş olan Hacı Bektaş'ı bazı Rumların Aziz Haralambos adıyla takdis etmeleri, son derece önemli ruhani örtüşmelere işaret eder. Bir şiirde, köydeki Müslüman ermişin ölümü üzerine Yahudiler, Ermeniler ve Hıristiyanların "Şey-

19. Bkz. Balivet, s. 314-22; C. Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, 1995, s. 74.

himiz nerelere gittin?" diyerek ağlayıp feryat ettikleri anlatılır.

Müslüman Anadolu aynı zamanda kitap üretiminin geliştiği bir merkezdi. Elimizdeki bazı rakamlar hayali olmakla birlikte (bir âlimin, 1431'de kütüphanesinde "on bin cilt" kitap olduğu söylenir), kitap kültürü kesinlikle hız kazanmıştı. Sözgelişi, Bursa'daki Umur Bey Camii'nde 1455'te üç yüz kadar kitap bulunuyordu. Daha 1200'ler gibi erken bir tarihte, Konya'da en azından bir medrese yazmalar üretmeye başlamıştı. Bursa, Osmanlı hanedanının yeni fethedilmiş payitahtı olarak her yerden –bunlar arasında Şam ve (İran'daki) Şiraz da vardır– âlimleri çeken konumuyla ilginçtir.[20] Bu dönemde Osmanlı mimarisinin adeta patlaması –ve yarım kubbeler ve helezonların ortaya koyduğu Selçuklu ve Bizans etkisi– 1334'te İznik'teki Osmanlı külliyesiyle başlayarak, Anadolu ve Balkanlar'ın her yerinde bir medrese, cami ve hamam inşası dalgasını getirdi. Bu mimari faaliyetlerin zirvesi, erken Osmanlı mimarisinin incisi, ışıldayan firuze çinileri ve özenli mavi, sarı ve altın yaldızlı iç mekânıyla Bursa'nın Yeşil Camii idi.[21] Yazmalar, camiler, şiir ve meseller, 12. yüzyıl başında Anadolu'ya gelen "barbar" kültür işte böyleydi.

Katalan birliği (1303-11): Taraf değiştiren paralı askerler

Bizans imparatoru adına Türklerle savaşmak üzere Küçük Asya'ya giden –ardından, işlerin ortasında taraf değiştirip Bizans'a karşı savaşan Türklerle birlik olan– altı bin Katalan, Aragonlu ve Sicilyalı askerin öyküsü Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılını incelerken bize faydalı bir girizgâh sağlar. Bu sadece 14. yüzyılın ilk Müslüman-Hıristiyan (aslında, Türk-Latin) ittifaklarından biri olması nedeniyle değil, aynı zamanda geç dönem Bizans ordusunun çaresiz durumunu ve neden bu kadar sıklıkla Türk askerleriyle takviye edildiğini göstermesiyle de önemlidir.

1300'e gelindiğinde, Bizanslılar kendilerini sonraki elli yıl boyunca değişmeyecek bir durumla yüz yüze buldular: Kuzeylerinde Bulgarlar ve Sırpların, güneylerindeyse çeşitli Türk beyliklerinin tehdidi ve saldırısı altındaydılar. Önceki otuz yıl boyunca Bizanslılar topraklarına yapılacak (en çok da, geçen bölümde gördüğümüz gibi, Anjoulu Charles'ın şahsında somutlaşacak) bir La-

20. J. Raby ve Z. Tanindi, *Turkish Bookbinding in the Fifteenth Century*, Londra: Azimuth, 1993, s. 3, 20, 34.

21. Bkz. Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago, 1968, s. 114-19.

tin Haçlı seferinden ve istilasından daha çok kaygılanmış olsalar da, Küçük Asya'da Bizans kentlerinin birbiri ardına zapt edilmesi, gitgide rahatsız edici bir olguya dönüşüyordu artık.

İmparator II. Andronikos'un (bir tarihçinin deyişiyle, ilahiyat profesörü olması gerekirken, "tesadüflerin Bizans imparatoru yaptığı" bir adam[22]) endişelenmek için haklı sebepleri vardı. Askeri anlamda imparatorluk, şanlı günlerini çoktan geride bırakmıştı. Ortaçağ Bizans tarihinin en yıkıcı kararlarından birini alan da Andronikos'un ta kendisi olmuştu aslında. 1285'te donanmayı neredeyse tamamen dağıtması, Bosphoros'un (Boğaziçi) denetimini fiilen Venedikliler ve Cenevizlerin eline bırakmıştı. İşsiz kalan denizcilerin birçoğu doğruca gidip Türk ve Latin gemilerinde iş bulmuşlardı.[23] İmparatorluk ordularında Yunanca konuşan Bizanslı askerlerin sayısı zaten düşüktü ve yüzyıl ilerledikçe, Bizanslılar paralı askerler istihdam etmeyi artırdıkça, bu sayı daha da azalacaktı.

Bu yabancı paralı askerler kimlerdi? Aslında her yerden geliyorlardı. Bazıları Latin, yani Katalan, İtalyan, Fransız idi. Bazıları, göreceğimiz gibi, Anadolu yaylalarından gelen Müslüman Türklerdi. İki diğer gruba da değinmemiz gerekiyor: Alanlar ve Tourkopouloi [Türkopol/Türkoğulları]. Alanlar, kökenleri bugün Romanya'nın kuzeyindeki, Moldova olarak bilinen bölgeye dayanan, bir Hıristiyan Türk/Moğol halktı. Bizans imparatoru yaklaşık sekiz bin Alan'ı, Türklere karşı (ve ardından, Türklere karşı savaşta istihdam etmiş olduğu başka paralı askerlere karşı...) savaşmaları için tuttu. Andronikos'un onları ordusuna alma nedeni, görünüşe bakılırsa, kendi "efemine ve zayıf yurttaşlarından... ve bunların art niyetli tutum ve eğilimlerinden" bıkıp usanmasıydı.[24]

Tourkopouloi de (bu Yunanca sözcük aslında "Türk halkı" anlamına gelir) Hıristiyanlaşmış Türklerdi; yani, iki nedenden Hıristiyan olan Türkler. Bazı durumlarda, genelde bir Türk babayla bir Bizanslı annenin çocuğu olarak bir Rum-Türk evliliğinin ürünüydüler; bu aslında kayıtların gösterdiğinden çok daha yaygın bir durumdu. Ancak, "Tourkopouoli" terimi bunun yanı sıra, 1264'te Sel-

22. Vasiliev, s. 583.

23. Bartusis, s. 68-9.

24. Pachymeres II: 308, aktaran Laiou, s. 90. Alanlar hakkında daha geniş bilgi için, bkz. İstvan Vasary, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005, s. 108-11.

çukluların çekilmesinin ardından Bizans topraklarında kalan ve Hıristiyan dinini benimseyen Türkleri betimlemekte de kullanılıyordu. Bunların varlığı dönemin kayıtlarında teslim edilir; örneğin, Hıristiyan Türk Nikephoras Rimpsas, 1273'te Tesalya seferinde Latinlere karşı Bizans ordusunda bir Türk birliğine kumanda etmişti.[25] 1300'de bu grupların ikisi de –Alanlar ve Tourkopouloi– Türklerin giderek artan akınlarını durdurmaya çalışan Bizanslıların yanında, paralı askerler olarak önemli rol oynayacaklardı.

1302'de Nikomedeia (bugün İzmit) kasabasında, Osman adlı bir Türk'ün kumandasındaki Türk savaşçılardan oluşan bir akıncı grubu, beklenmedik saldırıyla şaşkına dönmüş Bizans ordusunu ciddi bir bozguna uğrattı. Bizans açısından bu, gelecekte olacakların meşum bir işaretiydi. Andronikos'un çağdaşları bile, bütün Bizans kentleri ve devletleriyle birlikte Küçük Asya'nın Türk hâkimiyetine girmesinin bir kaçınılmazlığa dönüştüğünü görebiliyordu. Konstantinopolis'in kaybı hâlâ hayal bile edilemeyecek bir ihtimal olmasına karşın Türk tehdidine köklü bir çözüm gerekiyordu. İşte tam bu noktada, hikâyeye Roger de Flor ile Büyük Katalan Birliği dahil olur.

Roger de Flor ve paralı askerlerinin öyküsü, Kipling'in bir kısa hikâyesinden fırlamışa benzer. Filistin'de Sarazenlere karşı savaşmış ve mültecilere şantaj yapması yüzünden tarikattan atılmış eski bir Tapınak Şövalyesi olan de Flor, sonraları Akdeniz'de Anjoulara karşı Aragonlular için savaşan bir profesyonel asker olarak kariyer yaptı. Alman babası, II. Friedrich'in doğancılarından biriydi. 1302'de Bizans imparatoruna bir mektup yazarak, kendisinin ve paralı askerlerden oluşan çalışanlarının onun hizmetine girebileceğini söyledi. Nereden gelirse gelsin, yardıma kucak açmaya hazır olan ve Flor'un birliğinin 1.500 kişiyi aşacağını aklına bile getirmeyen II. Andronikos teklifi kabul etti. De Flor'a dört aylık ücretinin peşin olarak ödeneceği söylendi, hatta imparatorun (kız) yeğeni bile bu pazarlığa dahil edildi. Bir yıl sonra, yedi bin askeri taşıyan, bir düzineyi aşkın gemiden oluşan bir donanma Konstantinopolis'e geldi. Andronikos, "Size böyle bir kalabalığı toplayıp getirmenizi söylemedik" diye yakınacaktı.[26]

Bu Katalan paralı askerler, becerikli cengâverler ve deneyimli taktikçilerdi. Aynı zamanda vahşi bir gruptu. Neredeyse gelir gelmez, Cenevizlerle aralarında kavgalar koptu. Katalanların kendi-

25. Bartusis, s. 60-2, 244.

26. Laiou, s. 141.

lerini Konstantinopolis'e getirmesi için kiraladıkları gemilerin parası –de Flor'un Cenevizlerden borç aldığı para– önce bir münakaşa, ardından şiddetli bir ihtilaf, derken küçük çaplı bir savaşa dönüşerek, kentin sokaklarında Cenevizlerle Katalanlar arasında peş peşe kavgalara yol açtı. Üstelik tüm bunlar Katalanların gelişlerinin ilk haftasında oldu. Sonunda, çatışmalar kraliyet sarayına kadar ulaşınca ihtilafı çözmek üzere bizzat imparator müdahale etmek zorunda kaldı. De Flor ve adamları Küçük Asya'daki seferlerini başlatarak, saldırmaları gereken kişilere saldırmak üzere, son derece mutsuz Alan paralı askerlerinden oluşan büyük bir birlikle, sonunda 1303 kışında Konstantinopolis'ten ayrıldığında, kent rahat bir nefes aldı.

Büyük Katalan Birliği ve birliğin asi, serkeş, caniyane tutumu hakkında ne söylersek söyleyelim, bütün kaynakların kabul ettiği bir şey vardır: Karşılarına çıkan her ordunun hakkından geliyor, hatta bazen kendilerinden üç dört kat büyük kuvvetleri mağlup ettikleri bile oluyordu. Yağma ve çapul sırasında disiplinsizdiler, ama bir savaş gücü olarak alabildiğine örgütlüydüler. Sadece beş aylık bir sürede, Türkleri Philadelphia'dan [Alaşehir] sürüp, Magnesia (bugün Türkiye'nin batısındaki Manisa) kuşatmasını kaldırmalarını sağladılar ve ardından 1304 sonlarında Konstantinopolis'e dönmeden evvel, Ermenistan hudutlarına dek ilerlediler.[27] Elbette iyi para alıyorlardı: Bazı subayların ücretlerinin Alan meslektaşlarından yabana atılmayacak ölçüde fazla olması, bu iki paralı asker grubu arasındaki ilişkilerin bozukluğunu kısmen açıklıyordu. Alanlar ile Katalanlar arasında giderek artan sıklıkta tartışmalar ve kavgalar patlak veriyordu. Bir çarpışmada, de Flor'un adamları, üç yüz muhafızının çoğuyla birlikte Alan komutanın oğlunu öldürdüler. Alanlar yılın sonlarında Katalanlardan ayrıldılar; bir kronikçinin üzerinden günümüze ulaşan şu açıklamayla: "Ölümü Roger de Flor'a yeğliyorlardı."[28]

Bizans'ın diğer paralı askerleriyle münakaşaları dışında, de Flor'un adamlarının yarattığı başka bir sorun da, imparatorun korumaları için para ödediği kentleri sık sık yağmalamalarıydı. Magnesia ve Philadelphia'da, Katalanlar hazinelerini nereye sakladıklarını söyletmek için Rum halka işkence etmişlerdi. Pek çok yönden, Andronikos'un Küçük Asya için getirdiği bu çö-

27. Bartusis, s. 78-9.

28. Pachymeres II: 451-2 aktaran Laiou, s. 137.

zümün, başlı başına sorunun kendisi kadar kötü olduğu ortaya çıkmıştı. İkinci bir mesele, seferin yüzeyselliğiydi: Her ne kadar karşı karşıya geldikleri çeşitli Türk ordularını mağlup etmekte son derece başarılı olsalar da, Katalanlar arkalarında hiç adam bırakamadan, muharebeden sonra yollarına devam ediyor ve böylece söz konusu bölge, paralı askerler gider gitmez yeniden fethediliyordu.

Katalanları Bizanslılarla bağlarını koparmalarına ve onlara karşı Türklerle işbirliği yapmaya iten başka etkenler de vardı. Andronikos'un tamtakır hazinesi işleri hiç kolaylaştırmıyordu. De Flor, ücretlerinin ödenmediğinden şikâyet ediyordu; paralı askerleri sahte sikkelerle kandırmaya çalışması, Andronikos'un mali çaresizliğini yansıtır. Roger de Flor'un kendi büyüklük hezeyanlarının da hesaba katılması gerekiyor. 1304 sonuna gelindiğinde, doğancının oğlu kendi kendini "Anadolu krallığının" vârisi olduğuna ikna etmişti bile; Bizanslıların Küçük Asya denetimini büsbütün yitirdikleri düşünülürse, Andronikos'un seve seve ihsan edeceği bir unvandı bu zaten.

Katalanların taraf değiştirmelerinin son bir nedeni de, imparator Andronikos'un (Bizans âdetince, onunla birlikte eş-imparator olarak hüküm süren), Roger de Flor'dan üç yaş büyük ve onun askeri becerisine derinden içerleyen oğlu IX. Mikhail oldu. IX. Mikhail'in çeşitli beceri ve yetenekleri vardı mutlaka, ama orduya kumanda etmek bunlardan biri değildi. 1302'de Magnesia (Manisa) kentini korumak için felaketle sonuçlanan bir sefere kumanda etmiş, oraya varana kadar ordusunun yarısı firar etmişti. Bu durum IX. Mikhail'in cesaretini o kadar kırdı ki, gece yarısı gizlice Pergamon'a kaçtı. Ertesi sabah ordu uyanıp onun gittiğini anladığında, karargâhı toplayıp peşinden gitti.[29]

Katalanlar Andronikos'tan daha fazla para alamayacaklarını anladıkları zaman, 1305'te Konstantinopolis'e dönerek, kente girme imkânı bulamadan, başkentin güneyindeki Gelibolu Yarımadası'nda bir üs kurdular. Başka bir deyişle, Bizanslılar, kendilerini Türklere karşı korusun diye para ödedikleri ordunun saldırı tehdidiyle yüz yüzeydi artık. Daha da ironik olan, Katalanların bazı Anadolulu Türklerle dostluk kurmuş ve onları birliğe dahil etmiş olmalarıydı. Katalan kronikçilerden biri olan Ramon Muntaner'in, reislerinin adı bize anlaşılmaz bir şekilde "Ximelich" olarak aktarılan Türklerin yardımını kabul etme kararını betimlerken kullandığı sıcak ifadeler dikkat çekicidir:

29. Bartusis, s. 77.

> Böylelikle, sekiz yüz at ve iki bin adamla bize katılan [Türkleri] kabul ettik. Ve onlar, insanların bir efendiye olabilecekleri kadar itaatkâr; bir insanın olabileceği kadar bağlı ve dürüsttüler ve gerçek cengâverlerdi. Ve böylece tıpkı kardeşlerimiz gibi bizimle kaldılar ve daima yanımızda oldular...
>
> ... ve böylece... imparatorluğa [Bizans] kolayca akın yaptık; zira Türkler ve Türkopoller yağmaya çıktılarında, bizim adamlarımızdan da onlarla gitmek isteyen oldu ve onlara büyük saygı gösterildi... Öyle ki, bizimle onlar arasında hiçbir çekişme çıkmadı.[30]

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında dinler arası işbirliği ve kültürler arası iletişimin bu görkemli anlarına tanık olmak çok dokunaklı olsa bile, burada söz ettiğimiz insanlar katiller, yağmacılar ve tecavüzcüler idi. Katalanların gelişi, Küçük Asya halkları açısından tam bir felaket, Bizanslıların kendileri için de başarısızlık oldu. Yine de, bir "kardeşçe" dayanışma anlayışının bu farklı kültürel gruplar arasında mevcut olabildiğini (bu durumla Umur Paşa'yla Kantakuzenos'un hikâyesinde tekrar karşılaşacağız) görmek ilginçtir; Türkler, birlikte akın yaptıkları Katalanlar, Aragonlular ve Sicilyalıları, akınlarının hedefi olan tüm Anadolulu Rumlardan kültürel açıdan çok farklı bulmuş olmalıydı.

Peki, sonunda bu Büyük Katalan Birliği'ne ne oldu? Komutanları Roger de Flor'un tuhaf ölümünden sonra – IX. Mikhail'i ziyareti esnasında öldürülmüştü ve bu ziyaretin sebebi halihazırda bilinmemektedir– Katalanlar, Türk müttefikleriyle birlikte, intikamlarını imparatorun oğlundan alıp, Bizanslılara Temmuz 1305'te (bugün Türk-Yunan sınırında bulunan) Apros muharebesinde tam bir hezimet yaşattılar. Kroniklere inanacak olursak, 2.500 Katalan/Türk atlısı, 14 bini aşan Bizanslının sayısal üstünlüğüne rağmen galip gelmişti. Katalan zaferine katkıda bulunan etkenlerden biri, Mikhail'in ordularında bulunan ve herhalde Katalanlar arasındaki Türk kardeşleriyle savaşmaya gönülsüz olan bin küsur Tourkopoloi'nin muharebenin yarısında saf değiştirmesiydi.[31]

IX. Mikhail'e karşı kazandığı zaferin ardından Büyük Katalan Birliği Trakya'da akınlar ve yağmalar yaparak iki yıl geçirdi. 1307'ye gelindiğinde sayıları altı bin İspanyol ile üç bin Türk'e yükselmişti. Sonunda, Fransız dükü Gautier de Brienne'nin Latin kuvvetlerinin istilası altındaki Yunanistan anakarasına gitmek üzere güneye yönelmeye karar verdiler. Aslına bakılırsa, Atina

30. *The Chronicle of Muntaner*, çev. Lady Goodenough, Londra: Hakluyt Society, 1920, c. 2, s. 543-4.

31. Bartusis, s. 80.

Dukalığı olarak adlandırılan bölgenin tamamı 1204'ten bu yana Batı Avrupalıların sömürge (bundan daha uygun bir kelime yok) yönetimi altında bulunuyordu. Yunanistan'da mini prenslikleri olan Latinlere göz atmak –Lecce'den gelmiş dükler, Napoli'den gelen Anjoulular, Fransız kontları ve Venedikli tacirler– çoğu Yunan'ın ne kadar uzun süre yabancı hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kaldığı hakkında iyi bir fikir verir. Katalanlar yine aynı şekilde hareket etmiş; önce Fransız dük için savaşmaya başlamış, ama 1311'e gelindiğinde fikir değiştirip eski işverenlerinden yana geçmişlerdi. Kephissos muharebesinde, Büyük Katalan Birliği (bir kez daha) kendisinden önemli ölçüde büyük ve Yunanistan'daki en seçkin Fransız aristokrasisinden oluşan bir orduyu mağlup ederek, 1388'e dek varlığını koruyacak Katalan Atina Dukalığı'nın temelini atmayı başardı.[32] Bundan sonraki yetmiş yıl boyunca, Akdeniz'in öteki ucundaki Katalonya Krallığı, Bizans İmparatorluğu'nun göbeğinde iktidar ve nüfuza sahip olacaktı.

Bir Bizans hükümdarından ve onun Aydın beyiyle yakın dostluğundan bahsetmek üzere Katalanlar konusunu kapatmadan evvel, 1318-29 döneminde Venedik ile Yunan yarımadasındaki ona bağlı devletlere karşı kurulan, kısa fakat önemli Türk-Katalan ittifakları dönemine de değinmemiz gerekiyor. Daha önce de belirttiğim gibi, Venedikliler, Cenevizler ve Katalanlar arasında hiç bitmeyen bir sürtüşme vardı. Bu karşılıklı husumeti, Atina'nın yeni Katalan dükü Alfonso'nun karşı kıyıdaki iki Türk beyliğiyle, Menteşe ve Aydın beylikleriyle oluşturduğu çeşitli ittifaklardan daha açık anlatacak bir şey yoktur. Bu ittifakın daha da ilginç yönü, gizli tutulmak zorunda olmasıydı. Kâfirle askeri işbirliği Katalanların kötü bir şöhret edinmesine yol açmıştı; bu yüzden Alfonso İsa'nın düşmanlarıyla anlaşmaya vardığını kimsenin öğrenmemesi için elinden gelen her şeyi yaptı. İşi, Türklere ara sıra bazı adalarına saldırmalarını söylemeye kadar vardırdı. 1327'de Aydınlı Türkler, sadece Alfonso'nun onlardan akın yapmalarını istediği Venedik topraklarıyla yetinmedikleri, tüm Hıristiyan topraklarına saldırdıkları izlenimi yaratmak amacıyla, Alfonso'nun adalarından biri olan Aigina'yı yağmaladılar.[33]

Alfonso'nun numaraları elbette eninde sonunda keşfedildi. Venedikliler, Katalanlardan ve onların Venedik'in Yunanistan'da sahip olduğu topraklar üzerindeki emellerinden zaten kuşkulanı-

32. Bartusis, s. 82.

33. Zachariadou, *Romania and the Turks*, c. V, s. 831.

yorlardı; üstelik Katalanlarla Türklerin çoktandır "özel bir ilişki" sürdürdükleri bir sır sayılmazdı. 1322'ye ait bir kronikte, Venedikli âlim Sanudo fiilen *Turchorum* ve *Saracenorum* ile *Cathalanorum*'u bir arada anarak, Türklere ve Katalanlara karşı bir Haçlı seferini savunur. Papa da aynı hissi paylaşıyordu. Vatikan 1327'de Türklere karşı bir birlik örgütlemeye çalışmışsa da, Anjoulular kayıtsız kalmış, Venedik ise Türklerle ticari ilişkilerini yeniden kurma peşine düşmüştü. Saruhan ve Osmanlı beylikleriyle antlaşmalar imzalamaya heveslenen Bizans ise birliğe katılmakta isteksiz görünüyordu. Thebai'nin Latin başpiskoposu papaya, Haçlı seferinin şartlarını hazırlarken Katalanları "bölücü" ve kâfirin müttefikleri olarak görmesi telkininde bulunmuştu. Başka bir deyişle, Roma'nın gözünde Katalanlar Türklerin bir türüne dönüşmüştü.

Ve böylece bu dönemin Doğu Akdenizi'nde, bir dinler savaşı olmanın yanından bile geçmeyen, her biri kendine özgü mini tarihlere sahip farklı kuvvetlerle mekanizmaların akla durgunluk verecek karmaşıklıktaki etkileşimiyle karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz: Her biri diğerini ele geçirmeye çalışan ve bunu yapmak için Müslüman desteğinden yararlanmaya alabildiğine istekli, Avrupa'nın çok farklı yerlerinden –Katalonya, Fransa, Venedik– gelerek Yunanistan'ı işgal etmiş bir Latin devletler topluluğu; önce Venediklilerle, ardından Katalanlarla, hatta sonrasında bu ikisine karşı Bizanslılarla anlaşmaktan büyük memnuniyet duyan bir Türk beyliği; bir yandan kendi içinde iktidar mücadeleleriyle başa çıkmaya çabalarken, bir yandan tüm bu ticaret güzergâhlarının, askeri gerilimlerin ve deniz akınlarının ortasında, en büyük tehdidin hangi yönden geldiğini belirlemeye çalışan Konstantinopolis. Bu karmaşık durumda, gerçekten olağanüstü bir kişilik kendisini gösterecektir: VI. İoannes Kantakuzenos.

Umur Paşa ile Kantakuzenos'un dostluğu (1335-48)

Kantakuzenos'un, söylendiği şekliyle Türkofilliği (Türkseverliği) dikkat çekici olmasına karşın –bir Müslüman damadı olan ilk Bizans imparatoru olduğu kesindir– Konstantinopolis hükümdarları ile Türk komşuları arasındaki dostane ilişkilerin emsalsiz olmadığı da şüphesizdir. Moğollar 1261'de Müslüman Selçuklu hükümdarı II. Keykavus'u mağlup ettiğinde, Keykâvus Bizans'a kaçtı. Buraya sığınmasının şaşırtıcı olduğu söylenemez; beş yıl önce, Bizans imparatoru VIII. Mikhail kendi siyasal

rakiplerince sarayından sürülmüş ve Konya'daki Selçuklu başkentine sağmarak, burada Müslüman hükümdarın yabancı askerlerinin komutanı olarak bir süre Keykâvus'a hizmet etmişti.[34] 1295'te Philadelphia'nın yeniden fethinin ardından, yenilen Türk düşmanlarına son derece onurlu davrandığı için, imparatorluk sarayında insancıllığıyla eleştirilen dürüst ve sevilen komutan Philanthropenos'un olağanüstü hikâyesi, Kantakuzenos'un Türklerle dostluğunun hiç de tuhaf, tekil bir olay olmadığını açıkça gösterir. Philanthropenos esir düşen Türklere o kadar iyi davrandı ki, ordusuna çok geçmeden önemli bir Türk birliği dahil oldu. Otuz yıl sonra, 1323'te Anadolulu Türkler aynı kenti bir kez daha kuşattıklarında, Konstantinopolis'in müzakereler için –artık yaşlı, kör bir adam olan– Philanthropenos'u göndermesi meşhurdur. Philanthropenos'un otuz yıl önce yaptığı iyilikleri hatırlayan Türkler, kuşatmayı kaldırıp çekildiler.[35]

Bizanslılarla Türkler arasında yapılan ittifakların tümünün içinde, Aydın beyi Umur ile İoannes VI. Kantakuzenos arasındaki on yıllık dostluk ve askeri ittifak, özel olarak ele alınmayı hak eder. Kuşkusuz reelpolitikten doğan bir ilişkiydi bu, ama yine de ittifakta belirli bir kişisel samimiyet de var gibi görünür. Bu ilişkiye aslında karşı olan bir kronikçiye göre, Kantakuzenos ve Umur'un ilişkisi, Yunan mitolojisinde çok yakın dostlar olarak temsil edilen "Orestes ile Pylades"e benziyordu.[36] Pek çok kez Umur Beyi Kantakuzenos'la olan dostluğuna sadakat gösterdi, kendisi için çok cazip fırsatlar olduğu zamanlarda bile. Bu, ya Umur'un bağlılığının veya Kantakuzenos'un nam salmış ikna kabiliyetinin (muhtemelen her ikisinin) kanıtı olabilir. Ne de olsa, Kantakuzenos doğuya giden bir korsan gemisine çıkıp, korsanları yolundan döndürerek tam ters yöndeki düşman kentine taarruzunda kendisine yardım etmeye ikna etmiş bir adamdı.

Değinilmesi gereken bir diğer husus da, sayıları pek de az olmayan öteki Türk-Bizans ittifaklarının, karşılıklı bir yakınlık duygusu olmaksızın, tümüyle siyasal nedenlerle kurulduğunda, her zaman çok iyi yürümediğidir. Bunun en bariz örneği, Kantakuzenos'un hasımlarından biri olan (onun tahtı gasp ettiğini ileri süren, müteveffa imparatorun dul eşi) Jeanne de Savoie'dır (Savoylu Anna). Kantakuzenos'un etkili Türk müttefiklerine yanıt olarak,

34. Halil İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Londra, 1985, s. 72; Lindner, s. 14-15.

35. Laiou, s. 84, 292.

36. Gregoras, I: 649, aktaran: Nicol, Kanta, s. 35.

Jeanne'ın da 1346'da rakip Türk beyliklerinden biri olan Saruhan Beyliği'yle kurduğu ittifak pek az başarı sağladı. Türk müttefikler kendisine yardım etmek üzere Trakya'ya geldikleri zaman, savunmaları gereken bölgelerde derhal akın ve yağmaya giriştiler ve sonunda Kantakuzenos'un tarafına geçtiler. Bu yapılanların tümü de "beraber iş yapma"nın sağlam bir ittifak oluşturmaya yetmediğini kanıtlar.[37] İki tarafın fiilen birbirine yakınlık ve saygı duyması da gerekiyordu; Kantakuzenos ve Umur örneğinde göreceğimiz gibi, ilişki sadece samimiyet ve diplomatik konukseverlikten öteye geçmişti; daha en baştan itibaren, bu iki adam birbirlerine "kardeşim" diye hitap etmeye başlamıştı.

Umur ve Kantakuzenos ilk olarak günümüz Türkiyesi'nde Karaburun kasabasında karşılaştılar. Kantakuzenos neredeyse kırkında, Umur muhtemelen yirmi beşindeydi.[38] Yaş farkı, Umur'un Yunanlı hükümdara daima gösterdiği saygıyı açıklayabilir, her ne kadar Kantakuzenos'un Türkçe konuşabilmesinin –ve savaşmak üzere Karaburun'a geldikleri Latinlere duydukları ortak güvensizliğin– de çabucak anlaşmalarında katkısı olsa da. Bu karşılaşmanın Türkçe bir anlatısı şöyledir: "*Görüşib esenleşip kardaş olur.*" Bu rapor gerçeği yansıtıyor olmalıdır, zira Kantakuzenos yaşlı bir adam olarak anılarında, olanları aynı derecede sıcak bir dille aktarmıştı:

> Umur'la halihazırda muhabere etmiş ve ona iyi niyetimi göstermiştim ve Umur Phokaia'ya geldiği zaman, onunla kısa bir süre görüştüm.
>
> ...
>
> Gemiden indiğim vakit, derhal beni karşılayıp ağırladı ve bana büyük nezaket gösterdi. Dostumla dört gün geçirdim ve onu, [Bizans] imparatorunu efendisi ve şahsımı, bölgenin en önemli soylularından biri olarak görmeye ikna ettim. Böylece onunla kopmaz bir dostluk bağı kurdum.[39]

Gelgelelim, iki adamın durumları oldukça karmaşıktır ve kısacık da olsa bunları anlatmaya zaman ayırmak yerinde olur. Kantakuzenos'un yaşamının bundan önceki on beş yılında gördüğü çetrefil iktidar mücadelelerini anlatmak kesinlikle ayrı bir bö-

37. Bartusis, s. 97.

38. P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, Paris, 1957, s. 9.

39. Türk vakanüvis, *Düsturnâme*'nin yazarı Enveri'dir: çev. Irene Melikoff-Sayar, içinde: *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris, 1954, s. 84-5. Kantakuzenos'un hatıratı şurada yer alır: *Johannes Kantakuzenos: Geschicte II*, çev. G. Fatouros ve T. Krischer, Stuttgart: Hiersemann, 1986.

lüm gerektirirdi; üstelik zaman geçtikçe işler hiçbir şekilde kolaylaşmıyordu. Kraliyet tarihlerinin çoğunda olduğu gibi, Bizans kan davaları genelde aile içi mücadeleler anlamına geliyordu; oğula karşı baba, amcaya karşı yeğen, hatta toruna karşı büyükbaba gibi. Kantakuzenos, 1320'ler Konstantinopolis'inde bir tür Kennedy figürüydü: Genç, zengin ve siyasi olarak kuvvetliydi ve Yunanca konuşulan âlemin en nüfuzlu ailelerinden birine mensuptu. Genç imparator III. Andronikos'un en iyi arkadaşı, talebelik günlerinden yakın bir dostuydu ve bu arkadaşlık onu genç Andronikos'la büyükbabası II. Andronikos arasındaki kısa iktidar mücadelesine karıştırmıştı. 1330'da, Umur ve Kantakuzenos'un tanışmasından beş yıl önce, yaşlı imparator nihayet tahtı torununa bırakmaya razı oldu. III. Andronikos, birkaç kez eş-imparator olarak kendisiyle birlikte hüküm sürmesi için Kantakuzenos'u ikna etmeye çalışsa da, öyle görünüyor ki naib vekili bu görevi kabul etmedi.

Bizans'ın iktidar kavgaları, daha önce de değindiğim gibi, çoğu zaman Asya'daki Türk beyliklerinin nüfuzlarını günbegün artırmaya çalıştığı bir zamanda doğmasıyla, kayda değer mücadeleler olarak görülür. Türklerin, yeni ihtida eden Müslüman Rumların ve öfkeli, hoşnutsuz Bizanslı Hıristiyanların orduları, Asya kıyısındaki yerleşimleri birer birer ele geçirmeye başlamıştı. İslam'a ihtida alıp yürümüştü. Bizans patriği 1338'de Nikaia (günümüzde İznik) halkına Hıristiyan inancından vazgeçmemeleri için yazı göndermek zorunda bile kaldı.[40] Bütün bunların ortasında, aşikâr bir kriz durumunda, Bizans'ın rakip imparatorları, Kantakuzenos'un da merkezi bir rol oynadığı, uzayıp giden ve zaman alan iç savaşlarda birbirlerine girdiler. Bu nedenle Kantakuzenos, her ne kadar önemli bir devlet adamı ve yetenekli bir yazar olsa da, hakkında yazan –gerek çağdaşı gerek daha sonraki– kronikçiler arasında, tahtı bırakmaktansa Bizanslıları kendi aralarında bölmeyi yeğleyen bir egoist olarak görülmüştü. Ayrıca Türk müttefiklerini temelde Bosphoros'un Avrupa yakasında yerleşmelerine izin vererek kullanmasıyla, Konstantinopolis'in nihai düşüşünü hazırlayan Bizanslı olması gibi karışık bir şöhrete sahiptir. Kantakuzenos'un Türkçe bilmesi ve "barbarlar"la diyalog ve etkileşimlerinde apaçık rahatlığı (ve elbette onlardan birine kızını vermesi), bazı tarihçilere göre, düşmanla birleşmek anlamına geliyordu. Kantakuzenos'un ordusundaki Türk askerlere "ihtiyat piyadeleri" (*symmachia peze*) derken, diğer tarihçilerin bunları sadece "paralı asker" (*mistophoroi*) olarak adlandırma-

40. Lowry, s. 67.

sı, insanların kendi Müslüman müttefikleri hakkında sahip olduğu farklı algıları, açıklamaya gerek bırakmadan ortaya koyar.[41] Bir tarihçinin nihayet dile getirdiği gibi, "Kantakuzenos'un Romalılardan [Bizanslılar] ne kadar nefret ediyorsa, Türkleri o kadar sevdiği" kuşkusu hâkimdi.

Her durumda, Kantakuzenos'un Umur'la tanıştığı döneme gelindiğinde, Kantakuzenos ismen olmasa da fiilen eş-imparator haline gelmişti. III. Andronikos'la uzun yıllara dayanan dostluğu, yaygın şekilde Kantakuzenos'un Andronikos'la yakınlığını kıskandığı söylenen imparatorun eşiyle sorunlara yol açtıysa da, bu sorunlar ancak imparatorun ölümünden sonra somut bir biçim aldı. Kantakuzenos'un 1335'te buluştuğu genç Türk hükümdar, yaşına rağmen, kesinlikle tecrübesiz ve kolay etkilenir biri değildi. Aydınlı Umur, o sıralarda komşu Müslüman topraklardaki Osmanlılar kadar iktidar ve saygınlığa sahip, batı sahilindeki görece yeni bir beyliğin hükümdarıydı. Ne ki, Venedik, Cenova ve Roma'nın nadir bir birlik anıyla el ele veren kader, onu erken Türk tarihinin mağluplarından birine dönüştürecekti; 1390'a kadar Osmanlılar bu beyliği bütünüyle yutacaklardı. Umur, Kantakuzenos'la buluştuğu zaman, babası henüz önceki yıl ölmüş, günümüz İzmir'i, müreffeh liman kenti Smyrna dahil birkaç kentten oluşan Aydın Beyliği'ni ona bırakmıştı.

Umur ve Kantakuzenos'un iyi anlaşmaları pek şaşırtıcı sayılmaz. Umur'un çağdaşlarından biri, Ortodoks keşiş ve tarihçi Gregoras, Umur'un insancıllığına ve sağlam karakterine alışılmadık övgüler yağdırır ve onu (bir Türk'e göre) "Helen uygarlığı"ndan büsbütün yoksun olmayan bir adam olarak görür.[42] Üç dinin temsilcilerinin bulunduğu Umur'un sarayı, bu izlenimi kesinlikle haklı çıkaran bir yerdi. Aslına bakılırsa, bu izlenimi pekiştiren bir anekdot, hiç beklenmedik bir yönden gelir: 1331 civarında, ünlü Arap seyyah İbn Battuta Konstantinopolis'e giderken Aydınlı sarayına uğramıştı. Anlatısı, saray ve kendisine gösterilen konukseverlik hakkında övgü doludur, ama son gününde bir Yahudi hekimin sultanın huzuruna çıktığını görmüştü. Yurdu Tunus'ta Yahudilere yönelik farklı tutuma alıştığı açık olan İbn Battuta, saray ileri gelenlerinin hekimi selamlamak için ayağa kalkması, dahası Yahudi hekimin sultanın yanı başına, Kuran okuyanlardan yukarıda bir yere oturma densizliği karşısında dehşete kapılmıştı. Sey-

41. Bartusis, s. 94.

42. Nicol, Kanta, s. 35.

yah, "Sen Tanrı'nın lanetlediği babanın Tanrı'nın lanetlediği oğlu" diye haykırır, "ne cüretle Kuran okuyanların üzerinde oturursun bir Yahudi iken?" Arap seyyahın öfkesi, Türk denetimindeki Anadolu'da inançlar arası ilişkilerin derecesinin iyi bir işareti olsa bile, bu durumu çok fazla abartmamamız gerekir. İbn Battuta, Aydın emirliğinden geçerken, kendisine ayrıca birkaç Rum köle de satın almıştı.[43]

Umur'un Türkleri önceki on yılı hem Ege hem Karadeniz'deki Latin ve Bizans topraklarına akın yapmanın yanı sıra, Anadolu'da son kalan Bizans kasabalarını da alarak geçirmişlerdi. Gördüğümüz gibi, Katalanlarla yaptıkları bir dizi ittifaktan kazançlı çıkmışlardı. Bununla birlikte, 1335'te Batı, onlara karşı dönmeye başlamıştı. Alışılmadık ölçüde gayretli bir papanın teşvikiyle –XXII. İoannes Ermenistan, İran ve Hindistan'da ilk piskoposlukları kurmuştu bile– Venedikli, Ceneviz, Kıbrıslı ve Fransızlardan oluşan bir birlik, kırk gemilik bir donanmayla Ege'nin denetimini tekrar ele geçirmiş, 1334'te İzmir kentini de Umur Bey'den geri alma girişiminde bulunmuştu. Aslında, Umur'un Bizanslılarla buluşma nedeni, Cenevizlerin Ege Denizi'ndeki bir adayı (Lesbos/Midilli) almaları ve Saruhan beyinin oğlunu burada rehin tutuyor olmalarıydı.

Müzakereler iyi gitmiş gibi görünür. Türk emirlerinden biri, en çok da rehine kendi oğlu olduğundan Bizanslılara yardım etmek için bir filo göndermeyi kabul etti. Umur'un da Kantakuzenos tarafından taarruza katılmaya ikna edildiği anlaşılıyor. Genç Türk hükümdar, daha önce Bizans topraklarına birkaç sefer yapmış olsa da, kendi topraklarına yönelik en ciddi tehdidin, Bizans'ın şu anki düşmanı olduğu su götürmezdi. Latinlere karşı birleşmeleriyle, bir "kopmaz dostluk bağı"nın kurulması şaşırtıcı değildi. Bir diğer ilginç durum da şuydu: Kantakuzenos ayrıca Umur'dan topraklarının ortasındaki Bizans kenti Philadelphia'ya [Alaşehir] saldırmaktan vazgeçmesini istedi. Umur razı olmuşa benzer, ama yine de imparatoru Bizans kentlerine akın yapmayı bırakacaksa, başka bir hedefinin olması gerektiği konusunda uyarmaktan geri kalmadı.

Bundan sonra, (o dönemin kaynaklarına değilse bile) günümüz okurlarına biraz tuhaf görünecek bir anlaşma yapıldı. Kantakuzenos, Umur'u ve Türklerini gönderecek elverişli hedefler buldu. Bu, Bizans açısından iyi haber olsa da, Arnavutlar ve Bulgarlar için felaket anlamına gelen bir taktikti. Bu iki grup Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarına baskı yapmakta olduğun-

43. H.A.R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge University Press, 1962, c. II, s. 443.

dan, Kantakuzenos, dönüşlerinde hatırı sayılır bir ganimet ve talan vaadiyle, müttefiki Umur'u oraya yönlendirmekte hiçbir sakınca görmemişti, ayrıca kendi Bizanslı askerlerini de yanlarında katacaktı. 1338 baharında, iki bin Türk piyadesiyle bir Bizans ihtiyat birliği, bir Arnavut eşkıya grubuna saldırmak üzere Thessaloniki kentinden Trakya dağlarına doğru yola koyuldu.[44] Saldırı iyi gitti; eşkıyalar hafif silahlı Türklere yenik düştüler ve sonunda çekildiklerinde arkalarında o kadar çok ganimet (sığır, mallar, köleler) bıraktılar ki, Umur ve Kantakuzenos'un askerleri, buldukları her şeyi yanlarına alamadılar bile.

Türklerin Bizans askerleriyle yan yana ve ara sıra karma halde savaşmaları, sonraki on yılda iyiden iyiye yaygınlaşacaktı. Sırplara karşı yapılan daha sonraki bir muharebede (Peritheorion, 1345), anlatılar Kantakuzenos'un Hıristiyan/Müslüman ordusunun düzenini açık seçik ortaya koyar. Sol kanatta, Kantakuzenos'un kayınbiraderi Asen'in ağır (Bizans) süvarisi; ortada Kantakuzenos'un Bizanslılar ve Türk askerlerden oluşan kendi seçme muhafız kuvvetleri; sağ kanattaysa Umur'un Türk okçuları bulunuyordu. Türk ve Bizanslı askerlerin bu kadar yakın bir şekilde çarpışabilmeleri –ve standart uygulama doğrultusunda basit bir şekilde etnik statüye göre ayrılmamaları– olgusu bile, başlı başına Bizanslılarla Bizanslı olmayanlar arasında alışılmadık ölçüde yüksek bir işbirliği ve iletişim düzeyini akla getirir. Şüphesiz Kantakuzenos'un özel muhafız birliği ve birbirleriyle son derece yakın bir şekilde savaştıkları gerçeği Umur'un Türklerinin, Bizans imparatorunun bir muharebeyi kazanmak veya bir kenti zapt etmek için zaman zaman istihdam ettiği bir tür vahşi, yabanıl kuvvet olduğu düşüncesini yok eder.[45]

Bizanslıların safında çarpışan Türk askerlerinin yabancı ve korkutucu bir güç olduğu düşüncesine karşı çıkan bir başka gerçek daha vardır: Ortaçağ Bizans tarihindeki askeri taktikler, donanım ve üniformaların tedrici türdeşleşmesi. Askeri tarihçi Bartusis'in işaret ettiği üzere, yüzyıllardır süren –sözgelişi, silah veya zırh tarzlarında kendini gösteren– Norman, İtalyan, Türk ve göçebe etkileri, 14. yüzyıla gelindiğinde, ordunun Türk ya da Bizanslı olmasından tümüyle bağımsız, standart haline gelmeye başlayan bir muharebe tarzını doğurmuştu. Örneğin, Bizanslı askerlerin çizimleri ve betimlemeleri, giyim-kuşam ve silahların-

44. Nicol, Kanta, s. 37.

45. Bartusis, s. 256.

da çok belirgin bir İslami etkiyi ortaya koyar: kavisli kılıçlar ve hançerler, arka tarafı omza kadar inen Selçuklu tarzı miğferler gibi. Hatta, bir Sırp resminde görülen kavisli kılıç, 14. yüzyıl Mısır Memlûklarının kullandığına benzemektedir.[46] Tüm bunların sonucu, elbette Bizanslılara yardıma gelen Türk "barbarlar"ın kafalarında boynuzları olmamasıdır; dış görünüşlerinin fiziksel olarak yardıma gittikleri Bizanslılardan bir farkı yoktu.

Bu noktaya dek, Kantakuzenos Türk askerleri sadece Bizanslı olmayanlara karşı –Cenevizlere karşı ve 1338'de de Arnavut eşkıyaları püskürtmekte– kullanmıştı. Ne var ki, 1341'de Konstantinopolis sarayında sonraki otuz yıl boyunca pahalı bir içsavaşın yaşanmasına sebep olan bir olay kendini gösterdi: İmparator III. Andronikos bir hastalık sonucu kırk beş yaşında hayatını kaybetti. Her iki tarafta da Türk askerlerinin kullanıldığı bir içsavaştı bu. İmparatorun ölümü, bir hükümdarın ölümü durumunda daima olduğu gibi, küçülmekte olan imparatorluğun her yerinde istikrarsızlık dalgaları yarattı. Neredeyse derhal, Bizans'a komşu devletler bu haber üzerine beş farklı yönden harekete geçti. Kuzeybatıdan Sırp imparatoru Makedonya'ya akınlar yapmaya koyuldu; kuzeyden, Bulgar çarı Konstantinopolis'ten siyasal esirlerin iadesini talep etmeye başladı. Güneyde Küçük Asya'da Orhan ve Osmanlı Beyliği genişlemesini sürdürerek gitgide ufalanan Bizans İmparatorluğu'na ait kentleri birbiri ardına yutmaktaydı. Aydınlı Umur bile haberi aldığında, imparatorun ölümünden yararlanmak için Bizans topraklarına bir dizi akına hazırlanmaya başlamıştı (ta ki, Kantakuzenos son anda ve ustalıkla onu durdurup "kardeş"ini buralar yerine Bulgarlara saldırmaya ikna edene dek).[47]

Konstantinopolis'teki siyasi sınıflar birleşmiş olsaydı bile, bu şartlar altında durum yeterince kötü olurdu. Ama elbette birleşmemişlerdi. İmparator ardında savunmasız dokuz yaşındaki oğlunu, V. İoannes Palaiologos'u bırakarak ölmüştü. Kantakuzenos kendisini imparator mu yoksa sadece çocuğun naibi mi ilan etmesi gerektiğinde kararsızdı. İmparatorun dul eşi, güçlü ve iddialı bir şahsiyet olan Jeanne de Savoie, Kantakuzenos'u zaten oldum olası hiç sevmemişti ve şimdi onun kocasından boşalan tahttaki emellerinden şüphe duyuyordu. İşleri daha da kötüleştiren, Kantakuzenos'un Apokaukos adında, o iki nüfuzlu aileden

46. a.g.e., s. 323-31.

47. Nicol, Kanta, s. 48; Lemerle, s. 141-2.

birine mensup olmayan eski bir "dostu"nun imparator olmak için komplolara girişmesi oldu. Nihayet, aristokrasiden ve iç ve dış ilişkileri kötü idare etmelerinden hüsrana uğramış hoşnutsuz alt sınıflarca körüklenen şiddetli bir toplumsal isyan dalgası patlak verdi. Adrianopolis [Edirne] ve Thessaloniki [Selanik] gibi kentlerde, halk sokaklara dökülerek binaları ateşe verip, aristokrasiyi ve seçkinciliği temsil eden her şeyi "Kantakuzenosçuluk" olarak lanetlemeye koyuldu. Burjuvaziye yakınlık duyan tarihçiler bu olayları esef verici bir anarşi durumu olarak gösterirler; ancak bu olaylar aynı zamanda halk ayaklanmalarının erken bir örneği olarak da görülebilir. Hangi açıdan bakarsak bakalım, imparatorluk parçalanmaya yüz tutmuşa benziyordu. Neticede, ortalık bayağı karışmıştı.

Bununla birlikte, bu karışıklığın sonucunda Türk askerlere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlandı. Umur'la kurulmuş dostluk bunu kolaylaştıran unsurlardandı; Kantakuzenos nihayet artık imparator olmak *istediğine* karar verdiğinde –kısmen tahtı kendi oğlu Matthaeos'a devretme niyeti yüzünden– Umur ve Aydınlı Türkleri, iktidarı ele geçirme mücadelesinde ona hayati destek vereceklerdi.

1341'de Kantakuzenos bir zamanlar Bizans Yunanistanı'nın en önemli kentlerinden biri olan Didymethekhion'a çekildi ve imparator olarak taç giydi. Müteveffa imparatorun dul karısı Jeanne (Anna), Apokaukos'un mücadelesine destek verdi. Bir içsavaş tam anlamıyla ilan edilmişti artık. Başlangıçta, Kantakuzenos'un Bizans toprağına Türk askerlerini çağırmaya isteksiz olduğu açıkça görülür (gelecek yıllarda bunun için papa dahil herkesten özür dilemeye epey bir zaman harcayacaktır). Aslına bakılırsa, ittifak konusunda ilk tercihi Sırbistan Krallığı olmuşa benzer; ama Sırpların yayılmacılığının, tam da Kantakuzenos'un denetimini sağlamaya çalıştığı Bizans topraklarını tehdit ettiği düşünülürse, tehlikeli bir tercihti bu. Sırbistan hükümdarı, çocukluğunu Konstantinopolis'te geçiren ve bu nedenle Bizans Yunan kültürünü yakından tanıyan efsanevi Kral Stefan Dušan idi. Sonradan araları açılacak ve amansız düşmanlara dönüşecek bu iki adam, 1341'de kısa süreli bir ittifak yaptı. Stefan, Kantakuzenos'un askerleriyle Konstantinopolis'e yürümesine yardımı kabul etti.

Kantakuzenos'un Sırplarla işbirliği, tam bir felaket hikâyesidir. İlk seferinde Stefan en iyi subaylarının yirmisinin komutasında bir ordu gönderdiyse de, daha Konstantinopolis'e ulaşmadan askerler arasında patlak veren bir gıda zehirlenmesi hep-

sini kırıp geçirdi ve Kantakuzenos kalan az sayıda askerin başında Sırbistan'a dönmek zorunda kaldı. İkincisinde, Stefan, Kantakuzenos'a (Bizanslı'nın kendi sözlerini aktarırsak) "işe yaramaz bir güruh" gönderdi ve Kantakuzenos bir kez daha Sırp sınırına onları almaya gidene kadar, yarısı bir daha yurtlarını görememe korkusuyla çoktan firar etmişti. Bir üçüncü sefer –durum neredeyse komiktir– Kantakuzenos doğru dürüst bir ordu almak için Sırbistan'a gitti. Bu kez, bazıları daha sonra kendi şahsi muhafızları olacak nitelikli Latin ve Katalan paralı askerlerinden oluşan bir birlikle karşılaştı. Gelgelelim, o zamana kadar, Kantakuzenos'la Stefan arasındaki ilişkiler soğumaya yüz tutmuştu; zaten Bizans kentleri birbiri ardına Kantakuzenos'un tarafına geçmeye başladığından, artık Sırp yardımına olan ihtiyaç sona ermişe benziyordu.[48]

Tüm bunların, Kantakuzenos'un "kan kardeşi" Umur'un verdiği türden destekle taban tabana zıt olduğu görülür. İmparatorluk peşindeki Kantakuzenos, Türk dostundan üç kez –1342, 1343 ve 1345'te– yardım istedi ve üç seferinde de Umur şaşmaz bir şekilde gemiler dolusu, hem Türk hem de yeni ihtida etmiş veya etmemiş Anadolulu Rum askeri göndererek, Kantakuzenos'un konumunu güçlendirdi. Bu yardımlar, ilkinde (Umur'un Didymotekhion'un kapısından püskürttüğü) Bulgarlara, ardından (orduları Umur'un "kardeşi"nin –arkasında yaklaşık altı bin askerle– yardımına geldiğini görür görmez Thessaloniki'den apar topar kaçan) Kantakuzenos'un rakibi Aposkaukos'a, son olarak da, Kantakuzenos'un bir zamanlar kısa bir ittifak yaptığı Sırplara karşı gönderilmişti.[49]

Umur 1345'te –batı kıyısından başka bir Müslüman beyliğin emiri Süleyman Bey'le birlikte– Bulgar sahiline ulaşır ve muazzam sayıda atlısıyla birlikte, Bizanslı müttefikinin, Sırp kralı için çalışan Momčilo adında bir Sırp maceracıyı alt etmesine yardım eder. Umur Sırpların işinin bitirilmesinin ardından, yurduna doğru yola koyulmadan evvel, Konstantinopolis'in kapılarına dek Kantakuzenos'a bilfiil eşlik eder. Bu, bir Türk ordusunun –yüzyıl sonra, günün birinde Türklerin fethetmesi mukadder olan– kentin surlarına ilk sokulması olarak kalmayacaktır zaten. Umur'un Bizanslı "birader"ine askeri yardımı, birbiri ardına sultanların –kimi zaman içtenlikle, kimi zaman bölmeye yönelik

48. Bartusis, s. 94-6.

49. Lemerle, s. 215-7; Nicol, Kanta, s. 68-73.

kötü niyetle– Konstantinopolis siyasetine müdahalesini başlatacaktı. Bu noktada, Umur'un Türk askerleri, iktidara gelmek isteyen bir siyasi müttefike yardım için orada bulunan yabancı ihtiyat kuvvetlerdir yalnızca. Ancak, günün birinde, varlıkları o kadar geçici olmayacaktı.

Burada pek çok yönden iki tür Müslüman-Hıristiyan ittifakıyla karşı karşıyayız. İlki, örneğin, Osman (ilk Osmanlı sultanı) ile Harman Kaya'nın Hıristiyan hükümdarı Köse Mihal ittifakının örneklediği türdendir; yalnız bireyler arasında olmakla kalmayıp, yan yana yaşayan ve birbirinin kültürünü ya paylaşan veya en azından o kültüre aşina halklar arasındaki bir bağ. İkinci tür ittifak, Kantakuzenos ile Umur arasında olandı; askeri ve ekonomik seçkinler arasında bir anlayış, hatta yakın bir dostluk, ama ille de bu hükümdarların temsil ettiği Bizanslılar ve Türkler arasında benzer duyguları yansıtması beklenmeyecek bir ilişki. Kantakuzenos'un uyruklarının birçoğu, onun Türklerle ittifak kurmasından nefret ediyorlardı (gerçi Thessaloniki halkı, Umur'un askerlerinin 1338'de Arnavut eşkıyaları kentten püskürtmesinin ardından, onu yere göre sığdıramaz olmuşlardı). Umur'un Kantakuzenos'la kuşku götürmeyen dostluğu, bütün içtenliğine karşın, uygun gördüğü anda Trakya sahiline akın edip buraları yağmalamaktan alıkoymamıştı onu. Kantakuzenos'un, en azından kaydedilmiş bir örnekte, bir muharebenin ortasında karşı tarafta, birkaç yıl öncesinde kendisi için savaşmış Türklerle karşılaşması da, bazı ittifaklar karşısında, daha az idealist olmamız gerektiğini düşündürür.

Theodora'nın Sultan I. Orhan'la düğünü: Bir Bizans İmparatoru ile Müslüman damadı

Umur ve Kantakuzenos'a dair öykümüz bitmedi. Türk vakayinamelerinde, Kantakuzenos'un üç güzel kızıyla ilgili sözünü etmeye değer ilginç bir hikâye yer alır. Kuşkusuz, tarihçi Kafadar'ın dikkati çektiği üzere, Türk vakayinameleri, kendilerini yiğit, gözünü budaktan esirgemez Müslüman cengâverlerin ayaklarının dibine fırlatan Bizans kadınları fantezileriyle dolup taşar. Bu örnekte, Kantakuzenos'un kızlarından biri –Theodora– Bizans hükümdarının sarayına bayram ziyaretine gelen Umur'a âşık olur. Kantakuzenos Umur'a kızıyla evlenmesini önerir, ama Umur, Kantakuzenos'la dostluğunun çok yakın olduğunu, bunun kendi ailesinden bir kızla evlenmek gibi olacağı gerekçesiyle, teklifi derhal reddeder: "Ama kim kızını kendi kardeşiyle evlendirir ki?

İmparator benim ağabeyim, kızı da benim kızım, bizim dinimizde bu caiz değildir."[50] Umur böyle bir birleşmeyi "ensest" (*haram*) olarak adlandıracak kadar ileri gider. Daha sonra ormanda avlandıkları sırada, ısrarcı kız tekrar yanına yaklaşır ve yakınlığına karşılık vermesini bir kez daha ister. Umur'un cevaben söylediği sözlerde, neredeyse Sir Gawain tadı hissedilir:

> "Git buradan, Allah'tan utan, uzaklaş yanımızdan" diye haykırır, "babanın şerefini lekeleme, benimle bu tarzda konuşma."
>
> Paşa [Umur] yüzünü elleri arasına gömdü ve gözlerini kapatarak kendi zayıflığına lanet etti. Genç kız, şaşkın ve kafası karışmış, gözyaşlarına boğulmuş halde ardına bakarak uzaklaştı.[51]

Bu olayın ne kadarının gerçekten yaşandığı, ne kadarının Türk şairlerinin hayal gücüne ait olduğu belirsiz kalsa bile, çoğu tarihçi, Bizans hükümdarının Umur'a böyle bir evlilik teklifi önerdiğini düşünür. Muhtemelen aynı kızın yani Theodora'nın Umur Bey'in Osmanlı komşusu Orhan'la evlendirilmesinden iki yıl önce yapılmıştı bu teklif.[52] Siyasal açıdan, Orhan damat olarak iyi bir tercihti; beyliği, gördüğümüz gibi, Anadolu boyunca genişlemekte ve hızla bölgedeki en güçlü devlet haline gelmekteydi. Bizans'ın kendi siyasal ve askeri durumundaki tam tersi eğilim göz önüne alındığında, Osmanlılarla evlilik bağı kurulması faydalıydı. Nitekim Sultan Orhan'ın Kantakuzenos'un kızıyla evlenmesinden sonraki yedi yıl boyunca Osmanlılar Bizans topraklarına akınlarını durduracaklardı.

Theodora'nın bu konuda ne hissettiği ise tamamen farklı bir mesele. Evlilik 1346'da, Orhan neredeyse altmışına gelmişken, Theodora ise henüz yirmi beşini aşmamışken yapıldı. Görünüşe bakılırsa, imparatorun kızı Orhan'ın aklını başından almıştı; rivayetlere inanacak olursak, Theodora, babasıyla dostluğu evliliklerine engel olan yakışıklı (elbette daha genç) Umur Bey'i aklından çıkaramamış olmalıydı. Zaten Umur da, düğünün yapılmasından iki yıl sonra öldürülecekti; Latinlerin İzmir'i geri almasını önlemek için savaşırken, otuz sekiz yaşında hayatını kaybetti.

Düğün Bizans toprağında, damadın şahsen katılmadığı bir törenle yapıldı. Orhan, genç geline Trakya'daki Selymbria'dan yeni

50. C. Kafadar, s. 70; *Düsturnâme*, s. 106-7.

51. *Düsturnâme*, s. 108.

52. Bkz. örneğin, Lemerle, s. 175.

yuvasına kadar refakat etmeleri için otuz gemi dolusu asker gönderdi. Anlaşılan, kızın İslam'a ihtidası bir zorunluluk olarak görülmemişti. Düğün alayında, görünüşe göre, gelinin babası at üzerinde kalırken, diğer herkes –Orhan'ın Türk askerleri bile– ona duydukları saygıyı göstermek amacıyla atlarından inip yaya yürüdüler. Düğün merasimi büyük bir şenlik oldu ve Bizanslılarla Türklerden oluşan büyük bir toplulukla kutlandı. Theodora (Bizans geleneği uyarınca) ipekli ve sırmalı perdeler ardında oturtulmuştu. Uzun bir süre müzik çalındıktan sonra, hâkim olan sessizlikte Ortodoks duaları edilmesinin ardından nihayet kocasına götürülmek üzere yola çıkarıldı.[53]

Kantakuzenos ertesi yıl Müslüman damadıyla muhtemelen ilk kez buluşmak üzere Konstantinopolis'in hemen karşı kıyısındaki Türklere ait Skutari'ye (günümüzde Üsküdar) geçti. Bu görüşmede bayağı iyi vakit geçirmiş oldukları anlaşılıyor; Kantakuzenos Orhan'la oturup yemek yerken, onun (diğer eşlerinden olan) dört oğlu ayrı bir masada yediler. Kantakuzenos, damadının konukseverliğine Konstantinopolis'te karşılık vermeyi önerdiğinde reddettiğine bakılırsa, Orhan, Bizans topraklarına gitmek konusunda hâlâ kaygı duyuyor olmalıydı. Ancak Orhan'ın dört oğlu, kutlamalara orada devam etmek üzere Kantakuzenos'la birlikte Konstantinopolis'e gittiler. Orhan'm sarayına dönmeden önce birkaç günlüğüne annesini ziyaret etme fırsatını bulan Theodora da onlarla gitti. Bütün anlatılara göre örnek bir Hıristiyan olan ve (söylendiğine göre) İslam'a ihtida eden eski Hıristiyanları inançlarına geri dönmeye teşvik eden Theodora, Orhan'ın 1360'ta ölümüne dek Osmanlı Bitinya'sında kalacak, ardından Bizans'a annesinin yanına dönecektir. O yılları kendisini reddeden adam, muharebede can veren Umur Bey için yas tutarak mı geçirdi? Ya da çocukluğundan tanıdığı genç bir Bizanslı soylu için mi üzüldü? Yoksa sonunda kendinden otuz yaş büyük bir adamı sevmeyi öğrenmiş miydi? Bunları asla bilemeyeceğiz.

Dinler arası evlilikler

Müslümanların ne kadar çok düzeyde ve ne kadar çeşitli şekillerde, "öteki" denilebilecek bir uygarlıktan olmadıklarını göstermekte, evlilik ittifakları da en az askeri ittifaklar kadar önem taşır. Bu ikisi ekseriya el ele yürüyordu. Kantakuzenos anıların-

53. A. Bryer, "The Case of the first Byzantine-Ottoman marriage", içinde: R.H.C. Davis ve J.M. Wallace-Hadrill (der.), *The Writing of History in the Middle Ages*, Clarendon Press, 1981, s. 478-80.

da, Konstantinopolis'in yanı sıra Trebizond gibi Bizans krallıklarında, çok güzel kızların (bazen prensesler, bazen daha mütevazı bir soydan gelenlerin) eğitilerek Moğol, sonraları Türk beylerin eşleri olmaya hazırlandıkları "hanımefendilik okulları"nın bulunduğunu ileri sürer. Epey uzun bir süre işe yaramışa benzeyen tek amaç, "yıkımdan kaçış" idi.[54] Bu dönemde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında evliliklerin, sonu gelmez *mourtatoi*'nin de (Rum ve Türklerden doğma çocuklar) varlığından, sadece aristokratlarla sınırlı kalmadığını kesin olarak biliyoruz. Yine de, aristokratik Müslüman-Hıristiyan evlilikleri yalnız muazzam simgesel değerleri yüzünden ilginç olmakla kalmaz; bugün ne kadar şaşırtıcı görünse de, Bizanslıların Ortaçağ sonu evlilik ittifakları Batı Avrupa'yı Orta Asya'nın Türk "kurultay"larıyla bağlantılandırır. Bunlar aynı zamanda, bu tür evliliklerin her iki taraf için de yarattığı alabildiğine mühim siyasal sonuçlar ve topraklar açısından da önem taşır. Osmanlı padişahlarıyla evlenen Bizans prenseslerinin çok fazla olması, tarihçi Bryer'ın da işaret ettiği gibi, 1453'te II. Mehmed'in Bizans tahtındaki hak iddiasının, 1345'te Kantakuzenos'unkinden daha meşru olduğu anlamına gelir.[55] I. Murad ve Bayezid'in anneleri de dahil, sayısız padişahın annesi Bizanslıydı. Bu tür evlilikler, baştan beri göstermeye çalıştığım şeyi, Bizanslılar ve Osmanlıların birbirinden kopuk iki ayrı topluluk, sadece "Rumlar ve Türkler" veya "Müslümanlar ve Hıristiyanlar" olmadığının altını çizer. Bu iki gelenek, derin ve karmaşık birtakım yönlerden birbirine geçişmişti; bunlar dini kimliğin her zaman öncelikli, hatta bazen önemli denebilecek kadar bile rol oynamadığını gösteriyordu. II. Mehmed'in "Konstantinopolis'in Düşüşü"nden sonra antik Troya sit alanına yaptığı ziyarette söylediği şu dikkate değer sözler, onun Bizans fethini nasıl gördüğünü ortaya koyar: "Geçmişte burayı yerle bir edenler... Yunanlar ve Makedonyalılar olmuş ve onların soyundan gelenler şimdi... biz Asyalılara yaptıkları haksızlığın bedelini ödediler."[56] Türklerin, en azından bazı anlarda, kendilerini İslam savaşçıları değil de, geri gelmiş Troyalılar olarak görmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnızca "Müslüman" olarak görmekten çok daha başka olasılıklar olduğunu gösterir.

54. Aktaran Bryer, s. 481.

55. a.g.e., s. 480. Son imparator Konstantinos'un kardeşi Demetrios, II. Mehmed'e kız kardeşini vererek onun desteğini elde etti. Bkz. Aryeh Shmowelevitz, "Ottoman History and Society" *Analecta Isisiana* XXXVIII (1999), s. 43.

56. Bunları yazan Rum kökenli Osmanlı tarihçisi Kritovoulos'tur; aktaran: Kafadar, s. 9.

1297 ve 1461 arasında, otuz dörtten fazla Bizanslı ve Sırp prenses Müslüman hükümdarlarla –Moğol, Türk ve Türkmen– evlendi. Dinler arası evlilikler şüphesiz bu tarihten önce de yapılıyordu; bir dizi Türk destanı ve baladı, bu tür evliliklerden söz eder. Danişmendliler adlı Türkmen hanedanı kendi hanedan öykülerine bir Ermeni soyağacı dahil etmekten büyük memnuniyet duymuşlardı; elbette, hâkimiyetlerini bu soydan uyruklarının gözünde meşrulaştırmak gibi nihai bir amaçla. En azından bir Bizanslı kronikçi, Osmanlı hanedanının efsanevi kurucusu Osman'ın, 1140'larda bir Selçuklu prensesi ile İoannes Komnenos adında bir Bizanslı soylunun evliliğinden doğan bir torun olduğunu ileri sürmüştür.[57] Osman'ın kökenlerinin gizemi düşünülürse, bu iddiaya ihtiyatla yaklaşmamız gerekir; gerçi bu durum, genelde olanın tersine, bir Müslüman prensesin bir Hıristiyan erkekle evliliğinin çok nadir örneklerinden biri olmasıyla, ilginçtir.

Theodora'nın Orhan'la evliliğinde Hıristiyan inancını alıkoyması biraz istisnai bir durumdur; bununla birlikte Müslüman hükümdarlarla evlenip İslam'a ihtidaya karşı koymayı başarmış başka Hıristiyan prensesler de olmuştur. En çarpıcı olanı, *başka bir* Theodora'dır; bu örnekteki, yüzyıl kadar sonra, 1458'de Uzun Hasan adlı Türk hükümdarıyla evlenerek, onun "hatun"u olmuştu. Bu Theodora büyük bir Hıristiyan hane halkını yanında barındırmakla kalmamış, aynı zamanda Batılı hükümdarlarla siyasi diyaloglarda Müslüman kocasını temsil etmişti. Hıristiyan prensesler evlilikleri yüzünden İslam'a ihtida ettikleri zaman bile, bunun hakiki bir ihtida olup olmadığı her zaman kesin değildi. Arap seyyah İbn Battuta, Orta Asyalı Kıpçak kabilelerin hükümdarıyla evlenmiş Bizanslı bir soylu kadınla seyahatini kaydeder; artık Müslüman olmuş prenses, ailesini ziyaret etmek üzere kısa süreliğine Konstantinopolis'e gitmektedir. Kervan Bulgaristan'a –Hıristiyan toprağına– girer girmez, İbn Battuta kadının peçesini atıp domuz eti yemeye ve şarap içmeye başlaması karşısında dehşete kapılmıştı.[58]

Kantakuzenos dönemi ve sonrası (1347-1400)

Kantakuzenos tahtta yedi yıl kaldı; ardından imparatorluk, o zamana dek kesintisiz ve uzun yıllar sürmüş Palaiologos hanedanının yönetimine geri döndü. Ancak, sonraki kırk yıl, bu iki ai-

57. Bryer, s. 473.

58. a.g.e., s. 487.

le arasında iç çekişmelere tanık olacaktı. III. Andronikos'un (Palaiologos) oğlu ve torunuyla mücadeleye devam eden Kantakuzenos'un oğlu Matthaeos'un varlığıyla, bu dönem hayli karmaşıktı. Her iki tarafın da Türk askerlerinden yararlanmasına karşın, Orhan ve Osmanlıların gerçek müttefiki olarak görülen Kantakuzenos idi. V. İoannes –babası III. Andronikos 1341'de öldüğü zaman taç giymesi gereken çocuk– Kantakuzenos'un askeri rakibi olacak kadar büyümüştü; ona karşı Türklerle değil, Sırplar ve Latinlerle bir ittifaka girdi.

Ve böylece Konstantinopolis'te fiilen Bizanslı olmayan iki oyuncunun oynadığı bir satranç maçı söz konusudur; oyunda her biri nüfuzlu bir komşu (Sırplar ve Türkler) tarafından desteklenen iki rakip, imparatorluk tahtı için mücadele etmektedir; bu komşular sorunlar içinde yüzen Bizans devletinin tedricen çökmesini büyük memnuniyetle karşılayacaklardır. Bu dönemde, mücadele eden hiziplerin (genellikle Kantakuzenos) safında Türk askerlerinin Hıristiyan askerlerle yan yana çarpışması o denli yaygınlaşmıştır ki, varlıklarından söz etmeye bile nadiren gerek duyulur. Kantakuzenos imparatorken, V. İoannes "gasıp"ı tahttan indirmek için çevresinden destek almaya uğraşmaktadır çaresizce. 1352'de Marica [Maritsa/Meriç] Irmağı yakınında yapılan bir muharebede, Orhan'ın Kantakuzenos için savaşmak üzere gönderdiği binlerce Türk, V. İoannes'in kendisi için savaşmaya çağırdığı bir Sırp ordusunu hezimete uğrattı. İddiaya göre, Bulgar süvarisi son dakikada çatışmaya katılmadan geri çekilmeye karar vermişti.[59] 1356'da Orhan, Konstantinopolis üzerine yürüyen Mattheos'a refakat etmeleri için beş bin asker gönderdi. Osmanlı padişahları rakip Bizanslılardan birini diğerine karşı destekledikçe, bu satranç oyununda aynı hamleler, başka isimler ve başka tarihlerde, tekrar tekrar yapıldı. 1376'da IV. Andronikos bir darbe yaptı ve Türk ve Ceneviz yardımıyla kendi tahtını yeniden ele geçirmeyi başardı (karşılığında Gelibolu'yu Osmanlılara vermek zorunda kaldı). 1379'da V. İoannes (Sultan I. Murad'ın lütfuyla) bir Türk ordusunu fiilen Konstantinopolis'e getirdi. 1390'da, VII. İoannes Konstantinopolis'i bir Türk ve Ceneviz ordusuyla kuşattı; ilginçtir ki, VII. İoannes'in ortaya çıkmasından mutlu olan kent sakinleri, kapılardan Ceneviz ordusunu içeri aldılarsa da, Türkleri kabul etmediler.

Bizans imparatorları –veya sözde imparatorları– tarafından Türk askerlerinin tekrar tekrar kullanılması, Bizans'ın Osmanlı komşusuna ne denli bağımlı hale geldiğini gösterir. Aslına bakı-

59. Bartusis, s. 100.

lırsa, "komşu" sözcüğü durumu hafife almak olur: 1390'lara gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da bir kıyıdan ötekine uzanan bir deniz iken, Bizans "imparatorluğu" Osmanlı denizindeki birkaç minik adadan ibaretti: Konstantinopolis, Thessaloniki ve Yunanistan Yarımadası. Umur ve Orhan'la yapılan, az çok eşitler arasında denebilecek erken dönem ittifaklarının tersine, 14. yüzyılın ikinci yarısındaki işbirlikleri, kesinlikle iyi niyetli olmayan bir süper gücün küçük bir devletin iç karışıklıklarına, çıkarları doğrultusunda müdahalesiydi. 1370'lerden sonra, Bizans imparatorunun sultanın "vassalı" konumuna gelmesi, her çağırdığında sultanın seferlerine katılıp çarpışması gibi bunaltıcı yükümlülükleri olması anlamına geliyordu. Dünyanın öteki kısımlarındaki Ortodoks ülkeler bunu küçük düşürücü buluyorlardı. Bir Rus prensi Türk padişahının ordusunda Bizans imparatorunun varlığından öylesine tiksinmişti ki, Ortodoks âleminin hâlâ bir patriği olduğunu, ama artık imparatoru filan bulunmadığını ilan etti ve imparatorun ismini ayinlerden çıkarttı. Bir vassalla hükümdarının ilişkisi kesinlikle tuhaf bir ilişkiydi; birkaç kez padişah resmi belgelerde Bizans imparatorundan "oğlum" diye bahsedecekti (I. Murad, II. Manuel'e en azından bir kere böyle hitap eder) ve 1403'te Şehzade Süleyman VII. İoannes'ten "babam" diye bahsetmişti.[60] Yine de, bu vassallığın özellikle aşağılayıcı olabildiği de şüphesizdir; hele hele belirlenen seferde sultana imparatorun şahsen eşlik etmesi gerektiği durumlarda. Bilge imparator –bir imparator olmakla kalmayıp aynı zamanda bir âlim ve şair olan[61]– II. Manuel Palaiologos 1391-2'de bunu yapmaya zorlandı ve kendisini Sultan I. Bayezid'in Türkmen rakiplerinden birine karşı, Doğu Türkiye'nin göbeğinde, bir Bizans ordusunun başında çarpışır buldu. II. Manuel'in seferdeyken Konstantinopolis'teki dostuna yazdığı mektuplardan, Bayezid'in ordularında çarpışmaktan duyduğu üzüntüyü ve dahası her akşam sultanın çadırındaki işret âlemlerinde hazır bulunmak mecburiyetinin yarattığı derin mutsuzluğu öğreniriz.[62]

Konstantinopolis 1453'te düştüyse de aslında elli yıl önce bile zapt edilebilirdi. 1390'a gelindiğinde, birçok Bizanslı oyunun so-

60. Klaus Peter Matschke, *Die Schacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981, s. 52.

61. Yazdığı harikulade mensur şiirler için bkz. C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia Crook ve J. Herrin (der.), *Porphryogenita: Essays on the History and Literature of the Byzantine and Latin East*, Ashgate, 2003, s. 413-20, çev. J. Davis.

62. Bkz. Zachariadou, c. IV, s. 471-2, 478. Ayrıca Lowry, s. 28.

na erdiğini görebiliyordu. Osmanlı'ya gayriresmi bağımlılığının –Bizans'ın durumu temelde buydu– Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmaya dönüşmesinin bir zaman meselesi olduğu artık belliydi. Yüzyılın sonuna kadar, Konstantinopolis'in düşüşünü önlemiş zoraki vassallık ilişkisi çökmeye yüz tutmuştu. Daha sakin bir kişiliği olan I. Murad'ın yerini, Konstantinopolis'e dair emelleri derhal açığa çıkacak Bayezid aldı. Aslına bakılırsa, Bayezid daha 1402'de kenti kuşatmaya koyulmuştu ve eninde sonunda zapt edecek gibi görünüyordu. Ancak Küçük Asya'nın doğusuna, önceki yedi yılı Delhi, Şam ve (neredeyse) Moskova'yı yağmalamakla geçirmiş, olağandışı bir ordunun girişi kenti kurtardı. Bayezid'in başdüşmanı, Batı'da Tamerlane ismiyle dehşet salan Timurlenk gelmişti. Bayezid Konstantinopolis kuşatmasını kaldırıp onunla savaşmak üzere Küçük Asya'ya yürüdüğünde, ardında bir daha hiç görmeyeceği bir kenti bırakıyordu.

Timur ve Ankara Savaşı (1402): Bayezid'in sadık Sırpları, sadakatsiz Türkleri

Sultan I. Bayezid ve vassallıktan söz etmişken, dikkatimizi Türk-Bizans ittifaklarından, son olarak Türk-Sırp ittifaklarına çevirmemiz doğru olur. Vassallar, gönüllü işbirliği ve kültürler arası ittifaklara pek model teşkil etmeyecek de olsa, Osmanlı padişahının neredeyse tüm Türk askerlerince terk edildiği, ancak Hıristiyan Sırp vassalları tarafından kararlılıkla savunulduğu Ankara Savaşı'nın oluşturduğu olağandışı örnekten söz etmek yerinde olur.

Gerçek adı Timur olan Timurlenk'in muazzam askeri seferleri, Hindistan'dan Rusya'ya, Çin'den Irak'a dek 14. yüzyıl dünyasının hemen her yerine yayılnuştı. Bu Moğol-Türk kabile liderinin yarattığı yıkımın düzeyi ve vahşetin boyutu, adının mutlak, dizginlenmemiş yıkıcılıkla anılmasına yol açmıştı: Timur'un orduları yöntemli bir biçimde kentleri yağmalıyor, bütün nüfusları çoğu zaman en gaddarca yollarla –derilerini yüzerek, yakarak veya binlercesini hendeklere diri diri gömerek– katlediyordu. Müslüman olduğunu iddia etmesine ve sık sık diğer devletleri yeterince İslami olmamakla suçlamasına karşın, katliamlarında pek din ayrımı gözettiği de söylenemezdi.

1400'de, I. Bayezid'in büyüyen imparatorluğunun hudut boyundaki Osmanlı kenti Sivas'ın kapısına dayanan işte bu orduydu. Timur'a karşı kenti nafile savunmaya çalışan Osmanlı asker-

lerinin çoğunluğu Ermeni sipahilerdi; kent nihayet ele geçirildiğinde, bunlar kentin hendeğine diri diri gömüldüler. Bir Hıristiyan kronikçi, Timur'un kalbinde bir nebze olsun merhamet uyandırabilmek çabasıyla çocuklardan oluşan bir koronun şarkı söyleyerek dışarı çıkışını anlatır; Timur atlılarına çocukları kılıçtan geçirme emrini vermişti.[63] Ermeniler, Osmanlıların görece ılımlı hâkimiyetinden sonra, bu sonuncu Müslüman fatihi, cehenneme en yakın şey olarak yorumlamış olmalıydılar.

Timur, Sultan Bayezid'i önemli bir bölgesel güç olarak görüyordu; Osmanlılardan, (egosu Timur'unki kadar büyük olan) Bayezid'in vermeye yanaşmadığı bir tür haraç veya bağlılık sözü almaksızın, onun ihtiraslarının kendisininkilerle yan yana yaşamasını uygun görmüyordu. İki hükümdar niyetlerini karşılıklı olarak bildirdikleri mektup alışverişi yaptılar. Timur Bayezid'in sarayına, Osmanlı hanedanının karanlık kökenlerini aşağıladığı ve Osmanlı soyunun kölelerden geldiğini söylediği mektubuyla birlikte elçiler göndermişti.[64] Bayezid, sakallarını tıraş ettirdiği elçileri, Timur'un karısına yönelik cinsel taciz iması da taşıyan kaba tehditle ve üzerine yürüyecek olursa onun hakkından geleceği uyarısıyla Timur'a geri gönderdi. İki adam çok geçmeden karşı karşıya geleceklerdi, ama bu karşılaşma Bayezid'in tasavvur ettiği şartlarda gerçekleşmeyecekti.

1402'de Bayezid, kuşatmayı kaldırmaksızın Konstantinopolis'ten ayrılarak –aslına bakılırsa, kent o yokken teslim olmanın eşiğine kadar gelmişti– Timur'la Türkiye'nin tam ortasında, günümüzün modern başkenti Ankara'da karşılaşmak üzere ordusuyla hareket etti. Bir kronikçi, Sivas'tan Ankara'ya doğru ilerlediği sırada Timur'un çok sayıda Ermeni'yi ordusuna asker olarak aldığını yazar.[65] Eğer durum böyleyse, o zaman o yılın temmuzunda yapılan muharebede her iki tarafta da Hıristiyan askerler var demektir. Bayezid beraberinde, ona bağlı Türk beylerinin yanı sıra, Sırp vassalı (ve kayınbiraderi) Stefan Lazareviç'i de getirmişti.

Prens Stefan Lazareviç'in hikâyesi de ilginçtir ve bir hükümdarla vassalın bağının, ille de kişisel duygulardan yoksun bir ilişki anlamına gelmediğini gösterir. Stefan örneğinde, onun I. Bayezid'e sadakati, iki nedenle çok daha çarpıcıdır: Her şeyden önce, hükümdarın çoğu zaman zalim, değişken ve fevri kişiliği yüzünden

63. David Nicolle, *The Mongol Warlords*, Firebird Books, 1990, s. 166.

64. Rene Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1960, s. 528.

65. Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. H.J. Magoulias, Detroit, 1975, s. 90.

(Bayezid'in lakabı "Yıldırım"dır). Daha da önemlisi, Stefan'ın kendi babasının, 1389'da Sırp Krallığı'nın Osmanlıların eline geçmesine yol açan Kosova Savaşı'nda can vermiş olması nedeniyle. Kosova Savaşı, (Bayezid'in babası) Sultan I. Murad'ın, kendi çadırında, istihbarat vermek üzere gelen bir hain kisvesindeki bir Sırp şövalyesi tarafından öldürülmesiyle bilinir. Sırpların mağlubiyetinin ardından, Stefan'ın babası, Sırp Kralı Lazar aynı çadıra getirilip oracıkta idam edildi. Belki, epey dehşet verici şekilde de olsa, babalarının bu şiddet dolu ölümleri, bu iki adam arasında bir tür duygudaşlık yaratmıştı.

Geçmişleri ne olursa olsun, Bayezid'in Prens Stefan'ı çok takdir ettiği, diğer Hıristiyan vassallarına, hatta kendi oğullarına her zaman göstermediği saygıyı ondan esirgemediği söylenir. Bayezid Stefan'ın kız kardeşiyle evlendi (gerçi Sırpların boyun eğişinin simgesi olması itibarıyla bu doğaldır) ve öyle görünüyor ki, gerek Stefan'a gerek ailesinin diğer üyelerine özel bir itinayla davrandı. Sözgelişi, Stefan'ın soylularından bazıları, onu Türklere karşı Macarlarla bir ittifak anlaşması yaptığı konusunda Bayezid'e şikâyet ettiklerinde, Stefan önce annesinin Edirne'ye gidip kendisini savunmasına izin verdi, ardından bizzat kendisi de gitti. Hem anne hem de oğlu Bayezid tarafından cömertçe karşılanıp ağırlandı ve bu utanç verici durum çözüme kavuştu.[66] Bayezid'in ona, "Seni en büyük ve gözde oğlum olarak görüyorum" dediği kaydedilir. "Benim nezdimde senin kadar onurlandırılan başka kim var? Ben yaşlandım ve çok geçmeden savaşta veya hastalıktan öleceğim, işte o zaman senin sıran gelecek."[67] Ankara Savaşı'nda Bayezid'in oğlu Şehzade Süleyman'ın hayatının kurtarılmasında ve muharebe meydanından uzaklaştırılmasında Stefan'ın bizzat oynadığı rol de, Sırp vassallığının büyük bir devlete mekanik bir itaatten ibaret olmadığını gösteriyordu.

Bu durum, 20 Temmuz 1402'de Timur'un daha da büyük kuvvetiyle karşılaşan devasa Osmanlı ordusunun düzeninde de kendini gösterir. Rakamların ne kadar doğru olduğunu kestirmek zordur. Bayezid'in ordusu 85 bin kişiden oluşurken, Timur'un sekiz bölüğünün 140 binin çok üzerinde olduğu söylenir; otuz beş Hint fili de cabasıdır. Yine de, ilginç olan Prens Stefan'a kardeşi Vuk'un kumandasındaki kendi askerlerinin değil, Osmanlı ordusunun tüm sağ kanadının komutası verilerek, Sırp prensinin Timurtaş

66. John W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, Rutgers University Press, 1969, s. 119.

67. M. Braun, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic*, Göttingen, 1956, s. 11.

Paşa, Fîruz Bey ve Hacı İlbey gibi Müslüman komutanlardan üstün bir konuma getirilmesidir.[68]

Muharebe sıcak bir temmuz günü, Ankara'nın kuzeydoğusunda tepeler ve koyaklarla kaplı yüksek bir ovada, Çubuk adlı küçük kasabanın hemen dışında yapıldı. Timur, akıllılık ederek Bayezid'in ordusuna su sağlayacak tek ırmağa set kurdu; böylece sıcaktan kavrulan Osmanlı askeri yazın ortasındaki bu büyük muharebede susuz çarpışmak zorunda kaldı. Muharebe fiilen altı saat kadar sürdü. Başlangıçta, Timur okçularına Osmanlı ordusunun, Bayezid'in oğlu Şehzade Süleyman'ın komutasındaki sol kanadını ok yağmuruna tutma emri verdi. Aynı anda, Timur'un Çağatayları Sırp bölüğüne taarruz ettiler; Sırplar etkili bir şekilde direndilerse de, çok geçmeden kayıplar vererek geri çekilmek ve bir başka Türk soylusu olan Melik Şah çevresinde toplanmak zorunda kaldılar.

Tam bu sırada, gelecek yıllarda Türk vakanüvislerinin belleğine kazınacak bir olay meydana geldi. Bayezid'in Müslüman beyleri, çeşitli nedenlerle uzun zamandır hallerinden hoşnutsuzdular ve seferin yetersiz koşulları Timur'un el altından onları kazanma çabalarıyla bir araya gelerek, padişahın hem canına hem de imparatorluğuna mal olacak bir ihanet eylemini tetikledi. Bayezid'in sol kanattaki, ordunun en art kısmında yerleştirilmiş Tatar atlıları ansızın Timur'un safına geçti ve arkadan Osmanlı ordusuna saldırıya girişti. Bütün sol kanat dağılmaya başlayınca kargaşa doğdu. Bu karışıklığı gören Timur'un ihtiyat birliklerinin komutanı, bizzat Bayezid'in kumanda ettiği Osmanlı ordusunun ortasına taarruz izni istedi ve istediğini aldı. Semerkand ordusu çarpışmaya dalarak, Osmanlıların hem orta hem sağ kanatlarını sıkıştırmaya koyuldu.

Aynı anda, Prens Stefan'ın önderlik ettiği Anadolu soyluları da –Menteş, Aydın, Saruhan ve Germiyan beyleri– Timur'un tarafına geçmeye başladılar. Sırp prensi, Bayezid'in kendi askerleri ve Sırp birlikleri dışında komuta edecek sağ kanat filan kalmadığını çabucak fark etti. Anadolu beylerinin terk ettiği Sırplar Melik Şah'ın çevresinde sağlam bir savunma oluşturarak, uzaktan onları Müslüman Işıklar sanan Timur'un da hayranlığını uyandıracak bir azimle korumaya giriştiler. Muharebe meydanının öteki ucunda Ali Paşa, Timur'un cepheden, iki saat öncesine kadar kendi müttefikleri olan birliklerinse arkadan saldırdığı askerlerinin kı-

68. M. M. Alexandrescu-Dersca, *Le Campagne de Timur en Anatolie*, Londra: Variorum, 1977, s. 73. Devamında, Rumen araştırmacının muharebeye dair on iki sayfalık ayrıntılı anlatısı yer alır.

rılıp geçirildiğini ve çözüldüğünü görerek, Şehzade Süleyman'a payitaht Bursa'ya dönüş yolunda refakat etmek için, çekilme kararı verdi. Her nasılsa, bütün bu kargaşanın ortasında, Stefan Bayezid'e ulaşmayı başardı ve padişahın çevresindeki bütün askerlerin can vermesiyle yaşanmakta olan büyük kırım karşısında, çekilme emrini vermesini istedi. Bayezid reddetti.

O zamana dek, Sırp prensi padişahın görmeyi reddettiği şeyi çoktan anlamıştı: Çarpışma sona ermiş, savaş kaybedilmişti. Stefan Sırplarını toplayarak, muharebe meydanından ayrılıp Bursa'nın göreli emniyetine doğru yola çıkan Şehzade Süleyman'ı korumaya karar verdi. Sırplar, Bayezid'i küçük bir tepede çevresi ordusunun kalan kısmıyla, yeniçeriler ve okçularla (solaklar) kuşatılmış olarak tek başına bırakarak Süleyman'ı takip ettiler. Bayezid'in beylerinden bir bölümü onu defalarca kendileriyle beraber kaçması için ikna etmeye çalıştılar, ama görünüşe göre bunu onursuzluk olarak gören padişah öneriyi kabul etmedi.

Timur, muharebenin ortasında padişahın sancağının Çatal Tepe üzerinde dalgalandığını fark ettiği zaman, tüm kuvvetlerini oraya yönlendirdi. Küçük, sadık kuvvetleriyle kuşatılmış Bayezid, aralıksız ok yağmuru altında Timur'un askerlerinin ezici üstünlüğüne karşı mücadele ederken, muharebe final hamlesiyle sona erdi. Ordusu neredeyse tümüyle imha edilmiş veya püskürtülmüş olan Bayezid, atlı olarak kaçmaya davrandı, ama günümüz Mahmudoğlan Köyü yakınında atından düşerek Timur'un adamlarınca esir alındı. Bayezid'in bir midillinin üzerinde Timur'a nasıl getirildiğini veya o esnada oynadığı satranç maçını bitirene dek Moğol'un çadırının önünde nasıl bekletildiğini anlatan rivayetler, muhtemelen asılsızdır: Timur, Bayezid'e alt edilmiş bir padişaha gösterilmesi gereken bütün saygıyı gösterdi. Bayezid esarette, muhtemelen kendi açtığı yaralar sonucu, bir yıl sonra öldü.[69]

Timur kısa süreliğine Anadolu'yu yağmalayıp yakıp yıkmaya giriştiyse de, Ankara Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'na ölümcül darbeyi vurmadı. Ne var ki, öylesine büyük ve küçük düşürücü bir yenilgiydi ki, Türk tarihine iki türlü kazındı: Bir felaket anı olduğu gibi, bir yeniden doğum anıydı (bazıları yenilginin Atatürk'ün modern başkent olarak Ankara'yı seçmesinde önemli bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir). Osmanlıların bu darbeden toparlanıp, Bizans topraklarını ele geçirme sürecine yeniden koyulmalarının on yıl aldığı şüphesizdir. Bizanslılar açısından

69. a.g.e., s. 68-79.

Timur'un padişahı bu şekilde ezmesi, geçici bir soluklanma anı, çok sürmeyecek bir inayet dönemi oldu.

Ankara Savaşı'ndan elli yıl sonra, Konstantinopolis kenti, ikinci Roma, Bizans İmparatorluğu'nun son büyük şehri, altı haftalık zorlu kuşatmanın ardından, nihayet 29 Mayıs 1453'te yirmi bir yaşındaki Sultan II. Mehmed'in eline geçti. Yağmalanması fiilen Bizans'ın sonunu simgeler. Yunan milliyetçileriyle Türk milliyetçileri gibi, uzun bir Müslüman ve Batılı tarihçilik geleneği açısından bu, bir Hıristiyan kentinin bir Müslüman imparatorlukça fethini işaretleyen bir tarihtir. En azından son otuz yıldır, çok sayıda modern araştırmacı, bu çatışmanın altında yatan güçlerin aslında ne kadar karmaşık olduğunu vurgulamaya çalışıyor. Kentin düşmesinin hikâyesi sonunda bir "Hıristiyan" kentinin "Müslüman" bir ordunun eline geçmesini, bir "Hıristiyan" uygarlığın yerini "Müslüman" uygarlığa bırakmasını yalanlayan sayısız ironi, çelişki barındırır.

Örneğin, Konstantinopolis'in surları içinde Bizanslılarla *omuz omuza* savaşan Türkler çok çabuk unutulmuştur. Padişahın tahtında hak iddia eden rakip bir şehzade olan Orhan, sadık Türklerden oluşan küçük bir orduyla birlikte, siyasi bir sürgün olarak uzun zamandır Konstantinopolis'te yaşıyordu. Nihai taarruzun son günlerinde, kentin en hayati kesimlerinden birinin savunması –Eleutherios (bugün Eminönü) limanı boyunca uzanan deniz surları– bu askerlere verilmişti; burada Bizanslı keşişlerin yardımıyla, kentin deniz istihkâmlarına yapılan Osmanlı hücumlarını püskürttüler. Ne yazık ki, Hıristiyanların geri kalanının bu Türk savunmacılar konusundaki düşüncelerini öğrenmemizin bir yolu yok; hücum şiddetlendikçe ve kuşatma gitgide ağırlaştıkça, halk onlara lanet mi okudu, yoksa onlarla daha büyük dayanışmaya mı girdi? Kuşatma kronikçilerinin çoğunun, onları dinlerinden dolayı aşağılayıcı herhangi bir sözle anmaması, Müslümanlıklarının pek önem taşımadığını düşündürür. Osmanlılar sonunda kenti zapt ettiği zaman, Orhan Bizanslı gibi görünmek için siyah bir cüppeyle kaçmaya çalıştı, ama Osmanlı askerlerinden bazıları onu tanıyıp padişahın huzuruna getirdiler. Oracıkta kellesi vuruldu.[70]

Nasıl ki Konstantinopolis'i savunan Hıristiyanlar arasında Müslümanlar varsa, aynı şekilde hücum eden Müslümanlar arasında da Hıristiyanlar vardı. Ankara Savaşı'nda olduğu gibi, vassal askerlerinden oluşan bir Sırp birliği (despot George'a bağ-

70. Runciman, s. 93; Doukas, s. 233.

lı) kuşatmada ve nihai taarruzda görev aldıysa da, bir yorumcu, Türklerin Konstantinopolis'i almalarına yardım etmeleri emrini aldıklarında Sırp askerlerinin infialini betimlemiştir. Osmanlı askerlerinin arasında birçok –özellikle piyade ve leventler– Hıristiyan olmalıydı. Başıbozuk denilen ve disiplinsizliğiyle dile düşmüş (İngilizce "berserk" sözcüğü Türkçe "bozuk" sözcüğünden gelir) Osmanlı paralı askerleri, esas itibarıyla Macaristan, İtalya veya Slav krallıkları gibi Hıristiyan ülkelerdendi ve kentin istihkâmlarını yerle bir etmeye çalışan ilk taarruz dalgasında yer almışlardı.[71]

Kaderin bir cilvesiyle, genç II. Mehmed'i bu büyük kenti fethetmeye en çok yönelten vezir, bir Rum ve Hıristiyan mühtedi, kızı padişahla evlenen ünlü Zağanos Paşa'ydı. Zağanos, genç hükümdarı Konstantinopolis'e hücum etmeye neredeyse fanatik şekilde ikna etmeye çalışan devlet adamlarının başında geliyordu; Hıristiyanlara duyduğu yakınlıkla padişahın planlarını yumuşatmaya boş yere çalışan Müslüman vezir Halil Paşa'nın tersine. Daha da ironik olan, kentin zapt edilemez denilen surlarının hakkından gelen devasa topu dökenin de bir Hıristiyan mühendis olmasıydı. 1452'de bir Macar top yapımcısı olan Urban, İmparator XI. Konstantinos'un hizmetine girmek istemiş, ama Bizans hükümdarı ona ödeyecek parayı bulamamıştı. Herhangi bir ideolojik inancın etkisiyle hareket etmediği anlaşılan Macar, derhal II. Mehmed'e gittiğinde, Osmanlı hükümdarı hiç tereddüt etmeden "Babil'in duvarlarını yıkacak büyüklükte" bir top için istediği ücretin dört katını ödemeyi önerdi.[72] Hıristiyan mühendisin sonunda yaptığı kocaman demir gülleleri 1,6 kilometre uzağa fırlatabilen ve 1,82 metre derine gömen iki tonluk bir canavar olan devasa top, Konstantinopolis'in heybetli istihkâmlarının yıktı; oysa bu istihkâmlar, metropolisi bin yılı aşkın süre tüm kuşatmalara karşı korumuştu.

Bizans'ın son imparatoru XI. Konstantinos, kenti, surların üzerinde, son ana kadar savunmaya çalışırken öldürüldü. Peki, haleflerine ne oldu? Konstantinopolis Osmanlılar tarafından İstanbul'a dönüştürülürken, veliaht prense ne oldu? Tarihçi Lowry'nin işaret ettiği gibi, Konstantinos'un çocuğu yoktu ve böylece hükümranlık üç yeğenine geçecekti. Fethedilmiş bir kentte yaşamaya devam etmelerinin siyasi açından yaratabileceği sorunlar düşü-

71. Runciman, s. 82. Yorumcu "Bir Leh yeniçeri"den aktaran Phrantzes'tir. Runciman, s. 134-5.

72. Runciman, s. 78.

nülürse, öldürülmeleri işten bile değildi; bunun yerine, yeğenler padişahın saray hizmetine alınarak "Osmanlılaştırıldılar". Yirmi yıl sonra, bunlardan ikisini Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü mevkilerinden bazılarında görüyoruz. Yeğenlerden biri (Murad Paşa) Balkanlar'da vali oldu ve Doğu Anadolu'da bir Türkmen aşiret reisine karşı Osmanlı ordusuna komuta ederken öldü. Diğer yeğen (Mesih Paşa), daha da şaşırtıcı olarak, Osmanlı donanmasının başına geçti ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın kendisinden sonraki en yüksek mevki olan veziriazamlığa kadar yükseldi.[73] Başka bir deyişle, can veren bir imparatorluğun çocukları, bir diğerinin büyümesine katkıda bulundular. Bu bizi ancak, tarihsel çatışmalara –bir kare ilerlemenin bir taş almayı gerektirdiği– masa oyunlarını oynadığımız anlayışla bakmamız ve tarihin sonsuz katmanları arasında gerek Hıristiyan ve Müslüman, gerek Bizanslı ve Türk geleneklerinin akla durgunluk veren kalıcılığını unutmamız halinde şaşırtabilir.

73. Lowry, s. 115-6.

Kaynaklar

M. M. Alexandrescu-Dersca, *Le Campagne de Timur en Anatolie*, Londra: Variorum, 1977.

Michel Balivet, "The long-lived relations between Christians and Moslems in Central Anatolia: dervishes, papadhes and country folk", *Byzantinische Forschungen* XVI, Amsterdam, 1991, s. 313-22.

John W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, Rutgers University Press, 1969.

M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, 1992.

M. Braun, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic*, Göttingen, 1956.

A. Bryer, "The Case of the first Byzantine-Ottoman marriage", içinde: R.H.C. Davis ve J.M. Wallace-Hadrill (der.), *The Writing of History in the Middle Ages*, Clarendon Press, 1981.

The Chronicle of Muntaner, çev. Lady Goodenough, Londra: Hakluyt Society, 1920.

G. T. Dennis SJ, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382-1387*, Roma, 1960.

V. Dimitriades, "Byzantine and Ottoman Thessaloniki", A. M. Hakkert ve W.E. Kaegi Jr (der.), *Byzantinische Forschungen* XVI: 268 (1991), s. 265-74.

Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. H. J. Manoulias, Detroit, 1975.

A. Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth century Byzantium*, Londra: Ashgate, 2004.

Enveri, *Dusturname*, çev. Irene Melikoff-Sayar, içinde: *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris, 1954.

Pal Fodor, *In Quest of the Golden Apple*, Isis Press: İstanbul, 2000.

H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge University Press, 1962.

Rene Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1960.

Keith Hopwood, "Mudara", içinde: A. Singer ve A. Cohen (der.), *Aspects of Ottoman History*, Kudüs: The Magrass Press, 1994.

Halil İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Londra: 1985.

Johannes Kantakuzenos: Geschichte II, çev. G. Fatouros ve T. Krischer, Stuttgart: Hiersemann, 1986.

C. Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, 1995.

Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, İstanbul, 1996.

Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago, 1968.

A. E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronikos II 1282-1328*, Harvard, 1972.

P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, Paris, 1957.

Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, SUNY Press, 1996.

Klaus Peter Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981.

D. M. Nicol, *The Reluctant Emperor*, Cambridge University Press, 1996.

David Nicolle, *The Mongol Warlords*, Firebird Books, 1990.

Porphyogenita: Essays on the History and Literature of the Byzantine and Latin East, C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia Crook ve J. Herrin (der.), Ashgate: 2003.

S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, Cambridge University Press, 1965. [Türkçe çevirisi: *Konstantinopolis Düştü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, 2011]

Aryeh Shmowelevitz, "Ottoman History and Society", *Analecta Isisiana* XXXVIII: 43, 1999.

Turkish Bookbinding in the Fifteenth Century, J. Raby ve Z. Tanındı (der.), Londra: Azimuth, 1993.

Istvan Vasary, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005.

A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, University of Wisconsin Press, 1952.

S. Vryonis, Jr, *Byzantion and Europe*, Londra, 1967.

E. A. Zachariadou, *Romania and the Turks 1300-1500*, Londra: Variorum, 1985.

4

Müslümanlar, Protestanlar ve köylüler: Osmanlı döneminde Macaristan 1526-1683

Bazılarına göre hikâye şöyledir: 1526'da Türkler Macaristan'a yürüdü ve özgür Hıristiyan halklarını yüz elli yıl boyunca köleleştirdi. Ülke yerle bir edildi, insanlar açlıktan öldüler veya kılıçtan geçirildiler, kalanlar da Hıristiyan komşularının tüm kurtarma çabalarına karşın, müstebit Türk hâkimiyeti altına alındılar. İki sefer Müslümanların orduları Viyana'ya yürümeye yeltendi; İslam'ın gölgesi neredeyse Avrupa'nın göbeğine düşüyordu. İkinci girişimde, Hıristiyan âlemi nihayet Muhammedî düşmanına karşı birleşerek istilacıları püskürttükten sonra, Macaristan'ı kurtarmayı, hatta Osmanlıları Belgrad'a dek sürmeyi başardı. Hıristiyan Avrupa kurtarılmış, Balkanlar neredeyse yeniden fethedilmiş (sözcüğün tam İspanyolcadaki anlamında) ve Türk tehdidi nihayet durdurulmuştu. Bütün Hıristiyanlık –Protestan ve Katolik, köylü ve soylu, Slav ve Alman– bayram etti.

Türklerin Viyana Kuşatması'nın (1683) anısı, bu semboller denizinden oluşur; hilalleri, palaları ve sarıklarıyla bir Müslüman ordusu, Avrupa'nın kapısındaki bir Hıristiyan kentini kuşatıyor. Döneme ait gravürler, fonda çan kuleleriyle bezeli Hıristiyan kent çaresizce beklerken, Türklerin ordugâhlarında develeri ve filleri, nargilelerini içen veya hayvanlarını bağlayan Şarklıları gösterir. Türk kuşatmasının anısı yalnız görsel değildi: Yüzyıl sonra bile, Osmanlı tehdidinin sönüp gitmesinin üzerinden geçen onca zamana karşın, Grimm'in sözlüğü bize "Türk" sözcüğünün hâlâ olumsuz, savaşla ilgili çağrışımları olduğunu anlatır. İnsanlar köpeklerine "Türk" adını koyuyorlardı; kiliselerde hâlâ insanların Osmanlılara karşı yardımı için Tanrı'ya yakardığı *Turckenglocken*'i, yani "Türk çanları" vardı. Türkenzen (bir barbar gibi davranmak) veya turkeln (sarhoşken yalpalamak) gibi

sözcükler hâlâ yaygın şekilde kullanılmasının yanında, Türk Kafası gibi adları olan tavernalara sık rastlanıyordu. Viyana, Türklerin Avrupa'yı fethetme hayallerine en çok yaklaştıkları yerdi ("Roma'ya! Roma'ya!" diye haykırmışlardı). Bu karşılaşma, o dönemde özellikle Müslüman kültürlere yakınlığı bulunmayan, Almanca konuşan Hıristiyanlar açısından çok sarsıcı oldu. Filozof Leibniz, sultanın ordularının Tuna'nın öte yakasından yaklaşmakta olduğu haberini aldığında dehşete kapıldı. Bir tek o da değil. Habsburglar Türk planlarını bir yılı aşkındır biliyor olsalar da, baharda İstanbul'dan yola çıkan 200 bin kişilik bir ordunun sonunda Viyana'ya gelebileceğine kimse ihtimal vermemiş gibi görünür.[1]

Üç yüzyılı aşkın zaman sonra, bugün bile, *Belagerung von Wien*'in, yani Viyana Kuşatması'nın anısı tümüyle kaybolup gitmemiştir. Bazı siyasi yorumculara göre, Avusturya'nın son zamanlarda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişini engelleme çabaları –ve kamuoyunun büyük bölümünün bu stratejiyi onaylaması– sadece günümüz Türk nüfusu, daha fazla göç ve Avusturya'nın ulusal değerlerinin bozulması endişesiyle ilgili değil; aynı zamanda az da olsa, Korkunç Türk'ün ve üç yüzyıl önce kenti az kalsın zapt edecek olmasının anısının etkisinden kaynaklanıyor.

Bu bölümün başlıca amacı, Türklerin Viyana'ya yürüyüşüyle ilgili bazı efsaneleri, özellikle olayı bir Hıristiyan Avrupa ve Müslüman Şark arasında –eninde sonunda, tarihin bir Disney yorumundan başka bir şey olmayan– bir Doğu-Batı çatışması halinde sarıp sarmalayan söylenceleri yıkmak olacak. Çeşitli düzeylerde, uluslararası ve diplomatik düzeyden yerel ve askeri düzeye, sefirler ve antlaşmalardan muharebe meydanındaki askerlere ve köylerde yaşayan halka kadar, Hıristiyanların ve Hıristiyan ülkelerin Viyana'yı alma girişimine, Türklerin yanında katıldıklarını göreceğiz. XIV. Louis'nin padişahla ittifakından, Osmanlı taarruzuna yardım eden 100 bin kişilik Macar Hıristiyan ordusuna; Osmanlıların kendi ordularında padişah için sadakatle çarpışan binlerce Rum, Ermeni ve Slavdan, Erdelli [Transilvanya] Protestanlara ve Katolik Habsburgların (veya kendi Macar aristokrasisinin) boyunduruğundan bezmiş hoşnutsuz köylülere kadar, hepsi Türk tarafında yer aldı. Veziriazamı kenti almaya ilk ikna eden ve Kuruzen ordusuyla, Türkler ve Tatarlarla yan yana günümüz Slovakyası kadar kuzey bölgelerde çarpışan Macar Protestan Prens Imre Thököly buna en iyi örneklerdendir.

1. Bkz. J. ve W. Grimm, *Deutshes Wörterbuch*, Münih: DTV, 1984, 22: 1852. Leibniz üzerine daha çok bilgi için, bkz. I. Almond, "Leibniz, Historicism and the Plague of Islam", *Eighteenth Century Studies* 39: 4 (2006).

Vurgulanması gereken husus, Osmanlıları bir melekler ordusu olarak resmetmek şöyle dursun, (bugüne dek, ister Hıristiyan olsun ister Müslüman, hiçbir ordu "melek gibi" terimini hak etmemiştir) Osmanlı İmparatorluğu'nu bir hoşgörü ve adalet vahası olarak sunmak gibi bir niyetim olmadığı gibi (Türk ya da Avusturyalı, emperyalizm emperyalizmdir), dinin bu çatışmada hiçbir yeri olmadığını iddia etmek de değildir. Tam tersine bu çatışmanın her aşamasında "dinsiz", "kâfir" ve gâvur gibi sözcükler, yaygın bir şekilde tedavüldeydi. Bunlardan çok daha mütevazı iki amacım var: Öncelikle, Balkanlar'daki Osmanlı mevcudiyetinin, birçok kardinalin resmetmeye çalıştığı gibi mutlak zorbalık ve istibdattan ibaret bir cehennem olmadığını göstermek. Bazı dönemlerde, birçok Macar Osmanlı egemenliğinin pragmatik hoşgörüsünü, Habsburg hâkimiyetinin Katoliklik hummasına yeğlemiş gibi görünür. İkinci olarak amacım, iki tarafın yürüttüğü dini propaganda savaşlarının altında, sıradışı düzeyde bir Müslüman-Hıristiyan işbirliğinin –iki inançtan tarihçilerin her zaman kabul etmeye yanaşmadığı ittifakların– bulunduğuna işaret etmek.

1683 Viyana Kuşatması'na yol açan olaylar fiilen Macaristan'da meydana geldiği için, bizim öykümüz de, büyük ölçüde Osmanlı Macaristanı'nın öyküsü olacak. Bir buçuk asır boyunca, iki imparatorluk, üç din ve bir düzineyi aşkın etnik grup arasında sıkışıp kalan bir ülkenin öyküsüdür bu. Burada ilk söylenmesi gereken, bu bölümde ele alınacak 17. yüzyıl Macaristanı'nın – Almancada *Ungarn*– bugün bu adla tanıdığımız ülkenin yaklaşık üç katı büyüklüğünde olduğudur. Burada "Macaristan" olarak adlandırılan ülke, günümüz Slovakyası'nı ve kuzey sınırında Avusturya'nın bazı kesimlerini, güneyde Romanya'nın büyük bir bölgesini ve batıda günümüz Sırbistan ve Hırvatistanı'nın tamamını kapsıyordu. Çayırlar ve ekilebilir arazilerden yana zengin, muazzam bir topraktı ve 1400'ler boyunca Türk saldırılarına karşı bir Hıristiyan istihkâmı olma konumundan yararlanmıştı. Macar krallarına "İsa'nın savunucuları" (*atleta Christi*) deniliyordu ve toprakları Hıristiyanlığın doğu kapısı olarak görülüyordu.[2] Kuşkusuz, o uğursuz 1526 tarihinden sonra, tüm bunlar değişecekti.

Genel olarak "Macarlar" dediğimiz halkın farklı dilsel ve etnik arka planının bilincinde olmak, daha sonra Hıristiyan komşularıyla yaşadıkları sorunlardan bazılarını anlamak açısından

2. P. Fodor, *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics and Military Administration of the Ottoman Empire*, Isis Press, 2000, s. 71.

önem taşıyor. Öğrenilmesinin güçlüğüyle nam salmış Macar dili, bir Ural-Altay (Orta Asya) dilidir ve fiilen Alman, Slav veya Latin dillerinin hiçbiriyle ortak noktası yoktur. Macarlar (*Magyars*) Budapeşte'yi çevreleyen ovalara –Anglo-Saksonların Hıristiyanlığı benimsemeleriyle yaklaşık aynı dönemde– 9. yüzyıl sonlarında geldiler. Beraberlerinde bir göçebe bozkır kültürünün yanı sıra, Sibirya'nın batısındaki bölgelerden Türk ve Fin-Ural etkileri de getirdiler. Macaristan'ın geçmişindeki bu Türki unsuru Osmanlılarla işbirliğini kolaylaştıran bir etken olarak görmek pek mantıklı olmasa gerektir, ne de olsa Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı ele geçirdiği dönemde, Macarlar beş yüzyılı aşkındır Hıristiyan'dı. Ancak bu unsurun Macarların Almanlara karşı bazı kültürel çekincelerinde etkisi olduğu su götürmez. Kaldı ki, en azından bir Macar hükümdarı, yani Kral Matthias (ö. 1490) Hun-Macar ilişkisi fikrini geliştirerek kendisini "ikinci Attila" diye adlandırıp ortak soy gerekçesiyle Fatih Sultan Mehmed'e bir ittifak önerisinde bulunmuştu.[3]

Ne düşünürsek düşünelim, Osmanlıların Avrupa'ya ayak basmalarından bile önceki yüzyıllarda Macaristan'ın, Latin Hıristiyanlığı, Ortodoks Bizans ve Asya bozkırlarının göçebe kültürlerinin çok farklı akımlarının birbirlerine karışmaya başladığı bir yer olduğu gerçektir. Macarların Avrupa dışı kökeni, en azından bir tarihçinin iddiasına göre, Türklerin neden Macarlara Almanlar veya Latinlerin olduğu kadar yabancı veya tehditkâr görünmediğinin ve bunun bir sonucu olarak, bazı Macarların onlarla işbirliği yapmakta ve onları kendi savaşlarına davet etmekte zorlanmamalarının nedeni olabilir.[4]

Türklerden önce Macaristan'da İslam (1000-1300)

Bu bölüm Osmanlı Macaristanı'yla ilgili olduğuna göre, Türklerin ufukta belirmesinden önce Macar Müslümanlarının varlığına göz atmak için biraz konunun dışına çıkacağım. Erken Ortaçağ Macaristanı'nda yaşayan Müslümanların sayısı, zaten çok azken (ancak yüzde 5'i buluyordu), 1300'e gelindiğinde, yani Türk fethinden dolu dolu iki yüzyıl önce bunlar da (ihtida, katliam veya tehcir yoluyla) neredeyse tümüyle yok olmuşlardı. 1100 civarında Macaristan'da Müslüman köylerinin var olduğunu biliyoruz –bi-

3. a.g.e., s. 84-5. Macarlara ilişkin daha çok bilgi için bkz. Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary 1000-1300*, Cambridge University Press, 2001, s. 19-30.

4. F. Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary 1529-1534*, Budapeşte, 1995, s. 8.

rinde kazı yapılmıştır– ayrıca 965 gibi erken tarihlerde bile Prag'a ve Polonya'nın güneyindeki kentlere seyahat eden Müslüman tüccarların kayıtları bulunduğundan, bu dönemde de Macaristan'da Müslüman topluluklar olma ihtimali yüksek görünüyor.[5] Macaristan Müslümanlarının ilkin nereden geldiklerini tam olarak bilen yok gibidir; kaynaklar son derece kısıtlıdır. Balkanlar'ın güneyinde sadece Bizanslılar bulunduğu düşünülürse, birçok araştırmacı İslam'ın Macaristan'a ilkin doğudan, Germen imparatorluğunu Kiev'e bağlayan ticaret güzergâhından geldiğini tahmin ediyor. Bu doğruysa, Macaristan'a yerleşen ilk Müslümanlar, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden gelen Hazar Türkleri olabilir.

Şüphesiz 1200'e gelindiğinde küçük fakat köklü bir Müslüman nüfusun Macaristan'a yerleşerek, Macar âdetlerini benimseyip "yeni" topraklarının dilini konuşmaya başladıklarını biliyoruz. Bir İspanyol Müslüman seyyah 1130'larda bunlardan bazılarıyla karşılaştığında, Müslümanlar gibi değil, Macarlar gibi giyindiklerinden hatta işi sakallarını traş etmeye kadar vardırdıklarından yakınmıştı. Seyyahımız, Arapçayı pek az bildiklerini ve Macar kralının ordularında Bizanslılarla savaşmaktan gayet hoşnut olduklarını anlatır; hem de Bizans ordularında Müslümanların savaştığını bilmelerine rağmen. "Macaristan'ın düşmanları İslam'ın düşmanlarıdır" demişlerdi ona. Macarcada "Müslüman" sözcüğü (*böszörmény*) yaklaşık bu dönemde ortaya çıkar ve 1217'ye gelindiğinde, Arapça öğrenmek için Kudüs ve Halep'e giden Macar Müslümanlarına ilişkin bilgiler vardır. Bunu, Kutsal Topraklar'dayken Sarazenler tarafından ele geçirilen bir Macar soylunun, o dönemde tesadüfen Kudüs'te bulunan bazı Macar Müslümanlarının araya girmesi sayesinde serbest bırakılmasından biliyoruz.[6]

Macaristan Müslümanları eninde sonunda Sicilya'dakilerle aynı kaderi, yine onlarla yaklaşık aynı dönemde paylaştı. 1300'den sonra –Lucera'daki Sarazen kolonisinin yok edildiği yıl– Macar Müslümanları da, ara sıra ihtida göndermeleri dışında, tarihsel kayıtlarda görünmez oldular. Özerk ve yarı himaye edilen bir grup olarak kalmayı başaran Macaristan Yahudilerinin tersine, Müslümanlar düpedüz ortadan kayboldu. Ticaretle uğraşan küçük bir azınlık grubu olarak, yok oluşları Sicilya'daki etkiyi yaratmadı. Bununla birlikte, Macar toprağına yeniden camilerin inşa edilmesi için aradan iki yüzyıl daha geçmesi gerekecekti.

5. Berend, *Jews, Muslims and Pagans*, s. 66, 110.

6. a.g.e., s. 239-40.

Macarlar: İki imparatorluk arasında sıkışmak

Macaristan, iki pagan (Germen ve Türk) halkın arasına sıkışıp kalmış bir ulus olarak adlandırılmıştır.[7] Bu kulağa her ne kadar milliyetçi bir yorum gibi gelse de, 16. ve 17. yüzyılda Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının ezici güçleri arasında kendilerine hareket alanı açma mücadelesi vermek zorunda kalan Macarlara sempati duymamak zordur. Aslına bakılırsa, bu döneme ait Macar diplomasi tarihinin, birbiri ardına gelen kralların, padişahın ve kayzerin kulaklarına farklı şeyler fısıldayabilmek için çifte kişilik geliştirmek mecburiyetinde kalmalarıyla, zorunlu bir ikiyüzlülüğün, İstanbul ve Viyana arasında mekik dokumanın tarihi olduğu görülür. Janos Zápolya gibi krallar veya Bocskai gibi asi prensler çoğu zaman mümkün olan son dakikada taraflarını "Cermen" veya "Türk"ten yana seçmişler, hatta iktidar mücadelesi ilerledikçe taraf değiştirmişlerdi.

Macaristan'ın kuzeyinde, kökeni bir İsviçre şatosuna dayanan, Avusturya toprağında gelişen ve akla durgunluk veren bir dizi ayarlanmış evlilik aracılığıyla, 1520'lerin sonunda Avrupa'daki en başat güçlerden birine dönüşmüş dinç Katolik, İspanyol-Germen hanedanı Habsburglar bulunuyordu. Macar tarihi ve Türklerle sayısız işbirlikleri, Viyana sarayının kimi zaman "Magyarlara" karşı geliştirmeyi başardığı gerçek anlamda kolonici tutumlar –ve karşılık olarak birçok Macar'ın Avusturya askerlerinin taşıdığı imparatorluk simgelerine besledikleri nefret– kavranmaksızm anlaşılamaz. "Macarların bütün yasaları onların tepesinde paralanmalı" sözü, Habsburg diplomatlarının kullandığı tipik bir deyişti; aslına bakılırsa, Avusturyalılar nihayet 1686'da Budin'i Türklerin elinden geri almayı başardıkları zaman, yaptıkları ilk yasalardan biri sadece Alman ve Katolik olanlara kale yakınında ev sahibi olma hakkı verilmesine ilişkindi. Habsburgların zaman zaman fanatikliğe varan Katolikliği, onları Macaristan'ın Protestanlarını öldürmeye ve yarattıkları dehşet atmosferinde binlercesini ihtidaya zorlayıp, yüzlerce rahibi darağacına veya köle olarak çalışmaya göndermeye kadar götürdü. Şaşırtıcı olmayacak şekilde, birçok Macar Osmanlılara karşı mücadelelerinde, Habsburgları çözümün bir parçası değil, başka bir sorun olarak görüyordu. Büyük Miklós Zrinyi'nin (ö. 1664) yazdığı gibi, "Habsburglardan en ufak

7. A. Várkonyi, "Rákóczi's War of Independence", içinde: J. M. Bak ve B. K. Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn College Press, 1982, s. 370.

bir yardım gelse bile, yavaş yavaş gelecektir, tıpkı **kanser gibi."**[8]

Macaristan'ın güneyinde ise elbette Türkler vardı. Macaristan'ın büyük kesimine yerleştirilmiş Osmanlı askerlerinin, bir Belfast banliyösündeki İngiliz karargâhı veya bir Cezayir köyünde Fransız polisi kadar sevildiği bu ülke, Osmanlı İmparatorluğu'nu idealize etmek için hiç uygun sayılmaz. Ancak göreceğimiz gibi, Türkler ve Macarlar arasında daha küçük çaplı da olsa bir kültürel alışveriş ve karşılıklı etkileşim hâlâ mümkündü. Kaldı ki, burada inceleyecek olduğum Osmanlı İmparatorluğu, geçen bölümde Kantakuzenos'la ilgili olarak gündeme gelen, büyüyen bir bölgesel güçten çok farklıdır. Sultan Orhan ve aşiretinin döneminin üzerinden iki yüzyıl geçmişken, 1526'da Macaristan'a yürüyen ordu, gerçek bir dünya imparatorluğu ordusuydu. Bu, Türk tarihinin en büyük isimlerinden birine, "Muhteşem" lakabı kısmen fetihlerinden, kısmen Osmanlı devletinde yaptığı köklü yeniden yapılandırmalardan ve kısmen de imparatorluk çapında soluk kesici imar programından –camiler, medreseler, köprüler– gelen Muhteşem Süleyman'a (h. 1520-66) ait orduydu. Macaristan, gücünün tam doruğundaki bir imparatorluk tarafından istila edilmek gibi bir talihsizliğe uğramıştı.

Kuşkusuz, Süleyman'ın imparatorluğunun muazzam boyutları, aynı zamanda sorunlarından birini oluşturuyordu; İran cephesindeki savaşlar silsilesi, Osmanlıları Balkanlar'ın kuzeyine adamakıllı kök salmaktan sürekli alıkoyuyordu. 16. yüzyıl sonunda Anadolu topraklarındaki siyasal başkaldırılar, darbeler ve büyük çaplı ayaklanmalar da, Osmanlıların kuzeye, Avrupa'ya doğru ilerlemesini engelliyordu; peşinde koştukları "Altın Elma", efsanevi Avrupa kenti bir kez ele geçirildiğinde, tarihin sonu ve (Müslüman) mesih gelecekti. Önceki bölümde gördüğümüz Osmanlı düzeninden farklı, en ilginç gelişmelerden biri muhtemelen, başlangıçta Balkan ailelerinden alınan ve imparatorluğun en üst tabakalarında asker veya devlet adamı olmak üzere Müslüman olarak yetiştirilen Hıristiyan çocuklardan, seçkin bir askerler sınıfı, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıydı. Osmanlılar, esas itibarıyla küçük bir kimsesiz çıraklar sınıfının eğitimi ve terbiyesi üzerine inşa edilmiş bir imparatorluktu. Temelde aşiret veya hanedanlık çatışmalarından uzak durabilmek amacıyla yaratılan bu kurum, 16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı devletindeki en nüfuzlu, ara sıra bir iki padişahı tahtından indirecek güce dahi sahip siyasal zümrelerden birine dönüşmüş durumdaydı.

8. L. Benczédi, "The Warrior Estate", içinde: *From Hunyadi to Rákóczi*, s. 358.

Macaristan'ın kısmetine düşense, bu iki devlet arasındaki dar bir patikada, yoldan çıkmamaya çalışarak direksiyon sallamaktan ibaretti. Öncelikle, Macar aristokrasisi seçtikleri taraflarla ikiye bölünmüş durumdaydı; bazıları Habsburgları, diğerleri daha pragmatik yaklaşımla Osmanlılarla bir *modus vivendi*'yi yeğliyorlardı. Macaristan'ın nüfusunun çeşitlilik arz eden karışımı ve bir dizi farklı kültür arasında bir kavşak noktası olarak tarihi, bu işi daha da çetrefil hale getiriyordu. 12. ve 13. yüzyıllarda Almanca konuşan yerleşimcilerin Macaristan'a göçü, ülkedeki çok sayıda "Sakson"un varoluşunun sebebiydi. Bugün bile, birçok Macar ve Rumen kentlerinin alternatif Almanca isimleri vardır; örneğin, Budapeşte'ninki "Ofen" ve Sibiu'nunki "Hermannstadt"tır. Batı'da, şimdi modern Romanya'nın bir parçası olan Transilvanya'da [Erdel] yaşayan Rumenler ve Székely (bir diğer Macar etnik grubu), bu mozaiği daha da renklendirir. Son olarak, din meselesi –ve Macaristan'ın büyük kesimlerinin Protestan mezhebini benimsemesi– Macaristan Krallığı'na daha da büyük bölünmeler getirdi, özellikle de Osmanlılar zekice bir tercihle Luthercileri ve Kalvencileri Katoliklere karşı destekledikleri zaman.

Macaristan'ın köylüleri: "Efendisinden nefret eden serf"

Bütün bu uluslar ve halklar –Macarlar, Türkler, Habsburglar– anlatısına iyice kendimizi kaptırmadan önce, bu denkleme eklenmesi gereken bir diğer etken daha var. Bu, çok sıklıkla gözden kaçırılan, ama yine de Osmanlı fethinin her türlü basitleştirici anlatısını karmaşıklaştıran bir etkendir: köylülerin durumu.

Macar aristokratları halklarının adına konuşmakta çok başarılıydılar. Rabaköz'deki Türk ilerleyişini durdurmakta Habsburglara yardım etmek için asker aradıkları sırada, iki yerel kont cömertçe kendi uyruklarını göndermeyi önerip, İmparator Leopold'e "İzin verin de, Macar ulusu şaşmaz bağlılığını göstersin" diye yalvarmışlardı.[9] "Macar ulusu"nun bu konuda tam olarak ne hissettiği ise tümüyle ayrı bir meseleydi. 16. yüzyıl Macar köylüsü tam bir sefalet içindeydi. Macaristan, çeşitli nedenlerle, Batı Avrupa monarşilerinin o dönemde yaşadığı türden –Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde, başka her şeyden çok, büyüyen ve sağlıklı bir merkantil orta sınıf üreten– siyasal ve ekonomik ge-

9. T.M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*, SUNY, 1967, s. 214.

lişmelerden uzak kalmıştı. Tam tersine, Türk fethi çağında Macaristan hâlâ, yoksulun giderek köleleştirildiği geç feodalizm evresindeydi.[10] Türklerin Macaristan'ın denetimini bu kadar kolayca ele geçirmelerinin ve burada tutunmalarının nedeni, tam da, serflerle "Hıristiyan" efendileri arasındaki bu toplumsal gerginlikti. Beylerinin dayak atıp açlığa mahkûm ettiği köylülerden, yaklaşan kâfirlere karşı Hıristiyanların birliğine yönelik yurtsever çağrılara derhal uymaları bekleniyordu. Dönemin belgelerinin de gösterdiği gibi, birçok serf anlaşılır bir şekilde, Türklerin egemenliğinde, başlarına kendi kont veya baronlarının sultası altında çektikleri çilelerden daha kötüsünün gelemeyeceği sonucuna varmışlardı. Bir Macar hudut kalesinin kumandanından aristokrat üstlerine yazılmış 1561'e ait bir mektup, aşağıdaki uyarıları yapar:

> Bir korkum daha var ki, Efendim, size yazmak ve anlatmak isterim... Serf efendisinden nefret ediyor. Sebepsiz yere de değil ve köylülüğün Tanrı kelâmını öğrenecek kimsesi yok; aslı aranacak olursa, Osmanlıların Tanrı'nın insanları olduğuna, gerçek inancın onlarınki olduğuna ve Tanrı'nın onları kolladığına inanıyorlar. Korkarım ki, Osmanlılara karşı çıkmayıp, Hegyesd'den dönerken birçok yerde haykırdıkları gibi, kendi derebeylerine sırt çevirecekler. "Baronlar bizden savaşmamızı istemeye cüret edemezler" diye bağırıyorlardı, "çünkü Székely'nin [1514'teki bir köylü isyanının lideri] yaptığını onlara yaparız diye bizden korkuyorlar, üstelik korkmakta da haklılar!"[11]

Yoksulların kendi Hıristiyan derebeylerine karşı, yaklaşan Türklerle birleşebilecekleri inancı, paranoyakça bir aristokratik korku değil, denenmiş ve sınanmış, Türk kuvvetlerinin Balkanlar'daki yıldırım hızındaki fetihleri sırasında sıklıkla kullanılmış bir Osmanlı stratejisiydi. Daha 1461 gibi erken bir tarihte, yukarıdaki paragrafın yazılmasından bir asır önce, papaya kendi köylülerinin imansızlığından yakınan bir Bosnalı kral görüyoruz:

> Osmanlılar köylülere çok yakın davranıyorlar. Kendilerine katılan her köylünün özgür olacağını vaat ediyorlar. Dar kafalı köylüler, bu aldatmacayı görmeyi başaramıyor ve bu özgürlüğün sonsuza dek süreceğini sanıyorlar... Köylülerinin terk ettiği ileri gelenler, şatolarında çok uzun süre dayanmayı başaramayacaklar.[12]

10. Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, çev. A. Magyar –Cambridge University Press, 2001, s. 97-9.

11. Aktaran Pál Fodor, *Quest of the Golden Apple*, s. 88.

12 a.g.e., s. 87.

Osmanlıların sosyal adalete olan tutkularına fazlaca kendimizi kaptırmamamız gerekse de –göreceğimiz gibi, serflerini ezmeleriyle dile düşmüş hükümdarlarla anlaşmalar yapmaktan hiç geri durmuyorlardı– serfin İslam'ı kabul etmesinden sonra, çoğunlukla daha iyi bir toplumsal yaşam fırsatı bulduğuna dair genel bir anlayış vardı. Tarihçi Fodor, Türklerin Orahovica kasabasını ele geçirmesine yardım eden ve ihtida edip Mustafa ismini almasının ardından kendisine bir arazi verilen ve yılda 5.000 akçe gelir elde etmeye başlayan bir Macar'ı örnek gösterir.[13] Böyle örnekler tek tük vakalar değil düzenli olarak yaşanan olaylardı; Osmanlı ordusu, saflarına katılan muazzam sayıda Hıristiyan'la, işte tam da bu tür stratejiler sayesinde büyüyordu.

Köylülerin "kral ve ülke için savaşmak"taki isteksizliğinin tek sorumlusu aristokratlar değil, aynı zamanda Macar askerlerdi. Askerler çok düşük ücret aldıklarından, kendi gelirlerine ek olarak –hatta onun yerine– yerel köylüleri sürekli taciz edip ellerinde avuçlarında ne varsa gasp ediyorlardı. Nitekim hudut piyadeleri ile sözde "korumak"la mükellef oldukları köylüler arasındaki büyük gerginliği öğrenmek şaşırtıcı değildir. 1633'e ait bir kaynağın dile getirdiği gibi, iki grup "birbirinden o kadar nefret ediyor ki, Türk'e karşı birlikte savaşmaları gerektiği zaman, olay hemen birbirleriyle dövüşmeye dökülüyor(du)."[14] Pek çok yönden, asker sınıfı köylülere karşı horgörüden başka bir duygu beslemeyip onlara, mal ve mülklerine kendilerininmiş gibi el koymaya tam yetkili olduğu, aşağılık yaratıklar gözüyle bakıyordu. Birçok askerin de köylü kökenli olduğunu ve askeri kariyeri, serfliğin sefaletinden kurtulmanın tek yolu olarak gördüğünü de unutmamak gerekiyor. Böyle toplumsal gerginlikler söz konusuyken, Türklerin *pax ottomanica*'yı Balkanlar'da bu kadar hızla yerleştirmelerine şaşmamalı. 15. yüzyıla ait eski bir Macar halk şarkısı bunu çok güzel dile getirir: "Ne zaman asker gelse köyümüze / Fark etmez nereden geldiği /Düşmanımızdır hepsi."[15]

Bir başka deyişle, Macar köylüsünün kabarıp taşan öfke ve hoşnutsuzluğunun üç sonucu oldu. Öncelikle, birçok köylü, hatta daha düşük ücretli askerlerden bazıları, Osmanlılara karşı savaş-

13. P. Fodor, "Volunteers in the 16th century Ottoman Army", içinde: Géza David ve Pál Fodor (der.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, Leiden, 2000, s. 240.

14. Yazarı Miklós Esterhazy'dir, aktaran: F. Szakály, "Das Bauerntum und die Kämpfe gegen die Türken", içinde: G. Heckenast (der.), *Aus der Geschihcte der Osmitteleuropaischen Bauernbewegungen im 16te und 17te Jahrhunderten*. Budapeşte, 1977, s. 259.

15. a.g.e., s. 261.

mayı düpedüz reddettiler. Bir tarihçiye göre, tüm 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, açıkça Türk karşıtı duygulara sahip sadece tek bir büyük çaplı köylü hareketi (1570 Karácsony ayaklanması) buluruz.[16] Köylü örgütlenmeleri Macaristan'ın dört bucağında ortaya çıkıyordu, ama öncelikli olarak kendilerini ya kendi askerlerinden veya imparatorluk (Habsburg) birliklerinin zulmünden korumak amacıyla. Birçok kere, köylülerin faaliyetleri Türk karşıtı seferlere fiilen köstek vurdu. Sözgelişi, 1660'ta Hırvatistan'da, sınır piyadesiyle serfler arasındaki karışıklık, Türklere karşı yapılan bir askeri taarruza darbe indirecekti.[17]

İkinci bir sonuç, önceki bölümde Bizanslılarda da gördüğümüz gibi, yetkililer, bastırmayı başaramayacakları bir isyanı kışkırtır endişesiyle, Osmanlılara karşı serfleri silahlandırmaktan korkuyorlardı. Tuna ötesinde (Transtuna), 1540'larda, askeri yetkililer, bölgenin bir Osmanlı akınına karşı savunmasında, yerel nüfusu silahlandırma fikrini açıkça çok tehlikeli bulmaları nedeniyle, yerlileri istihdam etmeye cesaret edememişlerdi.[18]

Üçüncü olarak, kimi zaman köylü gruplarının Osmanlılarla birlikte savaşa katıldıkları da oluyordu, ya Osmanlılardan dolayı yardım alıyorlar (1631'de, Yukarı Macaristan'ın doğusunda bir köylü ayaklanması yardım için Eger [Eğri] paşasına başvurmuştu) veya onlar için savaşıyorlardı. Bir olay bunu olanca açıklığıyla ortaya koyar. 1660'ta Bihar kasabalarından Rumen köylüleri daha fazla vergi ödemeyi ve hatta yerel soylulara her türlü itaati reddettiler. Borular çalıp bayraklar taşıyarak köy köy dolaştılar ve öylesine büyük bir topluluğa dönüştüler ki, soylular ancak Várad kasabasına kaçıp canlarını kurtardılar. Savaşta ittifakların hassasiyetlerini iyi kavradığı anlaşılan yerel bir Türk kumandan, her köyün padişahın ordularına üç asker göndermesi karşılığında köylülere bir yıllık vergi muafiyeti sözü verdi. Bu taktik Osmanlılar için harikalar yarattı: Köylüler, Türkler için üç kasabayı fethettiler ve dördüncüsünü (başarısızlıkla sonuçlansa da) kuşattılar.[19]

16. a.g.e., s. 256.

17. A. Várkonyi, "The Principatus Transylvaniae", içinde: *Etudes Historiques Hongroises* (1985), c. 2, s. 601.

18. Fodor, *Quest of the Golden Apple*, s. 88. Halil İnalcık, Anadolu için de benzer gözlemler yapar; pek çok Osmanlı yazarı topraksız Anadolu köylüsünün silahlandırılmasından rahatsız olmuş ve bunu hiç hayır getirmeyecek bir gelişme olarak görmüştür. Bkz. H. İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum, 1985, s. 294-8.

19. F. Szakály, "Das Bauerntum", s. 261.

Mohaç Savaşı (1526) ve Osmanlı egemenliğinin başlangıcı

Mohaç, kesinlikle Macaristan tarihindeki en önemli muharebedir. Çoğu Macar açısından, bir Hastings veya bir Gettysburg gibi, bir ulusun tarihini sonsuza dek değiştiren bir çarpışmadır. Muharebe (savaş alanı bugün ülkenin çok güneyinde yer alır), 150 yıllık Osmanlı egemenliğinin başlangıcını simgeliyordu. Öncelikle Muhteşem Süleyman'ın kuvvetlerinin sayısal üstünlüğüyle, Macaristan'ın seçkin asker, aristokrat ve din adamlarının neredeyse tamamının ve ayrıca yirmi bin askerin yok edilmesi iki saati bile bulmadı. Macarlar askerlik gururu ve acemilikle, Osmanlıların manevralarını zekice perdelediği birliklerinin arasına dalıp (kritik biçimde) hantal, intihara benzeyen bir taarruza kalktılar. Macarlar üzerlerine ateş açılana kadar Osmanlıların topları olduğunu bile bilmiyorlardı. Macar kralı, sarayının çoğu mensubu gibi katledildi. Üç piskopos savaş meydanından canlı ayrıldı.[20]

Herkes *o kadar da* mutsuz sayılmazdı. Birçok Macar'ın, Habsburglu Kraliçe Marie'den kurtulmaktan duydukları sevinçle bayram ettiği gerçektir.[21] Habsburg-Macar ordusunun Türkler tarafından imha edilmesinin akabinde, Viyanalı hükümdarlarından nefret eden Macarlar kraliyet saraylarını yağmalayıp saraylıları soymaya koyulurken, Habsburg ve Alman Saksonlardan oluşan koca bir rahip ordusunun yaklaşan Türklerden kaçmak üzere kuzeye ilerlemesiyle, büyük bir karışıklık kendini gösterdi. Başkentin birkaç gün bomboş kaldığı söylenir.

Başlangıçta, Muhteşem Süleyman'ın ülkeyi kolonileştirmek gibi bir niyeti yokmuş gibi görünüyordu; kısmen halihazırda ilk (sonunda başarısız olacak) Viyana Kuşatması'nı planlamaya başlamasından, ama aynı zamanda Macaristan'ın kolay kolay denetim altında tutulamayacak kadar kuzeyde olmasından dolayı. Bunun yerine, Transilvanya'dan [Erdel] bir kral bulup –Kral János Zapolya– onu tam da vassal sayılamayacak bir konumda tahta çıkarmayı yeğledi. Yeni mağlup edilen Habsburglar derhal hak iddia ettikleri Macaristan Krallığı için kendi adaylarını ileri sürdüler. Bu aday, İspanya doğumlu, zeki, mütevazı; gösterişli ağabeyinin (Avrupa'nın Hıristiyanlığın alemdarı kabul ettiği V. Karl /Şarl-

20. L. M. Alföldi, "The Battle of Mohács", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákhózi*, s. 194-6; A. Várkonyi, *Europica Varietas-Hungarica Varietas 1526-1762*, Budapeşte, 2000, s. 13.

21. Molnár, *A Concise History of Hungary*, s. 87.

ken) gölgesinden kurtulmaya hiçbir zaman muvaffak olamamışsa da sonradan tahta çıkacak zihinsel açıdan dengesiz bazı torunlarından kesinlikle daha iyi olan I. Ferdinand idi. Bunu, Kral János'un 1540'taki ölümüne dek, on beş yıl boyunca devam eden gergin, düşük yoğunluklu savaş izledi. Osmanlılar Macar kralının, artık Macaristan'ın yukarı kesimlerine sürülmüş Habsburglara karşı göreli özerkliğini dikkatle destekledi. Avusturyalılar 1530'da Budin'i geri alması için bir general yolladıkları zaman, Osmanlılar, kenti savunmaları için Macarlara beş bin asker gönderdi. Başka bir deyişle, Kral János, yabancı bir devlete bağımlı bir kralın olabileceği kadar özgürdü.

Mohaç yenilgisi ve Osmanlı'nın Macaristan'ı ilhakı, Avrupa'da birçokları tarafından, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun mukaddes topraklarına Müslümanların bir başka tecavüzü olarak algılandı. Bu Hilal'e karşı Salip mitleştirmesini çürütmenin bir yolu, Macaristan'ın Osmanlılarca ilhakında, gönüllü ya da değil, Macar işbirliğinin altını çizmektir. Hesaba katılması gereken bir başka etken de, Osmanlı ordularında çok sayıda Hıristiyan'ın varlığıdır.

Budin'i işgal etmeye ve sonunda almaya gelen Türk birliklerinde, askerlerin ve idari memurların *üçte biri*nden fazlası Osmanlı devletinin Rum Ortodoks tebaasıydı.[22] Bu gerçek, sadece Osmanlı tarihine ve Osmanlı'nın genişleyen çok-kültürlü imparatorluğunu denetleyip kuvvetlendirmekte kullandığı muazzam askeri aygıta hiç aşina olmayan okurlara şaşırtıcı gelecektir. Rumların Osmanlı projesine başarıyla eklemlenmelerinin derecesi, kesinlikle görmezden gelinecek gibi değildir ve Türk askeriyesinde oynadıkları rolü tam olarak anlamak istiyorsak, konuya burada kısaca değinmemiz yerinde olur.

Yunanca konuşan Rumların "Osmanlılaştırılması"nın çok uzun bir tarihi vardır. İmparatorluğun çok erken yüzyıllarında başlamış ve 18. ve 19. yüzyılların "Phanariotları"nda yani Osmanlı İmparatorluğu'nda en güçlü ve nüfuzlu idari sınıflardan birini oluşturan Fenerli Rumlarda en üst seviyesine çıkmıştır. Osmanlılar, Ortodoks Rumları fetih için gittikleri her yere beraberlerinde götürdüler; İran ve Kutsal Topraklar'a bile (Alman şair Goethe onları Türklerin "köleleri" olarak görmüştü). Birçok Rum çok doğal olarak Türk hâkimiyetinden nefret etse de, yüksek bir kültürel asimilasyon düzeyiyle *homo ottomanicus*'a dönüşüm de görülmedik şey değildi. 17. yüzyıl ortasına kadar, halkın konuştuğu Yunancaya birçok Türkçe kelime girmiş durum-

22. L. Fekete, *Buda and Pest under Turkish Rule*, Budapeşte, 1976, s. 19, 86.

daydı; Osmanlı padişahına bile, *basileus* diye hitap ediliyordu.[23] Yörelerinin paşalarına samimi gibi görünen hayranlıklarını ifade eden ve IV. Mehmed'in ölümüne samimiyetle yas tutan papazlar görüyoruz (genellikle Türk kızlarına âşık olup Müslümanlığı seçen Ortodoks papazların skandal yaratan örnekleri bile vardır).[24] Macaristan'a gönderilen Türk birliklerindeki hatırı sayılır sayıda Rum, onların Osmanlı devletine asimilasyonunu açık seçik yansıtır.

Osmanlı ordularında savaşan Hıristiyanlar sadece Rumlar değildi, ayrıca Sırplar, Bulgarlar ve Rumenler de vardı. Mohaç Savaşı'ndan yirmi yıl kadar sonra 1550'lerde Tuna boylarında konuşlandırılmış Osmanlı askerlerinin kayıt defterlerinde Hıristiyan-Slav askerlerin varlığı gerçekten çarpıcıdır. Listedeki 6.200 askerden 1.200'ü Hıristiyan'dır. Peşte'de iki topçu birliği Hıristiyanların komutasındaydı, bunların çoğu Temeşvar'ın düşmesinden sonra Osmanlı hizmetine giren Ortodoks Sırplardı. Defterlerde Hıristiyan ve Müslüman isimlerin karışımı epey açıklayıcıdır –"Bosnalı Ali"nin yanında "Dimitri Diragas", "Murad Abdullah"ın yanında "Nikola Manoylo"– ve her iki dinden askerlerin (bir yeniçeri odasında bir düzineyi nadiren aşan asker bulunduğu düşünülürse) küçük birlikler halinde, yan yana çarpıştığını düşündürür.[25] Vuk, Petri ve Lazar gibi Slav isimleri çoktur ve bu kişilerin Müslümanlarla aynı küçük birliklerde yer alabildikleri görülür. Bununla birlikte, şunu belirtmek gerekir ki genel eğilim, Müslüman askerlerin kendi birliklerinde, Hıristiyanlarınsa yeni Müslüman olmuş mühtedilerle birlikte olmasıdır.

İslam'a yeni ihtida edenlerin de defterlerde yer aldığını, bunlara genellikle "Abdullah" veya "bin Abdullah" denilmesi nedeniyle biliyoruz. Osmanlı kâtipleri, mühtedilerin ailelerinin Hıristiyan isimlerini defterlere kaydetmekte isteksizdi, bu yüzden "bin Abdullah" diye yazmakla yetiniyorlardı. Sayıları olağanüstüdür; neredeyse sözde "Müslüman" askerlerin *dörtte biri*, muhtemelen Bosnalı veya Sırp Hıristiyan ailelere mensup yeni mühtedilerdi. Macaristan'a yerleştirilmiş bu orduları tanımlamak için genellikle "Türk" sözcüğünü kullanmamıza karşın, bu birliklerde-

23. J. Strauss, "Ottoman Rule Experienced and Remembered", içinde: F. Adanır ve S. Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Leiden, 2002, s. 198-9.

24. a.g.e., s. 204, 206-7.

25. A. Velkov ve E. Radushev, *Ottoman Garrisons on the Middle Danube*, Budapeşte, 1995, S. Dimitrov'un önsözüyle birlikte, s. 19-21, 447.

ki etnik Türklerin sayısı çok düşüktü; belki yüzde 5 kadar. Tarihçi Dimitrov'un deyişiyle, Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti temelde Balkanlar'daki Hıristiyanlar, Bosnalı Hıristiyanlar, İslamiyeti seçmiş Hıristiyanlar ve yeni ihtida etmiş Müslümanların çocukları ve torunları aracılığıyla kurulmuştu.[26]

Şüphesiz, Osmanlı ordularında farklı farklı Hıristiyanlar, birbirinden çok farklı düzeylerde ve çok farklı yöntemlerle hizmet ediyorlardı. Osmanlı voynukları –Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük askeri teşkilatlardan biri– neredeyse baştan aşağıya Bulgar serflerden oluşuyordu. Bazı Hıristiyanlar topçu veya humbaracılar olarak hizmet ediyordu. Çoğu Hıristiyan, kalelerde ve Osmanlı Tuna donanmasında, padişahın resmi alaylarının yanı sıra, bağımsız askerler (*martolos*) olarak savaşıyorlardı. Bundan başka, birçoğu Balkanlar'ın kuzeyinden devşirilen, bir seferden önce seçilmiş hedeflere saldırılar düzenleyen akıncılar olarak hizmet eden binlerce Hıristiyan da vardı.[27] Bir Osmanlı ordusunun destek kuvvetlerinin büyük bölümü –barut, tedarik, onarım vb hizmetleri sağlayan levazım birlikleri– çoğunlukla yerli Hıristiyanlardan oluşuyordu: Marangozlar, silahtarlar, demirciler. Örneğin, Peşte'nin tersane işçileri, neredeyse tümüyle Hıristiyan'dı. Son olarak, Osmanlıların en az imtiyazlı "yardımcıları", cerehor veya vasıfsız işçiler, ordunun altyapısının inşa veya nakliyesinde yardım eden, genellikle yoksul Hıristiyan köylülerden ibaret devasa bir alt grubu oluşturuyordu.

Günümüzün uluslararası silah ve teknoloji ticaretinin, Osmanlının 16. ve 17. yüzyıllarında da bir aksinin olduğunu öğrenmek okuru karamsarlığa itebilir. Hem Batılıların hem de Osmanlı Hıristiyanlarının itici gücüyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri teknolojide ilerleme kaydedildi. Özellikle topçuluk alanında yabancı askeri uzmanlar düzenli olarak istihdam ediliyor veya bazı örneklerde ele geçiriliyordu. Sözgelişi, Belgrad kuşatması (1456) esnasında, topların birçoğunu Almanlar, İtalyanlar veya Macarlar idare ediyordu. İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar sık sık dökümhanelerde çalışan Hıristiyan ve Yahudilerin çarpıcı sayısına değinmişlerdir. 1510'da bir dökümhanedeki seksen işçiden yirmisinin Hıristiyan veya Yahudi kökenli olduğu söyle-

26. a.g.e., s. 25. İlgili askerlerin kökeni olarak listelenen 116 yerden sadece yedisi –Kayseri, Ankara, Niğde ve Erzincan'ın da içinde bulunduğu– Anadolu'daki Türk kasabalarıydı. Listedeki yer isimlerinin ezici çoğunluğu Bosna, Arnavutluk ve Bulgaristan idi.

27. K. Hegyi, V. Zimányi (der.), *Muslime und Christen: Das Osmanische Reich im Europa*, Corvina: Budapeşte, 1988, s. 71.

niyordu.[28] Tarihçi Ágoston'un çalışması, İstanbul'un, Osmanlı savaş aygıtını güçlendirmek üzere Venedikli tersane işçilerinin, İranlı nalbantların, Yahudi demir işçilerinin, Felemenk mühendisleriyle, Ermeni ve Rum madenci ve istihkâmcıların tümünün var gücüyle çalıştığı bir teknolojik yenilik merkezi olduğunu ortaya koyar.[29]

Lodovico [Alvise] Gritti'nin hikâyesi

Bir Hıristiyan ülkenin Müslümanlar tarafından fethi olarak görülen şeyin karmaşıklığının –"Korkunç Türk"ün dile düşmüş ve şeytanileştirilmiş ordularının sadece yüzeyde "İslami", aslında son derece çeşitli Müslüman ve Hıristiyan grupların kaynaşmış bir koalisyonu, çok farklı dini kimliklerin sağlam ve etkileyici bir alaşımı olduğunun– altını çizmeye çalışıyorum. Eğer bu karmaşıklığı en iyi yansıtan tek bir isim aranacak olursa, o da Sultan Süleyman'ın sağ kolu ve müzakerecisi, İtalyan Lodovico Gritti olurdu.

Gritti'nin öyküsü –ve vahşice katledilmesiyle sonuçlanan son dört haftası– Osmanlıların Macaristan'ı fethi sürecindeki karmaşık gelişmeler ve ilgili devletlerle çeşitli etnik/toplumsal gruplar arasındaki kararsız, öngörülemez ilişkiler hakkında çok şey anlatır. Gritti bir tüccar olmasına karşın, babası bir diplomat olarak İstanbul'da yirmi yılını geçirmiş Venedik doçuydu; bunun sonucu olarak, Gritti Osmanlı payitahtında, İtalyanca kadar Türkçe ve Rumca konuşarak büyüdü. Gritti bir tüccardı ancak bir Osmanlı saraylısı gibi ipekliler giyinen, muhteşem evinde Avrupalı ve Türk ileri gelenler için muazzam ziyafetler veren payitahtın renkli bir simasıydı da (1524'e ait bir konuk listesi, üç yüz Hıristiyan ve Türk'e verdiği bir ziyafeti kaydeder). Faydalı bağlantılar kurmaktaki ustalığı açık olan Gritti, İstanbul'daki sözde aristokratik mevkiini, Veziriazam İbrahim Paşa'yla yakın dostluk kurup bir tüccar olarak akla durgunluk verecek bir servet elde etmekte kullandı; o kadar ki, Osmanlılar 1533'te üç Venedik kalyonunu ele geçirdiklerinde, İbrahim gemileri (içindeki savaş esirleriyle beraber) padişahtan bir hediye olarak arkadaşı Gritti'ye vermişti.[30]

28. G. Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2005, s. 46.

29. a.g.e., s. 48.

30. F. Szakály, *Lodovico Gritti*, s. 16-17.

Bu noktada, araya bir ihtiyat notu koymamız gerekiyor: Gritti'nin bütün kozmopolit ve çok yönlü kimliğine karşın, onu Hıristiyan ve Türk'le aynı şekilde ilişki kuran, tüm insanlığın kardeşi özgür bir kişilik ve bir dünya insanı gibi idealist bir konuma yükseltmekte acele etmemeliyiz. Gritti açgözlü, zalim ve bencil bir adamdı. Veziriazamla dostluğu muhtemelen samimi olsa bile, Osmanlılara sadakati konusunda samimi değildi. Habsburg elçisiyle 1534'te saray-ı hümayunda buluştuğu zaman, Gritti onu bir kenara çekip, hayretler içinde kalan diplomata, Avrupalı devletleri birleştirip İstanbul'u Türklerden geri almaya yönelik fantastik bir planını anlatmıştı.[31]

Bir bakıma, Venediklinin Türk toplumunun üst katmanlarına yükselmekteki başarısı, ölümünün koşullarını da hazırladı. Gritti Osmanlı sarayında öylesine saygın bir konuma ulaşmıştı ki, Macarlar ve Habsburglarla müzakerelerde, padişah ve veziriazam, her üç tarafın topraklarının sınırlarını belirlemek üzere kendilerini temsilen Gritti'yi Macaristan'a göndereceklerini iki devlete de bildirdiler.[32] İstanbul'dan ayrılmak konusunda gönülsüz olan Gritti, alabildiğine hasmane koşullarda bir diplomatik göreve çıkmak üzere, payitahttaki kârlı işlerini bırakma düşüncesinden hiç hoşlanmamıştı. Macar toprakları, çatışmalar, kaçırmalar ve başıboş orduların kaynadığı, düşük yoğunluklu bir savaş alanıydı. O zamana kadar, bu İtalyan'ın mali başarısı ve gerek padişah gerek veziriyle yakınlığı, Sultan Süleyman'ın çevresini kuşatan başkalarını zaten kıskandırmıştı. Bir Osmanlı erkânı, kentten ayrılmasından evvel Gritti'nin yüzüne karşı dobra dobra, Balkanlar'da başına bir şey gelmesi halinde, yardımına koşmayacağını söyledi. Bir diğeri –saray-ı hümayunun baştercümanı– bir Avusturyalı diplomata tiksintiyle, neden hiçbir Macar'ın "bu kahpe dölünün hakkından gelemediğini" sordu.[33]

Ve böylece, Sultan Süleyman adına Avusturya ve Macar kralıyla –Ferdinand ve János– pazarlıklarda olağanüstü yetkilerle donatılan İtalyan Gritti, padişahın resmi elçisi olarak Temmuz 1534'te yola koyuldu. Gideceği yer, Kral János'un onu karşılaması gereken Medgyes [Medveş] idi. Beraberinde yaklaşık iki bin sipahi ve yayadan oluşan bir Osmanlı ordusu vardı. Kendisini bekleyen tehlikelerden bihaber olan Gritti, on iki yaşındaki oğlunu

31. a.g.e., s. 80.

32. a.g.e., s. 18.

da yanında götürüyordu. En geç altı ay içinde İstanbul'daki küçük sarayına dönmüş olacağını hayal ediyordu. İstanbul'u bir daha göremeyeceğini bilmiyordu.

Özellikle nahoş bir voyvodayı ziyaret ettiği ilk durak olan (günümüzde Romanya'da bulunan) Tirgovişte kasabası onu derhal Osmanlı Balkanları'nın gerilimler ve iktidar mücadelelerinden oluşan girift ağına soktu. Gritti kente yaklaşırken, voyvodanın düşmanı olan yetmiş beş asi onun ordusuna katılarak, yerel hükümdarı alaşağı etmekte yardımım istediler. Asiler çabucak yakalandılar ve Gritti voyvodanın yetmiş beşinin birden kulaklarını ve burunlarını kestirmesini, gözlerini oydurmasını ve nihayet idam edilmelerini seyretmek zorunda kaldı. Takviye asker bulur bulmaz, Gritti hiç oyalanmadan tekrar yola düştü.[34]

Bir sonraki durağı, diğer bir Rumen kenti Braşov'du. Burada, dönemin çoğu askeri çatışmasının özünü aydınlatması bakımından, Gritti'nin beraberinde getirdiği orduya kısaca da olsa değinmemiz gerekiyor. Her şeyden önce, temelde Türk ve Rum kökenli iki bin Osmanlı sipahisi vardı. Ardından, voyvodanın ödünç verdiği bin civarında Eflâklı (Rumen) atlı geliyordu (Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Rumenler, kendilerini Transilvanya'da bir azınlık olarak bile görmeye yanaşmayan Katolik Macar komşularına hiç yakınlık duymuyorlardı). Son olarak, onlara yolda katılan bin kadar Macar'dan oluşan, Gritti'nin en büyük oğlu Antonio'nun komuta ettiği birlik geliyordu. Başka bir deyişle, Türkler, Rumlar, Rumenler ve Macarlardan oluşan, padişah adına İtalyanlarca komuta edilen bir orduydu bu. Bazı Yahudi tüccarlar da onlara eşlik ediyordu.

Gritti, Braşov'a vardığında, acemice ve er geç ölümcül olacak bir hata yaptı. Kentte onu karşılayan, ona nispeten yakınlık duyan unsurlar arasında, büyük bir düşmanı, aynı zamanda bir asker ve general olan Várad piskoposu da vardı; Gritti, bu Macar'ın Osmanlı karşıtı duygularından açıkça haberdardı. Anlatılara bakılacak olursa, Gritti, Braşov'a gelişinin üzerinden bir hafta bile geçmeden zavallı piskoposu hançerlettirip kellesini uçurttu. Daha da kötüsü, katiller piskoposun başını, Gritti tam da piskoposun meslektaşları Maylád ve Kun'la görüştüğü esnada içeriye getirdiler. İki adamın, bir dehşet sessizliği içinde, eski dostlarının kellesini görmeyi hazmetmeye çalıştıkları tuhaf bir an yaşanmış olmalıydı. Gritti derhal bu cinayetle hiçbir ilişkisinin olmadığını ileri sürdü ve katili bulacağına yemin etti. Piskoposun dehşete kapılmış meslektaşları, Gritti'nin yanından nezaketlerini bozma-

34. a.g.e., s. 20.

dan ayrıldılar ve aynı sona uğramak korkusuyla ordugâhtan arkalarına bakmadan derhal kaçtılar.[35]

Rivayete göre, Venediklinin elinde işini bitirmek istediği insanlardan oluşan uzunca bir liste vardı. Yine de, Gritti'nin buradaki gaddarlığı sonunda kendi başını yakacaktı. Ateşli yurtsever piskoposun katli, Macarları korkutmak şöyle dursun, İtalyan'ı elden geldiğince çabuk ortadan kaldırmaya kışkırttı. Ordusu nihai varış noktası olan Medgyes'e gittiğinde, korku dolu halkın kasaba önünde durduğunu gördüler. Gritti'nin müzakere etmesi kararlaştırılan kralların ikisi de ortalarda görünmüyordu. Gritti'nin Macar yardımcılarının kent surlarını havaya uçurmakla ilgili sevimli tehditlerinin de söz konusu olduğu uzun ikna çabalarından sonra, kasabanın yöneticileri gönülsüzce ordunun içeri girmesine izin verdi ve askerlere yer bulmak için düzinelerce evi tahliye ettirdi.

Gritti'nin askerleri kente girer girmez, Transilvanyalı asilerden (Macarlar, Almanca konuşan Saksonların yanı sıra Széklerler) oluşan bir kuvvetin ansızın dışarıda belirip kasabayı kuşatmasıyla, durum çabucak bir kargaşaya doğru evrildi. Asiler binlerce kişiydi. Geçen bu süre zarfında voyvodanın taraf değiştirmeye karar veren bazı eski askerleri de aralarında bulunuyordu. Gritti, Kral János'a mektup ardına mektup göndererek, gelip yardım etmesini istedi. Macar kralı gelişen olayların gayet iyi farkındaydı; Sultan Süleyman'a, elçisine yardım etmeye çalıştığını göstermek için Várad'a kadar yürür gibi yaptı. Gritti'nin mektuplarının hepsini almış olsa da yanıt vermeyip, bunun yerine padişaha Gritti'nin Macaristan'da iktidarı ele geçirmeye çalıştığını ve kendi emelleri için sultana ihanet ettiğini bildirmeyi yeğledi. Bir tarihçinin deyişiyle, Medveş bir fare kapanı olmuştu; Gritti, sultanın elçisi de fareydi.[36]

İşleri daha da kötüleştiren, kuşatma sırasında Gritti'nin ağır bir bağırsak enfeksiyonuna yakalanması ve kuşatma ordusu kasaba surlarına top ateşi açmaya koyulduğunda yatağından çıkamayacak halde olmasıydı. Macar yardımcı kuvvetleri çaresiz durumdaydı: "Ne yapacağız?" diye sordu biri. "Ne yapacağız?" diye kükredi Gritti. "Söz verdiğiniz ve size bir servet ödenmesinin nedeni olan işinizi yapacaksınız. 'Ne yapacağız ha?!' Savaşacaksınız elbet! Ne yapacağınızı bana mı soruyorsunuz!"[37]

35. a.g.e., s. 25-26.

36. a.g.e., s. 27.

37. a.g.e., s. 31.

Gritti'nin Macarlarının durumdan rahatsız oldukları açıktı; kendi memleketlilerinden oluşan büyük bir ordunun kuşattığı bir Macar kasabasında Türk, Rum ve Rumen paralı askerleriyle birlikte sıkışıp kalmışlardı. Transilvanyalılar nihayet kent surlarına hücum ettikleri zaman, bunun nedeni kapıları tutan Macar askerlerle anlaşmaya varmış olmalarıydı. "Macarlar, korkmayın, size hiçbir zarar gelmeyecek!" diye bağırdılar kasaba halkına ve büyük bir hızla içeri dalarak sadece buldukları Türk ve Rum askerlerle birlikte, henüz kaçmamış talihsiz Rumen paralı askerlerine saldırdılar. Gritti ve oğulları, Türk ve İtalyanlardan oluşan küçük bir grupla kentten kaçmaya çalıştılarsa da, sonunda Macar kuşatmacıların eline düştüler. Macarlar, grubu Maylád ve Kun'a –piskoposun kellesi bir torba içinde getirildiği sırada Gritti'nin görüştüğü iki adama– teslim ettiler. Gritti'yi getiren askerler öfkeyle haykırıyorlardı: "Bu herifi buracıkta öldürelim, bu Türk'ü gebertelim."[38] Gritti hızlı, acısız bir ölüm için yalvardı ve çizmesinde sakladığı elmas bir broşu celladına vererek, bunu sağladı: Kellesi yol kenarında vuruldu. Gritti için piskoposu öldüren Macar'a daha az merhamet gösterildi: Anlatılanlara göre, "oturur haldeyken, ölene kadar, bir köpek gibi dövüldü."[39] Gritti'yle seyahat eden Rum ve Yahudi tüccarların ellerinde avuçlarında bir şey kalmazken, Medveş'e yürüyen iki bin Osmanlı askerinden İstanbul'a canlı dönebilenlerin sayısı iki yüzü geçmiyordu.

Gritti'nin Medveş'te katledilmesi, 16.-17. yüzyılda Osmanlı ve Habsburg egemenliği arasında gri, vahşi, sahipsiz topraklar olan Macaristan'ın çalkantılı tarihinde sadece minicik bir noktadan ibaret. Yine de, ortaya koyduğu üç gerçek var: Öncelikle, yalnız Macaristan'ın çeşitli halkları arasında değil, aynı zamanda İstanbul'daki saray ve iktidar aygıtı içinde de değişip duran nüfuz ilişkilerinin, feodal ittifakların, etnik yakınlıkların ve tarihsel kin duygularının neredeyse umutsuz denebilecek kadar çetrefil ağını betimlemekte "Müslüman" ve "Hıristiyan" gibi terimlerin ne kadar az faydalı olduğu. İkinci olarak, çeşitli tarafların ne kadar entrikacı olabildiği ve onun ihtiyaçlarının ve reelpolitiğin cazibesinin bir bireyin kendi etnik veya dini kimliğine dair anlayışını altüst etmeye ne kadar muktedir olduğu. Üçüncü ve belki en önemlisi, İtalyan'ın öyküsünün Venedikliler, Rumlar ve Yahudiler gibi gayrimüslimlerin Osmanlı projesinin işlevsel parçalarına

38. a.g.e., s. 33.

39. a.g.e.

ne kadar kolaylıkla dahil edilebildikleri. Osmanlı olmayanlar için, doğal olarak, bir Türk ile bir Rum arasında pek az fark oluyordu; her ikisi de sultanın bayrağı altında seyahat ediyordu.

Macaristan'ın bölünmesi (veya Türklerin Reform'a yardımı)

Kişisel kan davaları, etnik anlaşmazlıklar, sınıf mücadeleleri... Tüm bunlar yeterince çapraşık görünüyor; ne yazık ki, Macaristan'la ilgili bir diğer sorundan henüz bahsetmedik: mezhep çatışmaları. Tek kelimeyle, Reform.

Gritti'nin ölümünden sonraki yıllarda, Macaristan'ın kaderi kelimenin gerçek anlamıyla üç yöne doğru ilerledi. Habsburg Kralı Ferdinand 1540'ta Kral János'un ölümünden yararlanma girişiminde bulunup başarısız oldu. Sultan Süleyman, ölen kralın küçük yaştaki oğlunu gerçek halef, kendini de hakiki vâsi ilan etmek üzere hemen müdahalede bulundu. Bunu Macaristan'ın fiilen üç parçaya bölünmesi izledi: Habsburg derebeylerinin alıkoyduğu en batıdaki üçte birlik kesim Viyana'ya aitti. Doğudaki üçte birlik kesim –esasen Transilvanya toprakları– Osmanlı efendilerinin içişlerine az çok laissez-faire siyasası uyguladığı özerk bir beyliğe dönüştü. Macaristan'ın ortadaki parçası ise Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağı haline geldi. Budin kentinin tepesine, ancak yüz elli yıl sonra yıkılacak altın bir hilal dikildi.

Macaristan'ın –Habsburg, Osmanlı, Macar– üç kesime bölünmesinin Reform'la ne ilgisi vardı? Osmanlı'nın, özellikle 1550'ler ve 60'larda Habsburg dostu Roma Katolik Kilisesi'ne karşı nefreti, yeni kurulan Protestanlık mezhebinin Macaristan'da nefes almasını ve büyümesini sağladı. Aslına bakılırsa, Osmanlılar Macar Protestanlara o kadar yardım ettiler ki, bazı tarihçiler Mohaç Savaşı'ndaki Türk zaferini Reform'un bir evresi bile sayarlar.[40] 1540'a gelindiğinde, Luther'in Wittenberg bildirisinin şok dalgaları genişleyen halkalar halinde Avrupa'nın dört bucağına yayılmaktaydı. Macaristan'da ve onun benzersiz siyasal durumu içinde Protestan ve Kalvenci misyonerler, Katolik Karşı-Reform'un savunma gücüne karşı Osmanlılardan beklenmedik bir himaye gördüler. Protestanların hızlı yükselişi –ve Katoliklerin sayısındaki ani düşüş– Osmanlı denetimi altındaki Macar topraklarının çoğunda kendini gösterdi. Bazı Türk bölgelerinde, Katolik rahip-

40. F. Szakály, "Türkenherrschaft und Reformation im Ungarn um die Mitte des 16te Jahrhunderts", içinde: *Etudes Historiques Hongroises* II: 1985, s. 438.

lerin cemaatleri yüzde 70 oranında küçüldü.[41] Açıkça söylemek gerekirse, hem Osmanlılar hem Protestanlar Macaristan'a yaklaşık aynı dönemde girdiler; her iki taraf da bu karşılıklı avantajdan yararlanmış gibi görünür.

Katoliklerin Türk denetimindeki bölgelerden kaçışındaki temel etken, Macar Katoliklere karşı herhangi bir fiziksel baskı uygulamasından çok, Osmanlı yetkililerinin Macar Katoliklerine karşı sahip olduğu, değişmez bir yasal önyargı gibi görünür. Protestanlar ve Katolikler Osmanlı Macaristanı'nda anlaşmazlığa düştükleri zaman, genellikle sorunlarının çözülmesi için kadıya gidiyorlardı. Özellikle 1540 ve 1560 arasındaki dönemde gördüğümüz, çok kez Katoliklerin şikâyetlerine karşı, Osmanlıların Protestanlara meyli ve iş Protestan toplulukları Katolik cemaatlere karşı korumaya gelince, aşikâr bir tarafgirlik oluyor.

Protestanlar durumdan gayet memnundular. "Tanrı mucizevi bir şekilde Sultan ve Türk ileri gelenleri aracılığıyla bizi koruyor!" diye yazmıştı bir rahip 1542'de.[42] Başka her yerde, Lutherciler ve Kalvenciler işkenceye uğrayıp hapse atılırken, Türk hâkimiyeti altında, yalnız ibadetlerine izin verilmekle kalmıyor, himaye ve (Katoliklerin yoğun olduğu) bazı yerlerde etkili bir teşvik bile görüyorlardı. Debrecen adlı Macar kentinde o kadar çok Protestanlığa geçiş yaşandı ki, çok geçmeden burası "Kalvenci Roma" olarak anılmaya başlandı. Büyük Reformcu Melanchthon (Luther'in sağ kolu) gelişmelere dair o kadar olumlu haberler aldı ki, durumu kendi gözleriyle görmek için Macaristan'ı ziyaret etmeyi dahi aklından geçirdi.[43] Dışarıda, "Türk hoşgörüsü" hızla Protestanların Katoliklerin baskılarını eleştirmelerinde klasik bir propaganda aracına dönüştü. Bir Alman yazar 1550'de, özgür ülkelerin Hıristiyan hükümdarlarının "İsa'nın gerçek kullarını Türklerin nasıl hoş görüp himaye ettiğini işittikleri zaman, kendilerinden utanmalarını" umduğunu yazdı.[44] Türk komşularının daha büyük dini hoşgörüsü karşısında, Hıristiyanların kendilerinden utanması gerektiği düşüncesi standart ve aşina bir nakarat haline geldi. 1676'da bir İngiliz risalecinin söylediği gibi, Türk, her ne kadar Hıristiyanlığın "Ortak Düşmanı" ise de, onun "Hıristiyanların ken-

41. a.g.e., s. 445.

42. a.g.e., s. 452.

43. a.g.e., s. 451.

44. Aktaran: M. Bucsay, *Der Protestantismus im Ungarn 1521-1978*, Bohlau, 1977, I: 127. Yazar, Magdeburglu Flacius'tur.

di topraklarında, Hıristiyan ülkelerinde olduğundan daha büyük rahatlık ve özgürlük içinde yaşamasına izin veriyor olması sonsuz utancımız" idi.[45]

Peki, Osmanlı yetkilileri Protestanların atılgan misyonerlik fikirlerine karşı neden o kadar hoşgörülü, hatta destekleyiciydi? Önce en bariz sebeplerle başlayalım. İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel topluluklar için yerel yasaları muhafaza etmek epeyce standart bir uygulamaydı. Osmanlı şeriat hukuku, her durumda Hıristiyan ve Yahudi'nin statüsüne saygı göstermek zorundaydı. Bu, birçok durumda Kitabı Mukaddes'in bütün Hıristiyan anlaşmazlıklarında kullanılacak yasal bir kaynak olarak görülmesi anlamına geliyordu. Mohaç ve Tonla gibi kentlerde, paşa, Kitabı Mukaddes'e karşı çıkan her Hıristiyan'ın dilinin kesileceğini ilan etmişti.[46] Dolayısıyla, "Protestanları himaye eden Türkler" fikri, sadece Osmanlı hukukunun uygulanışı hakkında hiçbir bilgisi olmayan Avrupalıları şaşırtıyordu.

İkinci olarak, Osmanlı Müslümanlarında, "Protestanlar" denilen bu yeni Hıristiyanlara karşı ihtiyatlı bir merak ve örtülü bir yakınlık vardı. Kalvencilerin ikona ve şaşaaya karşı nefreti, Türk Müslüman müminlerde de karşılık buluyordu. Hatırlayacağınız gibi, İslam da suretleri yasaklar ve bazı ilahiyatçıların "Kalvenci" olarak gördükleri takdir-i ilahiye inancı içerir. 1545'te Macaristan'ın Szeged kasabasında, paşanın düzenli olarak Protestan ayinlerine katıldığı ve okulları ziyaret edildiği bildirilir. Aynı paşa ayrıca yerel anlaşmazlıklarda Fransiskenlere karşı Evanjelistlerin tarafında yer almış gibi görünür. Merak da, kuşkusuz bir etkendi; Müslümanlar Protestanları yeni bir dinin mensupları olarak görme eğilimindeydi. Sessizce Protestan kiliselerine girerek ibadeti gözlemleyen, Aşai Rabbani ayinine dek kalıp ondan sonra sessizce dışarı çıkan Türk Müslüman gruplara dair sık sık bilgiler geliyordu.[47]

Bütün bu meraka karşın, her iki tarafta da ihtida nadirdi; diğer yandan hiç görülmemiş de değildir. Protestanlığa ihtida eden ve Debrecen'de ilahiyat öğrenimi gördükten sonra 1563 yılı civarında Szepsi'de rahiplik görevine gelen bir Müslüman Türk'ün öykü-

45. *A Short Memorial of the Most Grievous Sufferings.* Aktaran: B. Köpeczi, *Staatsräson und Christliche Solidarität: Die Ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Viyana, 1983, s. 135.

46. F. Szakály, "Türkenherrschaft", s. 453.

47. Bucsay, *Der Protestantismus*, s. 85.

sünü biliyoruz. Diğer yöne dönersek, Heidelberg'den, teslis karşıtı bir Protestan olan Alman Adam Neuser'in ünlü örneğini buluyoruz: Çeşitli diplomatik maceraların ardından, bir Transilvanya kilisesi rahibiyken, sonunda İstanbul'daki saray-ı hümayunda İslam'a ihtida etmişti. Macaristan içinde ve dışındaki birçok Protestan arasında, Transilvanya gibi bölgelerde meydana gelen gelişmelerin, Protestan mezhebinin tohumlarının Balkanlar'a, oradan İstanbul'a ilerleyip –padişahın ihtidasıyla– ardından bütün İslam âlemine yayılmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş "Hıristiyanlaşması"nın başlangıcı olduğuna dair bir inanç bile mevcuttu.[48]

Ancak, Osmanlıların Osmanlı Macaristanı'nda Protestanlara hoşgörü göstermesinin, hatta desteklemesinin en güçlü sebebiyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1970'ler ve 1980'lerde, Latin Amerika ülkelerinde Amerikan evanjelik misyonerlik faaliyetlerini finanse etmesinin sebebi aynıydı: siyasal dayanışmayı zayıflatmak. Daima Batı'ya bakan Roma merkezli dinleriyle Katolikler, güvenilmez Osmanlı uyruklarıydı. 1541'de bir Protestan misyoner ile Budin beylerbeyi arasında yapılan sohbete bakarak hüküm vermek gerekirse, Osmanlılara dost Protestanların, padişahın yeni fethedilen (ve ağırlıklı olarak Katolik) bir ülkedeki denetimine yardımcı olması, göz ardı edilecek bir husus değildir. Daha önce bir Protestan'la hiç karşılaşmamış olan paşa, ona yeni dinin temel ilkesinin ne olduğunu sorar. Misyoner (diplomatik inceliğe yönelik bir yetenek sergileyerek) "dünyevi-geçici otoriteye itaat etmek ve insanları isyan ve başkaldırıdan caydırmak" şeklinde yanıt verir.[49] Bekleneceği üzere, paşa bunu duymaktan büyük memnuniyet duyar ve her gün dua etmeyi ihmal etmeyip Katoliklerden uzak durmasını hatırlattığı misyoneri, hayır dualarıyla uğurlar.

Osmanlılar döneminde Protestan yaşamının çok da tozpembe bir resmini çizmememiz gerekiyor; bir yazar bize, Tonla kasabasında Türk askerlerce tartaklanıp kaba kuvvete maruz kalmamış tek bir Protestan rahip tanımadığını söyler.[50] Kültürel hoşgörü aracılığıyla fethe dayanan Osmanlı stratejisi de, sundukları dini özgürlükleri daha karamsar bir bakışla değerlendirmeye zorlar bizi. Transilvanya'da [Erdel] dini özgürlüğün, burası-

48. Bucsay, s. 86; Szakály, "Türkenherrschaft", s. 450.

49. Aktaran Szakály, "Türkenherrschaft", s. 446.

50. Bucsay, s. 128.

nın 1689'da Habsburglarca yeniden fethedilmesine dek sürmesine karşın, Katoliklere karşı Protestanlara gösterilen kayırmacılık, sadece 1560'lara dek süren bir dönem boyunca gerçekten yaşandı. Bundan sonra kadının kararları, padişahın dış politikasından ziyade, kadının ruh haline ve rüşvete bağlı hale geldi. Bununla birlikte, Habsburgların Macar Protestanlarına yaptıkları bazı şeylere bakınca, bu grubun var gücüyle Osmanlıların tarafında yer almasının nedenini anlamak güç değildir. 1674'te, yedi yüz Protestan rahip zincire vurularak Pressburg'daki mahkemeye sürüklendikleri zaman Katolik piskopos onlara şöyle demişti: "Burada boyunlarınıza bir ip geçireceğiz ki, sonunda kafalarınıza kadar çektiğimizde evanjelik din bir daha asla adım atamayacak."[51] Bu tür "Hıristiyanlar"ın davranışı göz önüne alındığında, Protestanların bu kadar hızla çok-kültürlü bir faydacılık geliştirebilmelerine şaşmamalı. Habsburg mutlakıyetçiliğinin yanında, Osmanlıların daha zekice hassasiyetleri onlara cennet gibi görünmüş olmalıydı.

Osmanlılar döneminde Macaristan'da yaşam

Peki, ya Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan sıradan Macarların hayatı nasıldı? Müslüman ve Hıristiyanlar –Ortodokslar, Protestanlar, Katolikler– 16.-17. yüzyıl Macaristanı'nın *pax ottomanica*'sında ortak bir kültürü paylaşarak mı yaşıyorlardı? Osmanlı dönemi, Türk hâkimiyetinin bölgeyi tam olarak nasıl etkilediği hususunda çarpıcı fikir ayrılıklarıyla, Macar tarihçileri açısından daima hassas ve tartışmalı bir konu olagelmiştir. Osmanlı kültürünün her düzeyde mutlak olarak reddedildiği, 1526-1683 döneminde Macaristan'ın ormansızlaşması, ekonomik durağanlığı ve muazzam nüfus kaybından Osmanlıların sorumlu tutulduğu ve bu dönemin tam bir felaket olduğunu ileri süren ilk görüşe 19. yüzyıl sonunda itiraz edilmeye başlandı. Avusturya hâkimiyetine içerleyen bir milliyetçi Macar tarihçiler kuşağı ("Türkofil" olarak adlandırılan ekol) Osmanlı mirasını yeniden incelemeye koyuldu. Daha sonraki araştırmacılar da, Osmanlı yüzyıllarına yönelik önceki kötülemenin tersine, hiçbir kitlesel nüfus kaybı yaşanmadığını, bölgenin büyük çaplı ormansızlaşmasından bir tek Türklerin sorumlu olmadıkları ve daha Süleyman'ın ülkeye adım atmasından çok önce Macaristan'ın bir ekonomik ve siyasal gerile-

51. a.g.e., s. 184.

me evresinde olduğunu göstermeye başladılar.[52]

En önemlisi, Macarlar ve Türkler arasında işbirliğinin hiç bulunmadığı fikri, birkaç tarihçinin araştırmaları sayesinde önemli ölçüde değişmiş durumda. Bu son cümlenin yanlış anlaşılmaması gerekiyor: Osmanlı dönemi, karşılıklı saygı ve kültürel hoşgörüden ibaret, daha önce keşfedilmemiş bir Cennet'e dönüştürülmemiştir. Gelgelelim, gitgide açıklığa kavuşan ve daha önceleri kabul görmemiş husus, Macar Hıristiyanları ile Osmanlı Müslümanlarının belli bir ölçüde bir arada yaşama pratiklerinin kesinlikle bulunduğudur. Osmanlı Balkanları'nın başka yerlerinde bulduğumuzdan kesinlikle daha alt düzey bir kültürel alışveriştir bu. Osmanlı Macaristanı'nda, Bosna'da olduğu gibi, camilerin, sinagogların ve kiliselerin, rahatlıkla, olağanüstü bir şekilde aynı sokaklarda yer aldığı kasabalar ve kentler yoktu. Ayrıca Makedonya'da olduğu gibi, Hıristiyanların Müslüman komşularını, –bir Hıristiyan tüccarın dili ve jestleriyle birlikte bir imamı– başka Müslümanları kandıracak ustalıkla taklit edeceği kadar iyi tanıdığı türden hikâyelere de burada nadiren rastlarız.[53]

Gündelik yaşamın pratik ihtiyaçları her iki dinden insanlar tarafından paylaşılıyordu. Araştırmacı Fekete'nin anlattığı gibi, Budin'deki Müslümanlar ve Hıristiyanların dükkânları yan yanaydı; kuzu eti satan Türk kasapların dükkânları, domuz eti satan Hıristiyanlarınkine bitişik olurdu. Genellikle –biri Türk biri de Macar olmak üzere– iki tip fırın, tatlıcı ve berber bulunurdu. Macar tavernaları kendi alkollü içkilerinin yanı sıra, Türk bozası da satarlardı. Hem Türk hem Macar ekmeği, yerel halk tarafından tüketilirdi. Osmanlı fethiyle birlikte, sadece yeni gıda maddeleri değil, yeni ürünler ve giysiler de ülkeye girdi. Bunların hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar tarafından kullanıldığı, –pabuç veya çizme gibi– birçok Türkçe sözcüğün günümüz Macarcasına girmesinden açıkça anlaşılır.[54] Türk zanaatkârları çok sayıdaydı; yalnız marangozlar ve ayakkabıcılar değil, ayrıca daha pek çok imalatçı vardı. Camiye çevrilmiş bir kilisenin çan kulesine takılan Bu-

52. Géza David ve Pál Fodor, "Hungarian Studies in Ottoman History", içinde: Adanır ve Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans*, s. 315, 321-3.

53. Bosna'da sinagogların, camilerin ve kiliselerin bolluğu hakkında, bkz. Amir Pašić, "Islamic Art and Architecture of Bosnia and Herzegovina", içinde: R.M.Z. Keilani ve S. Todorova (der.), *Proceedings of the International Symposium in Islamic Civilization in the Balkans*, İstanbul, 2002, s. 85; bir imamı taklit etmeyi başaran bir Makedonyalı tüccarın hikâyesi için, bkz. B. McGowan, "Matija Mažuranic's *Look at Bosnia*", içinde: *Journal of Turkish Studies* 9: 1984, s. 179.

54. Fékete, *Buda and Pest under Turkish Rule*, s. 49, 50.

din kentinin saat kulesi Müslümanlar tarafından tasarlanmış ve 1638'de Hüseyin Usta adında biri tarafından çalıştırılmıştı.[55]

Unutmamamız gereken husus, bu dönemde Macaristan'da Türkler (*török*) diye anılanların çoğunun aslında Bosnalı Müslümanlar olduğu ve yönetici toplumsal sınıfın, neredeyse bir gece içinde tümüyle yeni bir seçkinler sınıfıyla –Bosnalılar, Arnavutlar ve Ortodoks Sırplar– ikame edilmesi sonucunda, Osmanlı fethinin ülkenin idare ve altyapısında muazzam bir değişim anlamına geldiğiydi.[56] Osmanlı fethinden sonra, Budin kiliselerinin çoğunluğunun neredeyse derhal camiye çevrilmesi, kenti Avrupa'dan gelen Batılı bir seyyahın göreceği ilk "Şark" kentine dönüştürmüştü. Kuzeyden bir seyyahın karşılaştığı ilk manzara, kiliselerin çan kuleleri ve minarelerle dolu bir kent silueti oluyordu; pek çok seyahatnamede betimlenen ve çoğu Avrupalı açısından gördükleri ilk Osmanlı kentinin görünümüydü bu. Birçok Osmanlı yapısı günümüze ulaşmamıştır, ancak Budin'de otuzu aşkın kamusal bina (4 büyük cami, başka 6 cami, 2 okul, 16'dan fazla hamam) yaptıran, kentin en büyük imar işlerini yürüten kişi ünlü Sokollu [Mustafa] Paşa'ydı.[57] Kentte, anlaşılan, biri İspanyol diğeri Leh cemaatine ait, birbiriyle pek alışverişi olmayan iki ayrı Yahudi sinagogu da vardı; yaşadıkları mahalleler kentin farklı yerlerindeydi. Osmanlılarla birlikte gelen Rum Ortodoksların Budin'de kendi kiliseleri ve diyakozları vardı ve Macarlar onlara büyük ölçüde Osmanlı hiyerarşisinin bir uzantısı olarak bakıyorlardı.

Macar edebiyat ve sanatı alanında, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında karşılıklı bir etkilenme söz konusuydu; Müslüman İspanya'nın Altın Çağı'na nazaran zayıf olmakla birlikte, kesinlikle önemsiz değildi. Muhtemelen 17. yüzyılın en büyük Macar şairi olan Bálint Balassi divan şairini başarıyla taklit ediyordu ve birtakım Türk şiirlerini Macarcaya tercüme ettiği anlaşılıyor.[58] Öteki taraftan, az sayıda Türk yazar ve şairi de Macar kültürüyle ilgilendi; en önde geleni, olağanüstü merakı ve geniş ufkuyla kendi kültürünün sınırları dışına çıkıp Gáspár Heltai gibi Macar tarihçileri araştıran büyük Türk tarihçi İbrahim Peçevi (ö. 1650) idi (Peçevi'nin İslam'ın yanı sıra "kâfir" kaynaklarını da incelemek isteyen pek az Türk yazardan biri olduğunun da söylenme-

55. a.g.e., s. 53.

56. a.g.e., s. 43.

57. Molnár, *A Concise History of Hungary*, s. 104.

58. Géza David ve Pál Fodor, "Hungraian Studies", s. 342-3.

si gerekiyor).[59] Bundan başka Budin'e olan sevgilerini ve hayranlıklarını dile getiren bazı Türkçe gazel ve türkülerin varlığı, Osmanlı şairlerinin yeni fethedilen kenti kısa süre içinde benimsediklerini akla getiriyor.

On Beş Yıl Savaşı (1591-1606) ve sonrası

Ve böylece, İngiltere karşısındaki İspanyol donanması tehlikesini savuşturur, rahiplerini dolaplarda saklar ve kendini yeni bir kraliçeye hazırlarken, Avrupa'nın öteki ucunda Macaristan'ın üç mini devleti –Habsburg ve Osmanlı Macaristanı'nın yanı sıra, yarı bağımsız Erdel Prensliği– üstü güçlükle örtülebilen zorlu bir savaş dönemine girmekteydi. Kaleler ve hisarlardan oluşan uzun bir hat, dur durak bilmeden küçük çaplı askeri çatışmaların yaşandığı tartışmalı ve değişken bir sınır olan Osmanlı-Habsburg hududu boyunca uzanıyordu. Tuhaf bir dönemdi; serflerin, Katoliklerin, Osmanlıların, Protestanların, soyluların, Hasburglaın, hatta yabancı (Felemenk ve Fransız) paralı askerlerin belirsiz ve değişen topraklar uğruna birbiriyle mücadele ettiği, herkese açık bir Balkan toprağı gibiydi. Almanların bu sözde barış dönemi hakkında bir sözcüğü bile vardır: *Kleinkrieg* veya "küçük savaş". Habsburg imparatorunun bir yandan her yıl Türklere vermesi gereken haracı ödüyor olması, diğer taraftan çatışmaların sürdürülmesiyle birlikte ele alındığında, iki tarafın da tam bir savaşa girmekte ne kadar isteksiz olduğunu ortaya koyar.

Yine de eninde sonunda kendini gösteren tam anlamıyla bir savaş oldu. 1591'de Osmanlı-Habsburg sınırının Hırvatistan kesimine bir Türk taarruzu, "On Beş Yıl Savaşı" olarak bilinen savaşı kışkırttı.[60] Bizim Müslüman-Hıristiyan ittifaklarına dair öykümüz açısından, savaşın bazı ilginç yönleri bulunur. En yüzeysel (ve aynı zamanda en hayret verici) düzeyde, savaşmak üzere gönderildikleri Habsburg tarafını bırakıp Osmanlılarla birlikte savaşa giren bir Fransız alayının sıra dışı hikâyesi vardır. Savaşın ortasında (1597), Macaristan-Hırvatistan sınırındaki Papalık şatosunda, 1500 kişilik Fransız birliğiyle, kendileriyle çok daha az sayıdaki Avusturyalı silah arkadaşları arasında bir kavga patlak verdi. Aylardır paralarını alamayan Fransızlar, bu küçük Habsburg birliğini katletti ve ardından, daha büyük bir Habsburg kuvvetinin

59. Fodor, *Quest of the Golden Apple*, s. 102-3.

60. C. Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988, s. 9.

kendilerini "disipline sokmak" üzere yolda olduğunu öğrenmeleri üzerine, Osmanlılara, sınırın öteki tarafına geçip kendileri için savaşmayı teklif ettiler.[61] Osmanlılar yalnız propaganda değeri için değil, aynı zamanda askeri hünerleri nedeniyle de derhal onlara kucak açtılar; Fransızların çoğunluğu deneyimli silahşorlardı. Nitekim Osmanlı'nın Kanije kuşatmasında (1600) ve Türklerin İstolni Belgrad savunmasında (1601) kendilerini belli ettiler. Kaynaklara inanmak gerekirse, bunlar arasında İslam'a ihtida edenler de bulunuyordu; örneğin, Fransız yüzbaşılardan biri Semendire sancakbeyi oldu. Fransızlar, yeni işverenlerinden olağanüstü iyi muamele gördüler; hatta şımartıldıkları bile söylenebilirdi: Hizmetlerinin sadece ilk yılında, Osmanlı hazinesinden ücretler ve masrafları için 12 milyon akçeden fazla para çıktı. Gördükleri bu özel muameleyi hak edip etmedikleri tartışma götürür; bazıları savaşın sonunda Fransa'ya dönmüştü, ancak başkalarının kalarak hizmete devam etmeleri, serkeş tavırlarıyla Fransız sefirine sonu gelmez sorunlar yarattıkları anlaşılıyor.[62]

On Beş Yıl Savaşı'nın ve hemen öncesindeki dönemin daha önemli tarafı, Habsburg karşıtı Macarların, Viyana'ya karşı mücadelelerinde giderek Osmanlıları potansiyel bir müttefik olarak görmeye meyletmeleriydi. Sayısız tarihçinin işaret ettiği gibi, Imre Thököly'nin Viyana üzerine yürüdükleri sırada Osmanlı veziriazamıyla kurduğu kötü şöhretli ittifak, eksantrik bir (Vatikan'ın deyişiyle) dinsizler koalisyonu değil, çok uzun bir işbirlikleri silsilesinin sonuncusuydu. Thököly'nin önünde, On Beş Yıl Savaşı öncesinde ve esnasında meydana gelmiş –tümü de, kolay hatırlanacak şekilde B ile başlayan– üç emsal vardı: Báthory, Bocskay, Bethlen.

Bir Erdel prensi olmakla kalmayıp aynı zamanda Lehistan'ın müstakbel kralı olan Báthory 1575'te Kerelöszentpál'de Habsburgların desteklediği bir rakibiyle savaştı. Ona yardım etmeye çok hevesli olan Osmanlılar, Viyana'nın adayına karşı ne kadar isterse asker vermeyi önerdiler. Padişahın ona söz verdiği gibi Temeşvar ve Budin paşaları yardımına koşmaya hazırdı; hatta veziriazam Báthory'ye muharebe başlamadan önce, kuvvetlerinin yeterince güçlü olmadığını düşünüyorsa, Osmanlı/Eflâk takviyeleri gelene dek kalesinde kalmasının iyi olacağını söyledi. Bu muharebeye Türk katılımı, ilginçtir ki, yaklaşık dört bin kişilik or-

61. a.g.e., s. 107-9.

62. a.g.e., s. 109.

du içinde Báthory'nin yardımına ancak iki yüz Osmanlı sipahisi geldiği söylenerek önemsenmez. Ancaj artık bu iddianın tümüyle asılsız olduğunu biliyoruz: Tarihçi Fodor, başka kaynaklardan, Báthory'nin "Macar" zaferinde 1.000 ila 1.500 atlı ve yaya Osmanlı askerinin var olduğunu göstermiş durumda. Reelpolitikle karışık, bazı kişisel etkenler de işin içine girmişti: Osmanlı destek kuvvetlerinin Receb Bey adındaki Müslüman kumandanının, Báthory'yle ilişkilerinin alışılmadık ölçüde iyi olduğu anlaşılıyor. Báthory padişahtan bu Müslüman dostunu yakındaki bir sancağın başına getirmesini istemiş ve ayrıca onun emrindeki subaylardan birinin terfisini tavsiye etmişti. Bütün bunlar kayırmacılığın, özü gereği hiçbir mezhep veya ideoloji sınırı tanımadığına tanıklık eder.[63]

1599'da yüz seksen derecelik bir dönüş yapana değin Kutsal Roma imparatorunun (tam bir kaçık olan Habsburg Kralı II. Rudolf) yeminli bir Protestan müttefiki olan Bocskay'ınki, daha da tuhaf bir işbirliği örneğiydi. Viyana'nın gitgide şiddetlenen Protestanlık karşıtı siyasaları, sonunda onu dönemin en yaygın Habsburg karşıtı isyanlarından birinin liderliğine kadar getirdi. 1604'te imparatorluk (Avusturya) askerlerine karşı başarılı pusulardan yararlanılan bir seferin ardından, Batı Macaristan'ın her yerindeki Habsburg ileri karakollarına bir sürü saldırı yapıldı. Bu saldırılar toplumun her kesiminin tam desteğini aldı; sopalarıyla askerleri döven ve tedarik hatlarını kesen serfler ve köylüler de işin içindeydi.[64] Ayaklanmanın coşkusu pek de şaşırtıcı sayılmazdı; Macaristan'ın kuzeyinin büyük bölümünde önüne çıkanı öldüren, yakan ve işkence eden Avusturyalı General Basta'nın marazi denecek kadar gaddar tutumu, Habsburglara ilişkin onyıllar boyunca hatırlanacak kötü anılar bırakacaktı. Eski düşmanlarının Habsburglara karşı böylesine başarılı olduğunu görmekten hoşnut kalan Osmanlılar, başlangıçta Bocskay'ın çabalarına dolaylı destek verdiler, ardından yönetimini resmen tanıdılar (1605'te Sultan I. Ahmed ona Erdel Prensi olarak İran'da yapılmış bir taç verdi). Bocskay'ın Veziriazam Sinan'ın ordularını daha on yıl önce Tuna'nın karşı kıyısına püskürttüğü düşünülürse, bu destek daha da tuhaf görünür.[65]

Bocskay'ın bu hareketi –taraf değiştirip Osmanlılarla işbirliği

63. Fodor, "Volunteers in the Sixteenth Century Ottoman Army", içinde: David ve Fodor (der.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, s. 256-9.

64. L. Makkai, "Backsai's insurrectionary army", içinde: *From Hunyadi to Rákóczi*, s. 282-3.

65. a.g.e., s. 277.

yapan Macar bir prens olarak– türünün ilk örneği olmadığı gibi, kesinlikle sonuncusu da olmayacaktı. Ortak siyasi ve maddi ihtiyaçlar bir inançsızın ne kadar "inançsız" olduğunu belirliyordu; nefret edilen bir düşmana karşı mücadelede, muazzam top ve asker kaynaklarıyla her daim mevcut Osmanlıların yardımına başvurmanın çekiciliği karşı konulmaz olsa gerekti. Bocskay açısından bu tümüyle bir Hıristiyan dayanışmasına –ama Türk değil *Katolik* karşıtı türünden– dönüştü. Minnettar bir Protestan rahip tarafından kaleme alınmış bir halk şiiri, kendilerini "komşularını döven, ülkeyi tahrip eden, zalim uşak"tan (yani Habsburglar) kurtaran Bocskay'a şükranlarını sunar ve "Tanrı, senin elinle... takkeli, ilahi okuyan papazları Roma'ya geri göndersin!" diye dua eder.[66] Ekümenik uyumdan bahsetmek zordu.

Son "B"miz de Bethlen'dir. Macar siyasetinin, Bocskay'ın kendi şansölyesi tarafından zehirlenmek gibi bir talihsizliğe uğramasına yol açacak kadar istikrarsız olduğuna dair bir göstergedir. Sonunda, 1613'te Bocskay'ın yerine geçecek kişi, birini yatıştırmak için diğerini kurnazca kullanarak Viyana ve İstanbul arasında hünerli bir yol tutturmayı başaran bir Kalvenci olan Gábor Bethlen'di. Hükümdarlığının –esasen I. Ahmed'in Macarlara zorla kabul ettirdiği bir vassaldı– başlangıcı utanç verici olmuştu; aldığı Türk desteğinin şartlarından biri Lipova'daki bir kalenin geri verilmesiydi. Bethlen Türklere teslim etmek için, fiilen kendi askerlerince savunulan kalesini kuşatmak zorunda kaldı; bu onun "Müslüman Gábor" olarak tanınmasına yol açacaktı.[67] Ne var ki, bir başka Erdel prensi yalnız Macaristan'da değil, Avrupa'nın dört bucağında bu kötü unvanı taşımak konusunda onu geride bırakacaktı: Şimdi nihayet Imre Thököly'ye dönebiliriz.

Hilal için salibi bırakmak: Imre Thököly (1657-1705) ve Viyana seferi

Bir Macar prensinin (İngilizcede çoğu zaman "Teckely" veya "Teckeli" olarak anılmasına karşın, Macarcada Thököly) Avusturya imparatoruna beraberce saldırmak üzere bir Türk padişahıyla nasıl ittifak kurduğunun hikâyesini aktaracak olmamıza karşın –başarısız Viyana kuşatmasından iki yıl sonra 1685'te Edinburgh'da yazılmış– bir İskoç türküsüyle işe koyulacağız:

66. a.g.e., s. 288; şair Szappanyos'tur.

67. Molnár, *A Concise History of Hungary*, s. 118.

Alçak dönek asi, Kont Teckely adı,
Bütün Hıristiyanların rezili, Protestanların utancı;
Emperyal Efendisi'ne yeni bir iş bulmak için
Bıraktı Din'i, koştu Türk'le aşık atmaya;

Bıraktı hilal için salibi, Ay için Güneş'i,
Bir sarık uğruna gerçeği; Roma yerine Mekke'yi.
Rehine verdi onurunu ve Tanrı'sını, şanlı her şeyini
Tek takınmak uğruna Gammaz Kral adını ve lakabını.[68]

Bu şiir, Thököly'nin ne kadar şöhret veya kötü şöhret sahibi olduğuna dair bir fikir vermesi açısından burada anılmayı hak ediyor. Edinburgh, Varşova, Amsterdam ve Paris kentlerinde, Thököly'nin adı Türk'ün yardakçısı olarak anılıyordu. Birçok kişinin Thököly'nin hareketini "hıyanet" olarak gördüğü, Polonya, Fransa, İngiltere ve Almanya'da yaygın şekilde duyurulmuştu; Leibniz, Swift ve Daniel Defoe (*Robinson Crusoe*'nun yazarı) gibi entelektüellerin tümü onunla ilgilenmiştir. Protestan prensin Türk kıyafetleri içindeki karikatürleri, kulağına fısıldayan bir şeytanla –hatta bir örnekte, Oliver Cromwell'in yüzüyle– birlikte, Avrupa'nın dört köşesinde dağıtılıyordu.[69] İngiltere'de, bu Macar'ın Protestan hayranları olan bir grup Whig politikacı bir süreliğine "Thökölyciler" (*Teckelites*) olarak anıldı.

Habsburgların Macar uyruklarını ne kadar istismar ettiğini bilen yazarlardan gelen en sempatik anlatılar bile temelde, tabiri caizse, parasını yanlış ata oynayan bir Hıristiyan asiyi betimliyordu. Yine de pek az yorumcu, Thököly gibi dindar bir Protestan'ın ve onun kadar dindar olan on binlerce takipçisinin nasıl olup da Bratislava ve Lehistan sınırına kadar, İslam'ın bayrağı olan Osmanlı sancağı altında Türk ve Tatar birliklerine refakat edebildiğini kendine sormaya yanaşmıyordu.

Thököly'nin çocukluğuna ve bu esnada meydana gelen olaylara dair bilgi sahibi olmanın faydası dokunabilir. Thököly'nin ailesi varlıklı ve Protestan idi; ülkenin en kuzey ucunda, Lehistan sınırından ancak 80 kilometre mesafede (günümüzde Slovak kasabası Kezmarok'ta) bir yerde büyümüştü. Thököly, onlarca yıl sonra, ardında bir Türk ordusuyla tekrar bu bölgeye gidecekti.

68. Şair Alexander Tyler'dır, aktaran: Köpeczi, *Staatsräson und Christliche Solidarität*, s. 350.

69. Bela Köpeczi'nin *Staatsräson und Christliche Solidarität*'ı, neredeyse tümüyle bu konuya ayrılmış bir eserdir. Bkz. özellikle, kitabın en sonundaki levha fotoğrafları koleksiyonu (s. 408 vd). Bkz. ayrıca, B. Köpeczi, "The Hungarian Wars of Independence", içinde: *From Hunyadi to Rákóczi*, s. 451-2.

Varlıklı ve ayrıcalıklı olmasına karşın, Thököly'nin çocukluğu kesinlikle sorunlu geçti. Babası, hâkimiyeti altında yaşadıkları Habsburg rejimine karşı önde gelen komploculardan biriydi ve Imre, 1670'te on üç yaşındayken onun, Orava'daki kalesinin surlarında imparatorluk askerleri tarafından öldürülüşünü gördü. Çocuk kaçarak, Türk denetiminde, görece güvenli Erdel Prensliği'ndeki akrabalarının yanına sığındı. Burada, bir Osmanlı *darü'l-sulh*, yani "barış diyarı"nda (esas itibarıyla, Osmanlıların askeri değil, sadece ekonomik olarak baskı yapmayı tercih ettikleri bir durum), diğer mültecilerle kaynaşarak ve babasının katillerine karşı, şiddetli bir Habsburg karşıtı milliyetçilik besleyerek büyüdü.

1670'ler Macar muhalifleri –hele Protestanları– açısından özellikle baskıcı dönemlerdi. Daha sonraları Wesselenyi Komplosu olarak bilinecek küçük siyasetçiler ve yöneticiler grubu, bir yabancı devletler grubundan –Türkiye, Fransa, Lehistan ve Venedik– yardım sağlayarak birkaç yıldır topraklarını Avusturyalılardan geri almayı planlamaktaydı. Aslına bakılırsa, bu komplonun biraz gülünç denebilecek unsurları barındırdığı da söylenir; Habsburg'un kendi başşansölyesinin işbirliği, imparatora zehirli bir turtayla suikast girişimi ve apaçık, acemice bir gizlilik düzeyi. Bir Türk tercüman boşboğazlık edip bütün olayı Viyana sarayında Avusturyalılara anlattı, öyle ki sonunda, komplonun ortaya çıkarıldığını bir tek bilmeyen komploculardan kendileriydi.[70] Thököly'nin babası da, ortaya çıkması efsanevi ölçüde baskıya yol açan bu komploya karışmıştı.

Öncelikle, katılanların neredeyse tümü, hiç de inandırıcı olmayan, gösteri mahiyetindeki yargılamaların ardından idam edildi. Tek istisna, Katolik annesinin araya girmesi ve mezhep değiştireceğine söz vererek oğlunu darağacından kurtarması sayesinde hayatta kalabilen Prens Rákóczi oldu. Macar anayasası (daha doğrusu ondan geriye ne kalmışsa) derhal askıya alındı; her yerdeki Lutherci ve Kalvenci rahipler tutuklanarak hapse atıldı, hatta kadırgalarda forsa yapıldı. Kitaplar yakıldı, kiliseler kapatıldı, her sınıftan Protestanlar (gerek aristokratlar gerek serfler) Katolik şapellere sürüklenerek, kolları bağlı olarak, Katolik Aşai Rabbani ayinine katılmaya zorlandı. Vicdandan yoksun Alman memurlar bu krizden, muazzam meblağlarda Macar para ve mülkünü "müsadere" etmek için yararlandılar (Bunun, Reform hareketi Macaristan'ı kasıp kavururken Protestanlar tarafından da kullanılan bir taktik olduğunu söylemek gerekiyor). Macar Katolikle-

70. Barker, *Double Eagle and Crescent*, s. 27-28.

ri, kendilerine göre temelde bir sömürge hâkimiyetinin güçlendirilmesini meşrulaştırmak için "din"in böyle riyakârca kullanılmasından acı acı yakınıyorlardı.[71]

Habsburglara haksızlık olmaması adına, Viyana'daki sarayın kayıtlarından bildiğimiz gibi, imparatorun hiyerarşisi içinde "Magyarlara" daha merhametli davranılması gerektiğini ileri süren bazı unsurlar da vardı. Habsburglar aptal değillerdi; birçoğu bu yeni mutlakıyetçiliğin uzun vadede kendi aleyhlerine işleyeceğini pekâlâ biliyordu. Ne yazık ki, Habsburg barış güvercinleri bu örnekte, İmparator Leopold'un kararını değiştirmekte şahinlerden çok daha az etkili olabildi. Açgözlülük sık sık kendini gösteren bir güdü olmuşa benziyor: Bir "kriz" veya "tehdit" esnasında bir soylunun sarayına veya bir rahibin kilisesine konmak düpedüz çok cazip bir şeydi.[72] Yukarı Macaristan'da Habsburg hâkimiyeti denetimden çok adaleti öne çıkarmış olsaydı, Türk-Macar ordusunun kuzeye ilerlerken, pek az direnişle şehirleri birbiri ardına, bu denli kolay ele geçiremeyeceğine şüphe yoktur.

Dışarıdaki olaylar: XIV. Louis'nin Türklerle ittifakı

Peki, ya Balkanlar dışında neler olup bitiyordu? Thököly gibi, Fransa Kralı XIV. Louis de aynı dönemde bir "medya savaşı"nın öznesi oldu. Fransız-Türk ittifaklarının yeni bir olgu olduğu söylenemese de –Pavia Savaşı'nda (1525) I. François'nın kuvvetlerinin Habsburglarca hezimete uğratılması üzerine, Fransız kralı, V. Karl'a [Şarlken] karşı yardım istemek için Kanuni Sultan Süleyman'a koşmuştu– XIV. Louis gerek Fransa'da gerek dışarıda, bir Hıristiyan Avrupa devletine karşı Osmanlıları desteklemesi yüzünden acı alaylara ve polemiklere hedef olmuştu. Özellikle, tam da Kara Mustafa'nın orduları Viyana'yı kuşatma altına aldığı sırada Habsburg topraklarının batısındaki Strasbourg'a saldırma kararı, birçoklarının gözünde özellikle mide bulandırıcı bir askeri fırsatçılığı simgeliyordu. Bir risale, Fransız hükümdarını "bir Hıristiyan Türk ve Avrupa'nın tıpkı Müslüman düşmanı kadar büyük bir düşman" olarak görürken, 1683 tarihli bir broşür Fransa hariciye nazırını, Muhammed Peygamber'e Fransızlarla Türklerin ne kadar iyi anlaştıklarını söylerken betimler.[73] Gelgelelim, Fran-

71. Belka Köpeczi, *Hongrois et Français: De Louis XIV à la Revolution Française*, Corvina Kiadö, 1983, s. 106.

72. Molnár, *A Concise History of Hungary*, s. 129.

73. Aktaran Köpeczi, *Staatsräson und Christliche Solidarität*, s. 147, 196.

sa içinde bir Türkseverlik iklimi toplumun bazı kesimlerinde hüküm sürüyor gibi görünüyordu. Madame de Sévigné gibi bir aristokrat ve sosyete siması, kızına "dostumuz Türk" gibi ifadeler yazabildiğine göre, Fransız Katolikleri açısından bile, bir Avusturyalı komşunun yükselen gücü ile Osmanlı düşmanlarının daha uzaktaki gümbürtüleri arasındaki tercihin artık bir din meselesi olmaktan çıktığı açıkça görülür.[74]

XIV. Louis'nin Osmanlılara desteği, bu kitapta mevcut olan tüm diğer ittifaklar kadar katıksız, damıtılmamış *reelpolitik* ürünüdür. 1664 gibi geç bir tarihte, papa tarafından örgütlenmiş bir "Hıristiyan" savaşmda, Fransız birlikleri, Türk birliklerinin yanı sıra büyük ölçüde Hıristiyan ve Rumen vassallardan oluşan bir Osmanlı ordusuna karşı St. Gotthard'da, Habsburg ordusunun kazanmasına yardım etmişti; halbuki bizzat Habsburg imparatoru Fransız yardımının istenmediğini söylemişti.[75] XIV. Louis'nin, nefret ettiği düşmanını, Osmanlılara karşı mücadelesinde asker göndererek desteklemesinin temel nedeni, Habsburg devletine yakınlık duymasından değil (aslına bakılırsa, muharebeyi kazanan generalin ta kendisi, sekiz yıl sonra, Ren Nehri'nin ötesine Fransa üzerine yürüyen orduların başına geçecekti), Almanların işlerinde söz sahibi olabilmek kaygısıydı. Louis 1666'da Macar asilere yardım etmek üzere 1.500 kişilik bir kuvvet göndermeye gizlice söz verdiyse de, sözünü tutmadı; Wesselenyi Komplosu'nda, komplo ortaya çıkarılana dek Fransa önemli bir unsurdu; o noktada, Louis kendi sefirini darağacından kurtarmak amacıyla, Habsburg imparatorunu, kendisine karşı yapılan bu alçakça ve melun planları engellediği için kutladı.

Fransa'nın Osmanlıları resmen desteklemeye, ancak 1673'te Avusturya-Fransız savaşının patlak vermesinden sonra başlaması şaşırtıcı değildir. Fransa bu noktadan sonra dizgininden boşanmış bir tutkuyla bu ilişkiye sarıldı: Habsburg sırtına tüm Macar-Osmanlı saldırılarına karşı iyi niyetli tarafsızlık vaadi, Macar asilerinin finansmanı, hatta veziriazamın orduları yaklaşırken Berlin'deki sefirlerini Prusyalıları Viyana'nın yardımına koşmaktan caydırmak gibi. Avusturya Habsburglarına karşı uzun geçmişi bulunan bu Fransız husumeti bir anda kaybolup gitmeyecekti; Macaristan Viyana'ya karşı bağımsızlık savaşına girdiği sırada, İstanbul'daki Fransız diplomatlarının Osmanlıları Avusturya'ya karşı yeni bir ta-

74. a.g.e., s. 16.

75. D.M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool, 1954, s. 253.

arruza ikna etme çabalarıyla meşgul olduğu 1700'lerde bile.[76]

Burada Polonya'dan da [Lehistan] söz etmek yerinde olur. Orduları –göreceğimiz gibi– Leh Kralı Jan Sobieski'nin Türk ordugâhına hücum edip onları Kahlenberg'den püskürtmesiyle, son dakikada Viyana'yı Osmanlı kuşatmacılardan bilfiil kurtarmıştı. Buna karşın, tarihte Lehistan'ın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri düşmanca olmaktan çok uzaktı. Lehistan kadar İstanbul'a elçi gönderen başka hiçbir devlet yoktu.[77] Lehler ve Türkler arasında bazı ortak askeri seferler bile yapılmıştı; 1560'larda, Moskova'ya karşı bir Leh-Osmanlı koalisyonu oluşturmaya yönelik ciddi girişimlerden başka, 1630'larda Kazaklara karşı bir Leh-Osmanlı kuvveti gönderildi.[78] Lehistan ile Habsburglar arasında düşmanlık, çoğu zaman onların bazı Osmanlı stratejilerine yakınlık duymasına yol açmıştı; Lehler, Osmanlılara bağlı Eflâk ve Boğdan (günümüz Romanyası'ndaki) prensliklerine Habsburg genişlemesine karşı tampon devletler olarak bakıyorlardı. Fransa gibi, Lehistan da saldırgan Habsburg komşusuna güvenmiyordu; ancak Fransa'nın tersine, son dakikada ona yardım etmeyi seçti; dikkatle belirlenmiş bir bedel karşılığında.

Thököly'nin iktidara gelişi

Ve böylelikle yavaş yavaş Viyana Kuşatması'na kadar varacak olaylar silsilesinde, farklı kuvvetlerin tedricen bir araya gelişini görüyoruz: Yükselen Habsburg gücüyle komşuları arasında artan bir gerilim: iki yanındaki Lehistan ve Fransa'yla, kuzeyinde Alman devletleri; Fransa açısından, Avrupa'nın kıyısına ve ötesine dek düşmanının düşmanlarına yardım etmek konusunda faydacı bir eğilim; kuzeyin Protestan devletleri açısından, Habsburgların Katolik olmayan uyruklarına gösterdiği muameleye karşı gittikçe artan hoşnutsuzluk; Macaristan'da soylular, askerler ve serfler arasındaki sürtüşmeler; ve Macar topraklarında, Osmanlı sarayının er geç Orta Avrupa'daki emelleri için elinden geldiğince kullanmaya karar vereceği bir devrim ruhunu tutuşturacak çok geniş bir yeni isyan dalgasının başlaması. Hoşnutsuz Protestanların, aşağılanan köylülerin, ihtiraslı vezirlerin, duyarsız kayzer-

76. Köpeczi, *Hongrois et Français*, s. 91.

77. D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th -18th centuries)*, Leiden, 2000, s. xvi.

78. K. Wawrzyniak, *Ottoman-Polish Relations in the Sixteenth Century*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 6.

lerin, açgözlü soyluların ve müdahaleci kardinallerin neredeyse kimyasal karışımı, gelmiş geçmiş en büyük Osmanlı ordularından birini (120 bin kişiyi aşkın) Avrupa'nın göbeğine kadar getirecek bir tepkime için temel unsurları sağladı.

Belirli bir süreliğine, Thököly bu tepkimede merkezi bir rol oynadı. Sonu trajik olacaktı ve yaşamının erken, coşkulu, fevri yıllarına biraz hüzün dolu bir ironiyle bakmamak çok güçtür. 1683 yılına dek Thököly için her şey yolunda gitmişken, ondan sonra neredeyse her şey kötüye evrilmişti. Genç, karizmatik, özgüven ve yurtseverlik coşkusuyla dolu Thököly, çağdaşlarında, belki onun hatalarını görememelerine yol açacak kadar gözlerini kör eden bir sihir etkisi yarattı. Halbuki siyasal öngörüsü eksikti ve etkileyici olmaktan uzak bir askeri planlama kavrayışı vardı. Yetenekli olduğu şüphesizdi; henüz yirmi üç yaşına geldiğinde, Kurutzen (Kuruc) generali olmuştu ve bir isyan lideri olarak şöhret kazanmaya başlamıştı.

Kurutzen (Macarcada *Kurucsok*'un, sözcük anlamı "haç" veya "haçlı"dır) daha sonraki mücadelelerde Thököly'nin elindeki en değerli kuvvet, kimi zaman eski kanunsuzlar, kimi zaman eski askerlerden oluşan asi Macar savaşçılarıydı. Habsburg topraklarına hücum edip, köyleri ve kasabaları Türkler veya Tatarlarla birlikte yağmalamaktan (kimi zaman Kurutzen yerine "Kruzitürken" diye adlandırılacak kadar[79]) sorumlu bu adamların başındaki Thököly, her nasılsa onların kendisine olağandışı bir sadakat ve itaat göstermesini sağlamayı başardı; isyan hareketinin seçkin lideri olarak ortaya çıkışında kilit bir etkendi bu. Hatta Türkçede Thököly Kuruc Beyi, yani "Kurutzen Prensi" olarak anılıyordu. Hem Paris hem İstanbul, onu müstakbel Macar tahtının tek adayı olarak görüyordu.

Viyana'ya nihai taarruzdan beş yıl önce, 1678'de, Thököly Habsburglara savaş ilan etti ve Kurutzen ordusu –ve Osmanlı'nın onayıyla– Avusturya denetimindeki Yukarı Macaristan (günümüz Slovakyası) dağlarından harekete geçerek, kentleri peş peşe kayda değer bir başarıyla ele geçirmeye koyuldu. 1681'e kadar, bölgenin büyük bölümü denetimi altındaydı. On bin Krutzen'i ve artık saflarında yer alan Varadin [Oradea/Varad] paşasına bağlı bir Osmanlı ordusuyla birlikte, Habsburg imparatorunu bir ateşkese zorlayabilecek duruma gelmişti.[80] Ertesi yıl, bu göz kamaştırı-

79. Bkz. F. Posch, *Flammande Grenzen: Die Steiermark in den Kuruzstürmen*, Verlag Styria, 1986, s. 13.

80. L. Benczédi, "The Warrior Estate", s. 359-61.

cı yükselişin sonucunda, Budin paşası tarafından Yukarı Macaristan Kralı olarak taç giydirildi ve –yirmi beş yaşındayken– kendinden on üç yaş büyük olan hayatının aşkı Ilona Zrinyi'yle evlendi. Tanrılar açıkça Imre Thököly'nin yüzüne gülmekteydi.

Tarihçiler arasında, Viyana'yı almanın ilk kimin fikri olduğu hakkında bir tartışma vardır; başta yaygın düşünce, Türkleri Avrupa'ya yürümeye kışkırtanın XIV. Louis olduğu yönündeydi. Başkaları, "Altın Elma"yı kuşatma altına almaya padişahı ikna edenin veziriazam (Kara Mustafa) olduğunda ısrarlıydı ki bu efsanevi Avrupa kentinin İslam kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi dünyanın sonunu getirecekti. Ancak, birçok kişi Kara Mustafa'yla sohbetinde ona bu imparatorluk başkentini zapt etme fikrini ilk verenin Imre Thököly olduğunu ileri sürmüştür. Tarihçi Köpeczi, kısmen Thököly'nin büyük Osmanlı ordusunun Macaristan'dan olabildiğince hızla ilerlemesini istemesi, kısmen de Osmanlıların Viyana'da bulunmasının onun Macaristan'daki konumunu güçlendirecek olması açısından, bu görüşü benimser.

Kendi soylularının onun Osmanlı sarayıyla bu yakın ilişkisinden pek de hoşnut olmaması, Thököly'yi zor bir duruma sokmuştu. Toplumsal statülerini korumakta hevesli ve Thököly'nin paşalarla ahbaplığındaki artan samimiyetten kaygılanan soylular, "Kurutzen Prensi"nin tam olarak padişahla ne tür belgeler imzaladığını açıklamasını talep ettiler. Thököly başlangıçta diplomatik olarak (onların isteğini "Tam olarak bitmedi, bu tür belgeleri henüz onaylanmadan ortaya sermek olmaz" diyerek) reddetti. Soylular bu belgeleri görmezlerse, desteklerini çekeceklerini söyleyerek üstelediler. "Tanrı'nın yardımıyla" diye köpürdü bu kez Thököly, "bana katılmazsanız, bunu yalnız altınlarınız ve mülklerinizle değil, canınızla ödersiniz."[81]

Thököly bir Türkofil miydi? Kara Mustafa'yla ve bu denli yakın işbirliği içinde olduğu Osmanlılarla tam olarak nasıl bir dostluğu vardı? Macar-Türk ittifakının bir korku ve fırsatçılık karışımı olduğu şeklindeki iddialarda bir gerçeklik payı olduğu su götürmez. Thököly, açıkça Osmanlıları Habsburgları ülkesinden kovmanın –bir tarihçinin deyişiyle, "hilalin sancağı altında bağımsızlığın"[82]– tek aracı olarak görüyordu. Ne var ki, Katolik Habsburg zulmünün arka planı düşünülürse, hiç de hafife alınmaması gereken Protestanlığı bir yana, babasının öldü-

81. Köpeczi, *Staaträson und Christliche Solidarität*, s. 19.

82. Miklos, *Concise History of Hungary*, s. 130.

rülmesi, Kassa gibi kentlerin yeniden fethinde paşaların maddi yardımı gibi etkenlerin de onun Osmanlılarla işbirliğinde bir rolü olsa gerektir. Thököly'nin anlatılarını ve onun veziriazamla görüşmelerini okurken, gözle görülür bir birlik ve kararlılık anlayışı karşısında etkilenmemek güçtür. Kara Mustafa, (günümüz Hırvatistanı'nda bulunan) Macar kenti Essek'te Thököly'yi kabul ettiği zaman, alışılmış resmi formaliteler söz konusudur: Thököly vezirin eteğini öper, hediyeler alınıp verilir, vb. Ama asıl öne çıkan, daha küçük ayrıntılardır: Thököly geldiği zaman, atlarıyla onu karşılamaya çıkan paşaların ve ileri gelenlerin sayısının çokluğu, geçit yapan askerlerin alayında Türk bayraklarıyla karışık halde çeşitli Macar bayrakları, hatta Thököly'nin subaylarının birçoğunun Türk sipahilerine komuta etmesi gibi ayrıntılar.[83] Osmanlı tarafında da, –Thököly'nin seferdeki rolüne ilişkin Osmanlı anlatılarında– Hıristiyanlara "gâvurlar" gibi aşağılayıcı, hakaretamiz sözlerin, kimi zaman bitişik cümlelerde "Kurutzen prensine" (*Kurus Bey*) alabildiğine saygılı göndermelerle aynı sayfada yer aldığını görmek de ilginçtir.[84] Çok açıktır ki, Osmanlı Müslümanlarının gözünde iki tür Hıristiyan vardı: Kendilerine karşı olan Hıristiyan (gâvur) ile kendi yanlarında olan Hıristiyan; bu durumda, müttefiklerinin Hıristiyan inancı düpedüz gözden kayboluyor ve konuşulacak bir konu olmaktan çıkıyordu.

Viyana kuşatması (1683) ve sonrası

3 Mayıs 1683'te, Viyana'ya doğru yola koyulan Osmanlı ordusu nihayet Belgrad'da toplandı. Tarihçi Barker'ın işaret ettiği gibi, ordu çeşit çeşit milliyet ve ırkı barındırıyordu: Müslüman –Türkler, Araplar ve Kürtler– birliklerin yanı sıra, Rumlar, Ermeniler, Sırplar, Bulgarlar, Rumenler, Macarlar, Széklerler ile daha pek çok Batılı oradaydı. Efsanevi ordunun gerçek boyutunu doğrulamak zor olsa da, tahminlerin, 12 bin Eflâk/Boğdan (Hıristiyan) yedek askeri de dahil, ortalama 100 ila 120 bin kişi arasında değiştiği görülür.[85] Thököly'nin ordusu çok daha kuzeyde bulunuyordu ve Kör Hüseyin Paşa'nın kumandasındaki Türk birlikleriyle ortak bir yü-

83. Jean Leclerc, *Histoire d'Emeric Comte te Tekeli, ou memoirs pour servir à sa vie*, Köln, 1693 –bu nüsha Staatsbibliothek Berlin Unter den Linden'de mevcuttur, s. 121-4; bkz. ayrıca, Osmanlı Rum baştercümanının anlatısı (Aleksandros Mavrokordatos), içinde: R.F. Kreutel ve K. Teply (der.), *Kara Mustafa Vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen*, Verlag Styria, 1982, s. 74-6.

84. Bkz. Ahmed Teşrifatizade'nin anlatısı, içinde: Kreutel ve Teply, *Kara Mustafa Vor Wien*, s. 139, 174.

85. Barker, *Double Eagle and Crescent*, s. 203.

rüyüşle Yukarı Macaristan'dan Bratislava'ya doğru ilerleyerek, seferin büyük bölümünde ayrı bir operasyonda görev aldı. Kurutzen ve Thököly'nin safına katmayı başardığı diğer savaşçılar için kabaca 100 bin gibi bir sayıyı kabul edecek olursak, o zaman bir gerçek açığa kavuşur: Habsburgların üzerine yürüyen "Türk" ordusunun yarısından epey fazlası Hıristiyanlardan oluşuyordu.[86]

Viyana'da, beklenebileceği gibi, atmosfer çok gergindi. Padişahın ordusu –esas itibarıyla iki stadyum dolusu kişiden oluşan ve bir kentten diğerine ilerleyip duran– Osmanlıların nam saldığı büyük hız ve etkinlikle ilerliyordu.[87] 14 Haziran'a kadar, Essek kentine ulaştılar. İmparator Leopold, danışmanlarını dinleyerek, gece yarısı surlardan gizlice süzülerek kentten kaçtı; bir daha asla unutturamayacağı (bugün belki "kötü bir halkla ilişkiler hamlesi" olarak tanımlayabileceğimiz) öfkeyle karşılanan bir eylem oldu bu. Habsburglarla ilişkisi zayıf olan her Macar kentinin Türk ordusu tarafından hiç direniş görmeden zapt edilmekte olduğu haberi Viyana'ya geldikçe, öfkeyle panik duygusu başkenti pençesine aldı. Viyana'ya kadar tüm yol boyunca, hikâye aynıdır: Keszo ve Rábaköz gibi kentler çabucak istila ordusuyla anlaşmaya varıyordu. Bir Avusturyalı yorumcunun da teslim ettiği gibi, çekilmekte olan imparatorluk kuvvetlerine Macarların beslediği kızgınlığın da kolaylaştırdığı bir süreçti bu. Keszo'nun yerlileri, Habsburg ordusunun bir savunma taktiği olarak, kentin köprüsünü yıkmasına yardım etmeyi reddetmişlerdi. Bir yerel soylu İmparator Leopold'e, ilçesindeki herkesin Thököly ve Türklerin safına katılmış olduğunu anlatan bir mektup yazdı. Viyana'ya sadık Macar aristokratları da bunun dışında kalmamıştı: Örneğin, Sopron Protestanları, ordu geçerken Kont Esterhazy'nin sarayının yağmalanmasında Thököly'nin yandaşlarına yardım ettiler.[88]

1683'te bile, halkın kusurlu bir dış politikadan nasıl üstlerini sorumlu tuttuğunu görmek ilginçtir. Viyana'da, sıradan halk, Türk ordusunun ve Macar Kalvencilerin kendilerine saldırmasına yol açan şeyin, Katolik Kilisesi'nin Macar Protestanlarına yaptığı muamele olduğunu düşünüyor ve din adamlarına öfkesini dile getiriyordu. 5 Temmuz'da, kent içinde toplanan bir güruh Piskopos Sinelli'nin evinin camlarını kırdı. Rahipler için sokaklarda yürümek zorlaştı, çünkü sık sık ilkin sözlü taciz, ardından fiili fi-

86. a.g.e., s. 410-12.

87. Rhoades Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers University Press, 1999, s. 98.

88. Barker, s. 217-18; Leopold'ün kaçışı, içinde: J. Goodwin, *Lords of the Horizons*, Chatto, 1998, s. 227-8.

ziksel şiddete maruz kalıyorlardı. Viyana yakınlarında kırsal kesimde işler daha da kötüydü, ruhban sonunda saldırıya uğramamak için sıradan insanlar gibi giyinmek zorunda kalmıştı.[89]

Viyana dışında yol barikatlarında görev almaya zorlanan köylüler durumlarından hiç hoşnut değillerdi ve işbirliği göstermediler. Uzun yıllar boyunca, amacı onları tam da şu anda yüz yüze oldukları türden bir tehdide karşı savunmak olan bir *Türkensteuer*, yani Türk Vergisi ödeyip durmuşlardı. Ateşle uyarı sistemlerine önderlik etmeleri gereken soylular, başta imparatorun ta kendisi, kaçıp gitmişlerdi. Hiç de şaşırtıcı olmayacak şekilde, serfler ve işçiler sorumlu oldukları bariyerlerden geçiş için rüşvet alıp durdukça, yozlaşma alıp yürüdü. Özellikle rahipler, çoğu zaman bu tür yolları kullanmak için para ödemeye zorlandıkları yetmiyormuş gibi, geçerlerken küfür ve tacize uğradılar.[90]

Her ne kadar bu kitabın bakış açısından, 1683 Viyana Seferi Avrupa tarihinin en büyük Müslüman-Hıristiyan askeri işbirliklerinden biri olsa da, ortak bir düşmana sahip olunduğu zamanlarda bile farklı dinler arasındaki dayanışma her zaman uyumlu olmayabiliyordu. Thököly ile Bratislava'ya birlikte yürüdüğü Kör Hüseyin Paşa'nın birbirlerine çok da saygı göstermedikleri anlaşılıyor (Bir noktada, veziriazamın alenen araya girip bu ikisini barışmaya zorlaması bile gerekmişti). Harekât önemliydi; altı bin Türk askeri, Thököly'nin on beş bin adamıyla birlikte, bu küçük Slovak kentini ele geçirmeye çalışıyordu. Thököly, kentin (büyük ölçüde Protestan) yönetimiyle teslim şartlarını müzakere etmişti ve görüşmelerin sonucunda savaşa girilmemesi anlaşılıyor ki Macar ve Osmanlı kumandanları arasında anlaşmazlığa yol açmıştı. Aslına bakılırsa, Thököly'nin işbirliği konusunda (aşırı derecede düşmanca) bir Müslüman anlatıya inanacak olursak, Kurutzen Prensi, birden çok kez, kendi dindaşlarıyla savaşan Hıristiyan askerlerinin karşı tarafa geçmesinden endişe duymuştu. Bunun yanı sıra, Thököly'nin, birlikte çarpıştığı Osmanlı kumandanlarına, savaş kazanıldığı anda kent sakinlerinin gelecekte Osmanlı uyrukları olacaklarını –ve bu bakımdan öldürülmelerindense, canlı kalmalarının daha değerli olacağını– hatırlatmak zorunda kaldığı bir an da olmuştu.[91]

Viyana kuşatmasının sonu herkesçe bilinir ve günümüzde artık efsaneye dönüşmüştür. Papa, Leh Kralı Sobieski'yi, kenti sa-

89. Barker, s. 241-4.

90. a.g.e., s. 283.

91. Kreutel ve Teply, *Kara Mustafa Vor Wien*, s. 224-6.

vunacak bir koalisyona katılmaya nihayet ikna ettiğinde, veziriazamın ordusu yaklaşık iki aydır kentin dışında karargâh kurmuş, dış surlara mayın döşeyip bunları topa tutuyordu. Ancak, Kara Mustafa kuşatma ordugâhını neredeyse savunmasız bırakmak gibi ölümcül bir hata yapmıştı. 12 Eylül'de, kuşatmanın başlamasından yedi hafta sonra –ve Osmanlı kuvvetleri kent surlarından girmeye çok yaklaşmışken– Leh kralının kumandasında bir kurtarma ordusu, kuşatmacıların arkasından gelip onları kendi ordugâhlarından püskürttü; yenilen Osmanlı güçleri darmadağın olup güneye, Budin'e kadar çekildi.

Osmanlılar açısından, kuşatmanın başarısızlığı, er geç Balkanlar'ın kaybıyla sonuçlanacak bir yenilgi oldu. Osmanlıların safına geçerek Habsburglarla köprüleri yakmış olan Thököly açısından, bu alabileceği en kötü haberdi. Macaristan'ı Habsburg hâkimiyetinden kurtarma mücadelesinde, Türkler için üç muharebe daha yaptı: Zernest (1690), Slankamen (1691) ve Zenta (1697). İmparatorluk kuvvetlerine karşı, sayısı azalan sadık Kurutzen'i ve komuta ettiği Türk atlılarıyla cesaret ve başarıyla savaşmasına karşın, her üç çarpışma da kaçınılmaz olana karşı, önemsiz direniş anlarından ibaret kaldı. Avusturyalılar, artık temelli Macaristan'a dönmüşlerdi: Budin daha 1686'da düştü, öyle görünüyor ki, Türklerin derisi yüzülmüş ve derileri ilaç yapımında kullanılmıştı. Habsburgların burayı "kurtarması"nın ardından, Budin'in Yahudi nüfusunun da ciddi olarak azaldığı anlaşılıyor.[92] Protestanların Katoliklerce zulmü şiddetlendi: Kardinal Kollonich'in 1689 tarihli *Einrichtungswerk* projesi, büyük ölçüde Macaristan'ın Habsburg İmparatorluğu tarafından sömürgeleştirilmesi ve asimile edilmesine yönelik bir plandı. Başka bir deyişle, Macaristan bir efendinin elinden diğerininkine geçiyordu; sıradan Macarlar için pek sevinecek bir durum yoktu. Batılı tarihçilerin nasıl "Hıristiyanlık âleminin kurtarıldığı"na ilişkin basmakalıp lafları, Avrupa'nın bu kendini yüceltme anının tadını çıkarmak için, Macar halkının bir kez daha boyun eğişini görmezden gelme eğilimindedir.

Thököly'ye gelince, onun kısmetine sürgünlük düştü. Önce karısıyla birlikte, sürgündeki sözde hükümdar olarak yaşadığı İstanbul'a gitti; hâlâ yurduna dönmek için az da olsa umut taşıyordu. Avrupa yakasındaki Galata'da, küçük ama güvenilir mai-

92. Büyük üzüntü ve yasa yol açan bir olay olan Budin'in düşüşüne Osmanlı tepkisi için, bkz. M. Köbach, "Der Literarische Widerhall des Verlustes von Ofen 1686", içinde: B. Köpeczi ve A. Tarnai (der.), *Laurus Austriaca-Hungarica: Literarische Gattungen und Politik in der 2te Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapeşte, 1988, s. 225-48.

yetiyle birlikte yaşadılar. Gelgelelim, Balkanlar'daki Osmanlı nüfuzu azaldıkça, onun şansı da azalıyordu ve 1701'de padişahın sarayındaki Viyana'nın nüfuzlu lobicileri, onu daha da dışarıya, İzmit adında küçük bir taşra kasabasına gitmeye zorladı. Sabık Macar prensi ve I. Leopold ve XIV. Louis'yle yazışan, vaktiyle binlerce kilometrekarelik Macar toprağına sahip olan görkemli karısının, son günlerini (anlatılara bakılacak olursa) küçük bahçelerini ektikleri ve yurtlarından haber almak için Macar ziyaretçilerinden medet umdukları bir Türk köyünde tamamladıklarını düşünmek biraz tuhaf. Thököly'nin karısı 1703'te öldü ve tek başına iki yıl daha yaşadıktan sonra, sözde prens de 1705'te hayatını kaybetti; kırk sekiz yaşındaydı.

Sonuç olarak, ister sıradan insanoğlu ister tarihçi olalım, nahoş gerçeklerle birlikte yaşamak zordur. Kendi iyiliğimizden sürekli kuşku duymamıza yol açan bir dizi gerçek veya anlatıdan hiçbirimiz hoşlanmayız. Yüz elli yıllık Osmanlı-Habsburg çatışması, Macaristan açısından tam bir yıkım oldu; hiç kimse bunu inkâr edemez. Ne de bu dönemde sıradan insana çektirilen ıstırapların haddi hesabı olduğu inkâr edilebilir; yakmalar, tecavüzler, cinayetler, işkenceler ve nefes kesen gaddarlıklar (sözgelişi, esirlerin diri diri derisini yüzmek her iki tarafın da uyguladığı bir cezaydı) yaşandı.

Bununla birlikte, sorgulanabilecek olan ve sorgulanması gereken husus, 17. yüzyılın en travmatik olaylarını barındıran bu dönemin, "Müslüman" ve "Hıristiyan", hatta "Avrupalı" ve "Türk" gibi sözcükler kullanılarak ne kadar anlaşılabileceğidir. Habsburglar –ve bugün bile onlara yakınlık duyan Batılı tarihçiler– bu sözcükleri belirli işlevleri olduğu için kullandılar. Hiç durmadan Korkunç Türk hakkında konuşmak yoluyla, daha tedirgin edici bazı etkenleri tartışma dışında tutabiliyorlardı: Yoksulun insafsızca sömürülmesi, başka mezhepten olanlara adaletsiz muamele, başka ülkenin kaynaklarının vicdansızca sahiplenilip denetlenmesi. Osmanlıların oynadığı da benzer bir oyundu: Muazzam sayıda "kâfir"e bel bağlayan bir "İslam ordusu"nun gülünçlüğü, en köktenci ulema dışında nadiren teslim ediliyordu. Belki tüm bunlardan çıkarılacak ders, "İslam" ve "Hıristiyanlık", "kâfir" ve "Türk" gibi sözcüklerden vazgeçme kararının belirli bir cesareti, kişinin kendini ve toplumunu kayıtsız şartsız eleştiriye tabi tutmaya istekli olmayı gerektirdiğini görmektir. Pek çok yönden, İslam ordusunun saldırısına uğrayan bir Hıristiyan Avrupa mitinin hâlâ ayak diremesinin nedeni, bu cesareti henüz bulamamamızdır.

Kaynaklar

G. Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2005.

L. M. Alföldi, "The Battle of Mohács", içinde: J. M. Bak ve B. K. Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn College Press, 1982.

Ian Almond, "Leibniz, Historicism and the Plague of Islam", *Eighteenth Century Studies* 39: 4 (2006).

T. M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*, SUNY, 1967.

I. Benczédi, "The Warrior Estate", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi.*

Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary 1000-1300*, Cambridge University Press, 2001.

M. Bucsay, *Der Protestanismus im Ungarn 1521-1978*, Bohlau, 1977.

L. Fekete, *Buda and Pest under Turkish Rule* (Budapeşte, 1976).

C. Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988.

P. Fodor, *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics and Military Administration of the Ottoman Empire*, Isis Press, 2000.

"Volunteers in the 16th century Ottoman Army", içinde: Géza David ve Pál Fodor (der.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, Leiden, 2000.

Géza David ve **Pál Fodor,** "Hungarian Studies in Ottoman History", içinde: F. Adanır ve S. Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Leiden, 2002.

H. İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum, 1985.

M. Köbach, "Der Literarische Widerhall des Verlustes von Ofen 1686", içinde: B. Köpeczi ve A. Tarnai (der.), *Laurus Austriaca-Hungarica: Literarische Gattungen und Politik in der 2te Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapeşte, 1988, s. 225-48.

D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th centuries)*, Leiden, 2000.

B. Köpeczi, *Staatsräson und Christliche Solidarität: Die Ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Viyana, 1983.

Hongrois et Français: De Louis XIV à la Revolution Française, Corvina Kiadó, 1983.

The Hungarian Wars of Independence", içinde: Bak ve Király, (der.) *From Hunyadi to Rákóczi.*

R. F. Kreutel ve **K. Teply** (der.), *Kara Mustafa Vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen*, Verlag Styria, 1982.

Jean Leclerc, *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou memoirs pour servir à sa vie*, Köln, 1693 –Staatsbibliothek Berlin Unter den Linden'deki nüsha.

L. Makkai, "Bocksai's insurrectionary army", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi.*

B. McGowan, "Matija Mažuranic's *Look at Bosnia*", içinde: *Journal of Turkish Studies* 8: 1984.

Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, çev. A. Magyar, Cambridge University Press, 2001.

Rhoades Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers University Press, 1999.

Muslime und Christen: Das Osmanische Reich im Europa, K. Hegyi ve V. Zimányi (der.), Budapeşte: Corvina, 1988.

Ottoman Garrisons on the Middle Danube, A. Velkov ve E. Radushev, Budapeşte, 1995, S. Dimitrov'un önsözüyle.

Amir Pašić, "Islamic Art and Architecture of Bosnia and Herzegovina", içinde: R.M.Z. Keilani ve S. Todorova (der.), *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, İstanbul, 2002.

F. Posch, *Flammende Grenzon: Die Steiermark in den Kuruzzstürmen*, Verlag Styria, 1986.

J. Strauss, "Ottoman Rule Experienced and Remembered", içinde: Adanır ve Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans.*

F. Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary 1529-1534*, Budapeşte, 1995.

Das Bauerntum und die Kämpfe gegen die Türken", içinde: G. Heckenast (der.), *Aus der Geschichte der Ostmitteleuropaischen Bauernbewegungen im 16te und 17te Jahrhunderten*, Budapeşte, 1977.

"Türkenherrschaft und Reformation im Ungarn um die Mitte des 16te Jahrhunderts", içinde: *Études Historiques Hongroises* II: 1985.

A. Várkonyi, "Rákóczi's War of Independence", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi.*
"The Principatus Transylvaniae", içinde: *Études Historiques Hongroises* (1985), c. 2.
Europica Varietas – Hungarica Varietas 1526-1762, Budapeşte, 2000.

D. M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool, 1954.

K. Wawrzyniak, *Ottoman-Polish Relations in the Sixteenth Century*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilgi Üniversitesi, 2003.

5

Kırım Savaşı (1853-1856): İki tarafta Müslümanlar

Son bölümümüz, bizi bir adım daha doğuya –ve 150 yıl sonrasına– 19. yüzyıl ortasında Kırım'ın Ukrayna sahiline götürecek. Bulgaristan'dan Gürcistan ile Türkiye'nin kuzeydoğusuna dek Karadeniz'in etrafına yayılan Kırım Savaşı, gerçek anlamda ilk modern savaş olarak adlandırılır. Bunun birçok nedeni vardır: Telgrafın kullanıldığı ve savaş fotoğrafçısının belgelediği ilk muharebe olmasının yanı sıra, basında günbegün aktarılan ilk savaştır. İlk defa deniz mayınları ve buharlı gemiler de bu savaşta kullanılmıştır. Bizim araştırmamız açısından en önemli özelliği, çarpışan tarafların farklı milliyetleriyle gerçek anlamda küresel ilk büyük çatışma olmasıydı. Kırım Savaşı'nda sadece İngiliz, Türk, Fransız ve Rus askerler yoktu; içlerinde Hindistan ve Tunus, İrlanda ve ABD, Suriye, Finlandiya ve Moğolistan gibi uzak yerlerden gelenler de vardı.

Kırım Savaşı, her şeyden önce, bir uygarlıklar çatışması değil, emperyal projeler çatışmasıydı. Fransa, İngiltere ve daha sonra Sardinya'nın (İtalya) kurduğu ittifak, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rus istilası tehdidinden kurtarmak üzere güçlerini birleştirdi. Bunu izleyen üç yılda, Müslüman birliklerinin her iki tarafta da çarpıştığı bir dizi muharebe oldu. Rus Ordusu'ndaki Tatar tümenleri, Fransız kuvvetlerindeki Cezayirli askerlerden oluşan Arap alayları ve İngilizlere hizmet eden "başıbozuklar" vardı. Bundan başka, Fransız ve İngilizlerle yan yana çarpışan Osmanlı orduları da önemli sayılarda Hıristiyan subay ve asker içeriyordu: Polonyalı Kazaklar ve Rumen milisler, donanma ve sıhhiye birliklerindeki Osmanlı Rum ve Ermenilerinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun uç boylarında Ruslara karşı Osmanlı birliklerine (Türk adlarıyla) kumanda eden çok sayıda Avrupalı subay.

Son bölümde, dinler arası işbirliği anlarına bakarak bir dizi soru soracağım: Bu iki dinin mensupları Osmanlı/Müttefik ve Rus ordularında ne ölçüde karışmışlardı? Kırım'ın muharebe meydanlarında yan yana savaştıkları sırada Hıristiyan ve Müslüman askerler birbirleri hakkında ne düşünüyorlardı? Müslüman ordularındaki Hıristiyan askerler ve Hıristiyan ordularındaki Müslüman askerler kendi inançları hakkında ne kadar bilinçliydiler? Yaptıkları şeyde herhangi bir çelişki görüyorlar mıydı?

Kırım Savaşı nasıl başladı?

Rusya ile Müttefikler arasında, sonunda harp ilanına varacak belli olaylar yaşanmıştı: Osmanlı hükümetinin bazı Macar siyasi sığınmacıları Ruslara iade etmeyi reddetmesi; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan uyrukların belirli egemenlik haklarına dair tartışmalar; Kutsal Topraklar'daki Beytüllahim katedralinin anahtarlarının kimde duracağı konusunda münakaşalar; hatta İsa'nın doğum yerinin üzerine ne çeşit (Katolik mi yoksa Ortodoks mu?) bir yıldız konulması gerektiği konusundaki çekişmeler.[1] Bununla birlikte, biraz ıvır zıvır diye nitelenebilecek bu anlaşmazlıklar, çok daha derin birtakım gerilimlerin nedenleri değil, belirtileriydi. Bu kadar farklı (İngiliz generaller, Osmanlı paşaları, Kürt köylüleri, Polonyalı devrimcilerden oluşan) bir çıkarlar yelpazesinin, Çar I. Nikola'nın imparatorluk ordularına karşı nasıl bir araya gelebildiğini anlamak için, Rus yayılmacılığının bu unsurlarda yarattığı muazzam rahatsızlık ve kaygıyı aklımızda tutmamız gerekiyor.

1852'ye gelindiğinde, Osmanlı ve Batı Avrupa çevrelerine, çarın Karadeniz'i bir "Rus gölü"ne çevirmek istediğine dair genel bir korku hâkim olmuştu. Rusya'nın emelleriyle ilgili spekülasyonların bazıları (bugün hâlâ gördüğümüz gibi) önyargılı ve çılgıncaydı; her ne kadar İngiltere Hariciye Nezareti'nin "Rus ordularının Türkiye'den dört bir yana yayılacağı"na inancı tam olsa da I. Nikola Rus Çarlığı'nın sınırlarını Kutsal Topraklar'a veya Suudi Arabistan'a kadar genişletmeye dair bir niyeti asla dile getirmemişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli yutulabilir lokmalara ayırmaya yönelik bir plan ortaya atmıştı: Ruslar Romanya ve Bulgaristan'ı, İngiltere Mısır'ı, Avusturya Kuzey Yunanistan'dan bir parça alacak, Fransızların payına Girit düşecekti. Rusların Çargrad diye söz ettikleri İstanbul bir Rus garni-

1. Ian Fletcher ve Natalia Ishchenko, *The Crimean War: A Clash of Empires*, Spellmount, 2004, s. 10.

zonunun yönetiminde, uluslararası bir liman olacaktı.[2]

Osmanlı İmparatorluğu'nun –yaygın (ve hatalı) biçimde çöküşün eşiğinde olarak algılanan– zayıf durumu, bu planları bir dereceye kadar teşvik ediyordu. 3. ve 4. bölümlerde gördüğümüz saldırgan ve dinamik devletin tersine, Osmanlı İmparatorluğu, 1852'ye gelindiğinde kabadayılık etmekten çok, kabadayılık gören, eski günlerinin epey gerisinde bir devletti. Yaratılan birtakım kibirli Batı klişeleri –en ünlüsü Türkiye'nin "Avrupa'nın hasta adamı" olarak nitelenmesiydi– bu gerçeği abartır; ancak Osmanlı İmparatorluğu, 1820'lerde ordusunu modernleştirmeye girişmiş olsa da, kesinlikle eskisi gibi değildi. Vaktiyle ağırbaşlılığı ve heybetiyle Batılı elçilere dehşet salan saltanata –dosdoğru kendisini ilgilendiren bir öneri olmasına karşın– 1853 tarihli ünlü "Viyana Notası"nda danışılmaya bile gerek görülmemişti. Müslüman imparatorluğun otuz milyon uyruğunun yarısından fazlasının Hıristiyan (Rum ve Ermeni) olması, imparatorluğun yıkılma ihtimalini çarın gözünde daha da çekici kılıyordu.

Rusya'nın gerek Osmanlılar gerek Avrupalı devletlerle ilişkileri her zaman bu kadar hasmane olmamıştı. 1845 kadar geç bir tarihte bile, Rus Çarı I. Nikola İngiltere'yi ziyaret etmiş, hatta o yıl Ascot'ta Altın Kupa'yla ödüllendirilmişti. Rusya ile Batı Avrupa'nın kraliyet aileleri arasındaki aristokratik bağlar, başta Nikola'nın Alman eşi Prusya prensesi Charlotte sayesinde çoktu. Osmanlılarla Ruslar arasındaki ilişkide bile, tablo alabildiğine kalıcı, kesintisiz bir nefreti ortaya koymuyordu. Tam tersine, daha yirmi yıl önce, Ruslar Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ordusuna karşı Osmanlılarla askeri bir ittifaka girmişti. Çar 1833'te, Amiral Lazarev komutasındaki birliği, Türklere Mısırlı düşmanlarını yenmelerine yardım etmesi için göndermişti (Üzerinden on yıl bile geçmeden, bu kez Mısırlılar, Ruslarla savaşan Türklere yardım edeceklerdi).

İmparatorluk –ve imparatorluk gururu– olayların gelişiminde başat rol oynadı. Gerek İngilizler gerek Fransızlar, Rusya'ya bir emperyal rakip olarak bakıyordu; Rus çarlığının Kazakistan'a ve Türkistan'a doğru yıldırım hızıyla yayılması, Rus sömürgelerinin Çin sınırlarına kadar dayanması, Orta ve Güney Asya'daki İngiliz nüfuzuna giderek artan bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştı. Daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp Rusların işgaline uğraması ve çarın nüfuzunun Akdeniz kıyılarına kadar ulaşması fikrini İngilizler ve Fransızlar son derece nahoş bulu-

2. Clive Ponting, *The Crimean War*, Chatto and Windus, 2004, s. 12, 8.

yorlardı. Moskova'dan Kahire'ye, Sen Petersburg'dan İran'a uzanan bu *pax slavica* korkusu, –tarihsel olarak pek olası görünmeyen– Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifakını gerçekleştiren etken oldu.

Osmanlı ordularında çok sayıda Polonyalı, Macar ve Rumen'in (Eflâklar denilen) bulunuşu da, bu topraklardaki Rus işgali veya nüfuzunun bir sonucuydu. Göreceğimiz üzere, Osmanlı ordusunda savaşan –Türk birliklerine yalnız Balkanlar'da değil, Kafkasya'da da komuta eden Macar subaylar gibi– Polonyalı ve Rumen alaylar çoğunlukla Osmanlı davasını (tıpkı geçen bölümde Thököly'nin yaptığı gibi) faydacı bir tutumla destekleyen devrimci sürgünlerdi.

Çar ile Avrupa devletleri arasında diplomatik ilişkiler birkaç kez kesintiye uğrayıp İngiltere savaşa doğru ilerledikçe, İngiliz kamuoyu basın üzerinden gitgide eyleme geçmekten yana tavır koyuyordu. Bugün bu gazetelerde yer alan yazıları okurken şaşırmamak elde değildir. Genellikle şeytanileştirilen Türk imgesi, ansızın kötücül Rus barbarının tecavüzle tehdit ettiği kutsal bir kurban suretine bürünmeye başladı. Resmi savaş ilanına doğru geri sayım aylarında, İngiliz gazeteleri Osmanlılara desteklerinde –ve çara olan nefretlerinde– kayda değer bir dayanışma sağlamışa benziyordu: "Bu kadar adaletsiz bir saldırganlığa maruz kaldığı şu anda neden eski ve sadık müttefikimizin ayakta kalmasına yardım etmeyelim?" diye soruyordu *Observer* gazetesi. Çoğu gazete aynı fikri paylaşıyordu. *Daily Mail* gazetesi de ısrarlıydı: "Fransa ile İngiltere, kadim ve barışçıl bir müttefiki, Barbar'ın [Rusya] yağmacı ihtiraslarından kurtarmalıdır."[3] "İngiliz onuru" ve "İngiliz çıkarları" dilden düşmediği gibi, İngiltere'nin savunmasız, daha az güçlü bir ülkeyi himaye etmesinin ahlaki bir yükümlülük olduğuna dair genel bir anlayış (en azından basında) hüküm sürüyordu. Tarihçi Badem'in işaret ettiği gibi, Türkiye'nin savunulmasına destek amaçlı, Osmanlı yanlısı mitingler İngiltere'nin çeşitli kentlerinde birbirini takip ediyordu: Manchester, Southampton, Newcastle, Derby. Bazı kesimlerde, (genelde İngiliz kamuoyunun yabancı düşmanı iklimi göz önüne alındığında olağandışı şekilde) özellikle Türkiye'de yapılan son reformların ışığında, Rusya'nın Türkiye'den daha az "uygar" olduğu bile ileri sürülüyordu. Bir İngiliz lordu *Times*'ta şöyle yazmıştı:

3. *The Observer*, 3 Temmuz 1853; *Daily News*, 4 Temmuz 1853. Aktaran Candan Badem, "The Ottomans and the Crimean War (1853-56)", Yayımlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, Haziran 2007, s. 84.

> Hilal dini hoşgörü, kişisel özgürlük, milli bağımsızlık ve toplumsal düzen anlamına gelir; oysa Haç (ister Yunan ister Roma haçı olsun) dini tahammülsüzlük, kişisel kölelik, yönetimlerde mutlakıyetçilik ve edebiyat ile toplumun Ortaçağ'a dönüşünü isteyenlerin sancağı olarak suiistimal edilmektedir.[4]

Türkiye ve Osmanlılara bu alışılmadık olumlu bakış, İngiliz ordusundaki generallerin çoğu veya İngiltere hükümetinin birçok ileri geleni tarafından kesinlikle paylaşılmıyordu. İngiltere başbakanı Lord Aberdeen genelde Müslümanlardan tiksiniyordu ("Bu barbarlar hepimizden nefret ediyor" demişti savaşın patlak verdiğinde bir meslektaşına, "ve Hıristiyan âleminin diğer devletleriyle bizi birbirimize düşürerek, avantaj elde etme fırsatına çok da memnun olurlar"). Ondan çok daha genç Gladstone, başbakanı savaşı desteklemeye ikna etmek için uğraştığında, yaşlı adamın katı Osmanlı karşıtı duygularının üstesinden gelebilmek için var gücüyle çabalamak zorunda kaldı: "Türkler için nasıl savaşabilirim, diye sordu bana. Ben de, Türkler için değil, Rusya'yı yasak topraklardan uzaklaştırmak için savaşacağız, karşılığını verdim." Nihayet, Akdeniz'de bir Rus varlığı tehdidi –ve Büyük Britanya'nın Türkiye'yle yaptığı yıllık 8,5 milyon poundluk ticaret– Lord Aberdeen'i Türk safına çekmeye yetti.[5]

1853'ün ilk yarısı boyunca, Rus donanma manevraları ve kara harekâtları, İstanbul'da yapılmaya başlayan müzakereleri hafiften komediye dönüştürmüştü. Ruslar, Osmanlı ve Müttefik delegeleriyle görüşmeler yapması için Prens Menşikov'u göndermişlerdi, ama daha mayıs başlangıcında, savaş yoluna girildiği bariz bir biçimde görülebiliyordu. Aslında en baştan beri ciddi bir müzakere yürütmeye niyetleri olup olmadığı bile tartışılır. Menşikov karaya çıktığında, tören kıtasını sivil kıyafetle denetleyerek, kasıtlı olarak Osmanlılara hakaret etmişti. Rus birliklerin Romanya'da yavaş yavaş toplanması da, çarın İstanbul'u zapt etme ve Avrupa-Asya'yı ayıran Boğaziçi'nin denetimini ele geçirme emeliyle, Balkanlar'a tam bir taarruzu başlatmak üzere olduğu izlenimini veriyordu. İngilizler ve Fransızlar Osmanlı kaygılarını gidermek için donanmalarının büyük bölümünü önce Doğu Akdeniz'e, ardından

4. Lord Beaumont'tan Lord Stuart'a (9 Ekim 1853 tarihli), *The Times*'ta yayımlanmış, aktaran: Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 87.

5. Ponting, *The Crimean War*, s. 11, 59; A.D. Lambert, *The Crimean War: British Grand Strategy 1853-56* Manchester University Press, 1990, s. 3.

Türkiye'nin kuzeybatı kıyısının iyice yakınlarına gönderdiler.

Kırım Savaşı'nın ilginç yönü, iki taraftan da farklı grupların, bu çatışmayı dini bir savaş olarak görmeye çalışmasıydı; hem de bunun tersine olan onca kanıta karşın. Rus ordusu Romanya'ya girerken, Osmanlı ordusu Rumen ve Polonyalı milislerle dolu olduğu (hatta çarın kendi alaylarında Müslüman Tatarlar bulunduğu) halde, çar bütün dindar uyruklarını hilale karşı haçın zaferi için dua etmeye çağırdı.[6] Makedonya ve Tesalya'da hâlâ Osmanlı egemenliğinde yaşayan Rumlar da, bir Rus işgalinin yaklaşmasını kendileri için baskıcı Müslüman efendilerinden özgürleşme fırsatı olarak görüyorlardı (ayaklanmaları Osmanlılar tarafından İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin yardımıyla bastırılmıştı). Türk askerleri muharebeye "Allah Allah!" ve "Kâfirlere ölüm" nidalarıyla koşuyorlardı, hem de farklı milliyetten kâfirlerle omuz omuza savaşmalarına karşın. Ruslar Türk kenti Kars'ı kuşattıklarında, yerel Müslümanlar Türk birliklerini "Gâvurları gebertin" haykırışlarıyla destekleyeceklerdi; halbuki kent nüfusunun yarısı Ermeni idi.[7] Kişinin kendi dini uğruna savaştığına inanmak için duyduğu yoğun arzu, inananların kendi taraflarındaki tüm "kâfirler"in varlığını yok saymalarına yardımcı olmuşa benzer. Kırım Savaşı'nda, bu tekrar tekrar tanık olacağımız bir olgudur.

Müttefikler, elli bin İngiliz ve Fransız askerini metropolisin hemen güneyine, Gelibolu ve Çanakkale'de (altmış yıl sonra, İngiliz askerlerinin akıllarında çok başka bir amaçla saldıracağı boğaz) üslendirmek yoluyla, İstanbul'u emniyete aldılar. Ordular karargâhlarına güç bela yerleşmişken, sahra operasyonlarının büyük bölümünün kuzeye, Rus ordusunun yürümeyi planladığı Bulgaristan'a kaydırılması kararı alındı. Varna, Temmuz 1854'te 130 bini aşkın Müttefik askerinin –Osmanlı, Fransız ve İngiliz– bir araya geleceği yer olarak belirlendi. Devasa bir operasyondu bu; büyüklüğü, Osmanlı ve Fransız ordularının Tunuslu ve Cezayirli birlikleri de içermesi ve katılan birliklerin milliyetlerinin çeşitliliğiyle daha da etkileyiciydi. Bir Fransız gözlemci sahneyi şöyle kaydetmişti:

> Ortak bir davanın savunulması için Avrupa, Asya ve Afrika'dan buraya getirilen ve hepsi birbiriyle böylesine iyi geçinen bu askerler topluluğu hoş bir manzaraydı!

6. R.R. Florescu, *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities*, Yaş, 1997, s. 307.

7. R.B. Edgeton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Westview Press, 1999, s. 179.

> Zira burada açık tenleri, mavi gözleri ve cafcaflı kostümleriyle Kuzey'den –İngiliz, İrlandalı ve İskoç– adamlar vardı; açık ve anlamlı çehreleri, güler yüzlü ve zeki görünümleriyle [yazar Fransızdır] Fransızlar... son derece ağırbaşlı bir havaları olan, ciddi ve asık yüzlü Türkler; esmer tenleri, köşeli yüzleriyle Arnavutlar, kıvır kıvır saçları, karışık yüzleri ve gösterişli giysileriyle Mısırlılar; ve nihayet, kalın dudakları ve abanoz tenleriyle Nübye [Sudan] sakinleri... Bir Bulgar kasabasının dar sokaklarını yan yana arşınlayıp birbirleriyle kaynaşıyorlar; böyle bir şey kimin aklına gelirdi?[8]

Irk stereotipleri bir yana bırakılırsa, gözlemcinin anlatımı bir bakıma idealist olarak nitelenebilir; göreceğimiz gibi, askerler arasındaki ilişkiler, samimi olmaktan çok uzaktı. Yine de aynı sokakta birbirinin yanından geçen bu kadar çok asker ve üniformanın, bu kadar farklı başlık, pelerin, kaput ve ceketin olduğu yerin göz alıcı olduğu şüphe götürmez. Pek çok bakımdan, Bulgar kenti Varna, fırtınadan önceki sessizliği temsil ediyordu; Müttefik askerlerin Kırım'ın dehşetine doğru yola çıkmadan önce yaşayacakları son huzurun durağı.

Savaşın kendisine geçmeden evvel, her bir orduda savaşan çeşitli Müslüman askerleri –ve elbette Osmanlı saflarındaki Hıristiyanları– incelememiz yerinde olur.

İngiliz ordusundaki Müslümanlar: Başıbozuklar

Anlamı "karışık, düzensiz" olan başıbozuk sözcüğü, Müttefik seferine başka yerlerden getirilen çok sayıda gayrinizami ve paralı askerleri tanımlamakta kullanılıyordu. Klasik Osmanlı döneminde, bunlar çoğunlukla Hıristiyanlardı, ama Kırım Savaşı'nın dönemine gelindiğinde çoğu Müslüman'dı ve birçok farklı gruplardan geliyorlardı: (Fas'tan Irak'a kadar) Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Türkler ve Türkmenler, Afganlar, İran ve Hindistan Müslümanları. Tüm savaşlardaki düzensiz ve paralı askerler gibi, bunların da denetimi genellikle zor oldu ve isimleri yağma, talan ve tecavüzle anılır hale geldi. Başıbozuklar, kendi yöresel giysileri içinde, kimi zaman aileleriyle seyahat ederek (bir tanık, en az yetmiş yaşında bir Kürt büyükanneyi, her iki elinde dolu birer piştovla at sırtında gördüğünü anlatır) düzenli askerlere çoğu zaman egzotik, hatta gülünç görünüyorlardı. Kötü şöhretlerini kıs-

8. *Reminiscences of an Officer of Zouaves, translated from the French*, D. Appleton and Company: New York, 1860, s. 150.

men hak etmelerine karşın, yağma, tecavüz ve talan kesinlikle bir tek başıbozuklarla sınırlı değildi; çok sayıda Fransız ve İngiliz asker de savaş boyunca benzer suçlar yüzünden cezalandırıldı, hatta idam edildi.

Başıbozuklara kumanda etmek üzere gönderilen İngiliz subaylar çoğunlukla Hint ordusunda hizmet etmişlerdi. Bu, İngilizlerin başıbozuklara yönelik emperyalist tutumunu bir ölçüde ortaya koyar; başıbozuklar onlara göre fiilen askere alınan "yerliler"di. İngiliz subaylarının bir bölümü akıcı Hintçe konuşabiliyordu ve açıkçası "Şarklılar" ile olan deneyimleri nedeniyle görevlendirilmişlerdi (herhalde Arap zihniyeti, Hintli zihniyetinden çok farklı olacak değildi!). Ayrıca başıbozuklar içindeki çok sayıda Hint/Afgan askeri yüzünden de görevlendirilmiş olabilirlerdi; anlatılanlara göre, bir alayda yüzü aşkın Hintçe konuşan asker vardı. Hepsinden sorumlu olan kişi ise, dört bin kişilik Başıbozuk kuvvetine büyük bir tercümanlar grubunun yardımıyla kumanda eden Beatson adında bir İngiliz generaldi. Bu ekibin lideri, dokuz dil konuşabilen bir subaydı; bu her yerde Arapça, Türkçe ve Kürtçenin işitilebildiği bir ortamda zorunlu bir beceriydi. Beatson'ın ayrıca danıştığı, Mekke ve Medine hakkında bir kitap yazmış olan bir subayı vardı; Britanya İmparatorluğu kadar ırkçı bir kurumun, getirisi olacağı vakit, kültürel hassasiyet meselesiyle nasıl da güzel başa çıkabildiğinin ilginç bir örneğiydi bu (Aynı tutumu Kars kuşatmasında da göreceğiz. Türk askerler Ramazan'da oruç tutmak isteyerek sorun çıkardıkları zaman, İngiliz subayların Kuran'da muharebe zamanlarında savaşçıları bunu yapmaktan muaf tutan ayeti göstermişlerdi).[9]

İngiliz subaylar arasında, aşiret mensupları, kaçaklar, paralı askerler ve maceracılardan oluşan böylesine çeşitlilik içeren bir orduyu idare etmek konusunda bazı anlaşmazlıklar çıkmış gibi görünür. Bazıları sistemlilik ve otoriterlikten yanayken, bazıları uzlaşmacı ve pragmatik yaklaşımdan yanaydı. Bir subayın anlatısı, İngiliz subaylardan bazılarının –nargile içip bütün gün çadırda oturmaları, her türlü "yaramazlığın" cezasız kalmasına izin vermeleriyle– sözde komuta etmeleri gereken Başıbozuklar kadar "Şarklı" hale geldiklerine esef eder. Elimizde bir İngiliz komutanın Başıbozuk astlarına nasıl emir verdiğine dair ilginç bir örnek bulunuyor. Her şeyden önce, çeşitli liderler (Arap, Kürt, Türk) komutanın çadırında toplanıp oturuyor ve hep birlikte nargile fo-

9. Teğmen Edward Money, *Twelve Months with the Bashibozouks*, Chapman: Londra, 1857, s. 23, 102; Albay Atwell Lake, *Narrative of the Defence of Kars, Historical and Military*, Londra: Bentley, 1857, s. 85.

kurdatıyorlardı. Komutanın sözlerini orada bulunanların dillerine çevirmek üzere bir tercüman olurdu. Bir süre hoşbeşten sonra, diğer Başıbozuklarla birlikte bağdaş kurmuş yerde oturan komutan, tercüman tam olarak ne istediğini vurgulayabilsin diye, bazı sözlerini açık bir dille tekrarlıyordu: "Söyle onlara... subayları olarak bana güvenebilirler... ve onlara söz veriyorum ki başlarında ben olduğum sürece, şu anda oldukları kadar başıbozuk [bağımsız] kalacaklar." Bu sözler, anlaşılan hazır bulunan tüm Başıbozuklar tarafından son derece hoş karşılanıyordu.

Fakat belirli sorunlar da vardı. Genellikle kan dökmeye kadar varan kavgalar ve çekişmeler yalnız Başıbozuklar ve Hıristiyan (Fransız, İngiliz) askerler arasında değil, Başıbozuklar ile nizami Osmanlı askerleri arasında da patlak veriyordu. Çanakkale'de, Başıbozuklardan biri nizami ordudan bir Türk askerini öldürdükten sonra, yerel paşa kente girerken hepsinin silahsızlandırılmasını isteyecekti.[10] Bir Arnavut çeteci, yöreden bir kıza tecavüzden hapsedildiği zaman, çetedaşlarından yüz kadarı Beatson'ın çadırına gelip serbest bırakılmasını talep ettiler. Beatson sonunda pes edip adamı salıverdiği zaman, savaşı bir yana bırakıp onu da yanlarına alarak karargâhtan ayrıldılar. Böyle firarlar yaygındı yaygın olmasına, ama elbette çok daha uzaklardan –Irak ve Tunus– gelmiş olan Başıbozukların çoğunun pılısını pırtısını toplayıp memleketine dönmek gibi bir seçeneği yoktu.

Fransız ordusundaki Müslümanlar: Cezayir alayları

İngiliz ordusunun tersine, Fransız kuvvetlerinde, bizzat Fransız ordusunda nizami olarak hizmet eden Müslüman asker ve subaylar yer alıyordu. Bununla birlikte, Fransız ordusundaki Müslümanların varlığı, Fransızların kozmopolit ruhuna tanıklık etmekten çok, Avrupa emperyalizminin Avrupalı olmayanları kendi savaş aygıtına asimile edip eklemlemekteki başarısının göstergesiydi. Binlerce Arap Müslüman'ın kendilerini nasıl III. Napoléon'un sancağı altında Ruslarla savaşmak üzere Güney Ukrayna'nın soğuk, uzak ovalarında bulduklarını açıklamaya tek bir sözcük yeter: Cezayir.

Cezayir'deki Fransız fethinin 1827'de Cezayir dayısının Fransız konsolosunun yüzüne bir sineklikle vurması üzerine başladığı rivayet edilir. Olay ne kadar önemsiz olursa olsun, sonraki yirmi yıl boyunca yaşananlar, gerek Arap gerek Berberi Cezayirlile-

10. Money, *Twelve Months*, s. 44, 104.

rin binlercesinin öldürülmesi ve kökünün kazınmasını içeren büyük çaplı bir askeri fetih ve sömürgeleştirme programının parçasıydı. Bu "yayılma"da kaç bin insanın öldürüldüğünü bilmek zordur. Cezayir'in İkinci Fransız İmparatorluğu'na eklemlenmesi, büyük çoğunluğu yalnız Fransız değil, İspanyol, İtalyan ve Maltalı bir Arap-olmayan nüfusun buraya yerleşmesiyle ilişkiliydi. Cezayir nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturan Avrupalılar, Avrupalı olmayan çoğu Cezayirlinin yoksun olduğu imtiyazlar ve refah düzeyinden yararlanıyorlardı.

Fransızların Cezayir'i fethinin hikâyesi, birkaç nedenle Kırım'la bağlantılıdır. Her şeyden önce, Kırım seferindeki Fransız generallerin birçoğu ya Fransız-Cezayirli ya da orada uzun bir süre görev yapmış askerlerdi. Kırım'daki Fransız ordusunun başkomutanı General Pélissler, Cezayir'deki katliamların birçoğunun şahsen başındaydı. İkinci Tümen komutanı General Bosquet de Cezayir'de görev yapmıştı ve Arapçası çok iyiydi.[11] Bir grup Arap veya Arap kökenli subay da Kırım seferine katıldı: örneğin, General Yusuf, Fransız Başıbozuklar birliğinin başındaydı (İngilizler gibi, Fransızlar ve Osmanlılara da gayrinizami birlik olarak dörder bin Başıbozuk verilmişti) ve Binbaşı Abdelal, Dördüncü Chasseurs d'Afrique Tümeni'ne komuta ediyordu.[12]

Daha önemlisi, Kırım'da savaşan Fransız ordusunun önemli bir kısmı, Cezayir sömürge deneyiminin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Kırım Savaşı'ndaki Fransız askerlerinin en az dörtte biri –sayıları otuz beş binin de üzerindeydi– doğruca Fransız Cezayiri'nden buraya sevk edilmişti. Bu "Cezayirli" askerlerin büyük çoğunluğu Avrupalı olsa da, aralarında çok sayıda Müslüman Cezayirli de vardı. Ordunun tüm alayları ve tümenleri –Chasseurs d'Afrique gibi– ancak on yirmi yıl önce Cezayir'de kurulmuştu. Başlangıçta, bu alaylara çok sayıda Arap ve Berberi askerler egemendi. 1830'da Chasseurs d'Afrique kurulduğu zaman, askerleri çoğunlukla Fransızların *indigène* dedikleri "yerli"lerden oluşuyordu.[13] Ancak, 1853'e kadar, bu askerlerin birçoğunun yerine Fransız Cezayirli yerleşimciler geçirilmiş durumdaydı. Bu, savaşa hiçbir Müslüman Cezayirlinin katılmadığı değil, onların genellikle ayrı birliklerde toplandığı anla-

11. Edgeton, *Death or Glory*, s. 56; Baron de Bazancourt, *L'Expedition de Crimée*, Paris, 1856, s. II: 85.

12. Fletcherve Ishchenko, *The Crimean War*, s. 181.

13. Le Vicomte de Noë, *Souvenirs d'Afrique: Les Bachi-Bozouks et les Chasseurs d'Afrique*, Paris, 1861, s. 116.

mına geliyordu. Fransız Kırım kuvvetlerinin, Cezayir Tüfekçileri (*Tirailleurs Indigènes*) ve Cezayir Hafif Piyadeleri (*Chasseurs d'Indigènes*) gibi sadece Müslümanlardan oluşan, kendilerini savaşın göbeğinde bulacak alayları vardı. Bir İngiliz muhabir Cezayir Hafif Piyadesini Inkerman muharebesinde çarpışırken gördüğünde, onları "Cezayir'in Arap *sepoy*ları [İngiliz ordusundaki Hintli asker]" olarak adlandırarak, "beyaz sarıklarıyla tam bir zıtlık halindeki kara yağız çehreleri" hakkındaki malum benzetmeyi yapmaktan geri kalmayacaktı.[14]

Kırım Savaşı esnasında, en başta gözü peklikleri ve riske girmekten çekinmemeleriyle halkın zihnine adeta kazınan Fransız Cezayirli piyadeler olan Zuhaflardan da biraz bahsetmek yerinde olur. Zuhaflar Fransızların Cezayir'i ele geçirmesinin neredeyse hemen akabinde "yerli" bir birlik –başka bir deyişle, sadece Arap/Berberi askerlerden oluşan bir alay– olarak kurulduysa da, 1840'tan sonra, yabana atılmayacak sayıda Fransız asıllı Cezayirliyle genişletildi; dolayısıyla, Kırım'da savaştıkları dönemde, içlerinde çok az Müslüman asker kalmıştı. Bununla birlikte, Zuhaflar hâlâ "Müslüman" askerlere benziyorlardı; İngiliz ve Rus gözlere "Şarklı" gibi görünen üniformaları değiştirilmemişti. Bir çeşit sarık ve şalvarımsı pantolon giymeleri, çoğunlukla Müslümanlarla karıştırılmalarına yol açıyordu; bir subay, İstanbul'dan Varna'ya yürüdükleri sırada, Türk köylülerin "Müslüman" ordunun geçişini seyretmek için sokaklara dökülüşünü anlatır. İstanbul'da kaldıkları sırada Zuhaflar camileri veya kutsal türbeleri ziyaret etmekte hiçbir sorunla karşılaşmadılar, zira Türkler onların Arap olduğunu düşünüp, hiç soru sormaksızın girmelerine izin veriyorlardı (bu Fransız veya İngiliz askerlere verilmeyen bir ayrıcalıktı). Bazı Ruslar da bu izlenimi paylaşıyor olmalıydı ki, Çarlık ordusundaki subaylar Zuhaflardan ara sıra "Afrikalılar" olarak bahsediyorlardı.[15]

Bu intiba, birçok Zuhaf'ın çoğunlukla Avrupalı Cezayirliler olmasına karşın, Arapçayı neredeyse Fransızca kadar iyi konuşmaları, hatta bu iki dili (Fransız asıllı Cezayirlilerin sıkça yaptığı gibi) birbirine karıştırmaları nedeniyle, daha da güçlenmiş olsa gerektir. Zuhaf silah arkadaşlarıyla birlikte içki âlemlerine giden İngiliz askerlerin, Fransızca ve Arapçanın anlaşılamaz bir sağanağı altında kaldığı anlatılır:

14. W.H. Russell, *Russell's Despatch from the Crimea*, der. N. Bentley, Panther, 1970, s. 135, 190.

15. *Reminiscences of an Officer of Zouaves*, s. 132, 143.

Englisch bono, Francis bono, Englisch et Francis semis amis, bibir soua soua, Crimea mackach bono, Arbia bono, chapard beseff.

[İngilizler iyidir, Fransızlar iyidir, İngilizler ve Fransızlar iyi dosttur, birlikte içerler; Kırım korkunç bir yer, Afrika çok daha iyi, orada kazanılacak bir sürü para var.][16]

Bundan çok fazla anlam çıkarmaya çalışmayalım. Arapça konuşmalarına ve İngilizlerin gözünde Müslüman'a benzemelerine karşın, Müslüman olmadıklarına dair bir bilincin de var olması gerekir. İngiliz askerlerinin Zuhaflara duydukları su götürmez yakınlık ve saygıyı (başlıkları savaş meydanında dikkat çekiyor ve çoğu zaman ortaya çıkmaları tezahüratla karşılanıyordu) savaş devam ettikçe gitgide daha aşağılayıcı şekilde davrandıkları Türk askerlerine gösterdiklerini söylemek güçtür. Bununla birlikte, Kırım savaş meydanlarındaki Fransız ordusunda Arapçanın ne kadar yaygın biçimde konuşulduğunu görmek dikkate değerdir. Inkerman muharebesinde, General Bosquet, at üstünde, hizaya geçmiş Zuhaflar ve Cezayir taburlarının önüne çıkmış ve onlara Arapça şöyle haykırmıştı: "Haydi, cesur Zuhaflarım! Haydi, cesur Chasseurlerim! Ateşin oğulları olduğunuzu gösterin!" Zuhaflara yeni katılmış –Paris ve Marsilya'dan gelen– Fransız askerlerden bazıları bile epey "Araplaşmış" idi ve kimi zaman kendilerini "Beni-Panten veya Beni-Mouffetard kabilesinden" (Pantin ve Mouffetard Paris'te iki anacaddedir) olarak tanıtıyorlardı.[17]

Rus ordusundaki Müslümanlar: Tatarlar ve Türkler

Peki, nasıl olup da Müslümanlar çar için savaşmaya gelmişlerdi? Sovyetler Birliği'nin 1980'lerde Taliban'a karşı verdiği uzun mücadele şöyle dursun, geçtiğimiz on yılı aşkın sürede Çeçenistan ve Dağıstan'daki çatışmaların tırmanışı, Rus askerlerinin Kafkasya'da Müslümanlara karşı uyguladığı zulümler (ve sonuç olarak Çeçen ayrılıkçıların vahşice misillemeleri) göz önüne alındığında, canlarını "Rusya Ana" davası uğruna ortaya koyan Müslüman savaşçılar düşüncesi, bize pek olası gelmemek bir yana, gerçeküstü gibi görünüyor. Ama yine de, 1850'ye kadar, çarın ordusundaki otuz yedi bini aşkın asker "azınlık" (*inorodsty*), yani

16. a.g.e., s. 240.

17. Fletcher ve Ishchencko, *The Crimean War*, s. 253; *Reminiscences of an Officer of Zouaves*, s. 4.

Rus olmayanlar olarak kaydedilmişti ve bu "azınlık"m epeyce bir bölümü Müslüman'dı.[18]

Bu istatistiği biraz daha iyi anlamak için, "Rusya" ve "İslam" sözcüklerini daha geniş bir tarihsel perspektife yerleştirmemiz gerekiyor; bu ikisini zıtlar değil, daha çok son üç yüzyılda beraber "yaşama" veya daha doğrusu birbirinin *içinde* yaşama girişimini yansıtan iki sözcük olarak gören bir perspektife. Az önce Cezayir'deki Fransızlarda da gördüğümüz gibi, Rus ordularındaki Müslüman alaylar da emperyalizmin, Çarlık imparatorluğunun Başkırdistan, Kazakistan ve Sibirya gibi güney bölgelere genişlemesinin bir sonucuydu. Orta Asya bozkırlarına ve Kafkasya'nın çıplak dağlık bölgelerinin "ilkel" halklarına "uygarlık" götürme çabasının bir parçasıydı; "uygarlık", Rusların o diyarlara Puşkin'in dilini ve Ortodoks kilisesinin haçını yerleştirmek olarak anladıkları bir sözcüktü. Bu süreçte çok karanlık dönemler yaşandı: 18. yüzyılda (Rusya'nın "iade" olarak gördüğü) 300 bin Tatar'ın Kırım'dan tehciri, yarım milyon kadar Çerkez'in Osmanlı Türkiyesi'ne gönderilmesinin yanı sıra, bir dizi Kırım kentinde Tatar mimarisinin toptan yok edilişi. Öte yandan, bazı ilginç işbirliği dönemleri de vardır: Çariçe Büyük Katerina'yla birlikte başlayan (cami yakma programlarının yerine) cami inşasının finansmanı programları, Kazan Üniversitesi'nde bir İslami matbaa kurulması, Rus hükümdarları ile onların uyrukları haline gelen milyonlarca Rus Müslüman'ın arasında diyalog kuracak bir müftü atanması.

Bu daha geniş tarihsel perspektifi akılda tuttuğunuz zaman, Müslüman askerlerin *her zaman* Rus ordularında savaşmış olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmaz. Liderleri gerçekte 15. yüzyıla dek geriye uzanan bir sürecin parçası olarak –sırf bu amaçla Kremlin'de muhafaza edilen bir Kuran üzerine[19]– çara yemin etmişlerdi: 1477'de Kasimov Tatarları, III. İvan'ın ordularında yer almışlar, Sibirya Tatarları da 1481'de Moğol Altın Horda'nın kovulmasında Ruslara yardım etmişlerdi. Tatarlar ayrıca Korkunç İvan'ın (1530-84) ordularında da bulunuyorlardı. Büyük Petro'nun ordularında Kalmuk ve Başkırt Müslümanları vardı; sadece İran seferlerine değil, İsveç'e karşı yapılan kuzey seferlerine de katılıyorlardı. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) Müslüman birlikler Rus

18. A.R. Alexiev ve S. Enders Wimbush (der.), *Ethnic Minorities in the Red Army*, West View Press, 1988, s. 16.

19. R. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, 2006, s. 17.

alaylarıyla omuz omuza çarpışırken, Napoléon Bonaparte'ın Fransız kuvvetlerine karşı yapılan Rus seferinde Başkırtlı Müslüman askerler de vardı. Leipzig Muharebesi'ne (1813) giderlerken yolda (Alman) Weimar kentinde durakladıkları zaman, şair Goethe, bölgenin Protestan okulunu Müslüman askerler için geçici olarak camiye çevirip, evinde ağırladığı Müslüman subaylara çay ve kek ikram etmişti.[20]

Kırım Savaşı'nda, Müslümanlar resmi olarak Tatar Uhlan Alayı ve Kırım Tatar Muhafız gibi alaylarda çarpıştılar; bu ikincisi General Ryzhov'un komutasındaydı ve 53. Don Kazak Alayı ve Ural Kazakları ile yakın işbirliği halindeydi. Bu alayların tümü, Balaklava muharebesinde çarpışmaya katıldılar. Tatarları aynı zamanda çok önemli mevkilerde de görüyoruz: Rus Ordusu Başkomutanı Prens Menşikov'un maiyetinde birçok Tatar süvari yer alıyordu.[21] Dahası, Kırım Savaşı'nın doğu ucunda –Türkiye'nin doğusunda Rusla rla Türkler arasında sürüp giden çarpışmalarda– binlerce Azerbaycan Türk'ü, Osmanlı ordularına karşı Ruslara ve Ermenilere yardım ettiler.

Müslümanlar Çarlık Rusyası adına çarpışmaya ne kadar istekliydiler ve Ruslar onlar hakkında ne düşünüyorlardı? Birçoğu için bu bir tercih değil, zorunlu hizmet meselesiydi. 1722'de Çeremisov Tatarları askere ilk çağrılanlar oldu ve 1737'de Başkırtlar da askere alınmaya başlandı.[22] Tarihçi Crews'un da işaret ettiği gibi, Başkırt alaylarının İsveçlilere karşı savaşta yaptıkları hizmetlere karşılık aldıkları çeşitli onur ve madalyalara müteşekkir olduklarını düşündürecek bazı belgeler vardır.[23] Bunun yanı sıra, Tatar soylularının oğullarının otomatikman Rus alaylarında subay olarak hizmet etme ayrıcalıkları olduğu da bir gerçektir. Ne ki, askerden kaçan (hatta bir olayda, ta Avusturya'ya kadar[24]) Tatar askerlerin hikâyelerine de sıkça rastlanır ve Çarlık Rusyası'nın Tatar nüfusuna uyguladığı etnik temizlemenin tarihi göz önüne alınırsa, işbirliğinin fazlalığından şüphe duymak doğru olur. Rusların ordu-

20. Alexiev, *Ethnic Minorities*, s. 13-15; bkz. Goethe'nin Trebra'ya mektubu, içinde: *Goethes Werke*, der. Erich Trunz, 14 cilt, Hamburg, 1948-64, III: 251.

21. A. Seaton, *The Crimeon War: A Russion Chronicle*, St Martin's Press, 1977, s. 138, 82.

22. Bkz. Mark von Hoyen'in makalesi, "The Limits of Reform", içinde: B.W. Menning, *Reforming the Tsor's Army*, s. 36.

23. Crews, *For Prophet and Tsar*, s. 92.

24. J.S. Curtiss, *The Russion Army Under Nicholas I*, Duke University Press, 1965, s. 180; E.K. Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, Princeton University Press, 1990, s. 140.

daki Müslümanlara dair ne düşündüklerine gelince, Avrasya alaylarında, özellikle de sürekli çatışmaların yaşandığı Çeçenistan ve Dağıstan'da yerli Müslümanların askere alınmasından gitgide kaygı duyulur olmuştu (Kaderin bir cilvesiyle Çeçenistan ve Dağıstan meselesi bugün hâlâ ciddi bir biçimde devam eden bir tartışma; bu kitabın yazıldığı tarihte, modern Rus ordusunun yüzde 15'i İslam dinine bağlıdır). Buna karşın, 19. yüzyıl Rus yazarları, ordudaki Yahudi askerleri hâlâ rahatça karalarken, dağ alaylarındaki Müslüman askerlere sıcak duygularla yaklaşabiliyorlardı; bir örnekte, aynı zamanda askeri tabip olarak görev yapan alayın mollasını göklere çıkarmaya kadar varan bir yakınlıkla hem de. Rus feldmareşali, çara "bizim Müslümanlarımız ve ileri hat birliklerimiz Türk süvari ve Kürtleri daima yener" gibi bir söz söyleyebildiğine göre, artık onları *–bizim Müslümanlarımız–* yabancı, uzak bir paralı askerler topluluğu olarak gördüklerini söylemek zordur.[25]

Osmanlı ordularındaki Hıristiyan askerler: Batılılar, Polonyalılar, Ermeniler ve Rumlar

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusundaki Hıristiyan askerler üç başlık altında toplanabilir: Hıristiyan Osmanlı uyrukları (Rumlar ve Ermeniler); Rus hâkimiyetine karşı ortak bir direniş geleneği olan Doğu Avrupalı askerler (Polonyalılar, Macarlar, Rumenler); ve Türk adları altında Osmanlı birliklerine önderlik edip bunları örgütlemek üzere getirilmiş çok sayıda yabancı subay.

1852'de, Osmanlı ordusu büyük ölçüde Müslümanlardan oluşan bir orduydu artık; çok sayıda Rum ve diğer Balkan gruplarının muharebe meydanında padişah adına savaştığı önceki bölümlerle tam bir karşıtlık içinde, 19. yüzyıl ortasına gelindiğinde Osmanlı ordusu saflarındaki Hıristiyanların çoğunu ayıklamıştı. Askerleri çatışmaya "Allah Allah" haykırışlarıyla atılıyor, kendilerine (en azından 1841'de) Muhammed'in Muzaffer Askerleri [Asakir-i Mansure-i Muhammediye] diyorlar ve düzenli olarak dini görevleri birlikte ifa ediyorlardı. Osmanlı ordusunun önceki bölümlerde altını çizdiğimiz doğası, 19. yüzyıla gelindiğinde (tam olarak değilse de) büyük ölçüde yok olmuştu. Hâlâ devam ettiği tek yer donanma ile Osmanlı ordusunun sıhhiye hizmetleriydi (ordu tabiplerinin birçoğu ya Hıristiyan veya Yahudi idi). 1845'e

25. Bu yazar Krestovskii'dir. Bkz. Yohanan Petrovsky-Shtern, "The 'Jewish Policy' of the Late Imperial War Ministry: The Impact of the Russian Right" *Kritika: Explanations in Russian and Eruasian History* 3 (2): 217-54, Bahar 2002 (s. 225); Marshall Paskeviç'ten Çar I. Nikola'ya, 23 Eylül 1853, aktaran: Badem "The Ottomans and the Crimean War", s. 99.

değin, donanma atölyelerindeki zanaatkârların çoğunluğu hâlâ Rum ve Ermeni olsa da, denizcilerin yüzde 90'ından fazlası Müslüman idi. Bir asır öncesinde, bu oran ancak yarı yarıyaydı.[26]

Bunun bir nedeni, milli kimliğin doğuşuydu; Osmanlı yetkilileri tedricen *zimmi*, yani gayrimüslimleri ordu saflarına katmaktan kuşku duymaya başlamışlardı. Bu kitabın başından beri, 11. veya 16. yüzyıllarda insanların kendilerini "İtalyan" veya "Yunan/Rum" olarak değil de, belirli bir kent devleti veya inanca mensup olarak gördüklerinin altını çizmeye çalıştım. 19. yüzyılda, modern ulus-devlet yüzyılında, her şey değişmek üzereydi. Yunan Bağımsızlık Savaşı [Yunan İsyanı] (1821-32), Rum denizcilerin Osmanlı donanmasından çıkarılmalarına (yerlerine büyük ölçüde Ermenilerin geçirilmesine) yol açtı.[27] Benzer gerilimler, Rusya gibi dış güçler tarafından kışkırtılan ve örgütlenen büyük Ermeni topluluklarının muhtemel isyan mahalleri olarak görülmeye başlandığı Doğu Anadolu'da da kendini gösterdi (19. yüzyıla kadar ele alındığında, bu gerilimler, en az 100 bin Ermeni'nin hayatını kaybettiği 1890'daki katliamlara kadar tırmanacaktı). İstanbul'daki tutucu mollalar da zorunlu askerlik konusunda, "Bizim dinimizden olmayan kimsenin yardımını istemiyoruz" ve "Müşriklerin yardımına ihtiyacımız yok" diyebiliyorlardı.[28]

Gelgelelim, 1850'lerdeki durumu değerlendirmek güçtür. Bazı yerlerde Hıristiyanlar zorunlu askerliğe karşı isyan ettiler, öyle ki Osmanlı yetkilileri askere alma yetkisini patriğe devretmek zorunda kaldılar. İzmir gibi başka kentlerde, önemli sayıda Osmanlı Rum ve Ermenisi savaşa katılmak için gönüllü başvurdular.[29] Ermenilerin çoğunun Osmanlılardan bağımsızlık kazanmanın bir şekilde peşine düştüğü açık olmasına –ve Rusların Ermenileri bir çeşit "beşinci kol" olarak görmesine– karşın, bu durum dikkatimizi Osmanlı Türkleri ve Ermenilerinin ortak kültüründen saptırmaması yerinde olur. "Ermeni soykırımı"na dair günümüzün kızışmış ve çekişmeli tartışmalarında, iki milletin bir arada yaşadığı gerçeği büyük ölçüde unutulmuş durumda. Türkiye'nin

26. Daniel Panzac, "The Manning of the Ottoman Navy", içinde: E.J. Zürcher, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia*, I.B. Tauris, 1999, s. 54.

27. T. Heinzelmann, *Heiliger Kampf oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allegemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826-56*, Peter Lang, 2004, s. 270.

28. Heinzelmann, *Heiliger Kampf*, s. 281.

29. Heinzelmann, *Heiliger Kampf*, s. 291; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (bundan böyle BOA) alınmıştır. HR.SYS. 1346/52, 10 Ocak 1854, OBKS, s. 104-6. Aktaran: Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 52.

kuzeydoğusundaki Sivas gibi bir kentte Türkler ve Ermeniler aynı manavları kullanıyor, birbirlerinin kilise ve camilerinin yanı başında yaşıyor, birbirlerinin çocuklarına göz kulak oluyorlardı. Mahkeme sicillerine baktığımızda, hiçbir şekilde dinsel ayrımcılık görmüyoruz: Bir Ermeni ile bir Türk, başka bir Ermeni'ye karşı dava açabiliyor veya iki Ermeni ve bir Türk, başka bir Türk'ü mahkemeye verebiliyordu. Hıristiyan uyrukların Osmanlı İmparatorluğu'nda daha aşağıda bir hukuki statüde bulunduğuna kuşku yoktur; bunu inkâr etmek gülünç olur. Ancak, sadrazam Müslümanların ve Hıristiyanların "vatan-ı müşterek"inden söz etmiş veya Ermenistan prensi Türk Ermenilerinden "Kuzey'in tiranına [Rusya] karşı ülkenizi ve Padişahınızı kanınızın son damlasına kadar savunun" demişken,[30] Ermeniler ve Türkler hakkındaki modern önyargıları, 19. yüzyıl Osmanlı yaşamının inanılmaz incelikli ve gelişkin çokkültürlülüğüne taşımamak konusunda çok ihtiyatlı olmamız gerektiği açıktır.

Rumlar ve Ermeniler dışında, Osmanlı ordusundaki Hıristiyan askerler arasında Polonyalı, Ukraynalı ve Rumen gruplar vardı. Bunların bazıları, savaşa tam anlamıyla son dakikada katılmaya karar vermişlerdi. Osmanlılar Ekim 1853'te Kalafat kasabasını Ruslardan aldığında, o kadar çok Rumen (Eflâklı) Türk tarafına geçti ki, Osmanlı komutanları bir Rumen alayı kurma ihtimalini bile gözden geçirdiler. Bununla birlikte, böyle anlık saf değiştirmeler, Osmanlı ordusundaki Hıristiyan askerlerin tek kaynağı değildi. 1830'lar ve 40'larda, Asakir-i Mansure-i Muhammediye gibi alabildiğine dini ismine karşın, Osmanlı tümenlerinde Hıristiyan Kazakların –kendi papazlarıyla beraber– süvari alayları bulunuyordu.[31] Nasıl her Rus Müslüman alayının kendi mollası varsa, Osmanlı ordusundaki her Kazak alayının da kendi papazı vardı (İngiliz ordusunda, binlerce İrlandalı asker için sadece iki rahip bulunduğunu eklemek gerek; bütün Kırım seferi kuvvetlerinin üçte birinden fazlası İrlandalı iken yalnızca iki rahip[32]).

Rus emperyalizminin ilerlemesi –ve çok çeşitli milli ve etnik grupların (Polonyalılar, Ukraynalılar, Kazaklar, Rumenler, Macar-

30. Heinzelmann, *Heiliger Kampf*, s. 291; alıntı: *The Times*, 17 Haziran 1853 ve ayrıca, bkz. Karl Marx, *The Eastern Question: A Reprint of Letters written 1853-6 dealing with the events of the Crimean War*, New York: Burt Franklin, 1968, s. 41.

31. Florescu, *Romanian Principalities*, s. 307; Heinzelmann, *Heiliger Kampf*, s. 274; V.H. Aksan, "The Ottoman Military and State Transformations in a Globalizing World", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27: 2 (2007), s. 264.

32. Edgeton, *Death or Glory*, s. 48, 165.

lar) buna direnmek için her türlü araca başvurarak yaptıkları mücadele– 19. yüzyılda pek çok yeni Thököly yarattı. Osmanlılar safında çarpışan Polonyalı ve Ukraynalılar bakımından, muhtemelen en ilginç örnek Michal Czajkowski ve "Polonyalı Kazak" alayıdır. Czajkowski'nin yaşamöyküsü gerçekten çok tuhaftır: Osmanlıların himayesinde Polonya-Ukrayna Kazak devleti kurmayı düşleyen bir Polonyalı mülteci olarak, Fransa'da sürgünde bulunan Polonyalı prenslerle veziriazamlar, Bulgar soyluları arasında dans ettiği sırada (Rus karşıtlığının etkisiyle) ünlü Çeçen asi Şamil'le (ö. 1871) bile temas kurarak egzotik bir diplomasi hayatı sürdü. Doğuştan Katolik olan Czajkowski, kırk iki yaşında –kısmen sınırdışı edilmekten kurtulmak, kısmen hızlıca boşanmak için– ansızın Müslüman olup Mehmed Sadık ismini alarak çok kişiyi şoke etti. Sonraki yirmi yılını mücadelesini İstanbul'dan sürdürerek geçiren Czajkowski, Osmanlı ordusunun resmi parçası olan bir "Polonyalı Kazak alayı" kurdu: Toplam 1.400 kişilik kuvvet, çoğunlukla Polonyalılar, Ukraynalılar ve Kazaklar, ayrıca daha az sayıda Bulgarlar ve Rus ordusu kaçaklarından oluşuyordu. Alay, Kırım Harbi'nin ilk evresinde, Osmanlıların Tuna boyundaki Silistre kalesini kurtarmasına yardım ederek ve Rusları ta Moldavya'ya kadar kuzeye sürerek, çok önemli bir rol oynadı. Ne var ki, Czajkowski'nin Osmanlı himayesindeki Kazak devleti hayali asla gerçekleşmedi. 1886'da, üç evlilik, dört çocuk, birkaç sevgili ve üç din değiştirmenin ardından, yetmiş sekiz yaşındayken kendi canına kıydı.[33]

Bundan başka, bazı Batılı subaylar –İrlandalı, İtalyan, İngiliz, Macar, hatta bir çift Amerikalı ile bir Belçikalı baron– kimi zaman kendi hükümetleri adına, kimi zaman bağımsız Osmanlı subayları olarak Türk ordusunda hizmet ettiler. Osmanlı saflarındaki Müslüman askerler Hıristiyanların kumandası altında çarpışmaktan hoşlanmadığından, Batılı subaylar Türk isimleri kullanmak zorundaydılar: Binbaşı Bonfanti adındaki bir Amerikalı subaya "Nevris Bey" denilirken, bir Polonyalı olan General Breanski, "Şahin Paşa" olarak anılıyordu. Bu, onların Müslüman oldukları intibaını verse de, fiilen pek azı ihtida etmişti. Bu "Avrupalı" subaylar, her zaman birbirleriyle iyi geçinemiyorlardı ve farklı gruplar, birlikte çalıştıkları Osmanlı zabitleriyle dostluk ve sadakat ilişkileri kurmuştu. Durum çok ilginç olsa gerektir: Bazı Türk zabitleri Polonyalıları İngiliz ve İtalyanlara tercih ediyordu ve savaş boyunca birtakım tartışmalar ve hizipler doğmuştu.

33. Daha fazlası için, bkz. I.I. Rudnytsky, *Essays in Modern Ukrainian History*, Edmonton, 1987, s. 173-86.

Göreceğimiz gibi, bu durum çarpışmalar ilerledikçe bazı sorunlar yaratacaktı.[34]

İki muharebe: Balaklava ve Kürekdere

Kırım Savaşı dediğimizde söz konusu olan, önce Romanya'da, ardından büyük bölümü itibarıyla Ukrayna'nın güneyinde, Karadeniz sahilinde meydana gelen bir kara muharebeleri silsilesidir. Askeri operasyonların ölçeği devasaydı ve yüz binlerce asker sevkıyatı anlamına geliyordu; Alma muharebesi, İngiliz ordusu için Waterloo'dan bu yana ilk büyük kara savaşı olmuştu. Aynı esnada, daha küçük çapta olsa da, Karadeniz'in öteki tarafında, Gürcistan, Doğu Türkiye ve bugün Azerbaycan dediğimiz bölge arasındaki sınırlarda birtakım muharebeler ve çarpışmalar sürmekteydi.

Kırım Savaşı hakkında söylenebilecek ilk söz, tam bir kıyım olduğudur. Verilen kayıpların muazzam sayısı –yaklaşık her iki taraftan çeyrek milyon– esas itibarıyla salgın hastalıkların sonucuydu. Ancak askeri yetkinlikten yoksunluğun yanı sıra, konvansiyonel savaş alanı taktikleriyle, giderek daha ölümcül hale gelen silah teknolojisinin dehşet verici bileşimi de, doğal olarak ölülerin ve ağır yaralıların korkunç sayısına katkıda bulundu. Savaş bölgesinden yazan muhabir Russell, yaralanmalardan bazılarını "dehşet verici bir büyülenmeyle insanı olduğu yere mıhlıyor adeta" diye betimledi; yüzleri veya bacakları olmayan, gövdelerden çadır kazıkları gibi fırlayan parçalanmış kemikler ve akıl almaz derecede şişmiş uzuvlarla binlerce asker, savaşın getirdiği misket bombalarının, topçu ateşinin ve kılıç hücumunun kurbanlarıydı.[35]

Kırım muharebelerinin görgü tanığı anlatılarını, çarpışmaların vahşeti ya da binlerce kişiyi ölüme gönderen soluk kesici hatalar karşısında irkilmeden okumak çok zordur: Top ateşinin kasıp kavurduğu savaş meydanlarına süvari hücumları, yüzlere, boğazlara, kasıklara daldırılan süngüler, aylarca süren kuşatmayı, savaşı ve piyadelerin hayatını kurtarabilecek, ihmal sonucu alınmayan kararlar. Hafif Süvari Alayının Hücumu'nun herkesçe bilinen korkunç sonu –altı yüz İngiliz süvarisini her taraftan Rus toplarıyla ateş altına alınmış bir vadiye gönderen yanlış anlaşılmış bir emir– sürüsüne bereket ihmal, kötü karar ve gereksiz duraksamaların sadece biriydi.

34. Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 135, 141.

35. Ponting, *The Crimean War*, s. 300.

İngiliz, Rus ve Osmanlı ordularının paylaştığı bir şey varsa, o da, liderlik becerisi ve yeteneğinden çok, kayırmacılık ve bağlantılara dayanan bir subay sınıfıydı. Bu ordularda elbette yetenekli subaylar vardı: Rus mühendis Totleben muhtemelen Müttefikleri Sivastopol'dan uzak tutmak konusunda tüm diğer subaylardan daha çok hizmet yapmışken, Osmanlı Kumandanı Ömer Paşa, bütün beklentilerin aksine, hiçbir Müttefik desteği almadan, Çarlık ordusunu Tuna'dan geriye püskürtmeyi başarmıştı. Ancak, çoğunlukla yetenekten pek nasibini almamış subaylar da, nüfuzlu simalarla akrabalık ilişkileri veya yakın dostlukları sayesinde kendilerini iktidar konumlarında buldular. Savaşın sonlarında, Kraliçe Victoria'nın gözdelerinden Lord Rokeby harp sona ermeden bir tümene komuta edebilsin diye, hiç yoktan bir tümen kurulması gerekti.[36] Benzer hikâyeler Rus ve Türk orduları için de anlatılabilir: Bazı Rus askerleri subaylarından öyle nefret ediyorlardı ki, bunlar çarpışma başlar başlamaz çoğunlukla kendi adamları tarafından arkadan vurulup öldürülüyorlardı.

Osmanlı ordusunda da yozlaşma, yetersizlik ve kayırmacılık en az ötekilerde olduğu kadar alıp yürümüştü: Türkiye'nin doğusundaki Osmanlı zabitleri saraylarda, kendi mini haremlerinin refahı içinde yaşarken, askerleri küçücük, tıka basa dolu kışlalara tıkılıyorlardı. Ahmed Paşa gibi kumandanlar, erlerin maaşlarına el koyuyor, ordu için düşük kalite erzak satın alıyorlardı. Zarif Paşa gibi kumandanlar, hücuma geçme zamanına karar vermek için astrolojik hesaplamalar kullanıyorlardı. Osmanlı zabitlerinden bazıları okuma yazma bile bilmiyordu.[37] Cumhuriyetçi kökeniyle Fransız ordusunda, daha liyakate dayalı bir bakış açısı egemendi; tarihçilerin çoğunluğu arasında, en iyi eğitimli askerleri ve en yetkin üst rütbeli subaylarıyla, *Fransız ordusunun* Kırım muharebe meydanlarında en hazırlıklı ordu olduğuna dair bir mutabakat var gibi görünür. Cezayir'in sömürge muharebelerinde hünerlerini geliştirmiş olmaları da önem taşır.

Kırım'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı, Wellington Dükü'nün eski sekreterlerinden biri olan Lord Raglan idi. Raglan'ın Napolyon Savaşları'nda Fransızlarla savaşması, onu nihayet Fransızlarla, Ruslara karşı başka bir savaşta yan yana getirdiğinde, işbirliği yapmakta hayli zorlanmıştı. Raporlar, Raglan'ın düşmanı müttefikinin yerine koyup, Ruslardan birden çok kez "Fransız" ola-

36. a.g.e., s. 283.

37. Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 197.

rak bahsettiğini söyler. Öncelikle, (daha önce hiç yapmadığı bir şey olan) taburlara kumanda etme deneyimi sayesinde değil, Wellington'la ilişkisi yüzünden seçilmiş olan Raglan, kötü bir tercihti. Yakın personeline karşı iyi ve merhametli davranan bir insan olmasına karşın, –tarihçi Ponting'in ayrıntılarıyla ortaya koyduğu gibi– bir askeri muharebenin kumandasında kesinlikle yetersizdi. İngiliz ordusunun kış için özel üniforma ve erzakını zamanında sipariş etmeyi unutmaktan, yaklaşan düşman saldırılarıyla ilgili hayati istihbaratı astlarına bildirmeyi ihmal etmeye kadar yaptığı akıl almaz hatalar, onu pek çoklarının gözünde hiç sevilmeyen bir isim yaptı. Hatta bazı İngiliz subayları, ona selam vermemek için, yaklaştığını gördükleri anda yollarını değiştiriyorlardı.[38]

Balaklava muharebesi (25 Ekim 1854): "İnce Kırmızı Hatta" Araplar ve Türkler

Ekim 1854'e gelindiğinde, İngiliz ve Fransız birlikleri tam altı aydır Karadeniz bölgesindeydiler. Osmanlı ordusunun Tuna'da Ruslara karşı (haberi, görünüşe göre İngiliz ve Fransız karargâhlarına "bomba gibi" düşen[39]) sürpriz zaferi, Balkanlar'dan İstanbul'a yönelik Çarlık tehdidini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Müttefikler hedeflerini Kırım'daki Rus deniz gücünün imhası olarak yeniden tanımlamak üzerinde anlaşmaya vardılar; bu, çok güçlü Sivastopol deniz üssünün ele geçirilmesi anlamına geliyordu.

Balaklava muharebesi, Fransız, İngiliz ve Osmanlı kuvvetlerinin kenti sararak, gitgide artan bir topçu ateşiyle aralıksız bombardımana tutmasıyla, sonunda Sivastopol kentinin yaklaşık bir yıl boyunca muhasarasına kadar sürdü. Sivastopol, modern tarihte iki kez yerle bir edilmek talihsizliğine uğramış bir kenttir. Ancak, 1855'te, Müttefikler kentin yakındaki Rus takviyeleriyle tedarik hatlarını tümüyle kesmeyi asla başaramadılar. Bu durum, –Rus savunmasından sorumlu istihkâm subayı Totleben'in parlak hizmetiyle birlikte– Rusların bir yılı aşkın süreyle tutunmalarını sağladı. Kuşatmanın ilk ayında Rus generaller, denize geri püskürtmeyi umdukları Müttefik kuşatmacılara bir taarruz planladılar. Plan, kısmen Fransız hükümdar gibi, Moskova'dan uzman tavsiyelerini ve akıllıca tüyoları sahadaki generallerine iletmeyi hiç atlamayan çarın baskısının bir sonucuydu. Bir Fransız-İngiliz-

38. Fletcher ve Ishchenko, *The Crimean War*, s. 44; Ponting, *The Crimean War*, s. 53, 182.

39. Edgeton, *Death and Glory*, s. 168.

Türk ordusunun Rus toprağına yaptığı küçük düşürücü çıkarma harekâtından sonra –kırk yıl önce Napoléon'un ordusundan bu yana Rusya'daki ilk Fransız ordusuydu bu– istilacıları denize geri göndermek için çok çarpıcı bir zafere gerek vardı.

Balaklava muharebesi yalnız İngiliz okurlara Kırım Harbi'nin çok ünlü iki yönünü, Hafif Süvari Alayı Hücumu ile "İnce Kırmızı Hat" terimini sunmakla kalmadı; muharebenin hayati önemi ayrıca, kısmen İngiliz subayların hatalarını kapatmak üzere, buradaki Türk birliklerinin mevzilerini terk edip dolaylı olarak felakete katkıda bulunmakla haksız yere suçlanmasından kaynaklanır. Bu suçlama, Müttefik askerlerinin korkak ve soytarı olarak gördükleri Osmanlı askerlerini küçümsemelerine ve kötü muamele etmelerine yol açmıştı. Göreceğimiz gibi, hakikat bunun tam tersiydi.

Muharebe esas itibarıyla, Ruslar tarafından tepelerdeki bir savunma sırtına ve oradan da Balaklava limanına taarruz etmeleri için gönderdikleri on beş bin asker ve (aralarında bazı Müslüman Tatarların da olduğu) dört bin süvariyle –hatırı sayılır bir kuvvet– İngiliz deniz üssünün imhasına yönelik bir girişimdi. Bu limanın denetimi, Sivastopol'u kuşatmış İngiliz tümenlerinin durumunu alabildiğine zora sokacaktı.

Lord Raglan, büyük bir şans eseri, hücumdan önce Rus taarruzu hakkında istihbarat aldı. Taarruzdan bir gün önce, Osmanlı ordusuna çalışan bir Türk casus, İngilizlere yapılmak üzere olan harekâtın bilgisini verdi. Lord Raglan karakteristik beceriksizliğini örnekleyen bir davranışla, Rus saldırısının beklendiği konusunda kimseyi bilgilendirmedi ve ertesi sabah gerçekleşecek taarruz için çok gerekli takviyeleri istemek veya istihkâmları güçlendirmek gibi önlemlere başvurmadı. Sonuç olarak, Ruslar ertesi sabah altıda saldırdığında, savunma hatlarını büyük ölçüde hazırlıksız yakaladılar.

Fedyukhin adı verilen dağların tepeleri boyunca uzanan savunma hattına, Türklerden değil, genellikle eğitimleri az ve yetersiz beslenmiş Tunuslulardan oluşan Osmanlı birlikleri yerleştirilmişti. Şafağın sökmesiyle birlikte, İngiliz ordusu tarafından bilgilendirilmemiş, Müttefik kumanda merkezince savunmasız bırakılmış bir halde, binlerce Rus piyadesini dağ eteğinden üzerlerine doğru yürüyüşe geçmiş gördüklerinde bu askerlerin ne büyük bir dehşete düştüğünü tasavvur etmek zor değildir. İngiliz raporları –*Times* muhabiri Russell'ın yanı sıra, Lord Raglan'ın yeğeni Albay Calthorpe'unki de dahil– Türk birliklerinin "fırlayıp" tepeden aşağıya doğru kaçtıkları hikâyesini etrafa yaydılar. Gerçekte

olansa, Osmanlı birliklerinin, yirmi beşe bir oranındaki büyük bir güce karşı mevzilerini yaklaşık iki saat koruduklarıydı. Birliklerinin neredeyse üçte birine, yani 170 ölüye mal olan bir direnişti bu (bir tarihçinin işaret ettiği gibi, aynı sabahın ilerleyen saatlerinde gerçekleşecek Hafif Süvari Alayı Hücumu'ndaki kayıplardan daha yüksek bir orandı).[40]

Arap/Türk birliklerinin kuvvetli direnişi, pek çok yönden, Balaklava muharebesinin kolaylıkla bir felakete dönüşmesini engelledi; İngiliz ve Fransızlara kendilerini toparlayıp vadiyi savunmaya gelmeleri için zaman sağladı. Müttefiklere, beklenen taarruz için hiçbir hazırlığın yapılmayışını telafi etme fırsatı verdi. Ancak iki saatin ardından, hiç yardım görmeyen Osmanlı askerleri mevzilerini terk ederek kaçmaya başladılar. Gerek Raglan gerek Cardigan gibi yüksek rütbeli subaylar muharebe meydanına, ancak bu kaçışın başladığı sıralarda, saat sekize doğru gelebildiklerinde, tek gördükleri siperlerini terk ederek karargâha doğru kaçışan bir Türk üniformaları seli oldu. Başkomutanın bilgeliğini, yetkinliğini ve hazırlık anlayışını sorgulamaktansa, bilindiği gibi, kabahat Türklere yüklendi.

Saat dokuz olduğunda, Fedyukhin dağlarındaki tüm mevziler Rusların eline geçmişti. Büyük bir Rus süvari birliği Balaklava güzergâhına doğru vadiye ilerlerken, Raglan'ın tek yapabildiği, karşı tepelerden seyretmek oldu. Tek bir hatta sıralanmış binin üzerinde Müttefik piyadesi, bir miktar topçu kuvvetiyle birlikte, bu güzergâh ile yaklaşan Rus kuvvetlerinin arasında uzanıyordu. Bu piyadelerden yarısı İngiliz'di; tam olarak söylemek gerekirse 93. İskoç Piyade Alayı. Bu, sonraları *Times*'ın "ince kırmızı hat" sözüyle (muhabir Russell aslında "ince kırmızı şerit" deyimini kullanmıştı) ölümsüzleşecek kuvvetin yarısıydı. İngiliz raporlarının bundan sonra adını bile anmayacağı hattın diğer yarısında, büyük ölçüde dağdaki mevzilerini henüz terk etmiş Türk/Arap askerlerden oluşan bir Osmanlı taburu vardı. Başka bir deyişle, İngilizcedeki belki en ünlü askeri deyimlerden biri olan "ince kırmızı hattın" yarısı, Müslüman idi. Birlikte hattı oluşturan Osmanlı askerleriyle İskoç piyadeleri, ilkin çimenlerde uzanıp ardından hızla yaklaşan Rus süvarisine yaylım ateşi açmak üzere ayağa kalktılar. Müttefikler açısından neyse ki, hafif kayıplarla Rus ilerleyişi 90 metre kala durduruldu ve püskürtüldü.

O günkü çarpışmalar kesinlikle bitmemişti. İki saat bile geçmeden, saat on bire doğru, İngiltere'de ulusal belleğe şanı kadar

40. Ponting, *The Crimean War*, s. 126.

kötü şöhretiyle kazınacak bir hücum başladı: Hafif Süvari Alayının Hücumu. Bir top kasırgasının tam göbeğine yapılan süvari hücumuna sebep olan acemice bir emrin hikâyesi o kadar iyi bilinir ki, burada çok kısa betimlemek yeterli olur. O sabah, halihazırda iki karmakarışık emir vermiş olan Lord Raglan, Lord Cardigan'ın vadinin dibinde toplanmış süvari bölüğüne, "hızla cepheye ilerlemelerini" emreden bir mesaj gönderdi.[41] Her ne kadar, bugüne değin, bu intihar gibi hücumdan tam olarak kimin sorumlu olduğu net olmasa da, genellikle Raglan'ın müphem ve yetersiz emirleri ağırlıklı olarak suçlu bulunur.

Mesajı götürenin, süvari taktikleri hakkında bir kitap yazmış ve muharebe meydanında süvarinin hayati önemine neredeyse fanatik bir inanç besleyen Nolan adlı subayın olması da işleri daha iyiye götürmedi.[42] Nolan düşük rütbeli bir subay olmasına rağmen süvari hücumunun bir an evvel başlamasını istiyordu. Nolan, yüksek rütbeli subaya mesajı getirdiği zaman, kumandan gözlerine inanamayacaktı. Hücum etmesi emredilen toplar görüş alanında bile değil, vadinin öbür ucundaydı. "Hücum edelim! Ama neye? Hangi toplara?" Astı olan Nolan, açık seçik saygısızlık anlamına gelecek bir tavırla, generale vadiyi işaret ederek şöyle dedi: "*Orası*, Lordum, sizin düşmanınızın olduğu yer; toplarınız işte *orada*."

Ve böylece emir verilmiş oldu. Yaklaşık 670 süvari, iki kilometre uzaklıktaki Rus toplarının konuşlandırıldığı yere gitmek üzere atlarını tırısa kaldırdı. İngiliz süvarisinin Rus toplarına olan mesafeyi alması sekiz dakika kadar sürdü. Yaklaşmalarıyla bir bomba ve şarapnel sağanağının başlaması bir oldu; Hafif Süvari Alayı, Rus toplarına ulaşmayı başardığında bir patlama selinin altında kaldı. Hücumun son yarısında, üç yönden yağan ateş, bölüğün önündeki ve kanatlarındaki adamları biçti. Süvarinin coşkulu taraftarı genç Nolan, kaderin cilvesiyle ilk ölen askerdi. Müttefik generallerinin elinden, bitişikteki tepelerden birinden olan biteni büyük bir şaşkınlıkla seyretmekten başka bir şey gelmedi. Fransız kumandan Bosquet'nin ünlü yorumu "Bu muhteşem bir şey, ama savaş değil" (*C'est magnifique, mais c'est pas la guerre*) oldu.

Hücum, en başından sonuna değin toplam yirmi dakika sürdü. "Ölüm vadisi"ne dörtnala giden altı yüz süvariden 118'i öldürüldü ve yaklaşık bir bu kadar süvari de yaralandı. Hücuma hiç

41. Fletcher ve Ishchenko, *The Crimean War*, s. 179.

42. Ponting, *The Crimean War*, s. 132.

Müslüman katılmamakla birlikte, Müslüman askerler vadiyi geçerek geri dönmekte olan Süvari Alayı'nın üzerine boşanan şarapnel ve topçu ateşi yağmurunu hafifletmeye yardım ettiler. Müslüman Binbaşı Abdelal'ın kumandasındaki Fransız Cezayir hafif süvarileri –Chasseurs d'Afrique'in Dördüncü Bölüğü– Fedyukhin tepelerini kapatıp oradaki Rus toplarını tahrip ettiler. Bu en azından mevzilerine geri dönen –veya belki daha doğrusu, sendeleye topallaya dönmeye çabalayan– İngiliz süvarisinin üzerine üç yönden yağan ateşi bir yönden kesmişti.[43]

O akşam, bir Rus general evdeki karısına bir mektup yazdı:

> ... Tanrı'ya şükür ben iyiyim. Bugünün anısına bir onbaşıdan satın aldığım bir Türk saatini gönderiyorum. Rus süngülerimiz altında birçok Türk ve İngiliz öldürüldü ve birçok İngiliz, Uhlanlarımızın ve Kazaklarımızın mızrakları altında delik deşik oldu.[44]

İngiltere'de askeri yetkililer –ve kamuoyu– toplarla dolu bir vadiye böyle bir süvari hücumunun nasıl olup da başlatıldığını sormaya başladıkça, karşılıklı suçlamalar da alıp yürüdü. Ancak, Kırım'da olayın dolaysız sonuçlarından biri, Türk ve İngiliz askerleri arasında zaten soğuk olan ilişkilerin alabildiğine bozulması oldu. Türklerin anında siperlerini bırakıp kaçtıklarına dair yaygın mit, Osmanlı askerlerinin İngiliz ve Fransız yoldaşlarından korkunç muamele görmelerine yol açtı: dayaklar, tacizler, kırbaçlamalar. Türk birliklerin dayanabilmek için Müttefik kuvvetlere gittikçe daha bağımlı hale gelmesi –kısmen Osmanlıların idari yetersizliği, ama aynı zamanda İngilizlerin Osmanlı gemilerinin kendi limanlarına serbestçe yanaşmasına izin vermeyişi yüzünden– Osmanlıları, özellikle de Tunuslu askerleri, İngiliz ve Fransızlar tarafından aşağılanan, bir tür köle sınıfına dönüştürdü. Tüm bunlarda emperyalizm ve yabancı düşmanlığı karışımı söz konusuydu. Lord Raglan, çok "kirli" olduğunu düşündüğü Türk askerlerin İngilizlerle aynı siperlerde çarpışmasını istemiyordu (Bununla beraber, böylesi önyargıların İngiliz ordusunun kendi içinde de geçerli olduğunu unutmamak gerekiyor; Alma gibi büyük bir muharebenin göbeğinde bile, askerlerin farklı toplumsal sınıflardan gelmeleri nedeniyle, alt sınıftan Hafif Süvari Alayı'ndan askerlerin, seçkin Grenadier Guards'ın yanında çarpışmalarına izin veril-

43. Ponting, *The Crimean War*, s. 135; Fletcher ve Ishchenko, *The Crimean War*, s. 181.

44. Fletcher ve Ishchenko, *The Crimean War*, s. 184.

memişti[45]). Yine de bu tür küstahlıklar –ve Türk askerlerin araziye dair bilgi ve tecrübesinden yararlanmamak gibi bir budalalık– başta İrlandalı subaylarca olmak üzere, İngiliz ordusundaki bazı unsurların gözünden kaçmamıştı. Bir subay, Osmanlılara karşı tutumları konusunda İngiliz süvari subaylarının kibrinden yakınır: "Daima bir Türk alayıyla birleştirilmemize karşın, bizim hiç tecrübemiz yok ve onlarınkinden de yararlanmıyoruz."[46] Duygudaşlık sergileyen yine İrlandalı bir diğer kaynak, kötü şöhretli İngiliz subay Lord (Kont) Cardigan'ın, sürekli Türk birliklerini suçlayarak kendi yetersizliğini örtme çabasını küçümsemeyle dile getirir:

> Bölük olarak sahadan henüz döndüğümüzde, Kont'un, hiç emir vermeyip ardından doğru yerlerinde olmadığı için küfrederek korkunç derecede kötü davrandığı bir grup Türk de beraberimizdeydi. Ruslarla savaşıyor olsaydık... birliği... kaybederdik.[47]

İngiliz ve Osmanlı birlikleri arasında ilişkilerin çok kötü olduğunu yadsımak imkânsız olsa da, bu, iki ordu arasında doğabilen dostluklar ve olumlu temasları gözden kaçırmamıza yol açmamalı. 95. Tüfekli Alayı'ndan bir İngiliz yüzbaşı şöyle yazar:

> Bu Türk askerler inanılmaz dost canlısı, geçen gün bir grup er, bizim de grup halinde oturduğumuz çadırlarımızdan birine gelip konuşmaya ve her şeye hayranlıklarını dile getirmeye başladı. Özellikle gösterdiğimiz bir şişme yatağa ve toplu tabancaya bayıldılar, tuhaf olan şu ki, onlar ve doğrusu İngilizlerden başka herkes tam bir centilmen gibi hareket ediyor, oturup büyük bir rahatlıkla konuşuyor, bir pipo yakıp dünyanın en kibar tavrıyla bize de sunuyorlar.[48]

Bu, Kırım muharebe meydanında İngiliz-Türk ilişkisinin güçlüklerinin üzerine bir cila çekip kapatmaktan ziyade, genel gerilim ve karşılıklı güvensizlik atmosferine karşın, birtakım İngiliz subaylarının Osmanlı askerleriyle dostluk kurabildiğini gösterme amacı taşır.

45. Ponting, *The Crimean War*, s. 259, 103.

46. D. Murphy, *Ireland and the Crimean War*, Four Courts Press, 2002, s. 39.

47. Yüzbaşı Godfrey T. Williams'ın anlatısı, Murphy, *Ireland and the Crimean War* içinde, s. 39.

48. L. James, *Crimea 1854-56: The war with Russia from contemporary photographs*, Hayes Kennedy, 1981, s. 134.

İtalyan askerlerin Türk yoldaşlarıyla daha iyi ilişkiler kurabildiği anlaşılıyor. 1855 başında, savaşın başlamasından altı ay kadar sonra, Müttefiklere destek olarak, yaklaşık on beş bin İtalyan'dan oluşan bir ordu Sardinya'dan geldi (İngilizler onlara tam da tahmin edilebileceği üzere "Sardalyalar" lakabını yakıştırmakta gecikmediler). İtalyan kaynakları, Sardinyalı askerlerin İngilizlerden çok Fransızlarla iyi geçindiğini kaydeder; Osmanlı askerleriyle İtalyanlar arasındaki ilişkiler de iyiydi ve bunun başlıca nedeni –bir gözlemcinin söylediğine göre– "kendimizden daha kötü birilerini görmek bizi teselli ediyordu."[49] Nasıl İngiliz askerleri kimi zaman İtalyanlara içki ve tütün gibi hediyeler veriyorsa, İtalyanlar da istemedikleri tuzlanmış etleri Türklere veriyorlardı. İlginçtir ki, İtalyan anlatılarında, Sardinya ordusunda yapılan Katolik Aşai Rabbani ayinlerine, Fransız ve İngiliz subaylar ve çeşitli Protestanların yanı sıra Türk askerlerin de katıldıklarını belirtilir.

Kürekdere muharebesi (6 Ağustos 1854): Ruslar, Azeriler, Ermeniler ve Kürtler

Kırım'da Müslüman ve Hıristiyan askerler arasında göğüs göğse yapılan bu askeri harekâtlardan bütün bir kitap boyunca bahsetmek mümkündür: Inkerman muharebesinde İngilizlerin yardımına gelen (ve gelişleri uzun sevinç gösterileriyle karşılanan) Zuhaflar ve Cezayirli Tüfekçiler; Osmanlı ve Fransız birliklerinin, Rusları ve Kazakları Çernaya Irmağı'nın ötesine püskürttükleri ortak harekâtı.[50] Ancak, dikkatimizi başka bir muharebeye, Karadeniz'in öteki tarafına, Doğu Anadolu'nun derinliklerine çevirip bu bölüme, Balaklava'dan birkaç ay önce yapılan muharebeye odaklanarak son vereceğiz. Bu, kesinlikle Inkerman muharebesi ve Sivastopol kuşatması kadar önemli bir muharebe olmamasına karşın, Rus tarafındaki Müslüman ve Hıristiyan askerler yelpazesiyle, konumuz açısından önem taşıyor.

Kırım Savaşı tarihlerinin çoğunun Kafkasya'daki muharebelere pek az yer ayırmasının başlıca nedeni Avrupalı askerlerin burada çarpışmamış olması ve çok az sayıda Avrupalı subayın burada bulunmasıdır. Savaş bir dizi çatışmadan ve Kırım Savaşı boyunca devam eden bir kuşatmadan oluşuyordu: 1853'ten Doğu Anadolu kenti Kars'ın 1855'teki düşüşüne dek. Bu çarpışmaların mey-

49. Cristoforo Manfredi, *La Spedizione Sarda in Crimea del 1855-56*, Regionale in Roma, 1956, s. 95.

50. *Letters from Headquarters: The Realities of War in the Crimea by an Officer on the Staff*, Londra, 2. baskı: John Murray, 1857, c. I: 362; Russell, *Despatch from the Crimea*, s. 187.

dana geldiği alan –Kuzeydoğu Anadolu, Gürcistan ve günümüz Ermenistanı'nın dağlık bölgeleri– tarihsel olarak Rus ve Osmanlı kuvvetlerinin daha önce de karşılaştığı bölgelerdi. Osmanlıların daha 1853'te orada altmış bin askeri vardı ve muazzam Rus kara ordusunun önemli kesimlerini Kafkasya'nın güneyine çekme (ve Kırım'dan uzaklaştırma) fikri hem Osmanlılar hem de Müttefikler için çekici bir öneriydi. Fakat olaylar geliştikçe, durum tersine dönüp Türk sınırına taarruza geçen Ruslar oldu.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesine seyahat edenler, (Erzurum ve Kars gibi) yüksek rakımlı kentlerinin acımasız kışlarını ve dağları ve sarp vadileriyle heybetli arazi yapısını görecektir. İşte Başgedikler ve Kürekdere muharebeleri, bu dağlık yamaçlar ve dar geçitlerden oluşan arazilerde yapıldı. Binlerce asker, arabaları ve ağır topları çekerek, ağır yükleriyle böyle bir arazide ilerlediler. Bir kara ordusunun muharebede iyi manevra yapmak konusunda –yüksek bir yerden düşmana bakan önemli mevzileri kazanmak ve kendini dar dağ geçitleri ve alçak koyaklarda tuzağa düşmüş bulmamak için– hayati becerisi, Kırım'ın görece düz arazilerinin tersine, burada yapılan muharebelerin sonucunu belirledi.

Daha geniş ele alındığında bölgenin bir diğer önemli özelliği –ve Rus ordusunun içindeki çok sayıda kültürü anlamak istiyorsak da, unutmamamız gereken– yörenin akla durgunluk verecek etnik çeşitliliğidir. Arap coğrafyacıların Kafkasya'ya *Cebel el elsine*, yani "Diller Dağı" demesi bir rastlantı değildi. 19. yüzyıl başına gelindiğinde, Gürcü başkenti Tiflis gibi bir kent, Azerbaycan Türkleri, Ermeniler, Ruslar, Kürtler, Süryani Hıristiyanlar ve etnik Gürcülerden oluşan olağanüstü kozmopolit bir kültür barındırıyordu. Gürcü kralının Ermeni şairi Sayat Nova şiirlerinin yarısından fazlasını Azeri Türkçesiyle, geri kalanını Ermenice ve Gürcüce yazdı.[51] Kafkasya'da popüler Hıristiyan dans ve şarkılarının yanı sıra, soneler gibi yüksek edebi kültürde de, hiçbir zaman tam olarak hakkı teslim edilmemiş güçlü bir İran/Türk etkisi vardır. Elbette Mavera-i Kafkas halklarının Hıristiyanlarıyla Müslümanları arasındaki gerilimleri ve şiddeti kimse inkâr edemez, ancak, bu bizim dikkatimizi (bir kez daha vurgulamak isterim) farklı kültürlerin yaşanmış, paylaşılmış deneyiminden uzaklaştırmamalı. 1828-9 Rus-Türk savaşı esnasın-

51. Bkz. H. Ram, "The Sonnet and the Mukhambazi: Genre Wars on the Edges of the Russian Empire", *PMLA* 5: 122 (Ekim 2007), s. 1551; bkz. ayrıca Austin Jersild ve Neli Melkadze, "The Dilemmas of Enlightenment in the Eastern Borderlands: The Theater and Library in Tbilisi", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (1): 27-49, Kış 2002, s. 35.

da, Ruslar süvari birliklerine asker toplarken yerli (Hıristiyan) Gürcülerden çok, Müslümanlar arasında başarı kaydetmişlerdi.[52] Bir grup Ermeni köyünü korumak için bini aşkın Azerbaycan Türk'ünü sevk eden bir Rus kumandan –veya Osmanlı yetkililerine karşı yerel Rum ve Nesturi Hıristiyanlarınca desteklenen bir Kürt isyanı– fikri karşısında hayrete düşmemek için, Kafkasya'nın etnik grupları arasındaki karmaşık bağları unutmamamız gerekiyor; burada "Hıristiyan" ve "Müslüman" kimliği, insanların kendilerini anlatmak için kullandığı yegâne terimler değildi.[53]

Günümüzde neredeyse tam olarak Ermeni-Türk sınırı üzerinde yer alan Kürekdere muharebesi, Osmanlılar açısından, Türk ordusunun yarısı (bazıları üçte biri der) büyüklüğünde bir Rus kuvveti karşısında hezimete uğradığı küçük çaplı bir felaket oldu. Muharebeden bir ay önce, Osmanlı Türkiyesi'ne ilerleyen Rus ordusu Doğu Anadolu kasabası Bayezid'i on bin kişilik bir kuvvetle işgal etmişti; bu orduda 1.200'ü aşkın Müslüman (Azeri Türkleri ve Kürtler) ve 150 yerli Ermeni de bulunuyordu.[54] Kürekdere muharebesi, kısmen bu eylemin bir sonucuydu: Rus askerlerinin çekilmekte olduğunu zannettikleri bir Osmanlı ordusuyla "rastlaşması"yla, Kurudere'de Rus birlikleri ve Osmanlı kuvvetlerinin beklenmedik şekilde karşılaşmasıyla bir anda patlak vermişti.

Türk ordusunun komutanı, Richard Guyon/Hurşid Paşa adında bir İrlandalıydı (Osmanlı askerleri Hıristiyan komutanların emrinde çarpışmakta gönülsüz olduğu için, tüm Avrupalı ve Amerikalı komutanlar Osmanlı adları kullanmak zorundaydı). Renkli, kozmopolit bir şahsiyet olan Guyon/Hurşid Paşa, Macar ihtilalinde çarpışmış ve Kırım Harbi'nin patlak vermesinden evvel Şam'da yaşamakta olan bir paralı askerdi. Guyon, Osmanlı ordusunun komutasma yardım etmek üzere Müttefiklerce gönderilen pek çok Avrupalı subaydan biriydi; Kürekdere muharebesinde, yardımcısı General Kmety/İsmail Paşa adlı bir Macar'dı. İlişkiler hep iyi değildi; (her zaman mutlaka güvenilir olmayan) İngiliz raporlarına inanacak olursak, Guyon Osmanlı askerleri arasında seviliyordu, çünkü kumandayı almak üzere geldiği zaman, iki yı-

52. W. E. D. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953, s. 67.

53. P. I. Averyanov, *Kurdy v voinakh Rossii s Persiey i Turtsiey v techenie XIX stoletiya* ,Tiflis, 1900, s. 149. Aktaran: Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 143, 323.

54. Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 190.

lı aşkındır hiç para almadıklarını öğrenmesi üzerine derhal askerlerin hizmet bedellerinin ödenmesini talep etmişti; bu, Osmanlı zabitlerince hoş karşılanmayan bir hareket olmuştu. İrlandalının oradaki Türk komutanlarından biriyle, Zarif Paşa adlı bir zabitle özellikle gergin bir ilişkisi oldu. Bunun ille de kültürel bir çekişme olması gerekmiyor; Guyon oradaki Polonyalı subaylarla da tartışmaktan geri kalmamıştı. Pek çok yönden terbiyeden yoksun biri olmasına karşın Zarif Paşa'nın Osmanlı hizmetindeki başka bir İrlandalıyla, General Coleman/Feyzi Bey'le yakınlık kurduğunun da söylenmesi gerekiyor. Coleman/Feyzi Bey, yalnız mükemmel Türkçe konuşmakla kalmayıp, İslam'a ihtida etmiş az sayıda Batılı subaydan biriydi de. Her halükârda, hem Guyon ile Zarif Paşa'nın hem de adamlarının arasındaki ilişkilerin kötü olması, kendilerinden yabana atılmayacak ölçüde küçük bir Rus ordusu karşısında uğradıkları yenilgide kesinlikle önemli bir etken oldu.

Rusların komutanı Bebutov adında bir generaldi. İmparatorluk ordusunda, Kazak ve Rus alaylarıyla şaşırtıcı derecede yakın işbirliğiyle çalışan önemli sayıda Müslüman kıta vardı: Karapapak (Azerbaycanlı Türkler) piyade alaylarının yanı sıra Kürt paralı askerleri veya Başıbozuklar (Rusçada bunlara *militisya* deniyordu). Bölgedeki Kürtler Osmanlı hâkimiyeti altında yaşıyor ve birçok Ermeni gibi, onlar da İstanbul'a karşı düşmanca duygular besliyorlardı. Rus ordusundaki Kürtlerin çok fazla olması, bizzat Bebutov'un, Osmanlı karşıtı duygulardan yararlanarak bölgedeki Kürt köylerinden asker toplamadaki başarısının bir sonucuydu. Tarihçi Badem, 1854'e gelindiğinde, Kürt aşiret reislerinin günaşırı Rus subayları ziyaret ederek, Osmanlıların bölgeden çekilmesi halinde Kürtlerin Rus tarafına geçeceklerini vaat ettiklerini kaydeder. Bebutov Osmanlılarla savaşmak üzere kaç Kürt toplanabileceğinin saptanması için bazı Kürt köylerine bir Kazak alayı bile göndermişti; Rus subayları bölgedeki çeşitli Ermeni ve Azeri köylerinin reisleriyle görüştükçe bu uygulama tekrarlandı.[55]

Başka bir deyişle, Kürekdere muharebesinde, Türk ve Suriyeli (Arap) askerlerden oluşan ve bir İrlandalı ile birkaç Polonyalı ve Macar'ın kumandasındaki bir Osmanlı ordusu, yalnız (Hıristiyan) Gürcü, Ermeni ve Ruslardan değil, aynı zamanda Müslüman Azeri Türkler ve Kürtlerden oluşan bir Rus ordusuyla savaştı. Dahası, Kürekdere'deki bu farklı kültürler ve kimlikler takımı, ilk çarpışma olan Bayındır muhaberesinden (1853) harbin son gün-

55. General Muravyov'dan Prens Dolgorukov'a mektubundan alındı, 21 Mart (2 Nisan) 1855 tarihli. Aktaran: Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 321.

lerinde Osmanlı birliğiyle birlikte Gürcistan'a çıkarma yapan Polonyalı Kazaklara varıncaya değin, Kırım Savaşı'nın Kafkas cephesinde yapılan her muharebesinin tipik özelliğiydi. Moskova ve İstanbul'dan ne tür bir propaganda yapılırsa yapılsın, bu yaşananlar kesinlikle bir medeniyetler çatışması değildi.

Muharebenin kendisi 6 Ağustos 1854'te yapıldı. Karadeniz'in öteki tarafında, Bulgaristan ve İstanbul'daki birlikleri kolera kasıp kavuruyordu. Varna'daki İngiliz, Fransız ve Osmanlı kuvvetlerinin, binlerce kişilik birlikler halinde Kırım'a sevkıyatı için hazırlıklar sürüyordu. Burada, Doğu Anadolu'nun en ucundaki Kürekdere'de ise, küçük bir İrlandalı, Polonyalı ve Macar subaylar grubunun Ruslara karşı Osmanlı ordusuna kumanda etmeye hazırlandığını düşünmek hayli ilginçtir.

Osmanlıların Ruslara karşı taarruzunun 4 Ağustos'ta yapılması gerekiyordu. Guyon, taarruzu bu tarihte yapmayı planlamıştı, ama batıl inançları olan Zarif Paşa –Ay'ın Akrep burcunda olması yüzünden– 4 ve 5 Ağustos'un uğursuz olduğunda ısrar edince, taarruz ayın 6'sına ertelendi.[56] Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğü nedeniyle, Guyon temelde üç ayaklı bir hücum planlamıştı; üçüncü kanat daha küçük olan orduyu sarıp sıkıştıracaktı. İyi düşünülmüş bir plandı, ama ne yazık ki, Osmanlı ordusunun sahip olmadığı manevra yeteneğine dayanıyordu. Planın en hayati unsuru, sabahın çok erken saatlerinde saldırmaya bağlı olmasıydı; ancak, Guyon ile Zarif Paşa arasındaki bir tartışma, birliklerin harekete geçişini önemli ölçüde geciktirdi (Zarif Paşa İrlandalı'ya, "Bu ordunun kumandanı *benim*" dedi, "ne zaman yola çıkılacağını *ben* bilirim.").[57] Sonuç olarak, ordunun üç tümeni de umulan saatten daha geç yola çıktı.

Guyon, Rusların ana kuvvetlerine merkezi bir hücum gibi görünecek şekilde bir aldatmaca yapmayı planlamıştı; (Macar Kmety/İsmail Paşa kumandasında) bir başka kesim, Bebutov'un dikkatini dağıtmak üzere ayrı bir kanatta ilerlerken, bir üçüncü kesim hızla Rus kanadının etrafından dolaşarak, Osmanlı Kürt süvari bölükleriyle onlara arkadan hücum edecekti. Plan iyiydi, ama ne yazık ki tüm kesimler arasında yakın bir işbirliğine ve mükemmel zamanlamaya bağlıydı. Bu ise gerçekleşmeyecekti.

Üç ayaklı taarruz, günün geri kalanında yapılan muharebede son derece önemli olduğu ortaya çıkacak bir tepe üzerindeki gö-

56. Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 197.

57. Zarif Paşa ve Guyon'un mahkeme zabıtlarından, 11 Nisan 1855, BOA, G.MMS 5/170 lef2. Aktaran: Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 194.

zetleme mevziine –Karayal Tepesi– yapılan saldırıyla başladı.[58] Her nedense, normalde son derece yetkin bir komutan olan General Bebutov, bu mevziin yeterince savunulup savunulmadığını kontrol etmeyi ihmal etmişti. İstanbul tüfekli piyadelerinden oluşan bir tabur hızla tepeye tırmandı; bu Ruslar açısından çok ciddi bir sorundu, çünkü Osmanlı askerleri (Rusların tersine) çok daha gelişmiş Minié tüfekleriyle teçhiz edilmişlerdi. Bunun üzerine Bebutov da, Kazaklar, altı Nizhegorodski süvarileri bölüğü ve Müslüman süvarileri desteğinde bir piyade birliğini tepeyi yeniden almaya gönderdi. Guyon'un aldatmaca planı, Rusların, aslında çok daha geniş bir cephenin iyice sol kanadı olmasına karşın, Osmanlıların merkezi kuvvetlerine saldırdıklarını düşünmelerine dayanıyordu.

Karayal Tepesi'nin, bir yandan Osmanlı (Türk, Suriyeli, Kürt) askerlerinin savunmaya, öte yandan Kazaklar, Nizhegorodski süvarileri ve Müslüman gayrinizami askerlerinin ele geçirmeye çalıştığı şiddetli bir muharebe mahalline dönüşmesi çok sürmedi. Saat 7'ye doğru Bebutov tepeyi ele geçirmeye çalışmaktan vazgeçip etrafındaki Osmanlı alaylarına yöneldi. Birkaç güçlü Rus süvari hücumunun ardından, Osmanlı hatları yarıldı ve İstanbul'dan gelen tüfekli piyadelerin tepeden ayrılmalarıyla birlikte Türk ordusu sol kanadına doğru çekilmeye başladı. Bundan sonra, Osmanlılara yardım etmekte olan Başıbozukların ve Kürt paralı askerlerinin birçoğu da dağılmaya başladı. Gerek Türk gerek Batılı anlatılar, bu hızlı çözülme konusunda Osmanlı zabitlerini suçlar; askerler görünüşe bakılırsa büyük cesaret ve kararlılıkla çarpışmaktayken, zabitler muharebenin gidişatı tersine döner dönmez derhal saflarını terk etmişler ve kendilerine ait teçhizatın muharebe meydanından uzaklaştırılması için emirler göndermişlerdi.

Taarruzun "ayak"larından birinin çökmesiyle, diğer iki yana yapılması niyetlenen kuşatma harekâtı tamamen faydasız hale geldi. Ruslar daha küçük olan kuvvetlerini (büyük bir beceriyle) diğer iki cephede hızla yeniden topladılar. Rus sağ kanadında büyük bir Osmanlı Kürt süvari kuvveti belirdiğinde, Bebutov bu kesimi bir Kazak alayı ve Müslüman atlı bölüğüyle pekiştirerek karşılık verdi.[59] Başlangıçta "sezdirmeden arkadan yaklaşma" olarak planlanmış bir hareket, şimdi muharebenin merkezi cephesi olmuştu. Şiddetli çarpışmalar başladı ve saat 10 olduğunda, Ka-

58. Muharebenin planına dair anlatı şu kaynaktandır: Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s. 76-8.

59. a.g.e., s. 78.

rayal Tepesi civarındaki çarpışmaların ne kadar kötü gittiğini öğrenen Anadolu piyade birlikleri geri çekilmeye başladı. Gürcü piyadeler, Müslüman süvariler, Rus süvariler ve Kürt/Azeri Başıbozuklarından oluşan daha küçük Rus ordusu, düşmanına neredeyse sekiz bin ölü ve yaralı zayiat verdirdi. Bu, Doğu Anadolu Türk kenti Kars'ın sonunda düşmesine yol açacak bir yenilgi, kendi içinde Kırım Harbi'ni bitirecek barış müzakerelerinde hayati bir pazarlık kozuna dönüşecek bir Rus zaferiydi.

Bizim Müslüman-Hıristiyan ittifakları araştırmamız açısından, Kırım Savaşı'yla bitirmek, son bölümümüzü çetrefil düşüncelerle kapatmamızı beraberinde getiriyor. Bir yandan, İslam âleminin –ilerici, gelişkin, teknolojik olarak üstün Avrupa'nın tersine– geri kalmış, aşağı ve ilkel olarak son derece modern tasavvuru, Kırım Savaşı'nın pek çok yönünde kendini gösterir. Tarihin daha önceki dönemlerinde, Müslüman kültürlere ve ordularına korku ve huşuyla bakılırdı; hatırlayacağımız gibi, Müslüman İspanya, kuzeydeki Hıristiyan kentlere büyük ölçüde yoksul akrabalar olarak bakıyor ve onlarla konuşmaya bile tenezzül etmiyordu. Aynı şekilde, 16. yüzyılda Osmanlı padişahlarının "kâfir"e karşı kibri, kesinlikle kendi askeri ve ekonomik üstünlüklerinin bir sonucuydu. 19. yüzyıla gelindiğinde, durum basbayağı tersine dönmüştü; artık Türkleri "yarı vahşiler" olarak gören Batı ve bir Türk kaynağına göre, "Osmanlı zabitlerine zenciler gibi davranan" İngiliz generalleriydi.[60] Kırım Harbi'nde Fransız/İngiliz askerleri ile Osmanlı askerleri arasındaki kötü ilişkinin, herhangi bir dini algıdan çok, askeri/ekonomik güçle ilgisi vardı.

Öte yandan, Kırım'ın muharebe meydanlarında tüm inanç ve renkten, Müslüman ve Hıristiyan askerler arasında var olan yadsınamaz işbirliği kesinlikle etkileyicidir. Sözgelişi, Rusların istihdam ettiği her iki dinden süvari ve piyadenin yakınlığı, Kürtler Kazakları desteklediği veya Azeri Türkleri Gürcü alaylarını takviye ettiği zaman kendini gösteren yakın manevra kabiliyeti, bizim Kırım Harbi'ni Müslümanların ve Hıristiyanların birliklerin içine adamakıllı dağılıp birbirine karıştığı bir savaş olarak görmemize yol açıyor. Aynı derecede etkileyici olan, savaştaki Müslüman varlığının, Batılıların olaylara dair anılarından zaman içinde silinip sonunda yok olma şeklidir; en azından İngiliz okurları açısından, bugün Kırım Savaşı'nın en bilinen tarafları arasında, Müslümanlara ait herhangi bir şey kesinlikle yok. Aşikâr imgeler –Hafif Süvari Alayı Hücumu, "İnce Kırmızı Hat", Florence Nightingale– Müslü-

60. Badem, "The Ottomans and the Crimean War", s. 210.

manlarla arasında hiçbir bağlantı olmaksızın ya da olayların arka planı tamamen silinmiş şekilde sürüp gitmektedir. Durum, savaşın kendisi hakkında yazılan tarih kitapları incelendiği zaman daha da berraklaşıyor; Osmanlı ordusu, Fransızlardan sonra Kırım'daki en büyük ikinci ordu olmasına karşın, neredeyse tüm endeksler (Ponting'inki kadar kusursuz ve son derece eleştirel tarihlerde bile) İngiliz/Fransız/İtalyan/Rus ordularını ayrı ayrı sıralarken, Türk ordusu için benzer bir başlık açmaz. Bu, günümüzde önemsiz bir husus gibi görünebilir, ama hatırlamak istediğimiz olaylar ve unutmayı tercih ettiğimiz türden ittifaklar konusunda çok şey anlatır.

Kaynaklar

V. H. Aksan, "The Ottoman Military and State Transformation in a Globalizing World", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27: 2 (2007).

A. R. Alexiev ve **S. Enders Wimbush** (der.), *Ethnic Minorities in the Red Army*, West View Press, 1988.

Candan Badem, "The Ottomans and the Crimean War (1853-56)", Yayımlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, Haziran 2007.
"Kırım Savaşı'nın Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri", *Toplumsal Tarih* 133, İstanbul, Ocak 2005, s. 64-71.
"Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih* 155, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23.
"Unutulmuş Bir Hikâye: Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih* 156, İstanbul, Aralık 2006, s. 6.

Baron de Bazancourt, *L'Expedition de Crimée*, Paris, 1856.

Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921, W.E.D. Allen ve P. Muratoff, Cambridge University Press, 1953.

Henry Clifford, VC, *His Letters and sketches from the Crimea*, New York, 1956.

R. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, 2006.

J. S. Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I*, Duke University Press, 1965.

R. B. Edgeton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Westview Press, 1999.

George Walmer Evelyn, *A Diary of the Crimea*, Londra, 1954.

Ian Fletcher ve **Natalia Ishchenko,** *The Crimean War: A Clash of Empires*, Spellmount, 2004.

R. R. Florescn, *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities*, Yaş, 1997.

A. Fisher, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tartars*, Isis Press, 1998.

T. Heinzelmann, *Heiliger Kampf oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allegemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826-56*, Peter Lang, 2004.

L. James, *Crimea 1854-56: The war with Russia from contemporary photographs*, Hayes Kennedy, 1981.

Austin Jersild ve **Neli Melkadze,** "The Dilemma of Enlightenment in the Eastern Borderlands: The Theater and Library in Tbilisi", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (1): 27-49, Kış 2002.

Albay Atwell Lake, *Narrative of the Defence of Kars Historical and Military*, Londra: Bentley, 1857.

A. D. Lambert, *The Crimean War: British Grand Strategy 1853-56*, Manchester University Press, 1990.

Letters from Headquarters: The Realities of War in the Crimea by an Officer on the Staff, Londra, 2. baskı: John Murray, 1857.

Löwe, Heinz-Dietrich, "Poles, Jews and Tartars: Religion, Ethnicity and Social Structure in Tsarist Nationality Policies", *Jewish Social Studies* 6:3 (2000), s. 52-96.

N. M. Houston, "Reading the Victorian Souvenir: Sonnets and Photographs of the Crimean War", *Yale Journal of Criticism*, 14: 2 (2001), s. 353-83.

Cristoforo Manfredi, *La Spedizione Sadra in Crimea del 1855-56*, Regionale in Roma, 1856.

Karl Marx, *The Eastern Question: A Reprint of Letters written 1853-6 dealing with the events of the Crimean War*, New York: Burt Franklin, 1968.

Teğmen Edward Money, *Twelve Months with the Bashibozouks*, Londra: Chapman, 1857.

D. Murphy, *Ireland and the Crimean War*, Four Courts Press, 2002.

LeViconte de Noë, *Souvenirs d'Afrique: Les Bachi-Bozouks et les Chasseurs d'Afrique*, Paris, 1861.

Daniel Panzac, "The Manning of the Ottoman Navy", içinde: E. J. Zürcher, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia*, I. B. Tauris, 1999.

Yohanan Petrovsky-Shtern, "The 'Jewish Policy' of the Late Imperial War Ministry: The Impact of the Russian Right", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (2): Bahar 2002, s. 217-54.

Clive Ponting, *The Crimean War*, Chatto and Windus, 2004.

H. Ram, "The Sonnet and the Mukhambazi: Genre Wars on the Edges of the Russian Empire", *PMLA* 5: 122 (Ekim 2007).

Reminiscences of an Officer of Zouaves, translated from the French, New York: D. Appleton and Company, 1860.

I. L. Rudnytsky, *Essays in Modern Ukranian History*, Edmonton, **1987.**

Q. H. Russell, *Russell's Despatch from the Crimea,* der. N. Bentley, Panther, 1970.

Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917, der. D. R. Brower ve E. J. Lazerini, Indiana University Press, 1997.

A. Seaton, *The Crimean War: A Russian Chronicle*, St Martin's Press, 1977.

E. K. Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, Princeton University Press, 1990.

Sonuç

İstanbul ve dışında iki üniversitede edebiyat dersleri vererek Türkiye'de altı yıl yaşadım. İlk iki yıl boyunca, Türkiye'nin tam göbeğinde büyücek bir taşra kentinde çalıştım. Burası –en azından Birinci Dünya Savaşı'na dek– Rumlar, Ermeniler ve Türklerin yüzyıllar boyunca birlikte yaşadığı bir yerdi. Bu gerçeğe tanıklık eden yapılar hızla yok olmaktaydı gerçi, ama benim eski hocamın evinin olduğu bölgede hâlâ birçoğu 19. yüzyıldan kalma bazı eski, harabeye dönüşmüş Rum ve Ermeni evleri vardı. Yazın öğle sonları, kısmen meraktan, kısmen de can sıkıntısından, tuğla yığınları ve kimisinde hâlâ oturulan, kimisi metruk, ama her durumda ilk sakinlerinin çoktan terk ettiği bu yıkık evlerin etrafında dolaşırdım. Bir gün, evlerden birinin cümle kapısının üzerine kazınmış bir yazıyı –Müslüman evlerinin kapılarının üzerinde hep kullanılan Maşallah ibaresi– bu kez Yunan alfabesiyle yazılmış olarak gördüm: ΜΑΣΑΛΛΑ. Başka bir deyişle, Hıristiyan sahibinin, girişinin üzerine Müslüman komşularında hep bulunan bir Arapça kitabe koydurduğu bir Rum evinin kapısıydı bu.

O gün gördüğüm Yunanca yazı – ΜΑΣΑΛΛΑ– Yunanca harflerle yazılmış bir Müslüman sözüdür. Abartılması, idealleştirilmesi doğru olmaz; Rumlar, Ermeniler ve Türkler arasındaki ilişkilerin sıkıntılı tarihini bize sihirli bir şekilde unutturacak bir sözcük değildir. Bazı çığlıkları bastırabilecek, bazı katliamları yok edecek, geçmişin bazı olaylarını romantize edecek bir sözcük olmadığı su götürmez. Ama yine de bugün, taşa hakkedilmiş olarak, Müslümanlarla Hıristiyanların aynı yemeği yediği, birbirlerine köy dedikodularını anlattığı, aynı gazeteleri okuyup, aynı enstrümanlarla aynı kahvelerde çalınan aynı türkülerle oynadığı bir zamanın tanığı olarak orada durmakta. Müslüman-Hıristiyan ittifaklarının

bu kısa tarihinde aktarmaya çalıştığım ruhu mükemmelen yakalayan bir sözcük: İlle de anlatmakta ısrar edeceksek, Avrupa'nın tarihinin, bir değil, *üç* dinin tarihi olduğunun bir kanıtı. Bu sadece Türkiye'ye özgü de değildir: O öğleden sonra gördüğüm ΜΑΣΑΛΛΑ'nın benzer versiyonları Sicilya ve İspanya'nın çoktan buraları terk etmiş Arapları şöyle dursun, Gürcistan'ın, Bosna'nın, Yunanistan'ın Müslümanlarında ve Hıristiyanlarında da bulunabilir. Müslümanları bu hikâyenin dışında bırakmak, o Rum evinin kapısındaki ΜΑΣΑΛΛΑ'yı silip atmak anlamına gelecektir.

Bu kitap esas itibarıyla bir askeri tarih olsa bile, Müslümanlar ve Hıristiyanların yüzyıllar boyunca ortak değerleri ve örtüşen toplulukları, araştırmamın zımni arkaplanını oluşturdu. Zira başka bir toplulukla, kendimizden farklı olarak algıladığımız insanlarla ittifak kurmaya karar vermeden önce ulaşmamız gereken bir tür eşik, bir ihtiyaç düzeyi vardır. Çeşitli şeyler bu ihtiyaç eşiğini yükseltir veya düşürür; öncelikle acil bir durumda; yan komşumuzu, onlardan bir merdiven ödünç alacak kadar bile sevmeyebiliriz, ama evimiz yanarken onların yardımını reddetmemiz zordur. Gördüğümüz gibi, yaklaşan istilalar veya saldırılar gibi, aksi durumlarda birbirlerine pek az yakınlık duyan toplulukları bir araya getiren pek çok anlar olmuştur.

Bir diğer etken de, ortak bir düşmana duyulan nefrettir. Ortak bir tehdit veya düşmana yönelik nefret, farklı kültürleri birbirine yaklaştırmış, hatta onları arada benzerlikler aramaya itmiş gibi görünüyor. Elizabeth çağı Protestanları, Katolik İspanya'nın başını derde sokmak (ve böylelikle Armada'larını kendi sularından uzaklaştırmak) için Kuzey Afrikalı emirleri ikna etmeye çalışırken, argümanlarından biri "Roma Katolikliği"nin putperestliğine karşı ortak bir Müslüman/Protestan nefretiydi. Veya bir Polonyalı Ukraynalı, Balkanlar'daki Çarlık karşıtı mücadesinde, başkalarını da Osmanlıların safına katılmaya ikna etmeye çalışırken, Sırp kraliyeti ile padişahların şeceresi arasında hanedan bağları bulma çabasıyla tarih kitaplarını taradığında, siyasal bir zorunluluğa tarihsel bir gerekçe bulmaya çalışıyordu. Ortak bir düşmana direnme eylemi, bizi, bilinçli olsun olmasın, yeni ve hiç olası görünmeyen müttefiklerimizle benzerlikler ve bağlantılar aramaya yöneltir (ne de olsa, Nietzsche de, "Bize kim olduğumuzu anlattıkları için, düşmanlarımızı sevmemiz gerekir" demişti).

Maddi kazanç gibi bir ekonomik vaat de, farklı topluluklarla ittifaka girmekteki isteksizliğimizi azaltacaktır; bu kitabın başından beri, talihlerini farklı bir dinin ordularında deneyen sonu gel-

mez paralı askerler ve köylüler seli de bu gerçeğin bir kanıtıdır. Kaldı ki, bu ekonomik kararı, çoğu zaman bir tür duygusal yatırımın da takip ettiği anlaşılıyor. Bazı döneklerin yeni "işverenleri" için savaşırken gösterdikleri samimi inanç –ister Hohenstaufen'in Sarazenleri ister Osmanlıların Hırvat ve Gürcü mühtedileri olsun– bunun stratejik bir karardan daha fazlası olduğunu akla getirir. Kırım Savaşı'nda, diğerleri sadece bir Türk adı almakla yetinirken, Osmanlılarla çalışan bazı Avrupalı subayların İslam'a ihtida etmesi insanların "öteki" kültürlerle böyle yakın işbirliklerine karşı ne kadar farklı tepkiler verdiklerini gösterir.

Ve bir de, belirli anlarda, Müslümanlar ve Hıristiyanların bir araya gelmesinin kendine özgü –her ne kadar koşullar bu anların ortaya çıkmasına yardım etse de, her zaman kolayca bu ekonomik, kültürel veya siyasal koşullara indirgenemeyecek– nedenleri vardır. Aşklar, evlilikler, merak, açıklanamaz cezbeler ve büyülenmeler; Kantakuzenos ve Umur arasında olduğu gibi dostluklar veya II. Friedrich veya Michal Czajkowski'ninki gibi tutumlar, dinler arası ittifaklara her yönüyle açıklanabilir bir değiş tokuş sistemi içine kolay kolay yerleştirilemeyecek bir dürtü sağlamış gibi görünür. Tarih, ayrıştırılıp bu tür kutulara yerleştirilemeyecek kadar karışık ve bereketlidir; bazı şeyler sürekli dışarı taşar, anekdotları, derkenarları ve yan çizgileri, kendine en çok güvenen tarihçileri bile duraksamaya ve bocalamaya iter.

Son ve belki de en önemli etken, bir dini grubu bir başkası adına savaşmak için daha hazır kılınışa benzeyen ortak bir kültürün, bir dilin veya değerler grubunun varlığıdır. İspanyolca bilgileri bir Aragon karargâhına gizlice girmelerine izin verecek kadar akıcı olması gereken Sarakustalı [Zaragoza] Müslümanlar; Fransız saldırganlara karşı bir kentin surlarını beraberce savunmuşa benzeyen Hıristiyan ve Müslüman Luceralılar; Habsburglu düşmana karşı Bosnalı komşularıyla aynı bölüklerde savaşmış Balkan Hıristiyanları, Sırplar ve Rumlar; Dimitri'nin yanı başında çarpışan Ali, Tomas'la yan yana mücadele eden Abdullah. Bu etkenlerden biri veya daha çoğu –siyasal ihtiyaç, ortak bir düşman, benzer değerler, ortak dil, seçkinler arasındaki tesadüfi dostluklar ve yakınlıklar– bir fark yaratacak kadar önemli hale geldiği her sefer, başarılı bir Müslüman-Hıristiyan ittifakı kendini gösterdi.

Burada ele aldığımız tarihsel alan –11. yüzyıl İspanyası'ndan 19. yüzyıl Rusyası'na– nereden bakılırsa bakılsın çok geniştir. Bu kitaptaki bazı paragraflar üzerine ansiklopediler hazırlanmıştır; bazı cümleler bir hamlede birkaç yüzyıl birden sıçrar. Sekiz

yüzyıllık bir süreç ve Barselona'dan Bulgaristan'a dek uzanan bir coğrafya ele alındığı zaman, en genel sonuçları vermek bile çetin bir işe dönüşüyor. Belki de buradan çıkan anlamlı tek nokta, tarihsel açıdan, "Müslüman" ve "Hıristiyan" terimlerinin onlardan beklediğimiz her şeyi yerine getiremeyecek olduğu ve bunun mümkün olduğunu iddia edenlerin, hemen her zaman farklı, gizli bir gündemlerinin bulunduğudur. "İslam" terimi, uygunsuz görünen birtakım karmaşıklıkları gideriverir: Görmüş olduğumuz gibi, Avusturyalı Habsburglar bu terimi Macaristan'ı "himaye" etmek için değişmez bir gerekçe olarak kullandılar, tıpkı Bizans seçkinlerinin "Türk" sözcüğünü kendi yozlaşmışlıklarını ve benmerkezciliklerini gizlemekte kullandığı gibi. Bugün de, bir medya uzmanlar ordusu İslam ve cihad sözcüklerini Filistin ve Irak'taki şiddeti "açıklamak" için kullandığında, bu önerme hâlâ doğrulanıyor; yetersiz olmakla kalmayıp biz Batı'dakileri, bu işlere ne kadar bulaştığımızı düşünmekten de kurtaran "açıklamalar" oluyor bunlar. Afganistan'da bugünkü şiddet, İslamcılar ile demokrasi arasındaki bir mücadele olarak betimlenebiliyor pekâlâ; beri yandan, Afganistan devlet başkanının Kaliforniyalı bir petrol şirketi için çalıştığı gerçeği, bunun ne tür bir "demokrasi" olduğuna dair çok şey anlatıyor.

Pek çok yönden tarihin ve olaylar kronolojisinin bu şekilde istismarı, elinizdeki çalışmada düzenli olarak kendini gösteren en çarpıcı olgulardan biri. Birilerinin işine geldiği için Müslümanların Hıristiyan ordulardaki varlığının silinmesinin –ve bunun tersinin– her çağda yapıldığı görülüyor: Rakiplerine karşı zaferlerinde Osmanlı yardımını filtreleyen Macar tarihçiler; kendi tarih destanlarını yazarken, imparatorluğun kuruluş yüzyılındaki Bizans katılımını dışarıda bırakan Osmanlı şairleri. Bu seçici unutkanlık günümüze dek kesintisiz sürüyor; birçok İngiliz tarihçisinin Kırım'da Türk askerlerinin oynadığı her türlü rolü silmesi veya Avusturyalıların 1683 "Türkenjahr"ını kutlarken, Viyana'yı tehdit eden ordunun yarısının fiilen Türk olmadığı gerçeğinden hiç söz etmemeleri gibi.

Bu anlamda, bir tarihçi tarihi anlamlandıracak bir vicdandır. Kendi açımdan, bu kitabı yazmanın benim için en şaşırtıcı sonuçlarından biri, tarihin ne kadar büyük bölümünün kaybolduğu, zamanın dışına nasıl kolaylıkla atıldığını görmek oldu. Bir toplumun nasıl meydana geldiğini açıklamak için sunabileceği o kadar çok anlatı; insanların okuyabileceği o kadar çok kitap; bir topluluğun hatırlayabileceği o kadar çok anı, bir internet arama say-

fası veya kütüphane araştırmasına uygun olabilecek o kadar çok başlık var ki. Bir şeyin hatırlanması, er veya geç, başka bir şeyin silinip yok edilmesi demek oluyor; ve toplumun geçmişi anlama mekanizmaları daima bugün yapılan bir eylem olduğu için, kolektif bellek farklı bir yönde süzülerek uzaklaşırken, denize düşen bir yolcu misali, olayların gerçek kaynakları kolayca unutulabiliyor. İtiraf etmeliyim ki, bu kitaba başlamadan önce, biraz naif bir tarih görüşüm vardı; tarihi bir tepeye tırmanmaya benzetiyordum, öyle ki ne kadar tırmanırsanız, gitgide büyüyen bir arazinin daha da genişleyen bir manzarasına ulaşabilirdiniz. Ne kadar çok kitap okursanız, "gerçekten ne oldu" konusunda gittikçe daha çok şey öğrenebilirdiniz. İki yıllık araştırmanın ardından, artık bu analojinin umutsuz derecede yanlış olduğu kafama dank etti; kendimiz hakkında gitgide daha çok şey öğrenmiyoruz, sadece kendi tarihlerimizi sürekli değiştirip duruyoruz. Bir kitabın kaynakçası (bu kitap dahil), hemen her zaman, konu hakkında son kırk yıl içinde yazılmış her şeye gönderme yapıyor. Zaman ilerledikçe, geçmişimizle bugünümüzden oluşan, sürekli birbirini niteleyen bir tür eğrinin içinde kalıyoruz. Tarihin yazılması konusunda, açık duran farları ve stop lambalarıyla sadece önündeki ve arkasındaki onar metreyi görebilecek şekilde, yoğun sis içinde yol alan bir araba, sözünü ettiğim tepe metaforundan çok daha doğru bir benzetme olurdu. Arabanın ilerlediği yol sürekli değişir; sürücü ise daha ileriyi ve geriyi asla göremez.

Kişisel ve biraz da siyasi bir notla sözümü bitirmek istiyorum. Bize gittikçe yükselen bir "terör" çağında yaşadığımız söyleniyor. "Terörist" sözcüğü –İslamcı militanlardan Meksikalı göçmenlere, Kürt ayrılıkçılardan Filipinler'deki sendikalı eylemcilere kadar her şeyi tanımlamakta kullanılan– eşi benzeri görülmedik bir yaygınlıkla kamusal söyleme girerek, fiilen "tehdit altında" olan bir toplum atmosferi yarattı. Siyasal hassasiyetin değişen dereceleriyle –bir İngiliz gazetesinin yakın geçmişte "kozmik terörizm tehdidi" dediği şey– yalnız dış politika ve göç sorunlarıyla kalmayıp, genelde bütün Ortadoğulu kültürlere kadar genişletilmiş durumda; ve elbette özellikle İslam dinine.

Fırsatını bulurlarsa büyük çaplı yıkımlar yaratmanın peşindeki fanatiklerin, sayıları az olmakla birlikte, var olduğunun kesinlikle bilincindeyim. 2005'te bir sabah İstanbul'da işe giderken bindiğim otobüs, bir saat önce otuz kişinin ölümüne yol açacak bir patlamayla havaya uçurulmuş olan HSBC Bankası binasının önünden geçmişti: Terörizm tehdidi gibi bir şey olmadığı iddia-

sında bulunmak istemiyorum şüphesiz. Ancak, tekrar işaret edilmesi gereken husus, gerçek tehlikenin, iddia edilen tehdidin ancak küçük bir parçası olduğudur. "Terör" konusundaki bir saplantılı bakış yüzünden Avrupa'ya hâkim olmaya başlayan güvenlik kültürü –insanların sadece şirket binalarına baktılar diye tutuklanmasından, kamusal mitinglerde konuşmacıyı engelleyenlerin, sırf muhalif oldukları için dövülmeleri veya elektrikli şok cihazına maruz bırakılmalarına dek– günbegün dozunu artırıyor ve ardında derinlemesine nahoş birtakım niyetler saklıyor gibi görünüyor. Bir "Müslüman umacı"nın kamusal dikkati toplumumuza yönelik *gerçek* tehditten uzaklaştırmak için kullanılma tarzını görmezden gelmek çok güç: Gizlenen gerçekse, kamusal yapılarımızın ve kaynaklarımızın az sayıda şirketler ve iş dünyası seçkinleri tarafından büyük çapta devralınıyor olması. Gitgide özelleştirme ve liberalleştirmeyle eşanlamlı hale gelen bir Avrupa Birliği'nde, değişmez olan terör, göçmenler ve sığınmacılarla ilgili medyanın pompaladığı kaygı, dikkati çok daha acil (ve çok daha az egzotik) bir dizi meseleden uzaklaştıran faydalı bir araç olabilir ancak. Dev şirketler açısından, terör komplolarının taze hikâyelerini ve gözleri bantlı ve kancalı imamların imgelerini sunan başlıca haber programları, medyanın büyük şirketlerin elinde olması veya lobilerin hükümet politikalarındaki etkileri gibi kamusal tartışmalardan alabildiğine daha faydalı. Habsburg imparatoru ile Rus çarının gayet iyi bildiği gibi, "İslam ordusu" hakkında bitmez tükenmez tartışmalar yapmanın sağlayacağı yararlar ortada.

Kaynakça

Abdulwahid Dhanun Taha, *The Muslim Conquest and Settlements of North Africa and Spain*, Routledge, 1989.

Abulafia, David, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Penguin, 1988.

The Western Mediterranean Kingdoms, Londra: Longman, 1997.

Medieval Encounters, Economic, Religious, Political 1100-1350, Ashgate, 2000.

"The End of Muslim Sicily", içinde: J.M. Powell (der.), *Muslims Under Latin Rule 1100-1300*, Princeton University Press, 1990.

Ágoston, G., *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2005. [Türkçesi: *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006]

Ahmad, Aziz, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, 1975.

Aksan, V.H., "The Ottoman Military and State Transformation in a Globalizing World", içinde: *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27: 2 (2007).

Alexandrescu-Dersca, M.M., *Le Campagne de Timur en Anatolie*, Londra: Variorum, 1977.

Alexiev, A. R. ve **Wimbush, S. Enders** (der.), *Ethnic Minorities in the Red Army*, West View Press, 1988.

Alföldi, L.M, "The Battle of Mohács", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi.*

Allen, W. E. D. ve **Muratoff, P.,** *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953.

Almond, Ian, "Leibniz, Historicism and the Plague of Islam", *Eighteenth Century Studies* 39: 4 (2006).

Al-Azmeh, Aziz, "Mortal Enemies, Invisible Neighbours: Northerners in Andalusi Eyes", içinde: Jayyusi (der.), s. 260-5.

Amatuccio, Giovanni, "Saracen Archers in Southern Italy", E-HAWK Haziran 1997. www.idir.net.

Badem, Candan, "The Ottomans and the Crimean War (1853-56)", Yayımlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, Haziran 2007.

"Kırım Savaşı'nın Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri", *Toplumsal Tarih* 133, İstanbul, Ocak 2005, s. 64-71.

"Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih* 155, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23.

"Unutulmuş bir Hikâye: Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih* 156, İstanbul, Aralık 2006, s. 6.

Bak, J. M. ve **Király, B. K.,** (der.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn College Press, 1982.

Balivet, Michel, "The long-lived relations between Christians and Moslems in Central Anatolia: dervishes, papadhes and country folk", *Byzantinische Forschungen* XVI, Amsterdam, 1991, s. 313-22.

Barker, John W, *Manuel II Palaeologus*, Rutgers University Press, 1969.

Barker, T. M., *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*, SUNY, 1967.

Barton, Simon, "Traitors to the Faith? Christian Mercenaries in al-Andalus and the Maghrib c. 1100-1300", içinde: R. Collins ve A. Goodman (der.), *Medieval Spain: Culture, Conflict and Coexistence in Honour of Angus MacKay*, Londra: Palgrave, 2002.

Bartusis, M. C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, 1992.

Baron de Bazancourt, *L'Expedition de Crimée*, Paris, 1856.

Benczédi, L., "The Warrior Estate", içinde: J. M. Bak ve B. K. Király (der.) *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn College Press, 1982.

Berend, Nora, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary 1000-1300*, Cambridge University Press, 2001.

Brann, Ross, *Power in the Portrayal: Reprensentations of Jews and Muslims in Eleventh and Twelfth Century Islamic Spain*, Princeton University Press, 2002.

Braun, M., *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic*, Göttingen, 1956.

Bryer, A., "The Case of the first Byzantine-Ottoman marriage", içinde: R.H.C. Davis ve J.M. Wallace-Hadrill (der.), *The Writing of History in the Middle Ages*, Clarendon Press, 1981.

Bucsay, M., *Der Protestanismus im Ungarn 1521-1978*, Bohlau, 1977.

Catlos, Brian A., *The Victors and the Vanquished: Christians and Muslims of Catalonia and Aragon 1050-1300*, Cambridge University Press, 2004.

"Mahomet Abenadalill: A Muslim Mercenary in the service of the Kings of Aragon (1290-1)", içinde: H.J. Hames (der.), *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon*, Leiden, 2004, s. 257-302.

Chevedden, Paul E., "The Artillery of King James I the Conqueror", içinde: P.E. Chevedden, D.J. Kagay ve P.G. Padilla (der.), *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, Leiden, 1996, c. II, s. 57-63.

The Chronicle of Muntaner, çev. Lady Goodenough, Londra: Hakluyt Society, 1920.

The Chronicle of Salimbene de Adam, J. L. Baird, G. Baglivi ve J. R. Kane (der.), Binghamton, NY, 1986.

Clifford, Henry VC, *His letters and sketches from the Crimea*, New York, 1956.

Crews, R., *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, 2006.

Curtiss, J. S., *The Russian Army Under Nicholas I*, Duke University Press, 1965.

Dennis SJ, G.T., *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382-1387*, Roma, 1960.

Dimitriades, V., "Byzantine and Ottoman Thessaloniki", içinde: A.M. Hakkert ve W.E. Kaegi Jr (der.), *Byzantinische Forschungen* XVI: 268 (1991), s. 265-74.

Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. H. J. Magoulias, Detroit, 1975.

Eastmond, A., *Art and Identity in Thirteenth century Byzantium*, Londra: Ashgate, 2004.

Edgeton, R. B., *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Westview Press, 1999.

Egidi, Piero, *La Colonnia dei Saraceni e la sua distruzione*, Napoli, 1915.

Enverî, *Düsturnâme*'nin yazarı, çev. Irene Melikoff-Sayar, içinde: *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris, 1954.

Evelyn, George Palmer, *A Diary of the Crimea*, Londra, 1954.

Fekete, L., *Buda and Pest under Turkish Rule*, Budapeşte, 1976.

Fierro, M., "Christian Success and Muslim Fear in Andalusi Writings", içinde: *Israel Oriental Studies* XVII.

Finkel, C., *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* , Viyana, 1988.

Fletcher, Ian ve **Ishchenko, Natalia,** *The Crimean War: A Clash of Empires*, Spellmount, 2004.

Fletcher, Richard, *The Quest for El Cid*, Londra: Hutchinson, 1989.

Florescu, R. R. *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities*, Yaş, 1997.

Fisher, A., *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tartars*, Isis Press, 1998.

Fodor, P., *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics and Military Administration of the Ottoman Empire*, Isis Press, 2000.

"Volunteers in the 16th century Ottoman Army", içinde: Géza David ve Pál Fodor (der.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe,* Leiden, 2000.

Gabrieli, F., *Arab Historians of the Crusades*, çev. E. J. Costello, Londra: Routledge, 1969.

"Friedrich II und die Kultur des Islam", içinde: G. Wolf (der.), *Stupor Mundi: Zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen*, Darmstadt, 1982.

Géza David ve **Pál Fodor**, "Hungarian Studies in Ottoman History", içinde: Adanır ve Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans.*

Gibb, H. A. R., *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge University Press, 1962.

Gottschalk, H. L., *Al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden, 1958.

Göbbels, J., *Das Militärwesen im Königreich Sizilens zur Zeit Karls I von Anjou*, Hiersemann: Stuttgart, 1984.

Grousset, Rene, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1960.

Gudiol, Antonio Duran, "Francos, Pamploneses y Mozarebes en la Marca Superior de al-Andalus", içinde: P. Sénac (der.), *La Marche Supérieure d'Al-Andalusi et l'Occident Chrétien*, Madrid, 1991.

Guichard, Pierre, *Les Musulmans de Valence et La Reconquête (xi-xiii siècles)*, Paris: Damas, 1990.

Heinzelmann, T., *Heiliger Kampf oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allegemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826-56*, Peter Lang, 2004.

Hopwood, Keith, "Mudara", içinde: A. Singer ve A. Cohen (der.), *Aspects of Ottoman History*, Kudüs: The Magras Press, 1994.

Horst, Eberhard, *Der Sultan von Lucera*, Freiburg: Herder Verlag, 1997.

İnalcık, Halil, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum, 1985.

James, L., *Crimea 1854-56: The war with Russia from contemporary photographs*, Hayes Kennedy, 1981.

Jayyusi, S. K. (der.), *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, 1992.

Jersild, Austin ve **Melkadze, Neli**, "The Dilemmas of Enlightenment in the Eastern Borderlands: The Theater and Library in Tbilisi", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (1), s. 27-49, Kış 2002.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, 1995.

Johannes Kantakuzenos: Geschichte II, çev. G. Fatouros ve T. Krischer, Stuttgart: Hiersemann, 1986.

Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal*, Londra: Longman, 1996.

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, İstanbul, 1996.

Köbach, M., "Der Literarische Widerhall des Verlustes von Ofen 1686", içinde: B. Köpeczi ve A. Tarnai (der.), *Laurus Austriaca-Hungarica: Literarische Gattungen und Politik in der 2te Halfte des 17. Jahrhunderts*, Budapeşte, 1988, s. 225-48.

Kolodziejczyk, D., *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th centuries)*, Leiden, 2000.

Köpeczi, B., *Staaträson und Christliche Solidarität: Die Ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Viyana, 1983.
Hongrois et Français: De Louis XIV à la Revolution Française, Corvina Kiadó, 1983.
"The Hungarian Wars of Independence", içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi*.

Kreutel, R. F. ve **Teply, K.** (der.), *Kara Mustafa Vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen*, Verlag Styria, 1982.

Kuran, Aptullah, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago, 1968.

Laiou, A. E., *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronikos II 1282-1328*, Harvard, 1972.

Lake, Atwell (Albay), *Narrative of the Defence of Kars Historical and Military*, Londra: Bentley, 1857.

Lambert, A. D., *The Crimean War: British Grand Strategy 1853-56*, Manchester University Press, 1990.

Latin Chronicles of the Kings of Castile, der. J.F. O'Callaghan, Arizona, 2002.

Leclerc, Jean, *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou memoirs pour servir à sa vie* (Köln, 1693 –bu nüsha Staatsbibliothek Berlin Unter den Linden'de bulunuyor).

Lemerle, P., *L'Emirat d'Aydin*, Paris, 1957.

Letters from Headquarters: The Realities of War in the Crimea by an Officer on the Staff, Londra, 2. baskı: John Murray, 1857.

Lindner, R. P., *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, Indiana, 1983.

Lomax, J. P., "Frederick II, His Saracens and the Papacy", içinde: John V. Toran (der.), *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Londra: Routledge, 1996.

Lourie, Elena, "A Society Organized for War", *Past and Present* 35 (1966), s. 54-76.

Löwe, Heinz-Dietrich, "Poles, Jews and Tartars: Religion, Ethnicity and Social Structure in Tsarist Nationality Policies", *Jewish Social Studies* 6:3, 2000, s. 52-96.

Lowry, Heath W., *The Nature of the Early Ottoman State*, SUNY Press, 2003. [Türkçesi: *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Doğası*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.]

Maalouf, Amin, *The Crusades Through Arab Eyes*, çev. J. Rothschild, Zed Books, 1984. [Türkçesi: *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, İstanbul: YKY, 2006]

Makkai, L., "Bocksai's insurrectionary army" içinde: Bak ve Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi*.

Manfredi, Cristoforo, *La Spedizione Sarda in Crimea del 1855-56*, Regionale in Roma, 1956.

Marx, Karl, *The Eastern Question: A Reprint of Letters written 1853-6 dealing with the events of the Crimean War*, New York: Burt Franklin, 1968.

Matschke, Klaus Peter, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981.

McGowan, B., "Matija Mažuranic's *Look at Bosnia*", *Journal of Turkish Studies*, 8: 1984.

Molnár, Miklós, *A Concise History of Hungary*, çev. A. Magyar, Cambridge Univesity Press, 2001.

Money, Edward (Teğmen), *Twelve Months with the Bashibozouks*, Chapman: Londra, 1857.

Murphey, Rhoades, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers University Press, 1999. [Türkçesi: *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007]

Murphy, D., *Ireland and the Crimean War*, Four Courts Press, 2002.

Muslime und Christen: Das Osmanische Reich im Europa, K. Hegyi ve V. Zimányi (der.), Corvina: Budapeşte, 1988.

Le Vicomte de Noë, *Souvenirs d'Afrique: Les Bachi-Bozouks et les Chasseurs d'Afrique* Paris, 1861.

Nicol, D. M., *The Reluctant Emperor*, Cambridge University Press, 1996.

Nicole, David, *The Mongol Warlords*, Firebird Books, 1990.

O'Callaghan, J. F., *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, 1975.

Ottoman Garrisons on the Middle Danube, A. Velkov ve E. Radushev, Budapeşte, 1996, S. Dimitrov'un önsözüyle birlikte.

Panzac, Daniel, "The Manning of Ottoman Navy", içinde: E. J. Zürcher, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia*, I. B. Tauris, 1999.

Pašić, Amir, "Islamic Art and Architecture of Bosnia and Herzegovina", içinde: R.M.Z. Keilani ve S. Todorova (der.), *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, İstanbul, 2002.

Petrovsky-Shtern, Yohanna, "The 'Jewish Policy' of the Late Imperial War Ministry: The Impact of Russian Right", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (2), s. 217-54, Bahar 2002.

Pieri, Piero, "I Saraceni di Lucera nella storia militare medievale", *Archivo Storico Pugliese* 6 (1953).

Pispisa, Enrico, *Il Regno di Manfredi*, Sicania: Messina, 1991.

Ponting, Clive, *The Crimean War*, Chatto and Windus, 2004.

Porphryogenita: Essays on the History and Literature of the Byzantine and Latin East, C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia Crook ve J. Herrin (der.), Ashgate, 2003.

Posch, F., *Flammende Grenzen: Die Steiermark in den Kuruzzstürmen*, Verlag Styria, 1986.

Ram, H., "The Sonnet and the Mukhambazi: Genre Wars on the Edges of the Russian Empire", *PMLA* 5: 122 (Ekim 2007).

Reilly, B. F., *The Kingdom of Leon-Castilla under King Alfonso VI*, Princeton University Press, 1988.
The Kingdom of Leon-Castile under King Alfonso VII 1126-1157, University of Pennsylvania Press, 1998.

Reminiscences of an Officer of Zouaves, translated from the French, New York: D. Appleton and Company, 1860.

Roth, Norman, *Jews, Visigoths and Muslims in Medieval Spain: Cooperations and Conflict*, Leiden, 1994.

Rudnytsky, I. L., *Essays in Modern Ukrainain History*, Edmonton, 1987.

Runciman, S., *The Sicilian Vespers*, Cambridge University Press, 1958.
The Fall of Constantinople, Cambridge University Press, 1965. [Türkçesi: *Konstantinopolis Düştü*, Doğan Kitap, 2005]

Russell, W. H., *Russell's Despatch from the Crimea*, der. N. Bentley, Panther, 1970.

Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917, der. D. R. Brower ve E. J. Lazerini, Indiana University Press, 1997.

Safran, J. M., "Landscapes in the Conquest of al-Andalusia", içinde: J. Howe ve M. Wolfe (der.), *Inventing Medieval Landscapes: Senses of Place in Western Europe*, University Press of Florida", 2002, s. 136-49.

Seaton, A., *The Crimean War: A Russian Chronicle*, St Martin's Press, 1977.

Selge, Kurt Victor, "Die Ketzerpolitik Friedrichs II", içinde: G. Wolf (der.), *Stupor Mundi.*

Shmowolevitz, Aryeh, "Ottoman History and Society", *Analecta Isisiana* XXXVIII: 43 (1999).

Turkish Bookbindings in the Fifteenth Century, J. Raby ve Z. Tanindi (der.), Londra: Azimuth, 1993.

Sterling, Douglas, "The Siege of Damietta", içinde: D. J. Kagay ve L. J. A. Villalon (der.), *Crusaders, Condottieri and Cannon: Medieval Warfare in Societies Around the Mediterranean*, Brill: Leiden, 2003, s. 101-32.

Strauss, J., "Ottoman Rule Experienced and Remembered", içinde: F. Adanır ve S. Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Leiden, 2002.

Szakály, F., *Lodovico Gritti in Hungary 1529-1534*, Budapeşte, 1995.

"Das Bauerntum und die Kämpfe gegen die Türken", içinde: G. Heckenast (der.), *Aus der Geschichte der Ostmitteleuropaischen Bauernbewegungen im 16te und 17te Jahrhunderten*, Budapeşte, 1977.

"Türkenherrschaft und Reformation im Ungarn um die Mitte des 16te Jahrhunderts", içinde: *Études Historique Hongroises*, II: 1985.

Taylor, Julie, *Muslims in Medieval Italy: The Colony at Lucera*, Lexington University Press, 2003.

Thorau, Peter, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, New York: Longman, 1987.

Vasary, Istvan, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire*, University of Wisconsin Press, 1952.

Várkonyi, A., "Rákóczi's War of Independence", içinde: J. M. Bak ve B.K. Király (der.), *From Hunyadi to Rákóczi.*

"The Principatus Transylvaniae", içinde: *Etudes*

Historiques Hongroises (1985), c. 2.
Europica Varietas –Hungarica Varietas 1526-1762, Budapeşte, 2000.

Vaughan, D. M., *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool, 1954.

Verbruggen, J. F., *The Art of Warfare in Western Europe*, çev. C.S. Willard ve R.W. Southern, Woodbridge: Boydell Press, 1997.

Vryonis, S, Jr., *Byzantium and Europe*, Londra, 1967.

Wawrzyniak, K., *Ottoman-Polish Relations in the Sixteenth Century*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilgi Üniversitesi, 2003.

Wirtschafter, E. K., *From Serf to Russian Soldier*, Princeton University Press, 1990.

Wolf, G. (der.), *Stupor Mundi: Zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen*, Darmstadt, 1982.

Zachariadou, E. A., *Romania and the Turks 1300-1500*, Londra: Variorum, 1985.

Dizin

A

Abdurrahman, III. 34, 35
Abelard 53
Aberdeen, Lord 215
Abulafia 69, 71, 73, 76, 80, 85, 90, 93, 95, 99, 105, 114, 253
Akhaia'lı Guillaume 72, 120
Akkoyunlu 122
Akropolis 120
Anadolu 22, 100, 117, 120, 124-131, 134, 135, 138, 142, 146, 148, 157, 158, 161, 171, 175, 179, 226, 237, 239, 241, 243
Andronikos 120
Andronikos II 125, 131-134, 140
Andronikos III 140, 141, 144, 152
Andronikos IV 152
Anglo-Sakson 16, 71, 118, 168
Anjou 68, 80, 94, 100, 101, 105, 106, 109, 112, 132, 136, 137,
Anjoulu Charles 81, 101, 104, 105, 108, 110, 111, 114, 130
Ankara 155, 157, 158
Ankara Savaşı 22, 154, 156, 158, 159, 179
Aragonlu Constance 74
Aristoteles 23, 46, 76, 101
Assisili Francis 78
Attar 78
Attila 168
Augustinus, aziz 15, 23
Ayasofya 117, 119
Azeriler 237

B

Bacon, Roger 78
Badem, Candan 9, 214, 244
Balaklava muharebesi 224, 231-233
Banu Di'l Nunlar 39
Barker, T. M. 172, 208, 254
Barselona 21, 31, 39-42, 46, 51, 122, 250
Bartusis, M. C. 120, 122, 124, 131-136, 139, 141, 143, 146, 152, 162
Basklar 32
Başkırtlar 224
Battalname 127
Bayezid I 22, 153-155, 157, 158
Benjamin, Walter 53
Berberiler 31-34, 36, 37, 39, 55, 56, 58, 60, 63, 118
Beyrut 16, 23
Bizanslılar 71, 73, 80, 109, 111, 118, 120-126, 128, 130-132, 134, 135, 137, 138, 140-144, 147, 149, 150, 152, 158, 159, 169, 175
Bocskai 170
Bologna 14, 72, 96
Bryer, A. 149, 162
Büyük Katalan Birliği 23, 132, 133, 135, 136

C

Catlos, B. A. 9, 33, 41, 42, 48, 51, 63, 64, 255
Cebelitarık 14, 23, 30

Charlemagne (Şarlman) 32, 39
Charles II 81, 111-113
Charles V 21
Chasseurs d'Afrique 220, 221, 235 ,245
Clemens IV (papa) 75, 110
Cluny 53
CNN haberleri 41
Cordoba (Kurtuba) 29, 31, 32, 35-40, 43, 44, 46, 47, 57, 58
Crews, R. 223, 224, 244, 255
Czajkowski, M. 228, 249

Ç

Çargrad 212

D

Dante 15, 67, 96, 104, 106

E

Eftasi 58
El Cid 28, 29, 35, 40, 51, 55, 62-64, 256
el Melik el Kâmil 83, 84, 86-89, 91
el Mansur 29, 35, 40, 42
el Memun 39, 40, 53, 57, 58
el Muktedir 29, 37, 39, 50, 51, 55
el Mustain 37, 62, 63
el Mutemid (İşbiliyeli) 22, 37, 42, 51, 53, 58, 59, 62
el Shaqundi 31
el İdrisî 71, 72
el Ramadi 48
Emeviler 29, 30
Endülüs 22, 30-32, 34-37, 39, 42-44, 46, 47, 49, 50, 56, 61, 62
Enverî 139, 162,
Ermeniler 17, 129, 155, 203, 211, 224-227, 237, 238, 247
Eschenbach 78

F

Fekete, L. 177, 190, 208, 256
Ferdinand I 177
Fernando I 33, 49, 50-52
Fodor, P. 167, 174, 208
Fransa 30, 36, 61, 70, 77, 91, 94, 98, 100, 104, 105, 137, 172, 193, 196-200, 211, 214, 228
Friedrich II (Hohenstaufen imparatoru) 67-71, 73, 75, 77, 82, 83, 100, 109, 111, 132, 249

G

gazi 126, 127
Gladstone, William 215
Gotlar 70
Granada (Gırnata) 13, 16, 28, 30, 32, 35, 37, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 57, 61-63, 122
Graus Savaşı 29
Gregorius IX (papa) 85
Gritti, Ludovico 168, 180-185, 209, 261
Gürcü 238-240, 243, 249

H

Habsburglar 166, 170, 172 176, 177, 181, 189, 193-196, 198-202, 204, 206, 207, 250
Halifelik/Hilafet 16, 28, 33-37 49, 51, 86
Henry III 69, 93, 104
hesychia 125
Hişam II 36

Hohenstaufen 25, 68, 69, 74, 75, 77, 80, 82, 85, 90, 94, 97, 100-106, 108-110, 112, 114, 249
Honorius III (papa) 74
Hudlar 58

I

Inkerman muharebesi 221, 222, 237
Innocentius III (papa) 40
Ioannina (Yanya) 120

İ

İbn Abbad 78, 79, 95
İbn Cübeyr 72
İbn el Cevzî 76, 89
İbn Habib 30
İbn Haldun 31
İbn Hayyan 37
İbn Hazm 34, 37, 47
İbn Reşik 37
İbn Sida 46
İbn Zeydun (Cordobalı) 37
İlhanlılar 118
İnalcık, H. 138, 162, 175, 208, 175, 257
inorodsty 222
intifada 72
İran 20, 21, 78, 130, 142, 171, 177, 180, 194, 214, 217, 223, 238
İskenderiye 16, 23, 71
İspanya 13, 15, 24, 27-37, 39, 41-49, 51-57, 59 , 60-63, 70, 102, 111, 122, 176, 191, 243, 248, 249
İstanbul 16, 117, 120, 127, 128, 160, 162, 163, 166, 170, 179-182, 184, 188, 190, 195, 199-201, 206, 209, 212, 215, 216, 221, 226, 228, 231, 240-242, 244, 247, 251
İtalya 13, 16, 19, 22, 35, 54, 61, 67-70, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 84-87, 90-98, 100-112, 113, 117, 119, 120, 131, 143, 160, 179-184, 211, 220, 226, 228, 237, 244
İvan III 223

K

Kafadar, Cemal 9, 129, 147, 148, 150, 163
Kahire 23, 214
Kantakuzenos, İoannes IV 21, 22, 123, 125, 135, 137-152, 162, 171, 249, 257
Karácsony ayaklanması 175
Kastilya 14, 22, 25, 27-29, 32, 34, 35, 39, 41, 42, 49-52, 54-63, 101
Katalanlar 14, 23, 28, 34, 39, 51, 118, 120, 132-137, 142
Katerina, Büyük 223
Kazaklar 200, 211, 224, 227, 228, 235, 237, 241-243
Kıbrıs 11, 23, 86, 142
Kırım 23, 33, 117, 211, 212, 216, 217, 220-225, 227-232, 235-239, 241-244, 249, 250, 254
Kitabı Mukaddes 75, 187
Konstantinopolis (İstanbul) 16, 22, 23, 100, 106, 109, 117-121, 123, 125, 127-129, 132-134, 137, 138, 140, 141, 144-147, 149-155, 159, 160, 162, 163, 166, 170, 179-182, 184, 188, 190, 195, 199, 200, 201, 206, 209, 212, 215, 216, 221, 226, 228, 231, 240, 241, 242, 244, 247, 251

Kosova 17, 23, 156
Köse Mihal 127, 147
Kremlin 223
Kubbetü's-Sahra 88
Kuran 23, 53, 141, 142, 218, 223
Kuruzen 166
Kürtler 18, 41, 203, 217, 225, 237-240, 243

L

Ladino 43
Las Navas de Tolosa savaşı 27
Leibniz 166, 196, 208
Leon IV 70
Lindner, R. P. 122, 127, 138
Lombard Birliği 91, 94, 95, 98
Louis IX 77, 91, 105
Louis XIV 21, 166, 198, 199, 202, 207
Lourie, E. 63, 64, 258
Lowry, H. W. 128, 140, 153, 160, 161, 163

M

Macaristan 13, 23, 24, 95, 117, 160, 165, 167-173, 175-181, 183-192, 194, 195, 197-202, 204, 206, 207, 250
Magna Carta 78
Maimonides 46
Manuel II 22, 124, 153,
martolos 179
Matthias I (Macar kralı) 168
Mehmed II (Fatih) 37, 117, 150, 159, 160, 168
Mehmed IV 21, 178
Menşikov 215, 224
Milano 67, 72, 93-97, 114
Moğollar 83, 84, 105, 137
Mohaç savaşı 176, 178, 185
Montechiari savaşı 92, 96
Muhammed (Peygamber) 21, 31, 33, 55, 86, 99, 113, 129, 165, 198
Murabıtlar 28, 31, 35, 37, 53-56, 59, 61, 63
Mustaribler 32, 33, 44, 54, 60, 63
Muvahhidler 35, 59, 63
Müvelledler 33

N

Napoléon Bonaparte 224, 232
Napoléon III 219
Najda 33
Nietzsche 74, 84, 248
Nikola I 212, 213, 225
Normanlar 34, 41, 70-73, 80

O

Orhan I 147, 148
Orsini 120
Ortodoks kilisesi 73, 175, 182, 223
Osman 127, 132, 147, 151

P

parias 50, 52, 57, 58, 62
Paulus Alvarus 44
pax ottomanica 174, 189
Petro, Büyük 223
Poitiers savaşı 16, 30
Ponting, C. 213, 215, 229, 231, 233-236, 244, 246, 260
Protestan 14, 24, 112, 165, 166, 170, 172, 185-189, 192, 194-197, 200, 202, 204-206, 208, 224, 237, 248,

R

Ramiro I 48, 51
reconquista 27, 42, 60

Reilly
Roger II 71, 72, 73
Runciman, S. 69, 72, 102, 104, 106, 115, 119, 159, 160, 163
Russell, W. H.

S

Sakaliba (Slavlar) 22, 32-34
Salahaddin 83, 89
Salimbene 75, 92, 95, 100, 114
Samuel ibn Naghrila 48, 52
Sancho IV 39, 50, 51
Sarazenler 32, 54, 67, 69, 71, 80, 85, 91, 92, 94-98, 101-103, 105, 107, 109, 110, 112-114, 132, 169, 249
Scot, Michael 76
Selçuklular 122
Sevilla (İşbiliye) 16, 22, 28, 29, 31, 32, 36, 37, 39, 42, 43, 45, 48, 51, 52, 53, 58, 59, 61, 62
Sırplar 17, 118, 130, 143, 145, 146, 152, 154, 156-158, 178, 191, 203, 249
Sicilya 13, 14, 15, 22, 67, 69, 72-74, 77-80, 82, 85, 93, 99, 101, 102, 104, 109, 111, 112, 122, 130, 135, 169, 248
Simancas savaşı 39
Slavlar 22, 32, 33, 34
Süleyman (Bayezid'in oğlu) 153, 156-158
Süleyman, Kanuni Sultan 168, 171, 176, 180, 181, 183, 185, 198
Sünni 31, 126

T

taifeler 36, 50, 54
Tamim, Malagalı 50
Tapınak Şövalyeleri 82, 86, 90
Tarık bin Ziyad 30
Tatar Uhlan Alayı 224
Taylor, J. 9, 70, 77-80, 92, 101, 109, 110, 112, 115, 261
Theodora 147-149, 151
Theodore, Antakyalı 76
Thököly, Imre 166, 193, 195, 198, 200-207, 214, 228
Timur 154-159, 162
Tivolili Plato 46
Trebizond /Trabzon 121, 122, 150
Tuna 22, 166, 175, 178, 179, 194, 228, 230, 231
Tunus 23, 30, 63, 67, 68, 70, 94, 100, 101, 105, 109, 111, 141, 211, 216, 219, 232, 235
Türkmen 22, 118, 126, 151, 153, 161, 217

U

Umur, Aydın beyi 21, 135, 137-139-149, 153, 162, 249
Valencia (Balansiya) 23, 28, 38, 45, 52
Varegler 118
Venedikliler 119, 120, 131, 136, 137, 184
Vermudo II 40
Vermudo III 50
Viyana 14, 18, 21, 23, 165-167, 170, 176, 185, 187, 192-195, 197-205, 207, 208, 209, 213, 250, 256, 258
Vizigotlar 29, 30, 32

Y

Yahudiler 13, 31, 34, 43, 44, 46-48, 55, 59, 60, 70, 71, 76, 77, 79, 82, 112, 129, 141, 169, 179, 184

Yedi Yıl Savaşı 223
Yeniçeriler 33, 158
Yunanistan 13, 14, 46, 101, 108, 117, 120, 124, 135-137, 145, 153, 212, 248
Yusuf İbn Taşfin 55, 56, 60, 62
Yusuf, Sarakustalı 39

Z

Zaida 53
Zanata 31, 50
Zapolya, János 170, 176
Zaragoza (Sarakusta) 16, 22, 29, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 50, 51, 53, 62, 249
Zealotlar (Selanik) 123
zecel 46, 48
Zellaka savaşı 35, 45, 55, 56, 58-62
Zerdüştler 21
Zrinyi, Ilona 202
Zuhaflar 221, 222, 237

Tarih boyunca "Doğu" ile "Batı", Müslümanlar ile Hıristiyanlar, Türkler ile Avrupalılar, "uygarlıklar çatışması"nın tarafları olarak görüldüler. Ve aralarında aşılması olanaksız bir uçurum bulunduğu fikri, geniş kesimler tarafından kabul gördü. Ian Almond, *İki Din, Tek Bayrak*'ta bu uçurumun tarihte defalarca aşıldığını ve içinde Müslümanların bulunmadığı bir Avrupa tarihinden bahsedilemeyeceğini yetkin bir araştırmayla ortaya koyuyor.

Ian Almond, çeşitli Müslüman-Hıristiyan askeri ittifaklarını inceleyerek iki tarafın da tarihi belleğinden silinmiş işbirliği örneklerini ele alıyor. İspanya'da Hıristiyan imparatorun sancağı altında binlerce Arap askerinin toplandığını; Bizanslılarla Türklerin, ortak düşmanları Sırplara ve Bulgarlara karşı omuz omuza savaştıklarını ve Osmanlıların Viyana'ya on binlerce Macar Protestanı'yla birlikte yürüdüklerini gösteriyor. *İki Din, Tek Bayrak* tarihin zenginliklerine dair değerli bir çalışma.

"Ian Almond 11. yüzyıl İspanyası'ndan 19. yüzyıl Rusyası'na kadar Avrupa'nın ufuk açıcı, alternatif bir tarihini yazmış. Bize tarihin, üzerinde "Hıristiyan" ve "Müslüman" yazan iki ayrı kutuya yerleştirilemeyecek kadar karmaşık olduğunu hatırlatıyor haklı olarak."
Prof. David Waines, Lancaster Üniversitesi, İslam Araştırmaları

"İslam dünyasıyla Batı arasındaki içkin çatışmaya dair söylemin hiç eksik olmadığı bir çağda, *İki Din, Tek Bayrak* bu ilişkinin alternatif modelini, hoş bir şekilde ortaya koyuyor. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yaşanmış tüm çatışmalara rağmen, birçok büyüleyici örnek üzerinden bu durumun ille de böyle olması gerekmediğinin hatırlatılması güzel."
Prof. Hugh Goddard, University of Nottingham

Ian Almond, Atlanta'daki Georgia State Üniversitesi'nde post-koloniyal edebiyat bölümünde doçenttir. *Sufism and Deconstruction* (2004), *The New Orientalists* (2007) *History of Islam in German Thought: From Leibniz to Nietzsche* (2010) diğer kitaplarıdır.

Çeviren: Gül Çağalı Güven

ISBN 978-605-09-1344-6

sertifika no: 11940

DOĞAN KİTAP

doğankitap.com.tr

₺ 20